

EFNI

†Stefán Karlsson: Bókagerð Ara lögmans Jónssonar

†Stefán Karlsson: Skrifandi bændur 1649

Elizabeth Ashman Rowe: Literary, Codicological, and Political Perspectives on Hauksbók

Elena Gurevich: The Fantastic in Íslendinga þættir with Special Emphasis on Þorsteins þáttur forvitna

Kate Heslop: Hearing Voices:

Uncanny Moments in the Íslendingasögur

Víðar Pálsson: Pagan Mythology in Christian Society

Haukur Þorgeirsson: „Hinn fagri foldar son“.

Þáttur úr handrita- og viðtökusögu Snorra-Eddu

Kirsten Wolf: The Translatio et Miracula Rotomagensia in Icelandic Translation (AM 180b fol)

Þórunn Sigurðardóttir: Tvær ritgerðir um skáldskap í Kvæðabók úr Vígur (AM 148 8vo)

Sigrún Steingrimsdóttir: Passíusálmar Kingos og aðrir sálmar hans á íslensku

Sigríður Magnúsdóttir: „En hvernig sem allt fer verð ég í Höfn í sumar ...“.

Um fyrirhugaða ferð Stefáns Ólafssonar skálds til Frakklands Gísli Baldur Róbertsson: Höfuðdrættir úr brotakenndri ævi

Guðmundar Andréssonar

Bergsveinn Birgisson: Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages. Ritdómur

Margrét Eggertsdóttir: Wilhelm Friese

GRIPPLA XIX

GRIPPLA XIX

2008

REYKJAVÍK
STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR
2008

AM 80 b 8vo. Blað úr latneskri messubók frá s.hl.
15. aldar. Ljósmynd: Jóhanna Ólafsdóttir.

Hönnun kápu: Kristinn Gunnarsson – Sverrir Tómasson

GRIPLA

Ráðgjafar

FRANÇOIS-XAVIER DILLMANN, MATTHEW JAMES DRISCOLL,
JÜRIG GLAUSER, STEFANIE GROPPER, TATJANA N. JACKSON,
KARL G. JOHANSSON, MARIANNE E. KALINKE, KJARTAN OTTOSSON,
STEPHEN A. MITCHELL, JUDY QUINN, ANDREW WAWN

Gripla er alþjóðlegur vettvangur fyrir rannsóknir á sviði íslenskra og norræna fræða. Birtar eru útgáfur á stuttum textum, greinar og ritgerðir og stuttar fræðilegar athugasemdir. Greinar skulu að jafnaði skrifaðar á íslensku en einnig eru birtar greinar á öðrum norrænum málum, ensku, þýsku og frönsku. Leiðbeiningar um frágang handrita er að finna í 10. bindi (1998) á bls. 269-278 en þær má einnig nálgast hjá ritstjórum. Allt efni sem birtast á er lesið yfir af sérfræðingum. Fyrstu gerð efnis þarf aðeins að skila í handriti en þegar samþykkt hefur verið að birta það, og það telst frágengið af hálfu höfundar þarf bæði að skila því í lokahandriti og á tölvudisklingi. Upplýsingar um ritvinnsluforrit og leturgerð skulu fylgja. Greinum og útgáfum (öðrum en stuttum athugasemdum o.fl.h.) skal fylgja útdráttur á öðru máli. Hverju bindi Griplu fylgir handritaskrá. Höfundar fá 25 sérprent af greinum sínum án endurgjalds.

GRIPLA

RITSTJÓRAR

GÍSLI SIGURÐSSON · MARGRÉT EGGERTSDÓTTIR
SVANHILDUR ÓSKARSDÓTTIR · ÚLFAR BRAGASON

XIX

REYKJAVÍK

STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR

2008

STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR
RIT 71

Prófarkalestur og skrár
HÖFUNDAR OG RITSTJÓRAR

Aðstoð við frágang greina
HJALTI SNÆR ÆGISSON OG AÐALSTEINN HÁKONARSON

© Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
Öll réttindi áskilin

Setning
HÖFUNDAR OG RITSTJÓRAR

Umbrot
SVERRIR SVEINSSON

Filmuvinna, prentun og bókbönd
PRENTSMIÐJAN ODDI

Prentþjónusta og dreifing
HÁSKÓLAÚTGÁFAN

Meginmál þessarar bókar er sett með 10,5 punkta Andron Mega Corpus lettri
á 12,8 punkta fæti og bókin er prentuð á 100 gr. Book Design pappír

PRINTED IN ICELAND

ISSN 1018-5011
ISBN 978-9979-819-99-8

EFNI

† Stefán Karlsson: Bókagerð Ara lögmanns Jónssonar	7
† Stefán Karlsson: Skrifandi bændur 1649	31
Elizabeth Ashman Rowe: Literary, Codicological, and Political Perspectives on <i>Hauksbók</i>	51
Elena Gurevich: The Fantastic in Íslendinga þættir, with Special Emphasis on <i>Þorsteins þáttur forvitna</i>	77
Kate Heslop: Hearing Voices. Uncanny Moments in the <i>Íslendingasögur</i>	93
Viðar Pálsson: Pagan Mythology in Christian Society	123
Haukur Þorgeirsson: „Hinn fagri foldar son“. Þáttur úr handrita- og viðtökusögu Snorra-Eddu	159
Kirsten Wolf: The <i>Translatio et Miracula Rotomagensis</i> in Icelandic Translation (AM 180b fol)	169
Þórunn Sigurðardóttir: Tvær ritgerðir um skáldskap í Kvæðabók úr Vigur (AM 148 8vo)	193
Sigrún Steingrimsdóttir: Passíusálmar Kingos og aðrir sálmar hans á íslensku	211
Sigríður Magnúsdóttir: „En hvernig sem allt fer verð ég í Höfn í sumar ...“. Um fyrirhugaða ferð Stefáns Ólafssonar skálds til Frakklands	233
Gísli Baldur Róbertsson: Höfuðdrættir úr brotakenndri ævi Guðmundar Andréssonar	247
Bergsveinn Birgisson: Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages. Ritdómur	283
Margrét Eggertsdóttir: Wilhelm Friese	293
Handritaskrá	299

† STEFÁN KARLSSON

BÓKAGERÐ ARA LÖGMANNS JÓNSSONAR¹

RÉTT EINS OG OBBI ÍSLENSKRA FORNSAGNA er saminn af ónafngreindum mönnum, er þorri þeirra handrita sem varðveita þessar sögur og aðrar íslenskar miðaldabókmenntir skrifaður af mönnum sem ekki hafa látið nafns síns getið.

Þetta breytist að vísu ofurlítið þegar kemur fram á 17. öld. Þá fer að verða algengara að skrifarar segi til sín, annaðhvort á titilblaði bóka ellegar við niðurlag þeirra eða einstakra efnisþátta. Þarna gætir ugglaust áhrifa frá prentuðum bókum, þar sem venja var lengi að prentarar létu nafns síns getið. Það hafa íslenskir prentarar tekið í vaju af erlendum starfsbræðrum, en þeir aftur að dæmum evrópskra miðaldaskrifara sem oftast nefndu sig í kólófonum en hér tíðkaðist.

*

Hversu útbreidd lestrar- og skriftarkunnátta hefur verið hér á miðöldum verður ekki vitað með neinni vissu, og um það hafa verið skiptar skoðanir. Hér verður ekki farið út í þá sálma, en látið duga að fullyrða að gild rök séu fyrir því að lestrar- og skriftarkunnátta meðal höfðingja og efnaðra bænda hafi verið almennari hér á síðmiðöldum — og líklega þegar frá því um 1200 — en í nágrannalöndum okkar, þar sem talið er að þessi kunnátta hafi að verulegu leyti verið bundin við andlegrar stéttar menn.²

¹ Hér er um að ræða fyrirlestur sem Stefán hélt á fundi í Vísindafélagi Íslendinga 30. október 1978 og í Vísindafélagi Norðlendinga í janúar 1979. Fáeina pósta úr lestrinum notaði Stefán aftur, svo til óbreytta, í erindi sem hann flutti á Íslenska söguþinginu 1997 („Íslensk bókagerð á miðöldum“), en meginefnið — um bókagerð Ara Jónssonar og samverkamanns hans — hefur hvergi birst fyrr en nú. Engar breytingar hafa verið gerðar á texta fyrirlestrarins, nema tilvísunum til *Íslensks fornbréfasafns* (DI) er skotið inn þar sem fjallað er um einstök bréf, og eru innskotin auðkennd með hornklofa. Athugasemdu og tilvísunum til heimilda hefur annars verið bætt við neðanmáls. — *Svanbildur Óskarsdóttir*.

² Sjá t.d. grein Stefáns „Ritun Reykjarfjarðarbókar. Excursus: Bókagerð bænda,“ *Opuscula* IV, Bibliotheca Arnarnagnæana 30 (København: Munksgaard, 1970), 120–140 (endurpr. í: *Stafkrókar* (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 2000), 310–329).

Miðaldaheimildir geta alloft bóka, einkum máldagar kirkna, klaustra og biskupsstóla, og á stöku stað er vikið að skriftum tiltekinna manna (öðrum en bréfaskriftum) og bókagerð. Þetta á t.a.m. við um Guðmund prest Arason, síðar biskup, séra Þórarin kagga Egilsson á Völlum í Svarfaðardal, báða á 13. öld, bróður Árna Laurentíusson, Einar djákna Hafliðason, Berg Sokkason, og Dálk bónda Einarsson á 14. öld og Jón Þorláksson á 15. öld.³ Vera má að varðveitt séu handaverk allra þessara skrifara, en ekki eru þekktar með neinni vissu rithendur fleiri en tveggja þeirra, séra Einars Hafliðasonar og Jóns Þorlákssonar, og verður komið að því síðar.

Eins og getið var í upphafi eru flest íslensk miðaldahandrit skrifuð af ónafngreindum mönnum, en þó eru nokkrar undantekningar; það er til að skrifarar segi sjálfir til sín ellegar að samtímamenn þeirra hafi gert það.

Kunnasta dæmið um þetta er Flateyjarbók, sem er einstök í sinni röð m.a. að því leyti að á fremsta blaði bókarinnar er formáli þar sem nefndur er eigandi bókarinnar, Jón Hákonarson, rakið efni hennar í megindráttum, og sögð deili á ritum hennar:

hefir skrifat Jonn prestr Þordar son fra Eireki vijdforla og Olaafs sogurnar baadar. enn Magnus prestr Thorhallz sun hefir skrifat vpp padan ok sua þat er fyrr er skrifat. og lyst alla.⁴

Þessi formáli er skrifaður af Magnúsi presti, og hann hefur ekki aðeins 'lýst' bókina alla, þ.e. skreytt hana, heldur hefur hann jafnframt skrifað allar kaflafyrirsagnir — líka í þeim parti sem Jón prestur hefur skrifað. Með hendi Magnúsar Þórhallssonar hafa fundist tvær línur í öðru konungasagnahandriti (Huldu) og stakt blað úr riddarasögu, og hugsanlegt er að eitt Jónsbókarhandrit sé með hans hendi. Loks eru líkur á því að Íslendingasagnahandritið Vatnshyrna, sem eins og Flateyjarbók hefur verið

³ Sbr. Stefán Karlsson, „Íslensk bókagerð á miðöldum,“ *Íslenska söguþingið 28.–31. maí 1997. Ráðstefnurit I*, ritsstj. Guðmundur J. Guðmundsson og Eiríkur K. Björnsson, (Reykjavík: Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands/Sagnfræðingafélag Íslands, 1998), 281–95, 283–85 (endurpr. í: *Stafkrókar*, 225–41, 227–30); Hermann Pálsson, „Um bókagerð síra Þórarins á Völlum,“ *Skírnir* 133 (1959): 18–24; Ólafur Halldórsson, „Jónar tveir Þorlákssynir,“ *Afmælisrit til dr. phil. Steingrims J. Þorsteinssonar prófessors 2. júlí 1971* (Reykjavík: Leiftur, 1971), 128–44 (endurpr. í: *Grettisfærsla* (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 1990), 254–70).

⁴ *Flateyjarbók*, útg. Guðbrandur Vigfússon og C.R. Unger, (Christiania: P.T. Mallings forlagsboghandel, 1860), xxix.

skrifað fyrir Jón bónda Hákonarson í Víðidalstungu, hafi verið skrifað af Magnúsi Þórhallssyni, en af Vatnshyrnu er nú ekki til tangur né tetur.⁵

Í alfræðihandritinu AM 194 8vo, sem er jafnaldrá Flateyjarbók, lýkur kafla um heimsaldrá með dagsetningu ritunar 1387, og síðan er skrifað með villuletri: „En Olafr prestr Orms son r[i]tadi [i li]tlu stufunne a Geiradar eyre [ok] hann a alla bokina nema hann hafe gefit mik n[ockur] um ...“.⁶ Handritið er þó skrifað af tveimur mönnum, og á spássíu við læknisfræðikafla, sem hinn skrifarinn hefur ritað, stendur með villuletri: „Bryniolfur Steinradar son ritade þetta ok er engo nytt“.⁷

Í heilagra manna sagna handritinu Perg. fol. nr. 2 í Konungsbókhöllu í Stokkholmí stendur þessi fyrirsögn: ‘Her byriar benedictus soghu er ormur loptz son scrifuade’ (f. 53r). Flestar aðrar sögur í handritinu eru að einhverju eða öllu leyti með sömu hendi og Benedikts saga, og með sömu hendi fann Peter Foote enn fremur tvö blöð úr öðru heilagra manna sagna handriti.⁸ Ormur er án efa Ormur hirðstjóri, sonur Loptis ríka, sem líklega hefur fyrst búið á Staðarhóli í Saurbæ, en síðar í Víðidalstungu, og hefur að öllum líkindum látist ungur fyrir 1450.

Í AM 80 8vo er varðveitt eitt blað úr latneskri messubók, og á þetta blað hefur skrifarinn ritað með rauðu bleki á milli nótnalínanna m.a.:

Jon Þorlaksson hefir skrifat þessa bok, En hana liet giora biarni son Junkæra Juars holms, hann gaf hana Jungfrv Mariu ad munkaþueræ ... hefir fyrr skrifadr biarne lyst þessa boka fysta, en hann bio æ medalfelli j kios sudur ... Anno domini M. quadringentesimo septuagesimo tercio ...

Magnús Már Lárússon hefur bent á tvö varðveitt blöð úr messubók frá Gufudal í Barðastrandarsýslu, sem einnig eru með hendi Jóns Þorlákssonar,⁹ og Jón Helgason vakti síðar athygli á því að fjölmörg varðveitt blöð úr ótilgreindum fjölda latneskra messubóka væru með þessari sömu

⁵ Stefán Karlsson, „Um Vatnshyrnu,“ *Opuscula* IV, Bibliotheca Arnarnagæana 30, 179–303 (endurpr. í: *Stafkrókar*, 336–359); „Íslensk bókagerð á miðöldum,“ 231.

⁶ *Alfræði íslensk* I, útg. Kristian Kålund, STUAGNL 37 (København: S. L. Møllers Bogtrykkeri, 1908), 54.

⁷ *Alfræði íslensk* I, 62.

⁸ *Lives of Saints. Perg. Fol. Nr. 2 in The Royal Library, Stockholm*, útg. Peter Foote, EIMF 4 (Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1962), 17–18.

⁹ Magnús Már Lárússon, „Orðubrot frá Gufudal,“ *Kirkjuritið* 24 (1958): 203–14 (endurpr. í: *Fróðleikspættir og sögubrot* (Reykjavík: Skuggsjá, 1967), 62–72).

hendi.¹⁰ Enginn efi er því á því að þarna eru leifar af hinu mikla handaverki Jóns Þorlákssonar sem lifði enn í sögnum manna um að hans þrír skriflingur hefðu aldrei stirðnað á honum dauðum vegna fráberrar bókagerðar hans.¹¹

Þess eru dæmi að sagt sé til skrifara á þann hátt að vafi hefur leikið á því samt sem áður hver hann væri.

Á spássíu við Grettis sögu í AM 152 fol., sem er ein stærsta varðveitt sögubók (201 blað), stendur (líklega með hendi þess sem hefur skrifað fyrsta fjórðung bókarinnar): ‘Þessa saugu hefur skrifath brodir Biarnar Þorleifssonar’ (f. 46v). Þarna þótti mönnum sjálfsagt að væri átt við Björn ríka Þorleifsson (d. 1467) og menn reyndu jafnvel að leiða getum að því hvor bræðra hans hefði skrifað bókina, en síðar kom í ljós að skrifarinn var tveimur kynslóðum yngri, því að Grettis sögu höndina er að finna á nokkrum bréfum sem varða Þorstein bónda Þorleifsson í Svignaskarði, m.a. þremur bréfum um Svignaskarð 1511 og 1512 (DI VIII nr. 299, 327 og (325 og) 334). Þorsteinn bóndi var hálfbróðir Björns Þorleifssonar á Reykhólum, en þeir voru sonarsynir Björns ríka. Það er því án efa Þorsteinn sem hefur skrifað fyrsta partinn af 152, og reyndar hefur líka fundist Jónsbókarbrot með hans hendi.¹²

*

Fyrir réttum hundrað árum var Guðmundur Þorláksson (Glosi), sem þá var norrænustúdent og *stipendarius arnamagnæanus* í Kaupmannahöfn, að aðstoða þýska fræðimanninn Hugo Gering við útgáfu Finnboga sögu hins ramma. M.a. skrifaði Guðmundur söguna upp úr handritinu AM 510 4to, sem á eru margar sögur, og sagði í bréfi til Gerings að þetta handrit væri a.m.k. að hluta með sömu hendi og AM 431 12mo, en ritari þeirrar bókar kallaði sig Jón Arason. Í 431 eru Margrétar saga og íslenskar og latneskar bænir, og af því síðastnefnda dró Guðmundur þá ályktun að skrifarinn hefði verið prestur. Engan Jón Arason fann Guðmundur í prestatétt á þeim tíma sem til greina kom að þessi handrit væru skrifuð á — nema Jón

¹⁰ Sjá *The sequences of the archbishopric of Niðarós. I. Text*, útg. Erik Eggen, Bibliotheca Arnarmagnæana 21 (Copenhagen: Munksgaard, 1968), xlii–lv.

¹¹ Sjá Ólafur Halldórsson, „Jónar tveir Þorlákssynir,“ 130 (255–256).

¹² Sjá Stefán Karlsson, „Íslensk bókagerð á miðöldum,“ 288 (233–34) og rit sem þar er vitnað til.

biskup Arason, og því taldi hann hér um bil víst að þessi handrit væru skrifuð af honum skömmu eftir 1500.¹³

Það hafa sjálfsagt þótt nokkur tíðindi fyrir hundrað árum að rithönd Jóns Arasonar væri fundin á tveimur sögubókum, annarri veraldslegs efnis og hinni andlegs. Brátt fór líka að fjölga í þessum handritahópi, en jafnframt fór skrifaravandamálið að flókna.

Kr. Kålund birti 1886 ritgerð um spássiugreinar skrifara í handritinu AM 604 4to, sem er stærsta varðveitt rímnabók frá miðöldum, og af tveimur þeirra þótti honum ljóst að skrifarinn hefði heitið Tómas.¹⁴ Í skrá sinni um handrit Árnasafns taldi Kålund að þessi rímnabók væri með sömu hendi og a.m.k. meginhluti söguhandritsins AM 510 4to, sem Guðmundur Þorláksson hafði eignað Jóni Arasyni, og auk þess AM 713 4to, stærsta handrit helgikvæða frá kaþólskum tíma. Um Margrétar sögu handritið AM 431 12mo ræðir Kålund ekki í þessu sambandi, en tekur undir að skrifari þess hafi heitið Jón Arason og skipar honum með spurningarmerki undir nafn biskups í mannanafnaskrá. Síðar féllst Kålund á þá skoðun Finns Jónssonar að ekki gæti verið um biskupinn að ræða.¹⁵

Jón Þorkelsson var hins vegar ekki í neinum vafa um að Jón biskup hefði skrifað 431 (Margrétar sögu handritið). Hann birti skrifaraklausu handritsins í doktorsritgerð sinni, en hún hljóðar svo: „Leingi hefur þu skrifað þessa sögu jon strakur ara son ecki ma þetta skrif heita þat er mismæli firi mic hellingur er þetta krab ok illa krabat Bidit sem adur firi jone ara syne. þeir sem soguna lesa. Geyme oss gud öll saman ok jungfru sancta maria min ad jlivf. Amen“ (25v). Ekki er þetta alls kostar biskupslega mælt, enda hugði Jón Þorkelsson nafna sinn hafa skrifað þetta þegar hann var á unglingsaldri á Munkaþverá.¹⁶ Síðar taldi Jón Þorkelsson sig finna sömu hönd á bréfum sem snertu Jón biskup Arason og fullyrta því að rímnabókin 604 og helgikvæðabókin 713 væru með hendi biskups.¹⁷

Næst kom Finnur prófessor Jónsson til skjalanna 1918 og benti á að

¹³ *Finnboga saga hins ramma*, útg. Hugo Gering (Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1879), xx nmgr. 1.

¹⁴ Kristian Kålund, „En islandsk ordsprogsamling fra 15de århundrede“. *Småstykker 7*, STUAGNL 13 (København: S. L. Møllers Bogtrykkeri, 1886), 131–184.

¹⁵ *Alfræði íslenzk III*, útg. Kristian Kålund, STUAGNL 45 (København: S. L. Møllers Bogtrykkeri, 1917–18), xii.

¹⁶ Jón Þorkelsson, *Om digtningen på Island i det 15. og 16. århundrede* (København: Høst, 1888), 326.

¹⁷ Sjá *Íslenzkt fornbréfasafn VIII*, 270, sbr. einnig IX, 339, 451, 662, 664 og XI, 728.

ritvillur í kvæðum Jóns Arasonar í 713 girtu fyrir að biskupinn hefði skrifað það handrit og þá um leið önnur handrit með sömu hendi.¹⁸

Í doktorsriti sínu um Jón Arason þótti Páli E. Ólasyni ekki loku fyrir það skotið að biskup hefði skrifað Margrétar sögu handritið 431 á unglingsaldri, en taldi það ekki fullvíst. Hin handritin þrjú sagðist hann hins vegar ekki sjá betur en að þau væru með hendi séra Sigurðar á Grenjaðarstöðum, sonar Jóns biskups, enda væri sama höndin á þeim og Sigurðarregistri (Bps. B II,5), en á Sigurðarregistri eru skrár um kirkjueignir í Hólabiskupsdæmi frá dögum Jóns biskups og eftir hans dag.¹⁹

Því fór fjarri að Páll Eggert hefði síðasta orðið um þessi mál. Spurningin um hugsanlega hlutdeild Jóns biskups Arasonar og séra Sigurðar í bókagerð á síðustu áratugum kaþólsks siðar í landinu hélt áfram að leita á fræðimenn, og í Skírnisgrein 1932 tók Jón Helgason efnið til rækilegrar rannsóknar.²⁰ Sem einkunnarorð valdi Jón sér ummæli Árna Magnússonar, sem síðan hefur oft verið vitnað til: „Svo geingur það til í heimenum, að sumer hialpa erroribus á gáang, og adrer leitast sídan við ad utrydia aptur þeim sömu erroribus. Hafa svo hverir tveggju nockud ad idia.“

Í stuttu máli vóru niðurstöður Jóns Helgasonar þessar: 1° Þrátt fyrir nokkurn mismun virðast öll handritin fjugur, þ.e.a.s. sögubókin 510, rímnabókin 604, helgikvæðabókin 713 og Margrétar sögu handritið 431 vera a.m.k. að mestu leyti með sömu hendi. 2° Af 431 er helst að ráða að skrifari þess hafi heitið Jón Arason, en hins vegar virðist sem skrifari 604 hafi heitið Tómas, og í 510 koma bæði nöfnin, Jón Arason og Tómas Arason, fyrir í utanmálgreinum, sumpart skrifuð aftur á bak og sumpart með villuletri; auk þess kemur ‘séra Ari’ við sögu í spássíugreinum í 604. 3° Loku er fyrir það skotið að þessi handrit séu skrifuð af Jóni biskupi Arasyni ellegar Sigurði syni hans.

Þessar niðurstöður Jóns Helgasonar hafa staðið síðan — nema sú fyrsta — og rithönd Jóns biskups er enn jafn-ókunn og hún var áður en Guðmundur Þorláksson taldi sig hafa fundið hana 1878.

„Smíðshöggið væri rekið á þessa rannsókn, ef unnt væri að finna þá

¹⁸ *Jón Arasons religiöse digte*, útg. Finnur Jónsson, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filologiske Meddelelser II, 2 (København: Høst, 1918), 16.

¹⁹ Páll Eggert Ólason, *Menn og menntir siðskiptaaldarinnar á Íslandi. I. bindi. Jón Arason* (Reykjavík: Bókaverzlun Guðm. Gamalielssonar, 1919), 443–45.

²⁰ Jón Helgason, „Nokkur íslenzk handrit frá 16. öld,“ *Skírnir* 106 (1932): 143–68.

frændur, Tómas og Jón Arason“, sagði Jón Helgason í ritgerð sinni.²¹ Sjálfur impraði hann á möguleika sem Ólafur Halldórsson sýndi síðar fram á, svo ekki verður um villst, að er réttur: Á Vestfjörðum sat undir miðja 16. öld prestur að nafni Ari Jónsson — líklega á Stað í Súgandafirði, þar sem hann kemur við bréf 1539 og 1549. Hann var sonarsonur Solveigar Björnsdóttur ríka og Jóns Þorlákssonar barnaföður hennar, sem annað hvort hefur verið bókaskrifarinn frægi ellegar samnefndur bróðir hans.²² Synir séra Ara hétu Tómas og Jón, og bækurnar fjórar sem hér hefur verið rætt um eru sameiginlegt verk þessara þriggja feðga, sem hafa skrifað svo líkt að torvelt hefur reynst að greina á milli rithanda þeirra.²³

Þetta er nú orðið langt mál um handrit sem Jón biskup Arason og sonur hans hafa ekki skrifað, en jafnframt eru þessar bækur síðustu dæmin um að skrifarar segi til sín fyrir siðaskipti — eða um siðaskipti. Áður en lengra er haldið skal þó aðeins vikið að annarri aðferð við að hafa upp á nöfnum skrifara.

*

Skrifarar fornbréfa segja ekki til nafns síns fremur en þorri bókaskrifara á miðöldum. Upp á bréfaskrifurum er þó stundum hægt að hafa með nokkurri vissu, því að í flestum tilvikum er líklegra heldur en hitt að nafn bréfitarans sé að finna í bréfinu sjálfu — að hann sé málsaðili ellegar meðal þeirra votta eða dómenda sem gefa bréfið út. Sitji maður með eitt bréf fyrir framan sig er oftast úr svo mörgum nöfnum að moða að gagnlaust er að reyna að geta þess til hver skrifað hafi, en hafi fundist tvö bréf eða fleiri með sömu hendi aukast möguleikarnir á að hafa upp á skrifaranum og verða að öllum jafnaði meiri eftir því sem bréfin eru fleiri; þá fækkar oftast þeim mönnum sem hægt er að sjá eða telja líklegt að hafi verið staddir við allar bréfagerðirnar ellegar haft hagsmuna að gæta við þær.

Ef bréfhönd hefur jafnframt fundist á bók eða bókum, auðveldar það að sjálfsögðu leitina að skrifara, ef efni bókarinnar veitir vísbendingu um ritara hennar. Þær forsendur lágu til grundvallar fyrstu ákvörðunum

²¹ Sama rit, 162.

²² Ólafur Halldórsson, *Helgafellsbækur fornar*, Studia Islandica 24 (Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs, 1966), 25–26.

²³ Karl Ó. Ólafsson tókst á við það verkefni að greina að rithendur feðganna í MA-ritgerð sinni, „Þrjú feðgar hafa skrifað bók þessa...“ Um þrjár rithendur í AM 610 4to og fleiri handritum (Hugvísindadeild Háskóla Íslands 2006, ópr. ritgerð).

ónafngreindra skrifara handrita, Hauksbókar, sem að drjúgum hluta er með hendi Hauks lögmanns Erlendssonar sjálfs,²⁴ og Lögmannsannáls með hendi séra Einars Hafliðasonar.²⁵

Á síðustu áratugum þykjast menn hafa haft upp á nöfnum þó nokkurra bókaskrifara, sem jafnframt hafa reynst vera bréfaskrifarar, án þess að efni bókar hafi fyrir fram bent í ákveðna átt. Hins vegar hefur vitneskja um feril handrita stundum beint rannsókninni inn á ákveðnar brautir sem hafa leitt til niðurstöðu. Þessir skrifarar eru langflestir frá 15. og 16. öld og nær allir af Norðurlandi og Vesturlandi. Þetta helgast af því að ekki eru nema rúmlega 100 frumbréf varðveitt fram um 1400, en eftir það fer þeim að fjölga verulega, og í annan stað eru tiltölulega fá varðveitt bréf frá Austurlandi og Suðurlandi, en langflest af Norðurlandi — einkum framan af.

*

Sú spurning hefur e.t.v. vaknað hjá ýmsum hvort unnt sé að ákvarða með nokkurri vissu hvort tvenn skrif, bréf eða bækur séu með sömu hendi eða ekki. Við heyrðum áðan um þrjá feðga í Ségandafirði sem skrifuðu svo líkt að margir glöggir fræðimenn héldu að einn maður hefði skrifað, og um hitt væri einnig hægt að nefna mörg dæmi — m.a. úr eldri skrifum um hugsanlega bókagerð Jóns biskups Arasonar og séra Sigurðar — að tvenn eða fleiri skrif hafa talin vera með sömu hendi, en rækilegri rannsóknir hafa leitt í ljós að því fór víðs fjarri. Sú aðferð að fara ekki í „stafa og ritháttarsamanburð“ heldur að „fá heildarsýn yfir hendurnar og láta kenndina segja til“ hefur gefist heldur illa.²⁶ Menn verða einmitt að bera saman hvern staf og hvert band og stafsetningu að auki. Nú er það svo að tveir eða fleiri skrifarar geta dregið suma stafi allt að einu og fylgt í veigamiklum atriðum sömu stafsetningu, en gerð einstakra stafa og banda og stafsetning ákveðinna hljóða eða hljóðasambanda er á hverjum tíma svo fjölbreytileg að sameining flestra eða allra breytilegra atriða í þessum eignum hjá tveimur skrifurum eða fleiri verður fjarska ósennileg. Í þessu sambandi má nefna

²⁴ P. A. Munch, „Om Ridderen og Rigsraaden Hr. Hauk Erlendsson, Islands, Oslo og Gulathings Lagmand, og om hans literære Virksomhed,“ *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie* 11 (1847): 169–216 og 388–89.

²⁵ *Islandske Annaler indtil 1578*, útg. Gustav Storm (Christiania: Grøndahl og Søns Bogtrykkeri, 1888), xxi.

²⁶ Guðbrandur Jónsson, *Herra Jón Arason* (Reykjavík: Hlaðbúð, 1950), 296.

að þess eru mörg dæmi að handrit séu skrifuð af tveimur eða fleiri skrifurum, og þá er oftast verulegur munur á rithöndum þeirra, enda þótt um samverkamenn sé að ræða, sem ætla mætti að hefðu kynnst svipuðum ritvenjum.

Á hinn bóginn getur rithönd skrifara tekið breytingum, bæði vegna áhrifa frá forritum og af öðrum ástæðum. Þess vegna getur stundum verið torvelt að sjá hvort tvö lík handrit eða bréf séu með sömu hendi, ef verulegur munur er á einhverjum atriðum. Í stórum handritum má þó stundum sjá ritvenjur skrifara breytast smám saman í vissum greinum, þannig að enginn vafi leikur á að um einn skrifara er að ræða.

Eitt af því sem torveldar það að finna rithendur bókaskrifara í bréfum er að einkum á 14. öld tíðkast tvenns konar skriftarlag: settletur, einkum á bókum, en eins konar gotnesk léttiskrift, einkum í bréfum, eða blendingur léttiskriftar og settleturs bæði í bókum og bréfum. Án efa hafa margir skrifarar haft vald á tvenns konar skrift, og þess eru reyndar örfá dæmi að skrifarar beiti tvenns konar skrift í sama handritinu.²⁷ Ef svo er ekki, getur verið ómögulegt að þekkja settletur skrifara af léttiskrift hans eða öfugt.

Spyrja má hvort stafkrókafræði þau sem hér hefur verið dregið á þjóni nokkrum tilgangi. Ekki verða þau í askana látin, en þau eru hluti af menningarsögu okkar. Íslensk skriftarsaga á eflaust eftir að svara fleiri spurningum varðandi menningartengsl okkar við aðrar þjóðir en þegar hafa fundist svör við. Þegar haft er upp á skrifara handrits, er það ekki aðeins ávinningur fyrir persónusögu, heldur veitir það okkur jafnframt vísbendingu um í hvaða umhverfi bókagerð hefur verið stunduð og hvers konar bókmenntir hafi verið hafðar þar um hönd. Þó að árangur af skrifaraleit sé ekki mikill enn sem komið er, sýnir hann þó þegar að bókagerð á Íslandi á miðöldum hefur ekki verið jafn-bundin við kirkjulegar stofnanir og almennt er talið að hafi verið í Evrópu á sama tíma og sumir erlendir fræðimenn hafa ímyndað sér að einnig hafi verið hér.²⁸ Þó eru það að sjálfsgöðu helst kirkjunnar menn og þeir efnamestu í hópi leikmanna, sem

²⁷ Sjá t.d. tvenns konar skrift Einars Hafliðasonar í Lögmannsannál, AM 420 b 4to, á mynd í bók Jóns Helgasonar, *Handritaspjalli* (Reykjavík: Mál og menning, 1958), mótis við bls. 44. Sjá einnig 26. sýnishorn í *Sýnisbók íslenskrar skriftar* (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, 2007), bls. 61.

²⁸ Sjá t.d. Lars Lönnroth, „Tesen om de två kulturerna: kritiska studier i sagaskrivningens sociala förutsättningar,“ *Scripta Islandica* 15 (1964): 1–97 og andsvör Stefáns Karlssonar í „Ritun Reykjarfjarðarbókar,“ 131–40 (319–27).

haft verður upp á með þeim aðferðum sem hér hefur verið lýst, því að þeir koma helst við bréf.

Í annan stað getur það verið mikilvægt fyrir bókmenntasögu og er það alltaf fyrir málsögu að komast að aldri og uppruna bóka. Traustasta aldursmark ritverka ónafngreindra höfunda er oft aldur elsta handrits sem þau verða fundin í, og enda þótt við þykjumst þekkja meginrætti íslenskrar málsögu er margt enn í þoku, en þó alveg sérstaklega upphafssvæði og útbreiðsluleiðir og -hraði málnýjunga. Hver nýr skrifari sem haft er upp á fjölgar þeim föstu punktum sem nauðsynlegir eru til rannsókna á þessu sviði. Dagsett og staðsett fornbréf eru þar einnig að miklu gagni, enda þótt skrifarar þeirra — og stundum einnig bóka með sömu höndum — hafi ekki verið fundnir. Frá sjónarmiði málsögu og mállýskulandafræði er ókosturinn við síðastnefndu heimildirnar sá, að skrifarar hafa auðvitað margir skrifað víðar en í heimahögum sínum, þannig að borgfirskt bréf er ekki endilega heimild um borgfirska mállýsku. Nafngreindir skrifarar hafa náttúrulega átt sína hesta, ferðast og flutt búferlum eins og þeir nafnlausu, en um aldur þeirra nafngreindu, uppruna og feril er fremur hægt að afla heimilda.

*

Ari Jónsson biskups er nefndur í rúmlega 80 bréfum frá árunum 1523–50, sem prentuð eru í *Íslensku fornbréfasafni* IX–XII. Í a.m.k. 16 þessara bréfa er hann nefndur á þann veg að ólíklegt er eða óhugsandi að hann hafi verið við sjálfa bréfagerðina riðinn, en í flestum bréfanna er hann málsaðili, vottur eða dómnefnandi. Sautján þeirra bréfa eru varðveitt í frumriti.

Af þessum 17 bréfum eru fimm sem virðast geta verið með sömu hendi. Samkenni eru mörg mjög veruleg, einkum ef við fikrum okkur frá bréfi til bréfs í tímaröð, en færri sem taka til bréfahópsins alls. Þetta girðir þó varla fyrir að einn maður hafi skrifað öll bréfin fimm. Þau eru skrifuð á 16 ára tímabili og auk þess eru þau ekki með alls kostar sambærilegu skriftarlagi; þrjú með allstórri settletursskrift, sem er orðin mjög fátíð á dögum Ara, en tvö með smærri skrift sem er líkari bréfahöndum síns tíma.

Þessi fimm bréf eru:

A1. Jarðakaupabréf Jóns biskups Arasonar, skrifað á Hólum í Hjaltadal 7. júní 1528, AM Fasc. LXXIII,26 [DI IX, 453–54], þar sem Ari Jónsson er annar tveggja votta.

A2. Afhendingarbréf Jóns biskups á Holtastöðum í Langadal til handa 'vorum kæra frænda Ara Jónssyni', skrifað á Hólum 7. júní 1529, AM Fasc. XLVII,20 [DI IX, 490].

A3. Jarðakaupabréf Jóns biskups, Miklagarði í Eyjafirði 17. okt. 1535, AM Fasc. XLVIII,24 [DI IX, 746–47]. Ari lögmaður er hér nefndur fyrstur sjö votta, og útgefandi Fornbréfasafns, Jón Þorkelsson segir að bréfið sé „líklega með hendi Ara ...“.

A4. Jarðakaupabréf Ara Jónssonar, skrifað á Auðkúlu í Svinadal 16. apríl 1543, AM Fasc. L,12 (nú í Þjóðskjalasafni Íslands) [DI XI, 208–209].

A5. Transskriftarbréf (þ.e. vottfest uppskrift) Ara Jónssonar og fjepra annarra manna á konungshyllingarbréfi Íslendinga 1431, Píningsdómi 1490 og öðrum dómi 1527, DRA Isl. nr. 10 [DI XI, 295–96]. Öll transskríberuðu bréfin fjalla um takmarkaðan rétt útlendinga til dvalar og atvinnu á Íslandi. Transskriftarbréfið er gert í Núpufelli í Eyjafirði 7. mars 1544 og hefur verið sent konungi.

Tvennt er athugandi í sambandi við gerð þessara bréfa. Annað er það að í transskriftarbréfinu síðastnefnda (A5) er Ari sá fjórði í röðinni af fimm vottum; tveir þeir fyrst nefndu voru reyndar lögréttumenn, en ekki sá þriðji. Yfirleitt virðist vottum vera skipað í röð eftir mannvirðingum, og Ari var sýslumaður 1544, en hér kynni hógværð skrifara að valda því að vikið er frá venjulegri mannvirðingaröð. Hitt er það að í þeim tveimur bréfum sem málsaðilar innsigla auk votta er þess getið með mismunandi orðalagi: Í jarðakaupabréfi biskups 1535 segir 'setti hann [þ.e. biskup] sitt secret með vorum ... innsiglium fyrir þetta bréf', en í jarðakaupabréfi Ara við Orm svila sinn Sturluson 1543 segir 'setjum við Ari Jónsson og Ormur Sturluson okkur innsigli með fyrrgreindra manna innsiglium fyrir þetta bréf'; í fyrra tilvikinu er talað fyrir munn vottanna, og í þeirra hópi var Ari, en í því síðara tala málsaðilar, og Ari var annar þeirra.

Ég hef flett flestum öðrum bréfum frá tímabilinu 1520–70 og hugað að bréfum sem væru með líku skriftarlagi og þau bréf sem Ari kemur við. Í hópi þeirra reyndust vera átta bréf sem eru svo lík einhverjum þeirra fimm bréfa Ara sem talin voru hér á undan að líklegt hefur þótt eða öruggt að um sama skrifara væri að ræða.

Fyrst er að telja fjepru bréf frá árunum 1528–29:

B1. Jarðakaupabréf Jóns biskups, skrifað á Hólum 9. apríl 1528, AM Fasc. XLVII,11 [DI IX, 447–48].

B2. Veitingarbréf Jóns biskups á prófastsdæmi í Skagafirði til handa ‘Magnúsi djákna Jónssyni’ (syni hans), Hólum 26. ág. 1528, AM Fasc. XLVII,15 (nú í Þjskjs. Ísl.) [DI IX, 465–66].

B3. Jarðakaupabréf Jóns biskups, Hólum 15. júní 1529, AM Fasc. XLVII,25 (nú í Þjskjs. Ísl.) [DI IX, 491–92].

B4. Orðsending Jóns biskups ‘öllum lögréttismönnum og vors ... herra kóngsins þegnum’ þess efnis að hann komist ekki til alþingis, en sér þyki ‘stór nauðsyn að þér útveljið einn ærlegan mann til lögmanns norðan og vestan á Íslandi’ og að hann ‘hafi eiginlegt bú og peninga í Norðlendingafjórðungi’. Bréfið er skrifað á Hólum 21. júní 1529, AM Fasc. XLVII,22 [DI IX, 492–93], og er að sjálfsögðu tilmæli um að Ari sonur hans verði valinn lögmaður, enda þótt engin nöfn séu nefnd í bréfinu.

Þessi fjugur bréf sem nú hafa verið talin virðast öll án efa vera með sömu hendi og bréfið um Holtastaði 1529 (A2), en þó bera þau — einkum bréfin frá 1528 — ýmis einkenni jarðakaupabréfsins sem Ari var vottur við það ár (A1), þannig að tilvist þeirra styrkir þá skoðun að ‘bréf Ara’ 1528 og 1529 séu með einni hendi þó að skriftarlag þeirra sé ekki alls kostar hið sama.

B5. Dómsbréf sex manna, skrifað í Núpufelli 9. maí 1531, AM Fasc. XLVIII,1 [DI IX, 575–76]. Dómsmenn eru nefndir af ‘Einari Brynjólfssyni er þá hafði kóngsins sýslu í Vöðluþingi í umboði Ara Jónssonar lögmanns’. Þetta bréf er örugglega með sömu hendi og jarðakaupabréfið 1535, sem Ari var vottur við (A3), en stöku einkenni koma þó betur heim við ‘bréf Ara’ 1529 (A2) og 1543 og 1544 (A4 og A5), þannig að tilvist þess styrkir þá skoðun að þessi bréf séu öll með einni hendi.

B6. Forlíkunarbréf Jóns prests Filippussonar, prófasts í Eyjafirði, við Björn Þorvaldsson vegna barneignabrota, skrifað á ‘Æsistöðum’ í Eyjafirði 19. apríl 1537, AM Fasc. XLIX,2 [DI X, 101–102]. Þetta bréf er allt að einu skrifað og Auðkúlubréf Ara 1543 (A4).

B7. Dómsbréf tólf presta sem nefndir vóru í dóm af Jóni biskupi á prestastefnu á Víðivöllum í Skagafirði 7. maí 1540, þar sem Glaumbær í Skagafirði er dæmdur ‘guðs eign og heilagrar kirkju ... síðan ... Teitur heitinn (Þorleifsson) féll frá’. Dómsbréfið er gefið út á Hólum 22. nóv. sama ár, AM Fasc. XLIX,28a (nú í Þjskjs. Ísl.) [DI X, 571–72].²⁹ Þetta bréf er án efa með sömu hendi og jarðakaupabréfið 1535 (A3), enda þótt það beri

²⁹ Bréfið er ranglega dagsett 24. nóvember í *Íslenzku fornbréfasafni*.

jafnframt einkenni eldri og yngri bréfa eins og forlíkunarbréfið sem nefnt var áðan (B5).

B8. Úrskurður Jóns biskups um rekaítak Laufáskirkju, kveðinn upp á Hrafnagili 1. okt. 1546 og bréfaður á Möðruvöllum í Eyjafirði þremur nóttum síðar, AM Fasc. LI,3 (nú í Þsjks. Ísl.) [DI XI, 502–503]. Þetta bréf er áþekkast Auðkúlubrési Ara 1543 (A4), en þar bregður jafnframt fyrir fáeinum einkennum transskriftarbréfsins 1544 (A5).

Auk þessara átta bréfa má nefna þrjú frá árunum 1539–49, sem bera nokkurn keim af hinum, AM Fasc. XLIX,19 [DI X, 416–17], AM Fasc. XLVII,26 [DI X, 720] og AM Fasc. LI,22 [DI XI, 727–29]. Þau eru þó varla með sömu hendi og hin bréfin, nema þá helst bréfið frá 1549, en það er svo illa farið að torvelt er að skoða skriftina. Það er tylftardómur klerka um villumenn, nefndur á Þingeyrum af Jóni biskupi.

Niðurstaða þessa samanburðar er þá sú að þrettán bréf, skrifuð á tímabilinu 1528–46, muni vera skrifuð með einni og sömu hendi. Ari lögmáður kemur aðeins við fimm þessara bréfa beinlínis, en óbeinlínis við tvö til viðbótar. Jón biskup faðir hans kemur við níu bréfanna, en varla hefur hann skrifað bréf sín sjálfur og alls ekki eyfirk bréf á ýmsum árstímum. Auk þeirra feðga koma 45 menn við þessi bréf, 38 þeirra aðeins einu sinni hver, sex tvisvar og einn þrisvar, Björn Þorvaldsson lög-réttumaður á Æsustöðum í Eyjafirði. Engar líkur eru þó á að Björn hafi verið biskupsritari á Hólum 1528 og síðar, þó ekki sé nema aldurs vegna; hann er ættleiddur af föður sínum 1529.

Ellefu þeirra þrettán bréfa sem hér hafa verið talin með sömu hendi varða Jón biskup og Ara lögmán, annanhvorn eða báða, og þrjú þeirra hafa einmitt að geyma ráðstafanir biskups til fremdar sonum sínum, Ara og Magnúsi. Þau tvö bréf sem hvorki varða Ara né Jón eru bæði gerð í Eyjafirði í næsta nágrenni við heimili Ara lögmans í Möðrufelli. Öll hin bréfin sem Ari kemur ekki við sjálfur, nema úrskurður Jóns biskups á Möðruvöllum 1546, eru skrifuð á Hólum, og ekki verður í fljótu bragði séð neitt sem mælir gegn því að Ari hafi verið þar staddur þegar þau voru gerð. Það væri helst dómsbréfið um Glaumbæ 22. nóv. 1540, því að Ari nefndi í dóm í Spjaldhaga í Eyjafirði 22. okt. sama ár, en reyndar er dagsetning dómsbréfsins um Glaumbæ ofurlítið tortryggileg af öðrum ástæðum.³⁰

³⁰ Hér hefur Stefán skrifað innan sviga „sbr. 57. nmgr.“ en mér hefur ekki tekist að finna þá heimild sem hann vísar til. – SÓ.

Aðeins tvö þeirra átta bréfa sem Ari kemur ekki við eru þess eðlis að við því mætti búast að Ari kæmi þar fram sem vottur, ef hann hefur skrifað þau; þetta eru jarðakaupabréf biskups 1528 og 1529 (B1 og B3), því að sjálfur er Ari vottur í þriðja jarðakaupabréfinu á Hólum þessi ár (A1).

Að öllu saman lögðu verður að telja Ara líklegri ritara þessara þrettán bréfa en nokkurn annan.

*

Þá er að víkja aðeins að þeim tólf frumbréfum sem Ari kemur við auk þeirra fimm sem þegar hefur verið fjallað um, til þess að huga að því hvort meiri líkur séu á að hönd hans sé varðveitt á einhverjum þeirra.

Fyrst skulu nefnd tvö bréf frá árinu 1538.

Fyrra bréfið, AM Fasc. XLIX,5 [DI X, 104–105], er skrifað á Hólum 12. mars, og Ari lögmaður er nefndur þar meðal votta að jarðakaupum Jóns biskups, sem fóru fram á Grund í Eyjafirði sumarið áður.

Síðara bréfið, AM Fasc. XLIX,13 [DI X, 364–66], er dómsbréf frá Öxarárþingi 1. júní þar sem dómsmenn eru nefndir af Jóni biskupi, hirðstjóra og lögmönnum báðum, Erlendi og Ara.

Þessi tvö bréf eru án nokkurs vafa með einni hendi, og hana er að finna á tveimur eldri bréfum sem Ari kemur ekki við, AM Fasc. XLVIII,5 (nú í Þjskjs. Ísl.) [DI IX, 612], jarðakaupabréfi Jóns biskups gerðu á Munkaþverá 6. apríl 1532, og AM Fasc. XLVIII,15 [DI IX, 673–74], transskriftarbréfi gerðu á Hólum 19. júlí 1533.

Þessi fjeður bréf eru með nýtiskulegri léttiskriftarhendi, og þess vegna er skriftin í rauninni ekki sambærileg við skriftina á þeim þrettán bréfum sem Ara voru áður eignuð, en smávegis munur á stafsetningu þeirra bréfa og þessara virðist þó skera úr um að ekki geti verið um sama skrifara að ræða.

Með sömu hendi og þessi léttiskriftarbréf er að öllum líkindum eitt bréf enn sem Ari lögmaður kemur við. Það er DRA Isl. nr. 17 [DI X, 536–540], skrifað á almennilegu Öxarárþingi 30. júní 1540. Bréfið er til konungs frá Jóni biskupi, Ara lögmanni og nefndarmönnum og lögréttumönnum norðan og vestan á Íslandi, þar sem fjallað er um konungsbréf ‘sem nokkuð uppá hljóða umskipti kennimannlegs embættis og kristilegra siða’ og síðan rakinn yfirgangur Claus fógeta van der Mervitz á Íslandi og konungur beðinn að ‘setja ekki þenna Claws þar fyrir fóeta og eigi nokkurn þann mann sem ekki veit eða heldur landsins lög og ekki er af danskri tungu’. Skriftin á þessu bréfi er skartmeiri en á þeim fjórum bréfum sem um var talað hér

næst á undan, og stafsetning er ofurlítið dönskuskotin, en samkenni eru svo veruleg að skrifari er að öllum líkindum sá sami.

Segja má að í rauninni kunni Ari lögmaður allt eins að vera skrifari þessara fimm bréfa og þeirra þrettán sem áður var fjallað um, en þess er þó að gæta að ekkert þessara bréfa fjallar um persónuleg málefni Ara, andstætt því sem var um nokkur hinna þrettán. Ég tel því minni líkur á að Ari hafi skrifað þessi fimm bréf, en trúlegra að ókunnur biskupsritari hafi haldið þar á penna.

Nú eru ótalin níu þeirra bréfa sem Ari kemur við, og er skemmst frá því að segja að þau eru með a.m.k. sex mismunandi rithöndum, og í engu tilviki eru fleiri en tvö með sömu hendi. Sumar þessara handa verða fundnar á öðrum bréfum í kringum Jón biskup.

Hér verður farið fljótt yfir sögu, og aðeins vikið að tveimur þessara bréfa.

Annað þeirra, DRA Isl. nr. 28 [DI X, 627–28], er í Fornbréfasafni talið vera með hendi Ara, en það er sendibréf til Kristófers hirðstjóra Hvitfeldt þar sem Ari segist senda honum reikningsskap og lýsir því að hann vilji ‘ekki lengur vera lögmaður’. Undir bréfinu stendur nafn Ara með sömu hendi og bréfið sjálft, og án efa hefur það af þeirri ástæðu verið talið eiginhandarbréf, en eiginhandaundirskriftir í nútímaskilningi eru ekki farnar að tíðkast á þessum tíma, svo að af nafni undir bréfi verða engar ályktanir dregnar um ritara þess; það er innsigli sem gildir. Bréf Ara er ódagsett, en Jón Þorkelsson hefur í Fornbréfasafni ætlað það skrifað 27. júní 1541, sama dag og Ari ritar alþingi bréf um að hann hafi sótt um lausn frá lögmannsembætti til konungs, DRA Isl. nr. 24 [DI X, 626–27], en bréfið til alþingis er með allt annarri hendi en bréfið til Hvitfeldts, sem hins vegar er greinilega með sömu hendi og bréf Jóns Arasonar til Kristjáns konungs Friðrikssonar 30. júlí 1542, DRA Isl. nr. 27 [DI XI, 155–56], og undir því bréfi stendur ‘Jón með guðs þolinmæði biskup á Hólum í Íslandi’, og sýnir það hve lítið gagn er í undirskriftum bréfa á þessum tíma til ákvörðunar rithanda, en undirskriftir eru reyndar fátíðar þá. Þessi tvö bréf eru með nýtiskulegu handarlagi sem er að ryðja sér til rúms í kringum siðbreytinguna, og þau eru ólík öðrum bréfum sem Ari kemur við — nema einu.

Þetta eina bréf er eitt af jarðakaupabréfum Ara, AM Fasc. L,15 [DI XI, 266–67], gert í Möðrufelli 1543, og það er vafalítið skrifað af sama manni og bréf Ara til Hvitfeldts og bréf biskups til konungs.

Sama hönd er að öllum líkindum einnig á prestadómsbréfi frá Hólum 1551, AM Fasc. LII,2 [DI XII, 251–53], en þá voru þeir feðgar allir, svo að hvorugur þeirra hefur skrifað þessi bréf.

Niðurstaða þessarar könnunar á þeim bréfum sem Ari Jónsson kemur við er þá sú, að mestar líkur séu á að rithönd hans sé varðveitt á fimm þessara bréfa og einum átta bréfum að auki; þessi síðarnefndu bréf tengjast flest föður Ara en sum sveitungum hans, Eyfirðingum.

*

Þá er nú mál til komið að víkja að bókum Ara.

Að sjálfsögðu hefur lögmaðurinn átt lögþók, og það vill svo til að við vitum dálítið um slíka þók. Ari var langafi Brynjólfs biskups Sveinssonar, og Brynjólfur biskup fékk lögþók hans til eignar frá frænda sínum Magnúsi lögmanni Björnssyni, þeir voru systrasynir. Þókin var myndskreytt, skrifuð 1540, og Brynjólfur hafði á henni miklar mætur, lét binda hana veglega og skrifaði á hana að hún skyldi ekki ganga úr ætliðum afkomenda hans. Í samræmi við þessa fyrirætlun sína gaf Brynjólfur Halldóri syni sínum þókina 1662, þegar hann stóð á tvítugu, en Halldór varð skammlífur, og biskup eignaðist þókina aftur og gaf hana þá Sigríði Hákonardóttur, unnustu Halldórs. Síðar eignaðist sonur Sigríðar, Oddur lögmaður Sigurðsson, þessa lögþók, léði hana Árna Magnússyni, og hjá honum brann þókina 1728.³¹

Dálítið er til af uppskriftum úr þessari þók. Sumt af því er í AM 163 4to með hendi frá því um 1700, en meginhluti 163 er Jónsbókaruppskrift með hendi séra Jóns Erlendssonar, og á spássíur þeirrar uppskriftar hafa síðar verið skrifuð lesbrigði úr öðrum lögþókarhandritum, þ. á m. „Codex Arianus“, sem án efa er þessi glataða lögþók Ara lögmanns. Úr Codex Arianus eru einkum tilgreindar fyrirsagnir bálka og kapitula, en orðalag fyrirsagna handrita getur verið fjarska ólíkt; þetta kemur til af því að fyrirsagnir handrita með rauðu lettri hafa oftast verið settar eftir að ritun textans var lokið, og *rubricator*, hvort sem hann er sjálfur aðalskrifariinn eða annar maður, hefur ekki alltaf haft forrit fyrir sér við ritun fyrirsagna, heldur hefur hann sett þær eftir eigin brjósti í samræmi við efni kaflans og með tilliti til þess hve mikið rúm hafði verið ætlað fyrir fyrirsögn í hverjum stað — eða eftir öðru forriti sem þá hefur verið nærtækara.

³¹ Sbr. *Árni Magnússons levned og skrifter* II (København: Gyldendalske boghandel, 1930), 204–206.

Nú vill svo til að varðveitt er Jónsbókarhandrit þar sem fyrrsagnir eru náskyldar þessum fyrrsögnum úr Codex Arianus. Mesti munurinn liggur í því að sumar fyrrsagnir eru mislangar, en á því er sú skýring sem ég nefndi, þ.e.a.s. sú að rúm fyrir fyrrsögn hefur verið mismikið. Þetta handrit er AM 153 4to, sem er eitt af fallegustu lögbókarhandritum 16. aldar. Einkum eru upphafsstafir bálka skrautlegir og gylltir með miklu rósaflúri, ólíku lýsingum íslenskra handrita, og þetta flúr teygir sig út á spássíurnar.³² Fyrrsagnirnar í 153 eru með annarri hendi en sjálfur lagatextinn, og þær bera þess öll merki að vera skrifaðar með þeirri hendi sem ég eignaði Ara lögmanni hér á undan. Þær eru ólíkastar elstu bréfunum, en hafa einkenni sem koma fram í bréfunum 1531–46.

Lagatextinn sjálfur í 153 er hins vegar án efa með sömu hendi og tvö bréf sem Ari kemur við, skrifuð í Kalmanstungu í Borgarfirði 27. júní 1541, DRA Isl. nr. 23 og 24 (það síðarnefnda nú í Þsjksj. Ísl.) [DI X, 622–24 og 626–27], og með sömu hendi eru einnig a.m.k. fjegur og líklega fimm bréf önnur frá árunum 1526–46, sem öll snerta Jón biskup Arason og hans fólk.³³ Af 153 má ráða að sá skrifari sem þarna hefur haldið á penna hefur verið samverkamaður Ara og líklega ritað lögbókina undir umsjón hans.

Með hendi þessa samverkamanns Ara eru einnig Perg 4to nr. 24 í Konungsbókhöfðu í Stokkhólmi, Alexanders saga og Rómverja sögur, báðar óheilar, og AM 238 III fol., tvö blöð úr sögu heilagrar Önnu. Fyrrsagnir í Stokkhólmsandritinu virðast vera með sömu hendi og meginmál, en á Önnu sögu brotunum eru fyrrsagnir svo daufar að þar verður ekki úr því skorið hvort svo sé.³⁴

Árni Magnússon fékk 153 frá bókasafnanarum Frederik Rostgaard,

³² Sjá Halldór Hermannsson, *Illuminated Manuscripts of the Jónsbók*, *Islandica* 28 (Ithaca: Cornell University Press, 1940), 15–16.

³³ Í samtali okkar á útmánuðum 2006 nefndi Stefán eftirtalin bréf í þessu sambandi: AM Fasc. XLVII, 3 (1526 – DI IX, 351–52); AM Fasc. LXVII, 8 (1542 – DI XI, 156–57), AM Fasc. L, 14 (1543 – DI XI, 252–53) og AM Fasc. LI, 4 (1546 – DI XI, 507). Hann hafði þó fyrirvara á um það hvort LXVII, 8 væri með sömu hendi og lögbókin. – *SÓ*.

³⁴ Þorbjörg Helgadóttir hefur sýnt fram á að brotið AM 598 IIIα 4to sé úr sömu bók og Perg 4to nr. 24 (Rómverja sögur, útg. Þorbjörg Helgadóttir (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, in spe)). Stefán taldi að sömu skrifarahönd væri að finna á AM 584 4to sem geymir Hektors sögu og á hluta rímnabókarinnar AM 603 4to. Um rímnahandritið tók Stefán fram að það væri rangt sem Björn Karel Þórólfsson hélt fram, að það væri með einni hendi (sjá *Rímur fyrir 1600*, Safn Fræðafélagsins IX (Kaupmannahöfn: S. L. Møller, 1904), 4). Á aftasta hluta bókarinnar (að síðasta blaðinu undanskildu) væri rithönd sem gæti verið hönd 24–skrifarans. – *SÓ*.

sem hafði keypt hana í Hollandi á uppboði eftir lærdómsmanninn Jacob Golius (1596–1667), sem var prófessor í arabísku og stærðfræði í Leiden, og Jón Helgason hefur getið þess til að Gísli Magnússon (Vísí Gísli, síðar sýslumaður) hafi látið Golius hafa handritið, en Gísli var nemandi hjá Golius á árunum 1642–46.³⁵ Gísli var sonur Magnúsar lögmanns Björnssonar, þess sem lét Brynjólf biskup hafa Codex Arianus, en Magnús var dóttursonur Staðarhóls-Páls og Helgu dóttur Ara lögmanns.

Jón biskup kom til stóls 1525 og árið eftir voru gerðar eignaskrár Hóladómkirkju og klaustra og beneficia í biskupsdæminu. Þessar skrár eru elsti hluti skinnbókar sem varðveitt er á Þjóðskjalasafni (Bps. B II,5) og venjulega er nefnd Sigurðarregistur. Samkvæmt ummælum Jóns Þorkelssonar við útgáfu þessa elstu hluta Sigurðarregisturs er það „allt frá grundvelli ritað með hendi síra Sigurðar Jónssonar á Grenjaðarstað (d. 1595)“,³⁶ en Jón Helgason komst að þeirri niðurstöðu að Sigurðarregistur væri með sex mismunandi höndum, en auk þess væru þar meðal smáklausna þrjár línur með hendi séra Sigurðar. Fyrstu höndina, þ.e.a.s. á skránum frá 1525, taldi Jón með vissu vera jafnframt á AM Fasc. XLVII,20 og líklega einnig á AM Fasc. XLVII,11, og LXXIII,26.³⁷ Öll þessi bréf eru skrifuð á Hólum á árunum 1528–29, og öll eru þau í hópi þeirra 6 bréfa frá þessum tveimur árum, sem hér voru eignuð Ara Jónssyni.

Samkvæmt formála eignaskráanna hafa þær verið færðar inn í bókina eftir að skoðunarferðum Jóns um biskupsdæmið allt lauk 1526. Þá hefur Ari sonur hans a.m.k. verið um það bil 18 vetra, en skiptar skoðanir hafa verið um aldur hans og annarra barna biskups. Hann kynni að hafa verið nokkrum árum eldri, og auk þess er ekki víst að skrárnar hafi verið skrifaðar í bókina þegar haustið 1526.

Ætla mætti að biskupssonur hefði skrifað eitthvert guðsorð. Svo reynist einnig vera, a.m.k. ef honum hefur verið eignuð rétt rithönd.

AM 433 c 12mo hefur að geyma Margrétar sögu, bænir og ritningargreinar og Mariúgrát. Ritningargreinar eru á latínu, allar úr Lúk-

³⁵ *Njáls saga. The Arna–Magnæan manuscript 468, 4TO (Reykjabók)*, útg. Jón Helgason, Manuscripta Islandica 6 (Copenhagen: Munksgaard, 1962), xvi, nmgr. 9.

³⁶ *Íslenskt fornbréfasafn*, 293.

³⁷ Jón Helgason, „Nokkur íslensk handrit frá 16. öld,“ 153–56.

asarguðspjalli, um boðun Maríu, fund hennar og Elísabetar, fæðingu Jóhannesar og fæðingu Jesú.

Páll Eggert hefur það úr Biskupasögum séra Jóns Halldórssonar, að því er virðist, að Ari hafi verið „vel latínulærður“.³⁸ Það er ég ekki, en ég hef borið þessar ritningargreinar í Margrétar sögu handritinu saman við Vulgata-texta, og það skeikar varla staf hjá Ara.

Bænirnar í 433 c eru bænir fyrir jóðsjúkum konum, enda hefur handritið allt verið ætlað þeim til hjálpar. Það er í mjög litlu broti eins og flest Margrétar sögu handrit, 9 x 7,3 sm, og 56 blöð. Rithöndin er sviplík frá upphafi til enda, líkust skriftinni á bréfum Ara 1535–44.

Árni Magnússon fékk 433 c frá Páli lögmanni Vídalín, en hann frá séra Guðmundi Bjarnasyni prests að Vesturhópshólum Þorsteinssonar. Móðir séra Bjarna hét Margrét og var Bjarnadóttir frá Skriðu í Hörgárdal. Nafnið ‘mar griet biarnadotter’ stendur með 17. aldar hendi á öftustu blaðsíðu handritsins, og er ekki ósennilegt að það sé sama Margrétin. Móðir Margrétar var Halldóra dóttir séra Björns Jónssonar, bróður Ara, og Steinunnar Jónsdóttur frá Svalbarði í Eyjafirði, þannig að freistandi er að ætla að Ari lögmaður hafi skrifað þetta Margrétar sögu handrit fyrir mágkonu sína. Þau Steinunn og séra Björn voru að sjálfsögðu ekki gift, en þau gerðu með sér kaupmála 1533 og eignuðust a.m.k. sjö börn, svo að ekki hefur verið vanþörf á Margrétar sögu handriti á heimili þeirra.

Af öðru handriti guðrækilegs efnis eru aðeins varðveitt tvö blöð, AM 720 a V 4to. Þau eru úr helgikvæðahandriti, og hefur þetta kvæðisbrot sem varðveitt er verið nefnt Píslarvísur eða Píslardrápa. Brotið hefst í þíningarsögunni, en síðan er haldið áfram um upprisu, uppstigningu og efsta dóm, og síðustu varðveittu erindin eru eins konar skriftarmál, þar sem skrifaðar eru dauðasýndir. Þar í eru þessi erindi:

Lostagirndina lifandi næsta
ljótlega hefi eg guði í móti
framið og gjört af fölsku hjarta
í fæði ofneyslu matar og klæða.

³⁸ Páll Eggert Ólason, *Menn og menntir* I, 100.

Ofdrykkjan mig einatt blekkti,
 illa kunni eg henni að stilla.
 Svefn og leti mig sótti jafnan,
 synda þungi og slíkar myndir.

Þetta kvæði er ekki varðveitt annars staðar.

720 a V er að skrifarlagi líkast transskriftarbréfinu frá 1544 (A5), sem sent var konungi, en kvæðablöðin eru þó ekki eins ofhlaðin óparfa-lykkjum og bréfið er.

Um feril þessara blaða er ekkert kunnugt.

Var þá Ari lögmaður eingöngu upp á lögfræði, kirkjustjórn og guðsorð í bókagerð sinni? Ekki öldungis.

AM 548 4to hefur að geyma Vilhjálms sögu sjóðs, en hún ber þess merki að vera ekki skrifuð í einni striklotu. Mestur hluti bókarinnar er áþekkastur ‘bréfum Ara’ frá 1535–43, en þegar komið er aftur á 29. blað er skriftin farin að bera ögn meiri keim af transskriftarbréfinu 1544 (A5). Þegar þarna er komið sögu hefur skrifarinn verið orðinn skinnlítill, því að 30. blað (sem er aftara blað í næstinnsta tvinni í næstsíðasta kveri) er ekki nema helmingur að breidd miðað við önnur blöð. Neðst á 29. blaði er skrifarinn orðinn ögn mæddur og skrifar neðst á spássíu: ‘mikit er enn epter oskrifat af sogvnné’, og framan á blaðgeirann nr. 30 skrifar hann á spássíu: ‘Anno domini ad xl iij \ hier verdr nv at bijda.’ En skinn hefur fengist, þó að síðustu blöðin séu ekki öll alveg jafnstór, og stundir til skrifta hafa orðið einhverjar. Frá og með 31. blaði ber skriftin öll einkenni bréfsins frá 1544, en skriftirnar detta niður á 39. blaði, efst á síðu — í miðri setningu. Hér hefur skrifarinn orðið að víkja frá verki sínu af mikilli skyndingu og ekki sest við það aftur.

Síðar á 16. öld hefur verið skrifað á spássíu bókarinnar (f. 9r): ‘nv fellvr at i biarneyar vog og rennur snart saman ii svndinv’. Hér er komið vestur á Breiðafjörð. Staðarhólskirkja í Saurbæ átti Bjarneyjar, og við getum hugsað okkur að Helga húsfreyja Aradóttir á Staðarhóli hafi haft Vilhjálms sögu föður síns til dæggradvalar úti í eyjum. Ekki hefur hún þó verið ánægð með að niðurlag sögunnar vantaði, en úr því hefur verið bætt. Það er á rúmu blaði í bókinni — með hendi mágs Helgu Aradóttur, Magnúsar prúða Jónssonar, bróður Staðarhóls-Páls.

Fljótlega hefur þó bókin gengið úrættis, en minningin um uppruna

hennar hefur þó lifað fyrir vestan. Á hana hefur verið skrifað um 1600: 'halldor Bonde j garps dal liedi mier bok þessa oc er nordlenssk' (39 r).

*

Ég skal nú láta þessu bókasjalli lokið. Eins og einatt vill verða í hugvísindum, þá hefur ekki verið komist að einhlítum niðurstöðum. Það er aldrei að vita hvenær maður hjálpar erroribus á gang. Reynt hefur verið að veða líkur, og úr því að flest hefur borið að sama brunni, samanburður rithanda og staksteinar á ferli handrita, þykir mér að hafa megi það fyrir satt að þær bækur sem hér hafa verið gerðar að umtalsefni séu skrifaðar í námunda við Ara lögmann Jónsson — og líklega af honum sjálfum.

Að allra síðustu tvær spásiugreinar:

Þegar Ari — segjum við — ungur maður skrifar registur yfir skrárnar um þær miklu kirkjueignir sem faðir hans hafði þá fengið völd yfir, skrifar hann efst á spásiú: 'bo[nu]m principium habet bonum finem'. Þegar hann síðar, á fertugsaldri eða um fertugt, grípur í að skrifa Vilhjálms sögu sjóðs mitt í átökum síðbreytingarinnar, skrifar hann neðst á spásiú (f. 21r): 'vollt er verolldin'.

RITASKRÁ

Alfræði íslenzk I. Útg. Kristian Kålund. STUAGNL 37. Kopenhagen: S. L. Møllers Bogtrykkeri, 1908.

Alfræði íslenzk III. Útg. Kristian Kålund. STUAGNL 45. Kopenhagen: S. L. Møllers Bogtrykkeri, 1917–18.

Árni Magnússons levned og skrifter II. Kopenhagen: Gyldendalske boghandel, 1930. Björn Karel Þórólfsson. *Rímur fyrir 1600*. Safn Fræðafjelagsins 10. Kaupmannahöfn: S. L. Møller, 1904.

DI = *Íslenzkt fornbréfasafn*. Kaupmannahöfn/Reykjavík: Hið íslenzka bókmenntafélag, 1857–.

Finnboga saga hins ramma. Útg. Hugo Gering. Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1879.

Flateyjarbok. Útg. Guðbrandur Vigfússon og C.R. Unger. Christiania: P.T. Mallings forlagsboghandel, 1860.

Guðbrandur Jónsson. *Herra Jón Arason*. Reykjavík: Hlaðbúð, 1950.

Guðvarður Már Gunnlaugsson. *Sýnisbók íslenskrar skriftar*. 2. útgáfa. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, 2007.

Halldór Hermannsson. *Illuminated Manuscripts of the Jónsbók*. Islandica 28. Ithaca: Cornell University Press, 1940.

- Hermann Pálsson. „Um bókagerð síra Þórarins á Völlum.“ *Skírnir* 133 (1959): 18–24.
- Íslandske Annaler indtil 1578*. Útg. Gustav Storm. Christiania: Grøndahl og Søns Bogtrykkeri, 1888.
- Jón Arasons *religiöse digte*. Útg. Finnur Jónsson. Det Kongelige Danske Videnskaberne Selskab. Historisk-filologiske Meddelelser II, 2. København: Høst, 1918.
- Jón Helgason. *Handritaspjall*. Reykjavík: Mál og menning, 1958.
- Jón Helgason. „Nokkur íslensk handrit frá 16. öld.“ *Skírnir* 106 (1932): 143–68.
- Jón Þorkelsson. *Om digtningen på Island i det 15. og 16. århundrede*. København: Høst, 1888.
- Karl Ó. Ólafsson. „Þrír feðgar hafa skrifað bók þessa...“ *Um þrjár rithendur í AM 610 4to og fleiri handritum*. Hugvísindadeild Háskóla Íslands 2006, ópr. ritgerð.
- Kålund, Kristian. „En islandsk ordsprogsamling fra 15de århundrede.“ *Småstykker* 7, STUAGNL 13. København: S. L. Møllers Bogtrykkeri, 1886, 131–184.
- Kålund, Kristian. *Katalog over den arnamagnæanske håndskriftsamling I–II*. København: Gyldendalske boghandel, 1888–1892.
- Lives of Saints. Perg. Fol. Nr. 2 in The Royal Library, Stockholm*. Útg. Peter Foote. EIMF 4. Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1962.
- Njáls saga. The Arna–Magnæan manuscript 468, 4TO (Reykjabók)*. Útg. Jón Helgason. Manuscripta Islandica 6. Copenhagen: Munksgaard, 1962.
- Lönnroth, Lars. „Tesen om de två kulturerna: kritiska studier i sagaskrivningens sociala förutsättningar.“ *Scripta Islandica* 15 (1964): 1–97.
- Magnús Már Lárusson. „Orðubrot frá Gufudal.“ *Kirkjuritið* 24 (1958): 203–14. (Endurpr. í: *Fróðleikspættir og sögubrot*. Reykjavík: Skuggsjá, 1967, 62–72.)
- Munch, P. A. „Om Ridderen og Rigsraaden Hr. Hauk Erlendsson, Islands, Oslo og Gulathings Lagmand, og om hans literære Virksomhed.“ *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie* 11 (1847) : 169–216 og 388–89.
- Ólafur Halldórsson. „Jónar tveir Þorlákssynir.“ *Afmælisrit til dr. phil. Steingríms J. Þorsteinssonar prófessors 2. júlí 1971*. Reykjavík: Leiftur, 1971, 128–44. (Endurpr. í: *Grettisfærsla*. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 1990, 254–70.)
- Ólafur Halldórsson. *Helgafellsbækur fornar*. Studia Islandica 24. Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs, 1966.
- Páll Eggert Ólason. *Menn og menntir siðskiptaaldarinnar á Íslandi. I. bindi. Jón Arason*. Reykjavík: Bókaverzlun Guðm. Gamalielssonar, 1919.
- Rómverja sögur*. Útg. Þorbjörg Helgadóttir. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, in spe.
- Stefán Karlsson. „Íslensk bókagerð á miðöldum.“ *Íslenska söguþingið 28.–31. maí 1997. Ráðstefnurit I*, ritstj. Guðmundur J. Guðmundsson og Eiríkur K. Björnsson. Reykjavík: Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands/Sagnfræðingafélag Íslands, 1998, 281–95. (Endurpr. í: *Stafrókar*. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 2000, 225–41.)
- Stefán Karlsson. „Ritun Reykjarfjarðarbókar. Excursus: Bókagerð bænda.“ *Opus-*

cula IV, Bibliotheca Arnamagnæana 30. København: Munksgaard, 1970, 120–140. (Endurpr. í: *Stafkrókar*, 310–329.)

Stefán Karlsson. „Um Vatnshyrnu.“ *Opuscula* IV, Bibliotheca Arnamagnæana 30. København: Munksgaard, 1970, 179–303. (Endurpr. í: *Stafkrókar*, 336–359).

The sequences of the archbishopric of Niðarós. I. Text. Útg. Erik Eggen. Bibliotheca Arnamagnæana 21. Copenhagen: Munksgaard, 1968.

ABSTRACT

The article discusses methods and problems concerning the identification of scribal hands. It then examines documents associated with the lawman Ari Jónsson (d. 1550) in order to establish whether any of these could have been written by him. It is concluded that thirteen of the documents, written in the period 1528–46, are likely to be in Ari's hand. According to the author, Ari was also responsible for writing the first part of the so-called Sigurðarregistur (a series of inventories from the Hólar diocese) and the manuscripts AM 433 c 12mo, AM 720 a V 4to and AM 548 4to, as well as the rubrics in the lawbook AM 153 4to. The main text of the lawbook is written in a different hand which is also found on Stock. Perg. 4to nr. 24, AM 238 III fol. and six or seven documents from the years 1526–46.

† STEFÁN KARLSSON

SKRIFANDI BÆNDUR 1649¹

SUMARIÐ 1649 vóru Friðriki konungi þriðja svarnir hollustueiðar á alþingi af fulltrúum lærðra manna og leikra. Þessa eiða skyldu sverja biskuparnir báðir, 18 prófastar og prestar, lögmenn báðir, sýslumenn allir og tveir lögréttumenn og tveir lögskilabændur úr hverri sýslu og einn úr Vestmannaeyjum.² Undanfari þeirrar eiðatöku var sá að prófastar og sýslumenn um allt land gengust fyrir því í maí og júní um vorið að leikmenn á þingum og prestar á prestastefnum samþykktu hverjir fara skyldu með umboð þeirra á alþingi í þessu efni og lofuðu að halda þá eiða sem þeir sverðu þar.

Skjöl um þetta efni úr héruðunum eru varðveitt í Ríkisskjalasafni Dana í deildinni „Island, Færø og Grønland“ og eru skjöl leikmanna nr. 42, skjöl Hólaklerka nr. 43 og skjöl Skálholtsklerka nr. 44. Ljósmyndir af

¹ [Þessi grein fannst í förum Stefáns Karlssonar eftir lát hans 2. maí 2006, dagsett í febrúar 1989. Í ritaskrá hans, sem hann hafði gert sjálfur, er greinin nefnd undir liðnum „Ófrágengnar greinar“ ásamt eftirfarandi athugasemd: „Þarfnast smávegis lagfæringa að ábendingum sagnfræðinga.“ Greinin virðist að öðru leyti vera fullbúin af hálfu höfundar. Helgi Þorláksson prófessor (HP) var svo vinsamlegur að lesa greinina yfir og er honum hér með þakkaður sá greiði. Nokkrar athugasemdir Helga eru álitamál af því tagi að rétt þótti að birta þær, en þær eru hafðar innan hornklofa neðanmáls. Að auki jók ég við ritaskrá, uppfærði eina heimild og bætti við tölum um fjölda nafna í bréfum úr Ísafjarðarsýslu; þær tölur eru innan hornklofa. *Guðvarður Már Gunnlaugsson*]

² Jón Þorkelsson og Einar Arnórsson, *Ríkisréttindi Íslands: skjöl og skrif* (Reykjavík: Sigurður Kristjánsson, 1908), 92–104. [Það kemur ekki fram í bréfi konungs til Íslendinga um hyllinguna að bændurnir verði að vera lögskilabændur (en e.t.v. voru ekki aðrir kallaðir „bønder“) (*Kongelige Allernaadigste Forordninger og aabne Breve som til Jsland ere udgivne af De Høist-priselige Konger af den Oldenborgiske Stamme* 3 [M[agnús] Ketilson, útg.]. (Kjöbenhavn: 1787), 10). Í Fitjaánnál stendur að „tveir lögréttumenn, og tveir lögskilabændur af hverri sýslu, og einn af Vestmannaeyjum“ eigi að sverja, en síðar að „tveir lögréttumenn og tveir bændur úr hverri sýslu“ hafi svarið eiðana (í einu handriti er orðinu „skilríkir“ bætt við framan við „bændur“) (*Annálar 1400–1800* II (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1927–32), 160, 162). Í Vallholtsánnál og Sjávarborgaránnál er einungis talað um bændur (*Annálar 1400–1800* I (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1922–27), 335–36; *Annálar 1400–1800* IV (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1940–48), 287). Ábending frá HP.]

Þessum skjölum eru til á Árnastofnun í Kaupmannahöfn og Árnastofnun í Reykjavík.

Skjöl þessi voru gefin út af Jóni Þorkelssyni eftir uppskrift Guðbrands Jónssonar,³ en því miður er þeirri útgáfu mjög ábóta vant. Sumpart vantar þar skjöl klerka úr Skaftafells- og Borgarfjarðarsýslum,⁴ en þau skjöl eru á sínum stað nú. Auk þess hefur verið hlaupið yfir fáein nöfn, þó nokkur nöfn eru mislesin, loks eru margar villur í texta skjalanna, sumar á þann veg að textinn breytir um merkingu eða verður óskiljanlegur.

Fyrir rannsóknir á rithöndum Íslendinga á 17. öld eru hyllingarskjölin einstök fróðleiksnáma, því að í þeim er að finna eiginhandarundirskriftir nær allra presta landsins 1649 og h.u.b. sex hundruða leikmanna. Nöfnin ein eru að vísu takmarkaður samanburðargrundvöllur, en sumpart er hægt að nota þau til þess að sýna fram á að tiltekinn maður hafi ekki skrifað tiltekið handrit, og sumpart geta þau dugað til að sanna eða gera sennilegt að svo sé, ef önnur rök gera nafnbera líklegan ritara handrits.

*

Tilgangur þessarar ritgerðar er ekki að gera grein fyrir skriftarrannsókn, heldur að kanna hvort unnt sé að draga einhverjar ályktanir af þessum skjölum um það hve mikill hluti íslenskra bænda hafi verið skrifandi um miðbik 17. aldar.⁵

Ljóst er af flestum skjölum leikmanna að frá hyllingarmálunum hefur verið gengið á þingum í maí, og í mörgum skjalanna eru þau nefnd manntalsþing. Þingin hafa sum verið haldin fyrir einn hrepp, en önnur fyrir fleiri.⁶ Þau skjöl sem á þessum þingum hafa verið gerð og staðfest með undirskriftum eru flest varðveitt í frumriti, en í fáeinum tilvikum hafa þau

³ *Skjöl um hylling Íslendinga 1649 við Friðrik konung þriðja með viðbæti um Kópavogssærin 1662* [Jón Þorkelsson útg.], Sögur XII (Reykjavík: Sögufélag, 1914).

⁴ Sama rit, 88.

⁵ Páll Eggert Ólason hefur vikið að hyllingarskjölunum sem heimild um þetta efni (Páll Eggert Ólason, *Menn og menntir siðskiptaaldarinnar á Íslandi IV* (Reykjavík: Bókaverzlun Ársæls Árnasonar, 1926), 19–20; Páll Eggert Ólason, *Seytjándá öld: Höfuðþættir*, Saga Íslendinga 5 (Reykjavík: Menntamálaráð og Þjóðvinafélag, 1942), 218), en umfjöllun hans er örstutt og auk þess villandi. Fáein eiginhandarnöfn eru birt eftir hyllingarskjölunum í *Mönnum og menntum*.

⁶ [Vandi sýslumanna var sá að bréf konungs kom út í apríl 1649 og þurfti að hafa snör handtök fyrir alþingisreið. Í Sjávarborgarannál segir: „Því ráku allir sýslumenn sínar sýslur fyrir alþing og tóku manntal og játun alls almúgans með handsölum og tilnefndu þá, er riða skyldu“ (*Annálar 1400–1800*, IV, 287). *HP og GMG*]

verið færð í embættisbækur, þannig að uppskriftir eru nú meðal frumrita. Auk þess vantar, að því er virðist, skjöl — eða uppskriftir skjala — úr nokkrum hreppum.

Aðeins í undantekningartilvikum kemur fram í skjölunum hve margir hafi verið á þingi, en væntanlega hefur verið til þess ætlast að allir skattbændur sæktu þingin.⁷ Um þá sem voru á þingi er ýmiss konar orðalag í skjölunum, oftast 'þingsóknarmenn' eða 'þingmenn' ellegar 'bændur og búendur / búandi (menn)' en stundum er talað um 'almúga', stöku sinnum einvörðungu, en oftast er orðinu bætt aftan við 'bændur og búendur'. Ólíklegt er þó að til annarra hafi verið leitað um undirskriftir en skattbænda.⁸ Eins og nánar verður rakið hér síðar, eru í skjali úr Strandasýslu nefndir bæir og nöfn við hvern bæ. Sé sú skrá borin saman við manntalið 1703,⁹ kemur í ljós að heldur færri bæir eru nefndir í skjalinu en þeir sem voru í byggð 1703. Hins vegar eru það undantekningalítið minnstu jarðirnar og hjáleigur sem ekki eru nefndar; sumar þeirra kynnu að hafa verið í eyði 1649, og einnig má vera að á einhverjum þeirra hafi búið menn sem höfðu svo lítið bú að þeir hafi ekki verið skattbændur. Á Berufjarðarþingi í Barðastrandarsýslu, sem sams konar skrá er varðveitt frá, eru hins vegar taldar allar sömu jarðirnar og í manntalinu 1703, og þar eru t.a.m. nefnd fimm nöfn við Reykhóla, sem hljóta að vera nöfn bónda á höfuðbólunum og bænda á hjáleigum þess.¹⁰

⁷ Sjá „manntalsþing“ í Einar Laxness, *Íslandssaga i-r* (Reykjavík: Vaka-Helgafell, 1995), 150, og „þingfararkaupsbóndi“ í Einar Laxness, *Íslandssaga s-ö* (Reykjavík: Vaka-Helgafell, 1995), 145–46, með tilvísunum. [Það kemur fram í bréfi konungs að 18 prófastar og prestar skyldu sverja honum hollustueiða „med fuldmacht aff de andre“, og er ljóst að átt er við að þeir hefðu umboð þeirra presta er heima sátu, en um lögréttumenn og bændur stendur: „tu Lauretzmend och tu bønder aff hver Syssell, sampt en af Vespenøe, med nøygactig fuldmagt aff de andre som hiemme bliffve“ (*Kongelige Allernaadigste Forordninger og aabne Breve*, 10). Það er augljóst af samanburði við orð bréfsins um prestastéttina að þarna er átt við lögréttumenn og bændur sem heima sátu en ekki allan almenning. *GMG*]

⁸ [Það er ekki víst ef fleiri komu til manntalsþinga. *HP*]

⁹ *Manntal á Íslandi árið 1703 tekið að tilblutun Árna Magnússonar og Páls Vídalín ásamt manntali 1729 í þrem sýslum* (Reykjavík: Hagstofa Íslands, 1924–47).

¹⁰ [Það þurfti því sennilega að ná til fleiri en skattbænda — en þeir munu einkum hafa sótt manntalsþingin — ef sýslumenn skildu bréf konungs þannig að umboð tveggja bænda yrði að sækja til alls „almúga“. Í Strandasýslu er áhersla lögð á að ná til sem flestra, að því er virðist. Það bendir einnig til að þurft hafi að ná til fleiri en þingbænda (skattbænda) að ætlaðir hjáleigubændur Jóns á Reykhólum komu með honum til þings (*Skjöl um hylling Íslendinga*, 27, 42–43, sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns 6* (Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafjelag í Kaupmannahöfn, 1938), 214–15). Líkur til að

Mjög er misjafnt hvernig að frágangi og undirskriftum skjalanna hefur verið staðið á einstökum þingum. Sums staðar er beinlínis tekið fram að allir hafi skrifað undir sem skrifa kunnu, sums staðar eru sum nöfnin eiginhandarundirskriftir, en við önnur nöfn er tekið fram að nafnberandi hafi látið skrifa eða handsalað ellegar að nafnaruna er með einni og sömu hendinni og því ljóst að skrifari hefur skrifað upp nöfn viðstaddra (en væntanlega yfirleitt óskrifandi) manna. Í þessum tilvikum kemur þó ekki fram hvort um tæmandi upptalningu viðstaddra er að ræða, en oft eru nöfnin svo fá miðað við bændafjölda í hlutaðeigandi hreppum eða sýslu (eins og hann birtist við manntalið 1703), að ólíklegt verður að telja að svo sé. Að vísu má ætla að þingsókn hafi í raun verið töluvert mismunandi, m.a. eftir því hvort um var að ræða þing eins hrepps eða tveggja eða enn fleiri, jafnvel sex og sjö hreppa eins og í Árnassýslu. Af þessum sökum hrökkva skjölin skammt til þess að veita vitneskju um hugsanlegan mun á skriftarkunnáttu bænda í einstökum sveitum.

Hér á eftir fer yfirlit yfir það hvernig skjölin liggja fyrir úr hverri sýslu landsins og hvernig undirskriftum er háttað á hverjum stað. Aðeins er fjallað um skjöl leikmanna, og á eftir nafni hvers sýslu er tilgreint númer skjala (innan safnmarksins nr. 42) og tilvísun til blaðsíðna á útgáfunni 1914.

Þar sem fram kemur í skjölunum hve margir hafi verið á þingi er tilgreindur hundraðshluti undirskrifta með eigin hendi af þeirri tölu og sömuleiðis af samanlagðri tölu nafna þar sem sum nöfnin eru eiginhandarundirskriftir, en önnur ekki; í síðarnefndu tilvikunum er þó oft hæpið að allir þingmenn séu upp taldir. Víða er hér reiknaður út hundraðshluti eiginhandarundirskrifta af fjölda bændaheimila í hlutaðeigandi hreppi eða sýslu þegar manntalið var gert 1703. Sú tala er fengin úr skýrslum Hagstofu Íslands,¹¹ þar sem tilgreindur er fjöldi ferns konar heimila, bænda-, hjáleigubænda-, tómthúsmanna- og húsólksheimila.¹² Ástæða til þess að

þeir hafi verið skattbændur virðast ekki miklar. En framkvæmdin var sjálfsgagt örðug og umboð „almúgans“ fengið með ýmsu móti (sbr. Ísafjarðarsýslu og umrædd bréf þar og einnig Kjósar- og Borgarfjarðarsýslur). Einnig er vert að benda á að í bréfi úr Svefneyja- og Skálanessþingsóknum er tekið fram að á þingi hafi þeir verið samankomnir úr viðkomandi hreppum „sem komast kunnu og bod náde thil ad gænga“ (*Skjöl um hylling Íslendinga*, 31). Þá er vert að hafa í huga að lögréttumenn greiddu ekki skatt og sennilega engir nefndarmenn (sbr. Piningsdóm). *HP og GMG*

¹¹ *Manntalið 1703*, Hagskýrslur Íslands II, 21 (Reykjavík: Hagstofa Íslands, 1960).

¹² Eins og sjá má við samanburð við *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* er hjáleigum ekki alltaf haldið aðskildum frá lögbýlum í manntalinu 1703, t.a.m. ekki í Vestmannaeyjum

hér hefur verið miðað við tölu bændaheimila einvörðungu er sú, að ætla má að fátt hafi verið um skattbændur og þar með þingsóknarmenn utan bændaheimila, sbr. þó það sem segir hér á undan um Berufjarðarþing. Tala bændaheimila 1703 verður hvort eð er ekki nákvæm viðmiðunartala, þar sem einhver munur hefur án efa verið á fjölda bændaheimila 1649 og 1703.¹³

*

Gullbringusýsla

(No: 1; útg. bls. 16–17)

Í Gullbringusýslu hefur verið haldið eitt sex hreppa þing og þar skrifa undir 16 menn, allir með eigin hendi, en ekki er tekið fram hvort allir skrifandi hafi skrifað undir né hve margir hafi verið á þingi.

Við manntalið 1703 vóru 184 bændaheimili í Gullbringusýslu. 16 eru 9 % af þeirri tölu.

Kjósarsýsla

(No: 5; útg. bls. 17–18)

Í Kjósarsýslu hefur Þórður Henriksson skipað málum sjálfur og látið bændur handsala. Bréf af manntalsþingi að Reynivöllum um þetta efni er staðfest með hans undirskrift og tveggja annarra. Bréfið var einnig lesið upp að Esjubergi og ‘sömuleiðis yfir Mosfellssveitar búendum’ og það staðfest af sömu tveimur mönnum og þremur að auki. Í Kjósarsýslu eru því hyllingar skjöl einungis undirrituð af 5 mönnum (auk sýslumanns).

Við manntalið 1703 vóru bændaheimili í Kjósarsýslu 151. 5 eru 3 % af þeirri tölu.

Borgarfjarðarsýsla

(No: 6; útg. bls. 19–20)

Svipaðan hátt hefur Þórður sýslumaður Henriksson haft á í ‘Þverárþingi sunnan Hvítá’. Þar votta 7 menn með eiginhandarundirskriftum á fjepra

[sjá *Manntal á Íslandi árið 1703*, 461–65 og *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns 1* (Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafjelag í Kaupmannahöfn, 1913–17), 3–24. Höfundur notar „bændaheimili“ en venjan er að nota *lögþýli* og tala um þá sem voru í fullu forsvari. *HP*]

¹³ [Byggð jókst mikið á Íslandi 1649–1703 og má gera ráð fyrir að tvíþýli hafi líka orðið til og lögþýli skipst milli bænda með fullt forsvar. Þetta skiptir kannski ekki máli þar sem viðmiðun höfundar við öll bændaheimili getur aldrei verið annað en lausleg. Það er a.m.k. ólíklegt að þeir sem heima sátu hafi allir verið óskrifandi. *HP*]

hreppa þingi við Laxá í Leirársveit og aðrir 9 á fjepra hreppa þingi á Sandatorfu. Samtals skrifa því 16 menn undir í Borgarfjarðarsýslu.

Við manntalið 1703 voru 259 bændaheimili í Borgarfjarðarsýslu. 16 eru 6 % af þeirri tölu.

Mýrasýsla

(No: 7; útg. bls. 21)

Úr Mýrasýslu ('Borgarfjarðarsýslu fyrir vestan Hvítá') er aðeins til vitnisburður um að hyllingin hafi farið fram á öllum þingstöðum nefndrar sýslu. Undir þann vitnisburð skrifa auk sýslumanns 6 menn með eigin hendi.

Við manntalið 1703 voru 224 bændaheimili í Mýrasýslu. 6 eru 3 % af þeirri tölu.

Snæfellsnes- og Hnappadalssýsla

(No: 2; útg. bls. 22–24)

Héðan eru bréf af sjö þingum. Sex fyrstnefndu þingin eru í öllum sex hreppum Snæfellsnessýslu, en í Hnappadalssýslu er aðeins þingið á Fáskrúðarbakka; þar kynnu eiðar að hafa verið teknir af íbúum allra þriggja hreppa sýslunnar.¹⁴ Um þingmenn er talað sem 'bændur og búendur' á Grundarþingstað, 'þingsóknarmenn' á Garðarþingstað og Laugarbrekku og 'þingmenn og bændur' á Fáskrúðarbakka. Öll nöfn eru með eigin hendi. Aðeins á Fáskrúðarbakka er tekið fram að þeir hafi skrifað sem 'skrifa kunnu', annars 'nokkrir (af oss)' eða ekki neitt. Hvergi kemur fram hve margir hafi verið á þingi.

Á Ingjaldshóli skrifa 7 undir.

Á Grundarþingstað skrifa 9 undir.

Á Staðarbakka skrifa 4 undir.

Á Dröngum skrifa 7 undir.

Á Miðgörðum skrifa 5 undir.

Á Laugarbrekku skrifa 11 undir.

Samtals skrifa 43 undir í Snæfellsnessýslu.

Við manntalið 1703 voru 253 bændaheimili í Snæfellsnessýslu. 43 eru 17 % af þeirri tölu.

Á Fáskrúðarbakka skrifa 12 undir.

¹⁴ Lýður Björnsson, *Saga sveitarstjórnar á Íslandi I* (Reykjavík: Almenna bókafélagið, 1972), 103.

Við manntalið 1703 vóru 81 bændaheimili í Hnappadalssýslu. 12 eru 15 % af þeirri tölu.

Í þessum sýslum báðum, sem á þessum tíma hafa verið ein sýsla, hafa samtals skrifað 55. Það eru 16 % af samanlögðum fjölda bændaheimila 1703.

Dalásýsla

(No: 17; útg. bls. 25–26)

Í Dalasýslu hafa hyllingarskjölin verið skráð í þingbók sýslunnar, og því eru eiginhandarundirskriftir þaðan ekki varðveittar að því fráskildu að fjórir menn votta með eiginhandarundirskriftum að rétt hafi verið skrifað upp úr sýslubókinni. Þar kemur fram að á hverju þingi hafa þeir skrifað undir í þingbókinni sem skrifandi vóru, og eru nöfn þeirra talin upp í upp-skriftinni.¹⁵

Á Staðarhóli í Saurbæ hafa 13 skrifað undir.

Á Ballarárþingi hafa 11 skrifað undir.

Á Staðarfellsþingi hafa 6 skrifað undir.

Á Hvammþingi hafa 6 skrifað undir.

Á Hjarðarholtsþingi hafa 7 skrifað undir.

Á Blönduhlíðarþingi hafa 7 skrifað undir.

Á Sauðafellsþingi hafa 12 skrifað undir.

Samtals hafa 62 skrifað undir í Dalasýslu.

Við manntalið 1703 vóru 248 bændaheimili í Dalasýslu. 62 eru 25 % af þeirri tölu. Sé Haukadalshreppi sleppt hafa bændaheimilin verið 228. 62 eru 27 % af þeirri tölu.

Barðastrandarsýsla

(No: 8; útg. bls. 26–32)

Á Berufjarðarþingi eru sagðir hafa verið samankomnir ‘eftirskrifaðir bændur og búendur’. Síðan eru taldir upp allir bæir í Geiradals- og Króksfjarðarhreppum og eitt nafn eða fleiri við hvern bæ. Þar sem tvö nöfn eru nefnd er sums staðar um fedga eða bræður að ræða; annars staðar, þar sem svo er, kynni að hafa verið tvíbýli. Við Reykhóla eru nefnd fimm nöfn; það

¹⁵ Við manntalið 1703 eru átta hreppar í sýslunni (*Manntal á Íslandi árið 1703*, 137–58), en í hyllingarskjölunum eru aðeins tíunduð sjö þing. Annað hvort hefur verið hlaupið yfir Haukadalshrepp ellegar að á Sauðafellsþingi hafa verið saman komnir menn bæði úr Miðdalahreppi og Haukadalshreppi (sbr. Lýður Björnsson, *Saga sveitarstjórnar á Íslandi I*, 104).

eru trúlega nöfn bónda á höfuðbólínu og bænda á hjáleigum. Tekið er fram hverjir ekki hafi verið komnir og í sumum tilvikum nefndir menn sem séu komnir í stað þeirra. Samkvæmt þessu hafa 50 manns verið á þinginu. Við manntalið 1703 voru í þessum hreppum 45 bændaheimili, 4 hjáleigubændaheimili og 5 húsfólksheimili.

Til staðfestu því sem fram fór á þinginu skrifa þeir sem 'skrifa kunna', 10 alls eða 20 % þeirra sem á þingi voru.

Rétt er að veita því athygli að meðal þeirra sem skrifa undir eru feðgarnir Einar Guðmundsson og Tyrfingur Einarsson, báðir úr Garpsdal; óvíst er að þeir hafi haft sitt búið hvor.¹⁶

Á héraðsþingi í Svefneyjum voru samankomnir þingmenn úr Svefneyja- og Skálanesþingsóknum. Þar játa og handsala 27, en 6 aðrir skrifa undir að auki. (Einn þeirra er annar lögréttumaðurinn, Jón Torfason.) Á þinginu hafa því verið 33, og 6 eru 18 % af þeirri tölu.

Við manntalið 1703 voru 62 bændaheimili í þessum tveimur hreppum. 6 eru 10 % af þeirri tölu.

Á Vaðli á Barðaströnd hefur verið haldið þriggja hreppa þing. Þar hafa verið menn úr Barðastrandarsveit, en auk þess tveir menn úr hvorum hreppanna, Múlahreppi¹⁷ og Sandshreppi, með fullmagn og undirskrifaða játatun hvorir úr sínum hreppi. Á þessu þingi votta 'orð almúgans' og handsöl aðeins þrír menn, og það eru annar lögréttumaðurinn og þeir tveir bændur sem nefndir voru til þingreiðar.

Undir vitnisburð af þingi í Tálknafirði skrifa þeir sín nöfn sem 'skrifa kunna'. Þeir eru aðeins 3.

Við manntalið 1703 voru 42 bændaheimili í Tálknafjarðarhreppi. 3 eru 7 % af þeirri tölu.

Undir hyllingskjal úr Selárdalssókn skrifa 3 menn.

Við manntalið 1703 voru 63 bændaheimili í Dalasveit og Suðurfjarðarsveit, sem 1649 hafa verið ein manntalsþinghá.¹⁸ 3 eru 5 % af þeirri tölu.

¹⁶ Einar var skáld og prestlærður, en hafði misst prestakallið 1635 (Páll Eggert Ólason, *Íslenskar æviskrár frá landnáms tímum til ársloka 1940 I* (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1948), 352–53).

¹⁷ Lýður Björnsson taldi að skjalið benti til þess að Tálknafjarðarhreppur hefði (auk Barðastrandarsveitar og Raudasandshrepps) átt aðild að þriggja hreppa þingi að Vaðli (Lýður Björnsson, *Saga sveitarstjórnar á Íslandi I*, 105), en það fær varla staðist.

¹⁸ Sama rit, 105–6.

Ísafjarðarsýsla

(No: 9; útg. bls. 33–37)

Hyllingarskjöl úr Ísafjarðarsýslu eru að sumu leyti ógreinileg og útgáfa þeirra villandi, eins og gerð er grein fyrir í neðanmálsgreinum hér á eftir. Auk bréfs Ara sýslumanns í Ögri, þar sem hann veitir Þorláki syni sínum umbod til að sverja fyrir sína hönd á alþingi, eru bréfin tvö úr sýslunni, nær samhljóða, og í upphafi beggja er talað um 'bændur og búandi og allan almennilegan almúga úr Ísafjarðarsýslu'. Undir lok skjalanna eru þeir sagðir setja sín nöfn undir með eigin handskriftum, sem skrifa kunna, en aðeins í fyrra skjalinu er tekið fram hvar það er gert, 'á almennilegu þriggja hreppa þingi á Hóli í Bolungarvík'. Þetta mun hafa verið þing fyrir Súgandafjarðar-, Bolungarvíkur- og Skutulsfjarðarhreppa [alls 26 nöfn], enda eru fyrirsagnir fyrir nafnaröðum á blaðsíðunni undir skjaltextanum sjálfum í samræmi við það, en auk þess er þar fyrirsögnin 'Úr Álftafirði' [8 nöfn]. Aftan á sama blaði er heill dálkur nafna, skipt í tvennt neðan til með striki [16 nöfn ofan striks og 7 nöfn neðan striks], en ekki kemur fram hvaðan þeir menn eru sem þau nöfn eiga.¹⁹ Í miðdálki á þessari síðu eru ofantil nöfn með fyrirsögninni 'Þessir menn undirskrifa af Langadalströnd'²⁰ [23 nöfn] en neðst nöfn með fyrirsögninni 'Þessir menn undirskrifa úr Jökulfjörðum' [7 nöfn]. Efst í þriðja dálki er fyrirsögnin 'Þessir undirskrifa úr Dalsþingsókn' og tvö nöfn undir, næst er 'Þessir menn undirskrifa úr Ögursþingsókn' og sex nöfn undir, og loks er fyrirsögnin 'Þessir menn undirskrifa úr Vatnsfjarðarþingsókn', en þar eru engin nöfn undir.²¹

Eins og fram kemur í yfirlitinu hér á eftir, er aðeins hluti nafnanna eig-

¹⁹ Í útgáfunni 1914 eru efri nöfnin í þessum dálki prentuð í fyrri dálki á bls. 34 í framhaldi nafna úr Súgandafirði og þau neðstu efst í fyrri dálki á bls. 35 (*Skjöl um hylling Íslendinga*, 34–35).

²⁰ Í útgáfunni 1914 eru fyrstu nöfnin af Langadalströnd prentuð með rétttri fyrirsögn neðst í seinni dálki á bls. 34, en miðkaflinn efst í seinni dálki á bls. 35 og loks síðustu nöfnin með fyrirsögninni: „Þesser menn vnder skrijfa vr Vattsfiardarþijngsoknn“, sem óvíst er hvort við einhverj nafnanna á (sama rit, 34–35).

²¹ Eins og segir í 20. neðanmálsgrein, hefur í útgáfunni 1914 verið litið svo á að þessi fyrirsögn ætti við þau nöfn sem til hliðar standa, en engin skil eru í nafnarununni þar undir Langadalstrandarfyrirsögninni (sama rit, 34–35). [Það eru 23 nöfn við Langadalströnd sem er óvenjulega margir miðað við aðra hreppa. Það er því ekki óeðlilegt að útgefandi hyllingarbréfanna hafi litið svo á að 9 neðstu nöfnin við Langadalströnd eigi við Vatnsfjarðarþingsókn því að fyrirsögnin er skrifuð mjög nálægt nöfnunum í miðdálkinum. Það er hins vegar heldur langsóttara að tengja 10 nöfn í miðdálkinum við Ögursþingsókn. GMG]

inhandarundirskriftir, við önnur er tekið fram 'lætur skrifa', og loks eru mörg fleiri nöfn með skrifarahendi án þess að tekið sé fram að nafnber-
endur hafi látið skrifa.

Á hinu hyllingarskjalinu úr Ísafjarðarsýslu stendur 'með eigin hendi' eða 'handsalaði' við öll nöfnin.

Úr Súgandafirði eru 13 nöfn, 8 láta skrifa, en 5 skrifa sjálfir eða 38 %.

Úr Buðlungavík eru 7 nöfn, 2 láta skrifa, en 5 skrifa sjálfir eða 71 %.

Úr Skutulsfirði eru 6 nöfn, 1 lætur skrifa, en 5 skrifa sjálfir eða 83 %.

Úr Álftafirði eru 8 nöfn, 3 láta skrifa, en 5 skrifa sjálfir eða 63 %.

Óvíst hvaðan (ofan striks í fremsta dálki á bakhlið fyrra skjalsins) eru 16 nöfn, 4 láta skrifa, 7 nöfn eru með skrifarahendi, en 5 skrifa sjálfir eða 31 %.

Óvíst hvaðan (neðan striks í fremsta dálki á bakhlið fyrra skjalsins) eru 7 nöfn, öll með skrifarahendi.

Af Langadalströnd eru 23 nöfn, 4 láta skrifa, 18 nöfn eru með skrifarahendi, en 1 skrifar sjálfur eða 4 %.

Úr Jökulfjörðum eru 7 nöfn, öll með skrifarahendi.

Úr Dalsþingsókn eru 2 nöfn, bæði með eigin hendi.

Úr Ögursþingsókn eru 6 nöfn, öll með skrifarahendi.

Óvíst hvaðan (á síðara skjalinu) eru 13 nöfn, 8 handsala, en 5 skrifa sjálfir eða 38 %.

Samtals eru á þessum skjölum 108 nöfn, 30 hafa látið skrifa, 45 nöfn eru með skrifarahöndum, en 33 hafa skrifað sjálfir eða 31 %.

Ekki er öruggt að þessar nafnaskrár séu úr öllum hreppum sýslunnar, og hvað sem því líður eru úr flestum þeim sveitum sem nefndar eru miklu færri nöfn samtals en sem svarar fjölda bændaheimila. Óvíst er því hvort þingsókn hefur verið slök eða ekki alltaf hirt um að skrifa nöfn allra viðstaddra bænda. Auk þess er óljóst hvernig liggur í nöfnum með skrifarahöndum, þar sem ekki er tekið fram að látið sé skrifa; hæpið virðist t.a.m. að enginn hafi verið skrifandi í Jökulfjörðum eða Ögursþingsókn.

Við manntalið 1703 voru 529 bændaheimili í Ísafjarðarsýslu. 33 eru 6 % af þeirri tölu.

Strandasýsla

(No: 10; útg. bls. 37–43)

Í Strandasýslu eru taldir upp bæir og eitt eða tvö nöfn við hvern þeirra í 5 af 6 hreppum sýslunnar. Nöfnin hafa verið skrifuð upphaflega í þingbókina, og því eru þessi skjöl aðeins varðveitt í staðfestri uppskrift, gerðri á

Reykhólum 13. júní 1649. Þar kemur því miður ekki fram hver nafnanna hafa verið með eigin hendi, en tekið fram að nöfn mannanna hafi verið ‘með þeirra eigin höndum’ og bætt við ofan línu ‘sem skrifandi voru’.

Á Nesþingi eru taldir 23 ábúendur á 21 bæ. Við manntalið 1703 eru í Kaldaðarneshreppi allir sömu bæirnir og 3 að auki; þar er nefndur 31 ábúandi á 24 bæjum. Þeir þrír bæir sem ekki eru nefndir í uppskriftinni, Brúará, Sundalur og Bakki, eru 4 og 5 hundraða jarðir og hjáleiga.

Á Hróbergssþingi eru taldir 16 ábúendur á 14 bæjum. Við manntalið 1703 eru í Staðarhreppi 23 ábúendur á 19 bæjum. Bæir í manntalinu, sem ekki eru nefndir í uppskriftinni eru Kleppustaðir og Aratunga, hjáleigur Staðar, Víðivellir, 12 hundraða kirkjujörð frá Stað, sem beneficiator hefur nýtt að hluta þegar jarðabókin var gerð 1709, Hofsstaðir, býli í landi Víðivalla, reiknað 4 hundruð af jörðunni, og Smiðjuhús, hjáleiga Þiðriksvalla.

Í Kirkjubólspingsókn eru taldir 17 ábúendur á 15 bæjum. Við manntalið 1703 eru í Tröllatunguhreppi 21 ábúandi á 18 bæjum. Ónefndir í uppskriftinni eru Hlíðarsel og Efraból, hjáleigur Tröllatungu, Veitukot, hjáleiga (2 h.) Tinds.

Á Fellsþingi er talinn 21 ábúandi á 18 bæjum. Við manntalið 1703 eru í Bitruhreppi 25 ábúendur á 24 bæjum. Ónefndir í skjölunum eru Skriðningsenni, 16 h. jörð, Þorsteinsstaðir, hjáleiga í heimalandi Þrúðardals, Hamar, Miðhús, Garðakot og Miðhlíð, hjáleigur í heimalandi Fells.

Að Bæ í Hrótafirði eru nefndir 20 ábúendur á 16 bæjum. (Fyrir einu nafninu er reyndar eyða, trúlega vegna þess að þeir sem skrifuðu Strandasýsluskjölín upp á Reykhólum hafa ekki getað lesið nafnið). Við manntalið 1703 eru 22 ábúendur á 19 bæjum (auk ábúenda á tveimur hjáleigum, sem ekki eru nefndar í uppskriftinni). Ónefndir í skjölunum eru Borgir, 8 h. jörð, Hvalsá önnur af tveimur, Stóra-Hvalsá, 16 h. jörð, eða Litla-Hvalsá, 8 h. jörð, Fagrabrekka, 8 h. jörð (í eyði „þetta ár“ við gerð jarðabókar 1709).²²

Úr Trékylisvíkurhreppi er frumskjal varðveitt, en þar votta 3 ‘heimilismenn að Árness þingstað’ með eiginhandarundirskriftum samþykki ‘allra manna í Árness kirkjusókn’. Við manntalið 1703 eru 3 fullorðnir karlmenn í Árnesi auk tveggja presta.

²² *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns 7* (Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafjelag í Kaupmannahöfn, 1940), 453.

Húnavatnssýsla

(No: 11; útg. bls. 44–51)

Úr Húnavatnssýslu eru tvö bréf, sitt með hvoru móti, sem hafa gengið á milli þinga í átta af ellefu hreppum sýslunnar. Í öðru bréfinu er uppskrift á bréfi sýslumanns til bænda og búenda í sýslunni og vottað af tveimur eða fleiri á hverju þingi að bréfið hafi verið lesið upp. Hitt bréfið er sjálfst hyllingarskjalið, stílað til sýslumanns, og undir það skrifa fleiri. Á fimm þinganna, í Bólstaðarhlíð, á Svínavatni, á Þverá, í Ási og á Sveinsstöðum, er það tekið fram að þeir sem 'skrifandi eru' setji nöfn sín undir, enda eru allt eiginhandarundirskriftir.

Á Bólstaðarhlíðarþingi skrifa 15 undir.

Að Holtastöðum í Langadal, Engihlíðarþingsókn skrifa 5 undir.

Að Vindhælisþingi skrifa 13 undir.

Á Svínavatnsþingstað skrifa 6 undir.

Á Torfalækjarþingi skrifa 4 undir.

Á Þverárþingstað í Vesturhópi skrifa 10 undir.

Á Ásþingstað í Vatnsdal skrifa 11 undir.

Á Sveinsstöðum í Vatnsdal skrifa 9 undir.

Samtals skrifa 73 undir.

Við manntalið 1703 voru 423 bændaheimili í Húnavatnssýslu, en 289 í þeim átta hreppum sem skjölin eru úr. 73 eru 25 % af síðarnefndu tölunni. Á Þverárþingstað er það tekið fram að 29 þingsóknarbændur hafi verið á þinginu, og 10 skrifandi eru 34 % af þeirri tölu, en við manntalið 1703 voru 39 bændaheimili í Þverárhreppi, og 10 eru 26 % af þeirri tölu.

Skagafjarðarsýsla

(No: 12; útg. bls. 51–55)

Í Skagafjarðarsýslu hefur verið skrifað undir á sex þingum, en ekki er á neinu þeirra tekið fram að allir hafi skrifað sem skrifa kunnu.

Á þriggja hreppa þingi að Vallnalaug (trúlega fyrir Reynistaðarhrepp, Seiluhrepp og Lýtingsstaðahrepp) skrifa 9 undir.

Í Viðvíkurþingsókn²³ og Rípurhrepp skrifa 8 undir.

Að Hofi á Höfðaströnd úr Hofs- og Sléttahlíðarhreppum skrifa 9 undir.

²³ Til Viðvíkurþingsóknar hefur Hólahreppur talist, sjá Lýður Björnsson, *Saga sveitarstjórnar á Íslandi* I, 110.

Að Holti í Fljótum skrifa 10 undir.

Að Sauðá í Sæmundarhlíð skrifa 5 undir.

Að Skefilsstöðum í Laxárdal skrifa 6 undir.

Samtals skrifa 47 undir í Skagafjarðarsýslu.

Við manntalið 1703 voru 390 bændaheimili í Skagafjarðarsýslu. 47 eru 12 % af þeirri tölu. Svo er að sjá sem undirskriftir vanti úr Blöndu-hlíðarhreppi, og að þeim hreppi undanskildum voru bændaheimili 1703 339. 47 eru 14 % af þeirri tölu.

Eyjafjarðarsýsla

(No: 13; útg. bls. 55–57)

Úr Eyjafjarðarsýslu er eitt skjal sem 53 hafa skrifað undir á tveimur þingum í sýslunni, í Spjaldhaga í Eyjafirði og Skriðu í Hörgárdal. Í Spjaldhaga hafa án efa verið saman komnir þingmenn úr Hrafnagils-, Saurbæjar- og Öngulsstaðahreppum og í Skriðu trúlega úr Hvamms-, Skriðu- og Glæsi-bæjarhreppum,²⁴ en ólíklegt er að þingmönnum úr hreppunum út með Eyjafirði hafi verið ætlað að sækja þessi þing.

Við manntalið 1703 voru 456 bændaheimili í Eyjafjarðarsýslu, en 304 í þeim sex hreppum sem líklegt er að skjalið taki til. 53 eru 12 % af fyrrnefndu tölunni, en 17 % af þeirri síðarnefndu.

Þingeyjarsýsla

(No: 14; útg. bls. 58–63)

Úr Þingeyjarsýslu eru fjögur skjöl samhljóða auk vottorðs tveggja manna um umboð þingsóknarmanna Húsavíkurhrepps til handa Nikulási Einarssyni. Skjölín fjögur eru samhljóða, en ekki er tekið fram á neinu þeirra hvar undir þau hafi verið skrifað. Líklega eru þau þó úr allri sýslunni (nema Húsavíkurhreppi). Undir lok hvers þeirra er tekið fram að þeir hafi skrifað nöfn sín sem skrifandi voru, en þó eru ekki öll nöfnin undir skjölunum eiginhandarnöfn. Við flest eiginhandarnöfnin er tekið fram að þau séu með eigin hendi, en við önnur nöfn stendur ekki neitt. Þorri þeirra er greinilega með skrifarahöndum, en sum nöfnin sem ekkert stendur við eru líklega eiginhandarnöfn; þau virðast vera hvert með sinni hendi og standa innan um nöfn sem eru auðkennd sem eiginhandarnöfn.

²⁴ Sjá Lýður Björnsson, *Saga sveitarstjórnar á Íslandi*, 111.

Undir fyrsta skjalið (nr. 31 í útgáfunni) skrifa 25 menn, allir með eigin hendi.

Undir annað skjalið (nr. 30 í útg.) munu skrifa 15 menn (og e.t.v. 17) með eigin hendi, en 7 nöfn (e.t.v. aðeins 5) eru með skrifarahendi. (2 þeirra sem skrifa undir eru jafnframt vottar að Húsavíkurbréfinu, sem nefnt var hér að framan.) 15 eru 68 % af samanlögðum nafnafjölda.

Undir þriðja skjalið (nr. 32 í útg.) skrifa 15 menn með eigin hendi, en 38 nöfn eru með skrifarahendi. 15 eru 28 % af samanlögðum nafnafjölda.

Undir fjórða skjalið (nr. 33 í útg.) hafa líklega skrifað 11 (en e.t.v. aðeins 9) með eigin hendi, en 36 nöfn (eða hugsanlega 38) eru með skrifarahöndum. 11 eru 23 % af samanlögðum nafnafjölda.

Alls eru 147 nöfn undir þessum skjölum. Þar af eru eiginhandarundirskriftir líklega 66 eða 45 %.

Við manntalið 1703 vóru 423 bændaheimili í Þingeyjarsýslu. 66 eru 16 % af þeirri tölu.

Múlasýsla

(No: 18; útg. bls. 1–3)

Úr Múlasýslu er aðeins varðveitt skjal frá Egilsstöðum þar sem tveir menn af hverju héraðsþingi eru sagðir skrifa undir, 29 menn alls.

Við manntalið 1703 vóru 452 bændaheimili í Múlasýslu. 29 eru 6 % af þeirri tölu.

Skaftafellssýsla

(No: 15; útg. bls. 3–9)

Auk hyllingarbréfa frá sýslumönnum, Þorleifi Magnússyni og Þorsteini Magnússyni, er bréf sem hefur verið undirritað á öllum þremur þingstöðum Vestur-Skaftafellssýslu, en engin skjöl virðast vera úr Austur-Skaftafellssýslu. Þeir sem skrifa undir staðfesta samþykki 'alls almúga og þingmanna'.

Á Kleifarþingi á Síðu undir Fjalli skrifa 8 undir.²⁵

Á Leiðvallarþingi skrifa 10 undir.

Á Dyrhólaþingi skrifa 15 undir.

Samtals skrifa 33 undir.

²⁵ Þorleifi sýslumanni Magnússyni á Hlíðarenda sleppt. Einnig er sleppt hér Þorsteini sýslumanni Magnússyni og Einari Þorsteinssyni, sem skrifa báðir undir öll hyllingsarkjölín úr sýslunni, en þeir eru taldir með á Dyrhólaþingi.

Við manntalið 1703 vóru 232 bændaheimili í Vestur-Skaftafellssýslu. 33 eru 14 % af þeirri tölu.

Vestmannaeyjar

(No: 4; útg. bls. 13–14)

Í Vestmannaeyjum eru sagðir á þingi 'innbyggjarar ásamt vorir kennifeður', en hvorugur prestanna er meðal þeirra sem skrifa undir. Allar undirskriftir eru með eigin hendi, 17 að tölu, en ekki er tekið fram að allir sem skrifa kunnu hafi skrifað.

Við manntalið 1703 vóru 42 bændaheimili í Vestmannaeyjum. 17 eru 40 % af þeirri tölu.

Rangárvallasýsla

(No: 16; útg. bls. 10–12)

Á sýsluþingi á Þingskálum í Rangárvallasýslu 23. júní 1649 er samþykki við að hyllingareiðar verði svarnir konungi á Öxarárþingi endurnýjað með lófataki, og 'til merkis skrifa þeir sín nöfn hér undir er skrifa kunna', 17 alls.

Fyrir um vorið hefur samþykki 'bænda og búandi manna í allri Rangárvallasýslu' verið goldið 'á sérhvörju manntalsþingi' og það verið gert 'með lófataki og handskriftum þeirra er skrifa kunna'. Þau skjöl eru ekki varðveitt, en í sýsluskjalinu er sagt hve margir hafi undirskrifað á hverju þingi:

Á Holtsþingi undir Eyjafjöllum hafa 15 skrifað undir.

Á Krossþingi hafa 12 skrifað undir.

Á Fíflholtsþingi hafa 7 skrifað undir.

Á Hvoltsþingi hafa 8 skrifað undir.

Á Kirkjulækjarþingi hafa 9 skrifað undir.

Á Reyðarvatnsþingi hafa 10 skrifað undir.

Á Þjóðúlfsdagahagaþingi hafa 8 skrifað undir.

Á Skarðsþingi hafa 16 skrifað undir.

Samtals hafa 85 skrifað undir í Rangárvallasýslu.

Við manntalið 1703 vóru 475 bændaheimili í Rangárvallasýslu. 85 eru 18 % af þeirri tölu.

Árnessýsla

(No: 3; útg. bls. 14–16)

Í Árnessýslu hafa verið haldin tvö manntalsþing, annað að Vatnsleysu fyrir sex hreppa og hitt að Vælugerði fyrir sjö hreppa. Á þingunum er talað um 'þingmenn og almúga', og samþykkt var gerð með 'almennu lófataki og handsölum'. Undirskriftir undir bréfunum þessu til staðfestu eru allar með eigin hendi.

Að Vatnsleysu skrifa 14 undir.

Að Vælugerði skrifa 13 undir.

Samtals hafa 27 skrifað undir í Árnessýslu.

Við manntalið 1703 voru 452 bændaheimili í Árnessýslu. 27 eru 6 % af þeirri tölu.

*

Einu þingstaðirnir þar sem beinlínis kemur fram hve margir hafi verið á þingi og að þeir hafi skrifað undir sem skrifandi voru eru Berufjarðarþing í Barðastrandarsýslu, þar sem 20 % þingsóknarmanna skrifa undir, og Þverárþing í Húnavatnssýslu, þar sem 34 % skrifa. Á fyrr nefnda þinginu hafa verið heldur fleiri á þingi en við var að búast miðað við fjölda bændaheimila 1703, en á síðarnefnda staðnum töluvert færri, og kann það að vera skýringin, a.m.k. að hluta, á mismunandi hundraðshluta skrifenda.

Þar sem hundraðshluti þeirra sem skrifa undir sjálfir hefur verið reiknaður af samanlögðum nafnafjölda undir skjölunum, er hann gríðarlega misjafn. Í Ísafjarðarsýslu er hann 0–100 % í einstökum hreppum og 31 % í heildina og í Þingeyjarsýslu 23–100 % og 45 % í heildina, en í báðum þessum sýslum er samanlagður nafnafjöldi ekki nema hluti af fjölda bændaheimila í þessum sýslum 1703, í Ísafjarðarsýslu rúmur fimmtungur og í Þingeyjarsýslu rúmur þriðjungur. Tölurnar úr þessum sýslum veita því takmarkaða vitneskju um skriftarkunnáttu í þeim. Sama máli gegnir um Svefneyjaþing, þar sem 18 % nafna er með eigin hendi, en samanlagður nafnafjöldi rúmur helmingur af tölu bændaheimila í þingsókninni 1703.

Í þorra sýslanna kemur hvorki fram hve margir hafi verið á þingi né að allir hafi skrifað undir sem skrifa kunnu, og sums staðar er greinilegt að aðeins fáir hafi verið beðnir að skrifa til staðfestingar því sem sagt er í skjali að fram hafi farið á þinginu. Miðað við fjölda bændaheimila 1703 er fjöldi undirskrifa í flestum þessara sýslna aðeins 3–9 %, 12

% í Skagafjarðarsýslu, 16 % í Þingeyjarsýslu og 17 % (eða 12 %) í Eyjafjarðarsýslu. Í Vestmannaeyjum eru eiginhandarundirskriftir 40 % af fjölda bændaheimila (með hjáleigum), sem er einstakt hlutfall, sem að einhverju leyti má væntanlega skýra með því að þingsókn hefur verið fágætlega auðveld í svo litlu sveitarfélagi, en auk þess er trúlegt að þar hafi verið leitað eftir eiginhandarundirskriftum allra þingmanna sem skrifandi vóru, þó að það sé ekki tekið fram.

Loks eru þau hreppsfélög og sýslur (auk Berufjarðarþings og Þverárþings, sem nefnd vóru hér að framan), þar sem tekið er fram að þeir þingmenn sem skrifa kunnu hafi skrifað undir. Miðað við fjölda bændaheimila 1703 skrifa 7 % undir í Tálknafirði, 16 % í Snæfellsnes- og Hnappadalssýslu, 18 % í Rangárvallasýslu og 25 % í Dalasýslu og Húnavatnssýslu.

Af ýmsum ástæðum verður þó að ætla að hlutfall skrifandi manna hafi í raun verið heldur hærra í þessum sveitum en frammannefndar tölur benda til. Ein er sú að ólíklegt er að hver einasti skrifandi skattbóndi hafi komið til þings; einkum er hundradshlutinn í Tálknafirði tortryggilega lágur.²⁶ Önnur er sú, að með bændaheimilum eru í manntalinu talin heimili presta, en prestum var ekki ætlað að skrifa undir á þessum þingum, því að þeir völdu sína fulltrúa sérstaklega. Þriðja ástæðan er sú, að við undirskriftir undir skjölin er undantekningalítið sneitt hjá þeim sem ríða skyldu til alþingis að sverja eiðana, þ.e. sýslumönnum, lögréttumönnum og tveimur bændum úr hverri sýslu, þ.e.a.s. 5 mönnum í hverri sýslu (eða 6 þar sem sýslumenn vóru tveir), sem allir hafa væntanlega verið skrifandi. Séu prestaheimilin dregin frá bændaheimilum og 5 mönnum bætt við tölu þeirra sem skrifa undir í þessum sýslum, hækkar hundradshlutinn um 1–3 %.

Niðurstaða þessarar athugunar er því sú að líklegt sé að um það bil 20–25 % skattbænda hafi talist skrifandi 1649 og að hlutfallið hafi sums staðar verið nokkru hærra; til þess benda ekki síst tölur úr Vestmannaeyjum.

Sú spurning kann að vakna hvort umræddar eiginhandarundirskriftir segi mikið um raunverulega skriftarkunnáttu. Í því sambandi er sjón sögu ríkari, en þess skal getið að undir flestum skjölunum eru fáein eiginhandarnöfn sem augljóslega eru með hendi þaulvanra skrifara, sem sumir eru raunar þekktir af skrifum sínum. Þorri nafnanna má segja að sé með miðl-

²⁶ [Það sem segir um bændur í Tálknafirði vekur grun um að einungis séu nöfn þeirra undir skjali sem hafi kunnað að skrifa en ekki látið skrifa fyrir sig, sbr. Ísafjarðarsýslu og Þingeyjarsýslu, en ekki að fleiri viðstaddir hafi ekki kunnað að skrifa. *HP*]

ungsskrift af því tagi sem við má búast að sjá í handritum frá 17. öld, og loks eru sums staðar örfá nöfn sem svo böngulega eru skrifuð að ólíklegt er að skrifari hafi skrifað mikið umfram nafn sitt.

Það skal tekið fram, að enda þótt tvær konur séu nefndar meðal bænda á þingum í Strandasýslu, eru engar undirskriftir kvenna meðal varðveittra uppskrifta í skjölunum.

Í skjalinu frá Berufjarðarþingi, þar sem saman vóru komnir bændur af flestum bæjum í Geiradals- og Króksfjarðarhreppum, vill svo vel til að fram kemur á hvaða jörðum þeir menn hafa setið, sem skrifa kunnu og sjálfir skrifuðu undir.²⁷ Í þessum hreppum vóru 1703 16 jarðir metnar á 12 hundruð eða minna, 8 jarðir á 16 hundruð og 16 jarðir á 18 hundruð eða meira (að Stað meðtöldum, sem ekki er metinn). Af þeim tíu sem skrifa undir er einn af minnstu jörðunum, tveir af 16 hundraða jörðum og sjö af stærstu jörðunum. Enda þótt dæmið sé aðeins eitt sýnir það glögggt að skriftarkunnátta bænda 1649 hefur verið þeim mun almennari sem efna-hagur þeirra var betri.

RITASKRÁ

Handrit

Island, Færø og Grønland nr. 42.

Island, Færø og Grønland nr. 43.

Island, Færø og Grønland nr. 44.

Prentuð rit

Annálar 1400–1800: Annales Islandici posteriorum sæculorum I. Reykjavík: Hið íslenska bókmentafélag, 1922–1927.

Annálar 1400–1800: Annales Islandici posteriorum sæculorum II. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1927–32.

Annálar 1400–1800: Annales Islandici posteriorum sæculorum IV. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1940–48.

Einar Laxness. *Íslandssaga i–r.* Reykjavík: Vaka-Helgafell, 1995.

Einar Laxness. *Íslandssaga s–ö.* Reykjavík: Vaka-Helgafell, 1995.

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns 1–11. Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafjelag í Kaupmannahöfn, 1913–43.

²⁷ Trúlega hefur meirihluti þeirra verið leiguliðar. Við manntalið 1703 bjuggu aðeins þrír menn, tveir karlar og ein kona, í þessum hreppum að einhverju eða öllu leyti á eigin jörðum, en jarðeigendur í hreppunum vóru sex, þar af eitt barn (*Manntal á Íslandi árið 1703*, 159–64).

- [Jón Þorkelsson, útg.] *Skjöl um hylling Íslendinga 1649 við Friðrik konung þriðja með viðbæti um Kópavogssærin 1662*. Sögurit XII. Reykjavík: Sögufélag, 1914.
- Jón Þorkelsson og Einar Arnórsson. *Ríkisréttindi Íslands: skjöl og skrif*. Reykjavík: Sigurður Kristjánsson, 1908.
- Lýður Björnsson. *Saga sveitarstjórnar á Íslandi I*. Reykjavík: Almenna bókafélagið, 1972.
- [M[agnús] Ketilson, útg.] *Kongelige Allernaadigste Forordninger og aabne Breve som til Island ere udgivne af De Høist-priselige Konger af den Oldenborgiske Stamme*, 3. Kiøbenhavn: 1787.
- Manntal á Íslandi árið 1703 tekið að tilhlutun Árna Magnússonar og Páls Vídalín ásamt manntali 1729 í þrem sýslum*. Reykjavík: Hagstofa Íslands, 1924–47.
- Manntalið 1703*. Hagskýrslur Íslands II, 21. Reykjavík: Hagstofa Íslands, 1960.
- Páll Eggert Ólason. *Menn og menntir síðskiptaaldarinnar á Íslandi IV: Rithöfundar*. Reykjavík: Bókaverzlun Ársæls Árnasonar, 1926.
- Páll Eggert Ólason. *Seytjándi öld. Höfuðþættir*. Saga Íslendinga 5. Reykjavík: Menntamálaráð og Þjóðvinafélag, 1942.
- Páll Eggert Ólason. *Íslenzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940 I*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1948.

ABSTRACT

In the summer of 1649, delegates at the Althing swore loyalty oaths to King Frederik III of Denmark. Amongst them were representatives of both the educated and the farmer classes: bishops, clergymen, officials and free farmers (*lögskilabændur*). The prelude to this occasion was a royal decree in the spring of that year, addressed to the Icelandic people, ordaining that its representatives at the Althing swear oaths to the king. Provosts (*prófastar*) and bailiffs (*sýslumenn*) around the country were responsible for holding local assemblies and synods to select these delegates. Icelandic documents pertaining to this are preserved in the Danish National Archives, in the department for Iceland, the Faroe Islands and Greenland.

These documents are a goldmine for research on seventeenth-century Icelandic hands, as they contain the signatures of nearly every minister in the country in 1649 as well as those of around six hundred laymen. The names alone admittedly provide limited grounds for comparison; however, in some cases they can be used to show that a certain man did not copy a certain manuscript, and in others they can prove, to some degree of certainty, that the owner of a signature did produce a manuscript.

The aim of this article is not to summarise a study of these hands; rather, it is to investigate whether these documents provide information which can illuminate the proportion of Icelandic farmers who were able to write in the mid-seventeenth century. The results of this study are that, in all likelihood, ca. 20–25% of free farmers (*skattbændur*) were able to write. In some areas, this ratio was considerably higher, suggested mainly by figures from Vestmannaeyjar.

ELIZABETH ASHMAN ROWE

LITERARY, CODICOLOGICAL,
AND POLITICAL PERSPECTIVES
ON *HAUKSBÓK*

1. Introduction

THE FRAGMENTARY manuscript *Hauksbók* (now AM 371 4to, AM 544 4to, and AM 675 4to), compiled by the Icelandic *lögmaðr* Haukr Erlendsson (ca. 1265–1334) in the first decades of the fourteenth century, is an unusual book for at least three reasons. The first is that it is the oldest Icelandic manuscript whose writer is known with certainty. The second is that this Icelandic writer had a most remarkable career outside of Iceland: Haukr became Norway's first non-Norwegian *lögmaðr* and was appointed to the Norwegian royal council.¹ The third is that he assembled a truly diverse collection of texts, ranging from theological dialogues to *fornaldarsögur*, from a history of Troy to histories of Iceland, and from the prophecies of Merlin to an explanation of how to do decimal arithmetic. Gunnar Harðarson and Stefán Karlsson (1993, 271) contented themselves with characterizing *Hauksbók* as “from its inception ... an entire private library”, but *Hauksbók*'s heterogeneity has been a temptation for other scholars who sense a deeper unity to the compilation and who seek to contain its wild variety through a more specific explanation than “library” that would account for its contents. Most of these scholars emphasize the non-Icelandic aspects of *Hauksbók*. For example, Rudolf Simek (1991) argued that Haukr modelled his compilation on the *Liber floridus*, an encyclopedic collection of extracts assembled by the Flemish monk Lambert of Saint Omer around 1120. Gunnar Harðarson (1995, 177) concurred in seeing Haukr as an “encyclopédiste”, but he noted that Haukr's literary activities took place in the milieu of the royal administrators in Bergen. Helgi Þorláksson (2004) foregrounded the political factors, suggesting that *Hauksbók* was

¹ The most recent detailed biography of Haukr is that by Gunnar Harðarson (1995, 168–183).

compiled to prove to the king's men that Haukr not only possessed a profound understanding of Icelandic matters but also had a vast knowledge of the North Atlantic area in general, including the north of Norway, Greenland, and even Vinland. Such knowledge would have made him a good man to confer with on matters concerning the northern regions. In contrast, Sverrir Jakobsson (2005, 49–50) sought Hauksbók's Icelandic roots. He proposed *Membrana Reseniána* 6 as a possible model for Hauksbók, with parallels for the contents of both compilations to be found in foreign medieval schoolbooks rather than in encyclopedias.² Continuing his argument for a pedagogical element to Hauksbók, he recently contended that its redactor be regarded as an interpreter and teacher of a world-view (Sverrir Jakobsson 2007, 22). I, too, suspect that—as big as Hauksbók is—there must be “more to it”. The present essay offers a critical discussion of these perspectives on the problem, in an effort to evaluate the various explanations that have been put forth.

2. The Codicology of Hauksbók

A helpful starting point is a review of Hauksbók's codicological composition.³ In addition to the extant fragments of the manuscript, the material reviewed includes the texts of some of the now-lost leaves, which are preserved in the extracts that Björn Jónsson of Skarðsá copied from Hauksbók in the first half of the seventeenth century.

AM 371 4to is believed to have originally been comprised of six quires, but one is now missing, and none of the others is complete:

- The first quire is largely lost. What is now folio 1 was folio 4 of the beginning of *Landnámabók*.
- The second quire is also largely lost. What is now folio 2 was the fourth leaf of this quire. The contents continue *Landnámabók*.

² With respect to medieval compilations, the word “encyclopedic” can be used in a general way to indicate the presence of subjects such as astronomy, computistics, and geography, so that “encyclopedia” becomes almost synonymous with “schoolbook”. However, there is no evidence that Hauksbók was actually used for teaching. For a stricter definition of “encyclopedic”, see Section 4, below.

³ Where not otherwise noted, this information is drawn from Finnur Jónsson (1892–1896, v–cxxxvi), Jón Helgason (1960, vii–xxii), and Gunnar Harðarson and Stefán Karlsson (1993, 271).

- The third quire of *Landnámabók* is entirely lost.
- The fourth quire (3r–9v) originally consisted of eight leaves, but the last leaf is now missing. It contains the further continuation of *Landnámabók*.
- The fifth quire (10r–14v) originally consisted of eight leaves, but now only its second, third, fifth, sixth, and seventh leaves remain. This quire formed the last part of *Landnámabók*.
- The sixth quire originally consisted of four bifolia but is now missing the two outermost pairs (i.e., 1 and 8 and 2 and 7). What are now 15r–18v comprised the quire’s two innermost bifolia and contain the middle of *Kristni saga*.
- As *Kristni saga* is not thought to have taken up all of the last two leaves, Finnur Jónsson (1892–1896, x and cxxxvii) suggests that some of Björn Jónsson’s extracts, especially Haukr’s genealogy and the list of the bishops of Greenland, could have been written in the remaining space. Jón Helgason (1960, viii) argued that the extracts could not have been contained in a single leaf, and therefore there must be some leaves missing that followed this quire.

According to Gunnar Harðarson and Stefán Karlsson (1993, 271), minor paleographical variations between the charters in Haukr’s hand indicate that AM 371 was written by Haukr himself (“Hand 1”) during the same period that he wrote folios 22–59 and 69–107 of AM 544 (see below). The date may have been between 1306 and 1308, when he was on a mission to Iceland. Stefán Karlsson (1964, 119) dates it from around 1302 to 1310. Further support for a date of 1302 or later is provided by Jón Helgason (1960, xx), who notes that Norwegian influence on Haukr’s orthography is found even in the first part of Hauksbók. This suggests that it was probably written after he had settled in Norway. (Haukr is known to have been *lögmaðr* of Oslo in 1302.) A reference in *Landnámabók* to Kolbeinn Auðkýlingr’s wife having the title *frú* (lady) must be no earlier than 1300 or 1301, when Kolbeinn was knighted.

AM 544 4to is believed to have originally been comprised of at least seventeen quires, but three or more are now missing:

- The first quire consists of four bifolia. It is in Hand 2, most likely that of a Norwegian in Haukr's service at the beginning of the fourteenth century (Gunnar Harðarson and Stefán Karlsson 1993, 271). Jón Helgason (1960, x–xi, xx) dates it from around 1290 to 1334 and notes that the scribe could have been Norwegian or Færeose.
 - 1r–1v: No rubric (the first words are “Brunnr er einn i paradiso”)

This chapter about springs and rivers is an Icelandic extract of Isidore's *Etymologiae* (Bk. XIII, chs. 21, 19, and 13).
 - 1v–2r: “Prologus”

This chapter about Moses, the first historian, is an expanded Icelandic rendering of Isidore's *Etymologiae* (Bk. I, ch. 42).⁴
 - 2r: “Fra paradiso”

This chapter about paradise is an Icelandic version of Isidore's *Etymologiae* (Bk. XIV, ch. 3, sections 2–3).
 - 2r–4r: “Her segir fra þui huersu lond liggia i veroldenni”

This description of the world is an Icelandic translation of an unknown Latin original.
 - 4r–8r: “Vm þat huaðan otru hofst”

This chapter about the origins of heresy is a translation of Ælfric's Old English homily *De falsis diis* (Taylor 1969), supplemented with material from Peter Comestor's *Historia scholastica*.
 - 8r–8v: “Fra þui huar huerr Noa sona bygði heiminn”

This chapter about how Noah's sons divided the world amongst themselves is an Icelandic version of Isidore's *Etymologiae* (Bk. IX, ch. 2).
 - 8v: The beginning of “Her segir fra marghattaðum þioðum”

This description of strange peoples is an Icelandic expansion of Isidore's *Etymologiae* (Bk. IX, ch. 2, and Bk. XI, ch. 3).
- ⁴ Sverrir Jakobsson (2007, 27) supposed that the historiographical theory presented in this passage is the work of Hauksbók's redactor, but in fact it is present in the original Latin, as Ruth Morse (1991, 97) noted: “Influential writers like Isidore of Seville ... continued to claim Moses as the first historian, followed by ‘Dares’... and only later Herodotus; sacred history preceded, but never finally displaced, secular models.”

- The second quire also consisted of eight leaves at first but is now missing the last two. It is also in Hand 2, of the same date as the first quire.
 - 9r: The rest of “Her segir fra marghattaðum þjóðum”
 - 9v–10v: “Her segir [illegible]”
This sermon against witchcraft and heathenism is attributed to Augustine but is derived from Ælfric’s Old English homily *De auguriis* and is probably a translation (Abram 2004, 8).
 - 10v–11r: “Her segir huaðan blot skur guða hofust”
This text on the origin of sacrifices to idols is an excerpt from the *Elucidarius* of Honorius Augustodunensis.
 - 11r: “Her segir fra draumum”
This text on the origin of dreams is an excerpt from the *Elucidarius* of Honorius Augustodunensis.
 - 11r–11v: “Her segir fra Antichristo”
This text about the Antichrist is an excerpt from the *Elucidarius* of Honorius Augustodunensis.
 - 11v–12r: “Vm uprisu kuicra oc dauða”
This text about Judgment Day is an excerpt from the *Elucidarius* of Honorius Augustodunensis.
 - 12r–13r: “Vm imbru daga hald”
This sermon about the observance of the Ember Days is of unknown origin.
 - 13r–13v: “Vm regnboga”
This text about the rainbow is of unknown origin.
 - 13v: “Vm solstoðr”
This text about the course of the sun is from *Stjörnu-Odda tal*.
 - 13v–14r: “Vm vppstigning solar oc niðr stigning”
This text about sunrise and sunset is from *Stjörnu-Odda tal*.
 - 14r–14v: “Vm borga skipan oc legstaðe heilagra manna”
This description of pilgrimage sites is of unknown origin.
- Jón Helgason (1960, viii) argued that there must have been a quire here that is now missing, which contained the beginning of the text that ends on what is now 15r. Sveinbjörn Rafnsson (1992) confirmed this by demonstrating that Hauksbók probably once

contained an abridged version of this text, which is an Old Norse translation of Petrus Alphonsus' *Disciplina clericalis*.

- What is now the third quire has always consisted of only seven leaves, of which 1 and 7, 3 and 6, and 4 and 5 were originally conjoint. The second leaf of this quire is a singleton and was from the beginning inserted into the quire as a loose leaf. The first four leaves of this quire are in Hand 3. The scribe may have been a Norwegian in Haukr's service at the beginning of the fourteenth century (Gunnar Harðarson and Stefán Karlsson 1993, 271), but the trimming of the leaf suggests that it may have been written independently and then obtained by Haukr and cut down to fit the manuscript. Jón Helgason (1960, xi, xx) also attributes this to a Norwegian scribe but dates it from around 1290 to 1334. The last three leaves were originally left blank.
 - 15r: The end of an exemplum about how a saint fearlessly upbraids a king for his conduct and is allowed by the king to go in peace.
This exemplum is from a translation of Petrus Alphonsus' *Disciplina clericalis* (Sveinbjörn Rafnsson 1992).
 - 15r–16r: “Fra heilræðum spekinga”
This didactic dialogue between a teacher and his student is of unknown origin.
 - 16r–17r: “Af natturu mannzins ok bloði”
This text about the nature of man and of blood is derived from Bede's *Constitutio mundi*.
 - 17r–18v: “Huaðan kominn er Christus drottin”
This text about Seth's journey to paradise is drawn from a variety of sources, including an anonymous Latin text from the end of the thirteenth century (Meyer 1882, 128–149), Peter Comestor's *Historia librum regum* (Bk. III, ch. 26), and Jacobus de Voragine's *Legenda aurea*.
 - [18v, lines 31–35: An Icelandic writer (“Hand 4”) filled the blank space at the bottom of 18v with an unrubricated text that begins “Þesser eru xij heims osomar”. This is an Icelandic rendering of *De duodecim abusivis sæculi*. The Latin original is

found in a variety of places, including the *Liber floridus* (Simek 1991, 111). Degnbol et al. (1989, 454) date this to around 1350, and Gunnar Harðarson and Stefán Karlsson (1993, 271) state that it is most likely in an Icelandic hand from the middle of the fourteenth century but is undoubtedly from after Haukr's death in 1334.]

- [19r: A plan of Jerusalem that is also found in the *Liber floridus* (Simek 1992). This is in Hand 5. Gunnar Harðarson and Stefán Karlsson (1993, 271) state that it may date from the middle of the fourteenth century but is undoubtedly from after Haukr's death in 1334.]
- [19v: This unrubricated text begins “Uær vilium þat birta fyrri folke af huerium til fellum þeir menn megu lavglega af sakaz sem ban settum monnum samneyta sua at þeir falla i ecke bann eða forboð fyrri þa skyld” and is about relations with people who have been excommunicated. It is a fragment of a translation of the *Summa decretalium* by the glossator Gofridus Tranensis (d. 1247). The bottom part of the leaf has been cut off, leaving the tops of some letters. It is in Hand 6, which Degnbol et al. (1989, 454) date to between 1300 and 1350. Gunnar Harðarson and Stefán Karlsson (1993, 271) state that it may be Icelandic from the middle of the fourteenth century but is undoubtedly from after Haukr's death in 1334.]
- [20r–21r: A line and a half of writing at the top of 20r can be faintly seen. This may be the continuation of the text that is cut off on 19v. An Icelandic writer (“Hand 7”) added *Völuspá* on these leaves around 1350.]
- [21v was originally left blank but was later used for various jottings.]
- What is now the fourth quire consists of four bifolia. It is in Haukr's hand and was possibly copied down between 1306 and 1308 (Gunnar Harðarson and Stefán Karlsson 1993, 271). Stefán Karlsson (1964:119) dates it from around 1302 to 1310.
- 22r–29v: *Trójumanna saga* from the beginning of the saga to the middle of ch. 25

- What is now the fifth quire consists of six leaves. Probably all were bifolia originally, but the second pair has become separated. 34v and 35r were originally left blank.
 - 30r–33v: *Trójumanna saga* from the middle of ch. 25 to the end of the saga.
This is in Haukr’s hand, written at the same time as the first part of the saga.
 - 34r: No rubric (the first words are “Emmatistvs hefir pvr-pvralit sem vindropi”)
This is an Icelandic rendering of Bishop Marbodius of Rennes’ *Liber lapidum* (sections 16, 60, 30, 19, 1, 3, and 17). It is also in Haukr’s hand, and Stefán Karlsson (1964, 118) dates it to before 1302.
 - [34v and 35r were originally left blank but were later filled with various jottings.]
 - 35v: No rubric (the first words are “Cicio ianus”)
This is a guide in Latin verse to the Church feasts in each month of the year. It is in Hand 8, which Stefán Karlsson (1964, 118) thinks belongs to one of Haukr’s scribes.
- What is now the sixth quire consists of four bifolia. It is in Haukr’s hand, of the same date as the fourth quire and Haukr’s part of the fifth quire.
 - 36r–43v: *Breta sögur* from the beginning of the saga to the middle of ch. 16
- What is now the seventh quire consists of four bifolia. It is in Haukr’s hand, of the same date as the sixth quire.
 - 44r–49r: *Breta sögur* from the middle of ch. 16 through ch. 27
 - 49r–51v: *Merlinusspá* from the beginning of the text to the middle of v. 51 (the editors count this as chs. 28 and 29 of *Breta sögur*)
- What is now the eighth quire consists of four bifolia. The first and last leaves of the eighth quire are now separated, but they were originally conjoint. The last page was originally left blank, and nothing seems to be missing between the eighth quire and what is now the ninth quire. It is Haukr’s hand, of the same date as the seventh quire.

- 52r–53r: *Merlinusspá* from the middle of v. 51 to the end of the text
- 53r–59r: *Breta sögur* from ch. 30 to the end of the text
- [59v was originally left blank but was later filled with various jottings.]

What is now the ninth quire consists of nine leaves, of which the eighth is an insert. It is in Haukr's hand and may have been copied down around or after 1310 (Gunnar Harðarson and Stefán Karlsson 1993, 271).

- 60r–61v: *Viðræða líkams ok sálar*
Despite the rubric, this is *Viðræða æðru ok hugrekkis*, a translation of the Pseudo-Senecan dialogue *De remediis*. As it contains some Norwegian word forms, the exemplar may have been Norwegian (Stefán Karlsson 1964, 119), but Gunnar Harðarson (1995, 73) cautions that the exact nature and provenance of the exemplar remain uncertain.
- 61v–68v: The beginning of the actual *Viðræða líkams ok sálar*
- This is an expanded translation of Hugh of St. Victor's *Soliloquium de arrha animae*. It also contains some Norwegian word forms, and the suggestions and warnings about its exemplar are the same as those for *Viðræða æðru ok hugrekkis*.

Stefán Karlsson (1964, 118) suggested that two quires are missing here, as he found no reason to think that the end of *Viðræða líkams ok sálar* and the beginning of *Hemings þáttr* were in the same quire. Finnur Jónsson had implied the contrary when he stated that the last leaf of this quire (Finnur Jónsson 1892–1896, xi) was extant in Árni Magnússon and Ásgeir Jónsson's time, as the beginning of Ásgeir's copy of *Hemings þáttr* corresponds to exactly one leaf. Jón Helgason (1960, ix) was also inclined to think that only one quire is missing here.

What is now the tenth quire consists of eight leaves. It is in Haukr's hand and was possibly copied down between 1306 and 1308 (Gunnar Harðarson and Stefán Karlsson 1993, 271). Stefán Karlsson (1964, 119) dates it from around 1302 to 1310.

- 69r–72v: *Hemings þáttr* from the last part of ch. 17 through to the end of the text

- 72v–76v: *Hervarar saga ok Heiðreks* from the beginning of the saga through the beginning of ch. 11

At least one quire is missing here, which contained the rest of *Hervarar saga*. Two of its leaves were still in existence in the seventeenth century, as the contents are found copied by Sigurður Jónsson of Knör. Finnur Jónsson (1892–1896, xi) calculated that the missing beginning of *Fóstbræðra saga* would have filled about six leaves, so that the end of *Hervarar saga* and the beginning of *Fóstbræðra saga* together could have comprised the contents of the lost quire. Jón Helgason (1960, ix) noted that if this were the case, the end of *Hervarar saga* would have to have been significantly abbreviated. Although he did not dismiss this possibility, he suggested that there might have been two or more quires here that are now missing, with one or more unknown texts between the two sagas.

What is now the eleventh quire consists of eight leaves.

- 77r–84v: *Fóstbræðra saga* from the middle of ch. 11 through the middle of ch. 23
- Folios 77r through 80r, line 26, are in Haukr’s hand, and 80r, line 26, through 84v are in Hand 9 (“the first Icelandic secretary”), with the exception of 81r, lines 7–9, which are in Hand 10. The saga was possibly copied down between 1306 and 1308 (Gunnar Harðarson and Stefán Karlsson 1993, 271). Stefán Karlsson (1964, 119) dates this from around 1302 to 1310, but Jón Helgason (1960, xxi) pointed out that a reference to the consecration of Bishop Árni Helgason of Skálholt on 77v means that this can be no earlier than October 25, 1304.

What is now the twelfth quire consists of eight leaves.

- 85r–89v: The rest of *Fóstbræðra saga*
This is also in Hand 9, with the exception of 86r, lines 1–7, which are in Hand 11, and 86r, lines 7–13, 87r, and some lines in the upper part of 87v, which are in Hand 12.
- 90r–92v: *Algorismus* from the beginning of the text through the middle of ch. 17 (the last chapter)
This explanation of how to do decimal calculations is a translation of the Latin poem *Carmen de algorismo* by Alexander

de Villa Dei (fl. 1200). This is also in Hand 9 and was copied down possibly between 1306 and 1308 (Gunnar Harðarson and Stefán Karlsson 1993, 271).

What is now the thirteenth quire consists of eight leaves.

- 93r: The rest of *Algorismus*
This is also in Hand 9, written at the same time as the first part of *Algorismus*.
- 93r–100v: *Eiríks saga rauða* from the beginning of the saga through the middle of ch. 11
- 93r through 99r, line 14, are in Hand 9, and folios 99r, line 14, through 100r, line 2, are in Haukr's hand. 100r, line 3, through 101r is in Hand 13 ("the second Icelandic secretary"). The saga was possibly copied down between 1306 and 1308 (Gunnar Harðarson and Stefán Karlsson 1993, 271).

What is now the fourteenth quire consists of seven leaves. The first is a singleton, and the remaining six are three bifolia. There is no reason to think that the first leaf was originally a singleton, and Finnur Jónsson (1892–1896, xi) believed that originally it was one half of a bifolium, but the other half was blank and was eventually cut off.

- 101r–101v: The rest of *Eiríks saga rauða*
- Folio 101v is in Haukr's hand (Gunnar Harðarson 1995, 41). The rest was written by another Icelander. The genealogies at the end of the saga include Haukr's title of *herra* (sir), so this folio must have been written no earlier than 1306, when Haukr was knighted (Jón Helgason 1960, xxi).
- 101v–104v: *Skálda saga*
This is in Haukr's hand and was possibly copied down between 1306 and 1308 (Gunnar Harðarson and Stefán Karlsson 1993, 271).
- 104v–105r: *Þáttr af Upplendinga konungum*
This is also in Haukr's hand, with the same date as for *Skálda saga*.
- 105r–107v: *Ragnarssona þáttr*
This is also in Haukr's hand, with the same date as for *Skálda saga*.

- 107v: No rubric (the first words are “Si prima feria fuerit”) This method of fortune-telling is recorded by Bede under the name of *Prognostica temporum*. It is followed by other texts that are half-illegible. The first of these is in Latin and is attributed to Bede. The next item (which may possibly be two items) is in Icelandic. The reading of this text is uncertain but it appears to be a discussion of how the significance of dreams is affected by the age of the moon. All these are in Hand 14 and were possibly copied down between 1306 and 1308.

Jón Helgason (1960, xxii, nt.15) speculated that the two Icelandic “secretaries” were Bishop Árni Helgason and the priest who would have accompanied him on his travels. They could have stayed with Haukr in Bergen for a time, perhaps while waiting for a ship to Iceland, and at that time they could have helped their host with the copying. Some support for the assumption that the “first Icelandic secretary” worked in Norway can be found in *Eiríks saga rauða*, where *út hér* is altered to *a Islandi*. Jón also raised the possibility that although folios 1–14 (the first two quires) may have been obtained from others and inserted into the manuscript, folios 15–21 are especially likely to have come from a different scriptorium, as folios 15–18 are not only on thicker parchment than the other quires but have almost no outer margin (Jón Helgason 1960, vi). It would appear that these folios originally were in a larger format than their fellows and had to be trimmed to fit into Hauksbók. Further support for this view is provided by the rubrics, for although they were generally written by Haukr, even in those parts of 544 that were otherwise written by other people, the rubrics on folios 1–21 were written by someone else (Jón Helgason 1960, xxii).

AM 675 4to consists of two sequential quires of eight leaves each and contains the beginning of *Elucidarius*, an Old Norse translation of Honorius Augustodunensis’ Latin work on Christian cosmology. Haukr had access to more of *Elucidarius*, inasmuch as Hand 2 copied excerpts of it, but it is not known how much is missing here; it is probably one quire. The text is in Hand 15. The orthography is irregular and mixed, but the scribe was most likely Icelandic (Gunnar Harðarson and Stefán Karlsson 1993, 271). Jón Helgason (1960, vi) suggested that these quires, too, may have been obtained from others and inserted into the manuscript. He dates

this from around 1290 to 1334 and notes that the scribe may have been Icelandic or Norwegian (Jón Helgason 1960, xi, xx).

Finally, there is some question as to where in the original manuscript Björn of Skarðsa found some of the items that he copied.⁵ The two excerpts from *Landnámabók* came from AM 371, and Haukr's genealogy and the list of the bishops of Greenland may have been located after *Kristni saga*. This leaves the so-called *Grænlands annáll*, an addition to *Landnámabók*, a list of the dioceses in Norway, a list of the dioceses in England, a list of the dioceses in Scotland, the lengths of the stages from Lübeck to Rome, a list of chronological terms, a list of the territories ruled by Norway, a list of the districts of Norway, a discussion of Norse names, and genealogies of the descendants of Sigurðr Fáfnisbani and Ragnarr loðbrók without obvious locations in the manuscript. There must also have been a list of the bishops of Oslo, which Björn omits in these excerpts but copies into AM 258b VI 8vo with a reference to a divergent detail in Hauksbók (Jón Helgason 1960, ix, nt. 4). Finnur Jónsson (1892–1896, x–xi) supposed that there were two places in AM 544 where entire quires were missing, but he was persuaded in each case that most likely the gaps contained only the ending of the text found before the gap and the beginning of the text found after the gap. Stefán Karlsson (1964, 118) disagreed, arguing that in one of these places — between what is now the ninth and tenth quires — two quires were missing, not one. This would leave room for the excerpts whose locations are unaccounted for, and one could speculate that the list of the bishops of Oslo, the lists of dioceses, the lengths of the stages from Lübeck to Rome, and the list of chronological terms came after the end of *Viðræða líkams ok sálar*, and that the *Grænlands annáll*, the addition to *Landnámabók*, the lists of Norway's territories and districts, the discussion of Norse names, and the genealogies of the descendants of Sigurðr Fáfnisbani and Ragnarr loðbrók preceded the beginning of *Hemings þátr*. Jón Helgason (1960, xxxiii), however, held that the excerpts most probably followed *Kristni saga*, and he also considered that they were written in Haukr's hand.

⁵ It is of course not certain that all these texts were in Hauksbók, but Finnur Jónsson (1892–1896, cxxxiii) thought that it was most likely that this was the case, and Jón Helgason (1960, xxxii–xxxiii) concurred.

3. Phases of Composition

As emerges from the dates above, Hauksbók appears to have been assembled in six phases, five carried out by Haukr and his scribes, and one carried out by a continuer around 1350:

1. Folio 34r of AM 544 has been dated to before 1302 by Stefán Karlsson (1964, 117–118). To explain how 34r could contain text that is earlier than the writing around it, he suggested that in this quire, Haukr used bifolia that already had writing on them. What is now folio 34 had the lapidary written on 1r of the bifolium. 1v, 2r, and 2v were blank. What is now folio 35 had *Cisiojanus* written on 1v. 1r, 2r, and 2v were blank. In putting these pairs of leaves into the quire, Haukr refolded them so that the leaves that were blank on both sides appeared in the first half of the quire. Although Stefán did not address the question of the date of folio 35v, it is reasonable to assume that it, too, is earlier than 1302.
2. Folios 1–19 of AM 544 and all of AM 675 have been dated by Jón Helgason (1960, xx) to between 1290 and 1334, but Gunnar Harðarson (1995, 42) dates them to between 1302 and 1310, a dating I prefer because it is based on the research of Stefán Karlsson (1964). It is possible that folios 15–18 of AM 544 were not written by scribes under Haukr's direction (Jón Helgason 1960, vi), but this does not affect our understanding of the compilation's overall chronology. In any case, these folios contain encyclopedic items and *Elucidarius*. Some of the scribes of this part of AM 544 were certainly Norwegian, and the others probably were as well. Opinion varies as to whether the scribe of AM 675 was Norwegian or Icelandic. This phase of the compilation took place after Haukr became a *lögmaðr* in Iceland (1294), and it may even date to the beginning of his career in Norway. Haukr was *lögmaðr* of Oslo in 1302, and in 1306 and 1309 he is referred to as a member of the king's council.
3. AM 371 and folios 22–33, 34v–35r, 36–59, and 69–107 of AM 544 have been dated to between 1302 and 1310 by Stefán Karlsson (1964, 119) and to between 1306 and 1308 by Gunnar Harðarson and Stefán Karlsson (1993, 271a). The two sets of dates were both arrived at by Stefán Karlsson (1964, 119), who argued for a date between 1302 and 1310 on the basis of other documents written by Haukr. Stefán

further noted that not only were most or all of the texts in this section Icelandic, but that the six scribes who helped Haukr with the copying were most likely all Icelanders as well, and he concluded that the work could well have been done between 1306 and 1308, when Haukr was in Iceland. This is in agreement with the dating of these folios on external evidence. The reference to the consecration of Bishop Árni Helgason of Skálholt on 77v means that it can have been written no earlier than October 25, 1304, and the inclusion of Haukr's title of *herra* (sir) in the genealogies on 101v mean that this can have been written no earlier than 1306, when Haukr was knighted (Jón Helgason 1960, xxi). These folios contain *Landnámabók*, *Kristni saga*, *Trójumanna saga*, *Breta sögur*, *Merlínusspá*, *Hemings þáttr*, *Heiðreks saga*, *Fóstbræðra saga*, *Algorismus*, *Eiríks saga rauða*, *Skálda saga*, *Þáttr af Upplendinga konungum*, *Ragnarssona þáttr*, and *Prognostica temporum*. Stefán Karlsson (1964, 117–118) divided this material into four subgroups (AM 371; AM 544, fols. 22–59; 544, fols. 69–76; and 544, fols. 77–107) and observed that there are some differences in their hands. In his view, it is not certain whether all four subgroups were written at one time or in their current order, which may only date from the days of Árni Magnússon. Folios 69–76 of AM 544 (*Hemings þáttr* and *Heiðreks saga*) could be the youngest subgroup. A different order from the current one may explain the presence of *Algorismus* here, whereas *Prognostica temporum* was arguably put where it was because there was a blank space of the right size there.⁶ Although this phase of the compilation seems to have taken place in Iceland, Haukr was there only temporarily. He was a *lögmaðr* in Norway at this time and served on the king's council.

4. Folios 60–68 of AM 544 are dated to around or after 1310 by Stefán Karlsson (1964, 119), who specified that because the exemplar for these leaves seems to have been Norwegian, Haukr probably wrote them after he had returned to Norway. These folios contain *Viðræða æðru ok hugrekkis* and *Viðræða líkams ok sálar*. This phase of the compilation took place after Haukr moved to Bergen and was *lögmaðr* of the Gulaping district.

⁶ Stefán Karlsson (1964, 117) did not mention *Prognostica temporum* specifically, but he did state that in this part of the manuscript, the division of the contents seems to have partly followed the division of the quires and partly the availability of blank spaces.

5. The list of bishops of Greenland was updated with the name of Árni, who received the see in 1314 (Jón Helgason 1960, xxi).
6. Hauksbók probably came to Iceland shortly after Haukr's death in 1334 (Jón Helgason 1960, xxvi). Around 1350, according to Degnbol et al. (1989, 454) who cite Stefán Karlsson as authority, a blank space on what is now 18v of AM 544 and the blank pages of what is now folios 19–21 of 544 were filled with additional texts: the translation of *De duodecim abusivis sæculi*, the plan of Jerusalem, the fragment of the *Summa decretalium*, and *Völuspá*. There is some uncertainty here, for while Gunnar Harðarson and Stefán Karlsson (1993, 271) stated that the texts on folio 19 may have been written after Haukr's death, Gunnar Harðarson (1995, 179) set the fragment of the *Summa* into the context of Haukr's milieu in Bergen and implied that it was of interest to Haukr because Haukr's father had been excommunicated several times in the course of his disputes with the Church.

4. The Clerical Nature of Hauksbók

Putting Haukr's parts of Hauksbók in their most likely chronological order shows clearly that his first interest was in copying and collecting texts on natural history (the lapidary) and religious practice (*Cisiojanus*), such as might be found in an encyclopedia. This evidently took place earlier than 1302, before Haukr is known to have moved to Norway. Because both these texts are also found in other Icelandic manuscripts, and because *Cisiojanus* refers to Icelandic saints, it seems most likely that Haukr copied the one and obtained the other in Iceland. He seems to have continued in the same vein once he became a *lögmaðr* in Norway, for the next set of additions (AM 544, fols. 1–19, and all of AM 675) contain a similar combination of theology (*Elucidarius*, the *Disciplina clericalis*, sermons, homilies, and a didactic dialogue) and texts from encyclopedic genres such as astronomy, geography, and meteorology. The fact that some of the scribes of these leaves of AM 544 were undoubtedly Norwegian and the others were probably Norwegian supports the view that Haukr used their services after he received an appointment in Norway. This activity may have occurred in Norway, in contrast to the third part of the manuscript (AM 371 and AM 544, fols. 22–33, 34v–35r, 36–59, and 69–107), which has a

markedly Icelandic character as regards both content and scribal practice, as Stefán Karlsson (1964, 119) pointed out. His suggestion that this part of the manuscript was written between 1306 and 1308, when Haukr was in Iceland, seems eminently reasonable.⁷ Folio 101v of AM 544, at least, was written no earlier than 1306. Haukr's continuing interest in clerical texts is shown by the presence of *Algorismus* and *Prognostica temporum* here, but a new, historical turn appears, with classical, British, Scandinavian, and Icelandic history being represented by the inclusion of *Trójumanna saga*, *Breta sögur*, *Merlínussþá*, *Heiðreks saga*, *Þáttur af Upplendinga konungum*, *Ragnarsona þáttur*, *Skálda saga*, *Hemings þáttur*, *Landnámabók*, *Kristni saga*, *Fóstbræðra saga*, and *Eiríks saga rauða*.⁸ Perhaps we may see a connection between this interest in kings and the deeds of great men and Haukr's appointment to the Norwegian royal council, which we know had occurred in or by 1306.⁹ But if these texts were copied in Iceland, then the fourth part of the manuscript (AM 544, fols. 60–68), dated to around or after 1310, was probably written after Haukr returned to Norway (Stefán Karlsson 1964, 119). Containing *Viðræða æðru ok hugrekkis* and *Viðræða líkams ok sálar*, these folios return to theological matters. From first to last, therefore, Hauksbók is primarily a clerical compilation, but as Sverrir Jakobsson (2005, 49 and 359) noted, this is one of its most puzzling aspects. If we did not know that it was compiled by Haukr Erlendsson, we would assume that it had been compiled by a cleric, yet Haukr was a layman who received no ordination of any kind.

Two attempts have been made to solve this puzzle. Sverrir Jakobsson (2005, 49–50) proposed *Membrana Reseniana 6* as a possible model for Hauksbók, and certainly there are resemblances between these compila-

⁷ Helgi Guðmundsson (1967, 68, nt. 3) suggested that Haukr made use of the library of the monastery at Viðey, and although Gunnar Harðarson (1995, 178) did not dismiss this hypothesis, he pointed out that it is equally possible that Haukr was using the library at the cathedral of Skálholt, because it was with Bishop Árni Helgason of Skálholt that Haukr founded a hospital at Gaulverjabær for clerics in 1308.

⁸ Sverrir Jakobsson (2005, 72) stated that various kinds of Hauksbók's contents, including *Íslendingasögur* and *fornaldarsögur*, are not among those usually counted as a sign of clerical ideology, but in fact a *fornaldarsaga* such as *Thorsteins saga Víkingssonar* could certainly be informed by clerical ideology (Rowe 2004).

⁹ Sverrir Jakobsson (2005, 191) remarked on Haukr's apparently inexplicable interest in the history of Scandinavia before the settlement of Iceland, but it is arguably related to his involvement in Scandinavian affairs. Rowe (forthcoming) makes a case for the relevance of *Ragnarsona þáttur* for the reign of Hákon V.

tions. *Membrana Reseniana 6* is known to have contained a brief history of the world in Latin by Isidore of Seville; a continuation tracing the Byzantine emperors into the twelfth century; lists of popes, patriarchs, and the abbots of Monte Cassino; two short catalogues of the German emperors in Icelandic; Icelandic annals; a Latin text dealing with the rules of geometry; a map of the known world; a short year-by-year sketch of the life of Bishop Guðmundr Arason of Hólar; a fragment of a memorial poem about King Magnús VI of Norway; a Latin text dealing with astronomy and the paths of the heavenly bodies; genealogies of Óðinn's ancestors and descendants; lists of the kings of Denmark, Sweden, Norway going back to Ragnarr loðbrók; a list of the kings of Anglo-Saxon England; a list of eclipses; a Latin calendar annotated with the names of Icelanders who died on various days of the year; a Latin text dealing with the rules of arithmetic; and a selection of short texts dealing with chronological calculations relating to Church history and religious observance (Stefán Karlsson 1988, 40–52). The closest similarities are therefore the presence of a map; texts about arithmetic, astronomy, and the church calendar; and genealogies involving Ragnarr loðbrók. Broader similarities also exist, such as the interest in world history and Scandinavian history and the use of works by Isidore of Seville, but the differences here are striking. Whereas *Membrana Reseniana 6* avoids narrative historiography almost completely, relying instead on lists, catalogues, and annals, *Hauksbók* is the reverse. Its histories are almost entirely narrative, with the lists of the bishops of Greenland and Oslo forming the sole exceptions. Whereas *Membrana Reseniana 6* looks to Isidore of Seville for world history, *Hauksbók* looks to him for geography. And whereas *Membrana Reseniana 6* is very much concerned with the history of the Church, it completely lacks the interest in theology that is one of *Hauksbók*'s most prominent features.

The second attempt to solve the puzzle of *Hauksbók*'s clerical nature was made by Rudolf Simek. He first suggested that the *Liber Floridus* may have served as a general model for *Hauksbók* (Simek 1990, 377–383), but the same could be said for almost any other medieval encyclopedia, such as Hrabanus Maurus' *De rerum naturis* (Clunies Ross and Simek 1993, 165). Over the next two years, Simek strengthened his argument, showing that material from the *Liber floridus* appears in several Icelandic manuscripts. AM 736 III 4to and AM 732b 4to each contain a diagram of the Labyrinth

that corresponds to the one in the *Liber floridus* (Simek 1991, 113–114), and AM 736 I 4to contains a plan of Jerusalem that is also found in the *Liber floridus* (Simek 1992, 123).¹⁰ He also demonstrated the extraordinary degree of similarity between the *Liber floridus* and Hauksbók: both compilations contain a plan of Jerusalem, prophecies made by women, a lapidary, histories of Troy and Britain, histories of the compiler's own locale, *Elucidarius*, *De duodecim abusivis sæculi*, and texts about astronomy, rivers, paradise, regions of the world, false gods, the division of the world among the sons of Noah, strange races, false prophets, the four fasts, the rainbow, pilgrimage sites, and the four elements (Simek 1991, 1992). To this list can be added the compilers' own genealogies, extracts from canon law, accounts of vikings, lists of bishops, and texts about arithmetic, chronology, divination, the Antichrist, and sunrise and sunset. That the process of reproducing the *Liber floridus* in Hauksbók appears to have occurred in more than one stage does not detract from the force of Simek's argument, a point that will be returned to below. Simek noted that Hauksbók seems to have been not an exact Icelandic translation of the *Liber floridus* but a fairly close Icelandic version of it. In the case of arithmetic, cosmology, geography, natural history, theology, and eschatology, there is little difference between Iceland and the rest of Christendom, so in these subjects Haukr keeps close to his putative model. When it comes to astronomy, however, Haukr includes items written by the Icelander Stjörnu-Oddi, as Clunies Ross and Simek (1993, 165) pointed out. And where "local history" is involved, Haukr amasses a considerable number of items about the Icelandic, Greenlandic, and Scandinavian past: *Landnámabók*, *Kristni saga*, *Eiríks saga rauða*, *Hemings þáttr*, *Heiðreks saga*, *Fóstbræðra saga*, *Skálda saga*, *Ragnarssona þáttr*, *Þáttr af Upplendinga konungum*, lists of the bishops of Greenland and Oslo, and the genealogies of himself and his wife.

If Haukr was using the *Liber floridus* as a model, his practice of following its outlines but not every detail of its content would have been perfectly in keeping with the nature of medieval encyclopedias, which in one widespread contemporary metaphor were considered mirrors of God's creation. From this point of view, it would be strange indeed if Haukr saw in his mirror exactly the same things that Lambert saw in his. A more tech-

¹⁰ This map is also found in Hauksbók, but that copy is dated to after 1334, whereas AM 736 I 4to is from the beginning of the fourteenth century.

nical definition of the genre is provided by Bernard Ribémont, who argued that medieval encyclopedism combined “networks of ‘required’ matter” such as the wonders of the East, stars and planets, God and angels, and animals and monsters, etc.” with “a process of ‘didactic transposition’” that modified the objects to be taught into the objects that are actually received (Ribémont 1997, 50–54). Hauksbók fits this definition exactly, with the “required matter” being represented by the extracts in AM 544 and by *Elucidarius*, and with the “didactic transposition” being represented by the many translations into Icelandic, the use of Icelandic subject matter wherever possible, and substitutions such as *Trójumanna saga* for the *Historia Troianorum* and *Breta sögur* for the *Historia Anglorum*. As Ribémont (1997, 54) observed, the transposed knowledge is always the fruit of compilation, and this is certainly true of Hauksbók.

The extensive parallels between Haukr’s parts of Hauksbók and the *Liber floridus* make it plausible that the latter was his model, and in that case, we might imagine the process of compilation as something like the following. Haukr came across the *Liber floridus* in Iceland, perhaps when he was working on his redaction of *Landnámabók*, and he was inspired to make an Icelandic version of it. He started by assembling a collection of texts on astronomy, geography, theology, and so forth, and this work — whether carried out in Iceland or Norway — took several years. Next, most likely when he was in Iceland again, he took the opportunity to gather the texts corresponding to the many historiographical works in the *Liber floridus*, and he put his *Landnámabók* in pride of place at the front of the manuscript, just like the local history that begins the *Liber floridus*. Some years later, *Viðraða æðru ok hugrekkis* and *Viðraða líkams ok sálar* were added to the collection, still in keeping with the spirit of the *Liber floridus*, which contains excerpts from Gregory the Great’s *Dialogues* and the *Moralia in Job*. Presumably the compilation for a long time took the form of unbound quires or pamphlets, because the quire(s) with the *viðraður* wound up in the middle of the quires with the sagas, which were written down earlier.

However, the proposed dependence of Hauksbók on the *Liber floridus* does not end there. Hauksbók probably came to Iceland shortly after Haukr’s death in 1334 (Jón Helgason 1960, xxvi), and around 1350 (Degnbol et al. 1989, 454), a blank space on what is now 18v of AM 544

and the blank pages of what are now folios 19–21 of AM 544 were filled with additional texts: the translation of *De duodecim abusivis sæculi*, the plan of Jerusalem, the fragment of the *Summa decretalium*, and *Völuspá*. *De duodecim abusivis sæculi*, the plan of Jerusalem, and extracts from canon law are also found in the *Liber floridus*, which suggests that whoever was adding to Hauksbók after Haukr's death also had access to the *Liber floridus* and continued to reproduce it. Furthermore, the inclusion of *Völuspá* was arguably inspired by something in the *Liber floridus* as well. Simek (1991, 112–113) suggested that its proximity to the map of Jerusalem in Hauksbók was modelled on the proximity of the Sibylline prophecy to the map of Jerusalem in the *Liber floridus*.

5. Conclusion

With this information in mind, we are now in a better position to evaluate the interpretations of Hauksbók. Helgi Þorláksson (2004) offered persuasive political explanations of why Haukr made his own redaction of *Landnámabók* and how much of Hauksbók could have helped him to political promotion. Like Sturla Þórðarson and Snorri Markússon, who also made their own versions of *Landnámabók*, Haukr probably wanted people — Icelandic upstarts as well as Norwegians seeking offices of royal administration in Iceland — to be able to consult *Landnámabók* in order to find out which Icelanders were worthy of becoming officials there after the collapse of the Commonwealth in 1262. As Helgi explained, this seems to have been especially important for the Icelandic aristocracy around 1300, when certain Norwegian officials were a real threat to them. The son of a knight, Haukr obviously defined himself as an Icelandic aristocrat and was able to gain powerful positions, first in Iceland and then in Norway. Helgi therefore argued that Haukr's noble ancestry helped him to establish himself in Iceland and that his *Landnámabók* helped him to get this promotion. Helgi acknowledged that the Hauksbók *Landnámabók* was probably written down more than a decade after Haukr became a *lögmaðr* in Iceland, but there is no obstacle to assuming that he began work on it in the 1290s. As regards the rest of Hauksbók, Helgi suggested that much of it attests to Haukr's learning, both in general and about Iceland and the

North Atlantic specifically and practically, and that this learning would have been a great advantage in the competition for administrative positions.

Here it is worthwhile bringing in Gunnar Harðarson's observation that other royal officials in Haukr's circle wrote or collected books as well (Gunnar Harðarson 1995, 181–183). In Bergen, where Haukr was *lögmaðr* from at least 1311 to 1322, his contemporary Snara Ásláksson, the keeper of the seals, probably owned the manuscript De la Gardie 4–7, which contains a fragment of *Viðráða aðru ok hugrekkis* (Gunnar Harðarson 1995, 43 and 179).¹¹ Gunnar emphasized that at this time, Norway was a single, centralized state whose districts and tributary lands were governed by administrative personnel, some of whom were clerics and some of whom were laymen. Their actions were unified by a common ideal of the Christian monarchy that was exemplified in the reign of the Norwegian kings beginning with Magnús Hákonarson and that was particularly apparent under the rule of Hákon V. As Gunnar did not discuss the relationship between the literary culture of these functionaries and the Christian monarchy they serve, we are led to suppose that the former simply reflects or upholds the latter.

However, Helgi's arguments suggest that this relationship was not so innocent. In Haukr's case, at least, most if not all of Hauksbók appears to have been compiled out of ambition, rather than dedication to the Christian monarchy of Norway. For example, Jón Helgason (1960, xii) noted that Haukr did not do a very good job of his redaction of *Landnámabók*, and Helgi took this as evidence for Haukr's lack of real interest in genealogies other than his own. The dating of the parts of Hauksbók also supports this view, because most of the manuscript seems to have been written between 1302 and 1308, when Haukr was *lögmaðr* of Oslo. This is precisely the period of his knighthood and appointment to the royal council. One might imagine Haukr taking advantage of his secretaries and access to libraries to try to cement his remarkable position in Norway by physically piling up

¹¹ Gunnar Harðarson (1995, 182–183) also compared Hauksbók to the lost manuscript Ormsbók (ca. 1350–1375), associated with the *lögmaðr* Ormr Snorrason, son of Haukr's contemporary, the *lögmaðr* Snorri Narfason. Like Hauksbók, Ormsbók contained *Trójumanna saga* and excerpts from a translation of Petrus Alphonsus' *Disciplina clericalis*, but because Ormsbók is later than Hauksbók and its translation of *Disciplina clericalis* is not the same one as Hauksbók's, it sheds less light on Hauksbók than Hauksbók sheds on it.

evidence of his qualifications to be there.¹² But once his long-term role in the royal administration was securely confirmed by his appointment as *lögmaðr* of the Gulapíng district, his need to accumulate textual qualifications seems to have subsided. The last major addition to Hauksbók, the *viðræður*, is dated to 1311 — the first year that Haukr is referred to as *lögmaðr* of the Gulapíng district. Although he would be part of the book-loving milieu of the officials in Bergen for another ten years, Hauksbók grew no larger. Presumably it had served its main purpose.

Gunnar Harðarson (1995, 181) asserted that Hauksbók should be considered a manifestation of the literary culture of the magistrates in the service of the State, and indeed most of the manuscript was written while Haukr was a *lögmaðr* based in Norway, but the manuscript's roots in Icelandic ambition and Icelandic literary culture complicate this assessment. Regardless of its specific model, Hauksbók does seem to have been inspired by a manuscript that was in Iceland, and it is a compilation of texts that are almost entirely in Icelandic and that are the work of Icelandic writers, adapters, and translators. To this degree, Sverrir Jakobsson (2005, 2007) was perfectly correct to think that Hauksbók represents Haukr's world-view. As was mentioned above, medieval encyclopedias were thought of as mirrors of God's creation, and Hauksbók reflects the world as Haukr saw it. But Simek's and Helgi Þorláksson's conclusions complicate this assessment as well. If Helgi is to be believed, Haukr early on decided to make a version of *Landnámabók* to showcase his genealogical qualifications for royal appointment, and if Simek is to be believed, probably before 1302 but certainly shortly after, Haukr decided to deploy his *Landnámabók* within an Icelandic version of a large monastic encyclopedia. If Helgi is to be believed further, Haukr constructed what was intended to be a material testament to his learning and knowledge, again in the pursuit of royal office. Hauksbók is thus not a transparent, disinterested, or objective representation of Haukr's world-view. Instead, its form and its contents are the result of deliberate, self-serving selection.

¹² It is possible that Haukr's "marked inclination to shorten" and "the economy which is revealed in the use of damaged parchment and the increasingly severe compression of the writing" (Jón Helgason 1960, xviii) are signs of a need to produce a large manuscript quickly. See Sveinbjörn Rafnsson (1992, 82) for a list of the scholars who have demonstrated Haukr's inclination towards abbreviation, and see Sverrir Jakobsson (2007, 29) for other explanations for this tendency.

Haukr sought power through the imitation and replication of an authoritative European cultural model, and he chose one of the most authoritative models available to him, for the authority embodied in his clerical material was much greater than that embodied in the king: it was the authority of the Church, whose domain dwarfed that of the king of Norway. It is little wonder, then, that Haukr's efforts were rewarded with success.

WORKS CITED

- Abram, Christopher. 2004. "Anglo-Saxon Influence in the Old Norwegian Homily Book." *Mediaeval Scandinavia* 14: 1–35.
- Clunies Ross, Margaret, and Rudolf Simek, 1993. "Encyclopedic Literature." *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, eds. Phillip Pulsiano, Kirsten Wolf, Paul Acker and Donald K. Fry. New York: Garland, 164–166.
- Degnbol, Helle, Bent Chr. Jacobsen, Eva Rode and Christopher Sanders, eds. 1989. *Ordbog over det norrøne prosasprog / A Dictionary of Old Norse Prose. Registre / Indices*. Copenhagen: Den arnamagnæanske kommission.
- Finnur Jónsson. 1892–1896. "Indledning." *Hauksbók udgiven efter de Arnarmagnæanske håndskrifter no. 371, 544 og 675, 4to samt forskellige papirshåndskrifter af Det kongelige nordiske Oldskriftsselskab*, eds. Eiríkur Jónson and Finnur Jónsson. Copenhagen: Thiele, i–cxxxix.
- Gunnar Harðarson. 1995. *Littérature et spiritualité en Scandinavie médiévale: La traduction norroise du "De arrha animae" de Hugues de Saint-Victor. Étude historique et édition critique*. Bibliotheca Victorina 5. Paris: Brepols.
- Gunnar Harðarson and Stefán Karlsson. 1993. "Hauksbók." *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, eds. Phillip Pulsiano, Kirsten Wolf, Paul Acker and Donald K. Fry. New York: Garland, 271–272.
- Helgi Guðmundsson. 1967. *Um Kjalnesinga sögu: Nokkrar athuganir*. Studia Islandica / Íslenzk Fræði 26. Reykjavík: Menningarsjóður.
- Helgi Þorláksson. 2004. "Why Did Haukr Redact the Book of Settlements?" Session 225: Multidisciplinary perspectives on Hauksbók. International Medieval Congress, Leeds, 12th July 2004.
- Jón Helgason, ed. 1960. *Hauksbók: The Arna-Magnæan Manuscripts 371, 4to, 544, 4to, and 675, 4to*. Manuscripta Islandica 5. Copenhagen: Ejnar Munksgaard.
- Meyer, Wilhelm. 1882. *Die Geschichte des Kreuzholzes vor Christus*. Abhandlungen der Philosophische-philologischen Classe der Königl. Bayerischen Akademie der Wissenschaften 16.2. Munich.
- Morse, Ruth. 1991. *Truth and Convention in the Middle Ages: Rhetoric, Representation and Reality*. Cambridge: Cambridge UP.
- Ribémont, Bernard. 1997. "On the Definition of an Encyclopaedic Genre in the

- Middle Ages.” In *Pre-Modern Encyclopaedic Texts: Proceedings of the Second COMERS Congress, Gronigen, 1–4 July 1996*, ed. Peter Binkley. Leiden: Brill, 47–61.
- Rowe, Elizabeth Ashman. 2004. “Absent Mothers and the Sons of Fornjótr: Late-Thirteenth-Century Monarchist Ideology in *Þorsteins saga Víkingssonar*.” *Mediaeval Scandinavia* 14: 133–60.
- (Forthcoming.) Ragnarr Loðbrók in Medieval Icelandic Historiography.
- Simek, Rudolf. 1990. *Altnordische Kosmographie: Studien und Quellen zu Weltbild und Weltbeschreibung in Norwegen und Island vom 12. bis zum 14. Jahrhundert*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 4. Berlin: Walter de Gruyter.
- 1991. “Warum sind *Völuspá* und *Merlínusspá* in *Hauksbók* überliefert?” In *Deutsch-Nordische Begegnungen: 9. Arbeitstagung der Skandinavisten des deutschen Sprachgebiets 1989 in Svendborg*, ed. Kurt Braunmüller and Mogens Brøndsted. Odense: Odense University Press, 104–115.
- 1992. “Hierusalem civitas famosissima: Die erhaltenen Fassungen des hochmittelalterlichen *Situs Jerusalem* (mit Abbildungen zur gesamten handschriftlichen Überlieferung).” *Codices Manuscripti* 16: 121–153.
- Stefán Karlsson. 1964. “Aldur Hauksbókar.” *Fróðskaparrit* 13: 114–121.
- 1988. “Alfræði Sturlu Þórðarsonar.” In *Sturlustefna: Ráðstefna haldin á sjö alda ártíð Sturlu Þórðarsonar sagnaritara 1984*. Rit 32. Eds. Guðrún Ása Grímsdóttir and Jónas Kristjánsson. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 37–60.
- Sveinbjörn Rafnsson. 1992. “Sagnastef í íslenskri menningarsögu.” *Saga* 30: 81–121.
- Sverrir Jakobsson. 2005. *Við og veröldin: Heimsmynd Íslendinga 1100–1400*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- 2007. “Hauksbók and the Construction of an Icelandic World View.” *Saga-Book* 31: 22–38.
- Taylor, Arnold. 1969. “Hauksbók and Ælfric’s *De Falsis Diis*.” *Leeds Studies in English* n.s. 3: 101–109.

EFNISÁGRIP

Hauksbók reynist hafa verið sett saman í sex áföngum. Hún er fyrst og fremst samsteypa við hæfi lærdómsmanna, enda er margt líkt með henni og alfræðiritinu *Liber floridus* (um 1120). Þegar áfangar í bókagerðinni eru bornir saman við lífshlaup Hauks, virðist ljóst að metnaður hans hafi verið hvatinn að bókinni. Bróðurpartur hennar er að líkindum skrifaður milli 1302 og 1308, þegar Haukur var lögmaður í Osló. Ef til vill nýtti hann sér greiðan aðgang að bókum og skrifurum til þess að treysta stöðu sína í Noregi með því að setja beinlínis saman vitnisburð um margvíslega hæfni sína. Þegar staða Hauks innan konunglegrar stjórnarsýslu hafði verið tryggð til langframa með skipun hans í embætti lögmanns Gulapings, hafði Hauksbók þjónað hlutverki sínu. Síðasta meginpóstinum er bætt í bókina árið 1311, sem var líklega fyrsta ár Hauks í nýju embætti, og hún varð ekki lengri þótt hann sæti enn áratug í sæmdum sem bókhneigður embættismaður í Björgvin.

Elizabeth Ashman Rowe
Department of Anglo-Saxon, Norse and Celtic
University of Cambridge
9 West Road
Cambridge CB3 9DP
ea315@cam.ac.uk

ELENA GUREVICH

THE FANTASTIC IN ÍSLENDINGA ÞÆTTIR,
WITH SPECIAL EMPHASIS
ON ÞORSTEINS ÞÁTTR FORVITNA

AMONG THE *Íslendinga þættir* that employ fantastic elements extensively we find on the one hand such widely known and much discussed tales as *Þorleifs þáttur jarlsskálds* and on the other such an “insignificant” story (Finnur Jónsson 1923, 758) as *Þorsteins þáttur forvitna* which has hitherto attracted hardly any attention at all. It seems, however, that in spite of its modest artistic value this latter tale deserves a closer look.

Þorsteins þáttur forvitna is supposed to have been composed in the late thirteenth or early fourteenth century presumably by a cleric, which may account for its resemblance to Christian legends (*ÍF* XIII, CCII f.). The þáttur is known in one version only and is preserved in the later part of *Flateyjarbók*, which was added to the main body of this compilation during the last half of the fifteenth century, when the owner of the book was Þorleifur Björnsson of Reykhólar. The tale of a curious Icelander is placed there among some other stories which immediately follow *Haralds saga harðráða*, thus constituting a sort of a supplement to this major work.

Þorsteins þáttur forvitna is one of the so called *utanferðar þættir*, tales of an Icelander abroad, whose core structural elements are most often based on the Alienation / Reconciliation of the Icelander and the king (Harris 1972). Despite the variety of themes and plots, most þættir of this type are structured according to a limited number of traditional patterns. The choice of a particular pattern is largely motivated by the way the conflict between a king and an Icelander is initiated, and in most cases it is the Icelander who provokes such a conflict. *Þorsteins þáttur forvitna* belongs to a small subgroup of stories in which a conflict between the heroes arises from a fault of an Icelander who has violated a king's interdiction (to this

type also belong *Egils þáttir Síðu-Hallssonar* and *Þorsteins þáttir skelks*). These tales share a common structural characteristic, i.e. a ‘framed construction’: an account about the trial the hero undergoes as a result of his disobedience invariably constitutes an autonomous embedded narrative, whereas the story describing his relationships with the king forms the narrative frame. A compositional pattern of this type is not rare in the *þattir* in general. Among the obligatory properties of the embedded episode the following should be singled out. Firstly, it is set in another scene of action, which does not coincide with that of the main (or outer) story. Secondly, its *dramatis personae* differ at least partially from those the protagonist deals with in the main story. Thirdly, there is the hostility the hero encounters in his dealings with other characters of the embedded episode, which exposes his life to danger. Fourthly, the hero’s behaviour and actions as described in the embedded episode ultimately work to his benefit, so that after his return the king not only pardons the Icelander but even rewards him with his particular benevolence (Gurevich 2004, 115–134).

The story in question demonstrates all these formal properties. Here the king becomes angry with the Icelander for his curiosity: Þorsteinn looked into Haraldr’s bag when the king was bathing and found there something he ought not to have seen. The object that attracted his attention was unprecedented indeed. It was two knife handles which seemed to be made of pure gold, although apparently with wooden ends. When the king noticed that Þorsteinn was examining his things he was displeased and announced to the Icelander that he would no longer enjoy his favour. Time went on, but the king did not forget this incident, and when the summer arrived he demanded that the Icelander should pay for his fault. To win the king’s favour again Þorsteinn was assigned a difficult task. He had to undertake a dangerous journey to a distant land in order to find and bring to the king the shoots of that marvellous golden tree from whose branches Haraldr had cut the handles the Icelander had noticed in his bag.

Þattir are sometimes compared to folktales and attempts have even been made to trace them back to the latter (Lindow 1978, 178). However, the postulated similarities normally do not go further than some very general analogies. In both types of narrative we usually find a protagonist of humble origin (it is worth mentioning that in the introduction to our story

Þorsteinn is characterised as “a poor and swift” man — *fílitill og fraligr* (*Flat* III, 431), and that none of his relatives is named in the þáttir). Such a hero successfully gets through all the trials he has to undergo, overcomes a mighty opponent and finally wins and enhances his social status. But in other respects *Íslendinga þættir* can actually be shown to contrast with folktales. The heroes of such stories succeed primarily owing to their personal abilities and efforts, and not relying on supernatural assistants (some of them receive a powerful backing, but mostly in addition to their own endeavours). Besides, protagonists of *útanferðar þættir* never aim at anything utterly unrealisable, pursuing which would have exceeded the limits of human power and experience. Furthermore, all the action in these stories takes place in real historical time and space, unlike the normally undefined setting of the action in folktales, and all the events depicted in the þættir are presented in such a way that they enjoy the confidence of the audience. Like the sagas of Icelanders *Íslendinga þættir* are narrated in the realistic mode (more precisely, that of “archaic realism” as the saga style was defined by M. I. Steblin-Kamenskij)¹ and their medieval audience considered these stories trustworthy.

Þorsteins þáttir forvitna apparently stands out against the background of other narratives of this type. The story is supposed to be an *exemplum*, intended to illustrate how curiosity, which was regarded as a reprehensible quality, leads to serious trouble (*ÍF* XIII, CCII).² But the account of Þorsteinn’s adventure shows even more resemblance to a magic folktale, with which it shares both the general narrative pattern and a number of notable features that are generally alien to tales of Icelanders. Indeed, in no other *Íslendinga þáttir* does an ‘expiatory’ mission of a hero take the form of a typical fabulous motif, namely an assignment to fulfil an impracticable task. When king Haraldr sent Þorsteinn away for the shoots of a marvelous tree, contrary to the usual habits of a Norse ruler, he gave him no ‘address’ of a wonderful golden grove. And what is more, he altogether refused to explain to the Icelandic where he should direct his steps. The parting words Þorsteinn heard from the king were hardly encouraging:

- 1 See, e.g., his essay *Ot sagi k romanu* [From Saga to Romance] (Steblin-Kamenskij 1984, 199).
- 2 Cf. in *The King’s Mirror*: “Enga luti skallþú þá forvitna við höfðingia þinn er þú ser at hann vil at læyniliger se <...>” (*KS* 57) [“You should never be curious about anything you see that your lord wishes to keep in secrecy”].

Þu uerdr sialfr fra þui ath seigia huad þier þikir líklegaztt huar eg hafa mest um laund farit (Flat III, 431) ["You're going to have to say yourself where you think it is most likely that I have travelled." (CSI I, 393)].

The Icelander, however, did not even make an attempt to solve this puzzle on his own and preferred instead to search for assistance from a much more competent adviser. For that purpose he went to the shrine of Saint Óláfr and that very night dreamed that he had a visit from a man who advised him to start on a journey but did not say a word about the location of the object he was supposed to find and fetch. When Þorsteinn awoke, he did as he was counselled and set out without delay. He travelled far and long, "without resting and suffered much from lack of sleep and hunger." Once when he was going through deep forests, Þorsteinn came upon a stone where he finally found shelter. In that place was the abode of a hermit who welcomed the stranger and listened to his story. The hermit told the hero that he was on the right road and gave him detailed instructions which should enable him to fulfil his task. It turned out that Þorsteinn had almost reached the place he was searching for. Very soon he was to see a small islet covered with forest. All the trees there would look like gold, and this precious grove would be guarded by a fierce serpent. So as not to attract the serpent's attention, the Icelander should not remove anything but the two knife handles he was sent for, and any delay might cost him his life.

Having arrived to the wonderful island, the hero found a beautiful sapling which looked as if some of its twigs had already been cut off, and recognised the tree he was searching for. Then he rushed up, cut off two knife handles and, despite the warning he had received, was planning to take some more, but at that very instant he heard a hissing and jumped into the water. When the serpent perceived that his domain had been invaded by a thief it started after the stranger and would certainly have gained on him if Þorsteinn had not been rescued by Saint Óláfr, whose protection he had invoked. Having heeded his entreaty the holy king arranged for the enraged guard of the island to suddenly lose sight of the Icelander and have to return. As soon as Þorsteinn reached the shore, he set off back to Norway, and after having travelled "through many lands" he finally came to king Haraldr. He narrated his adventures to the king and showed him the knife handles he had taken, after which the king compared them to the

ones he already had and ascertained that they were of the same tree. When the king heard the whole story he concluded that the Icelander had been a very fortunate man and thus not only pardoned him but also rewarded him generously. For, as king Haraldr explained, in having acted in this way he was evidently meeting the wishes of the one who had taken care of Þorsteinn throughout his journey, and that is Saint Óláfr, his brother. Then Þorsteinn parted from the king and returned to Iceland, but as it is reported at the very end of the þáttir he later died with Haraldr in England (*Flat* III, 431–32).

The story of Þorsteinn's travelling employs supernatural elements on a larger scale than most of the other *útanferðar þættir*.³ Moreover, it contains exotic motifs, which is exceptional for *Íslendinga þættir* in general. And last but not least it is easy to see, that this story is patterned entirely after the common scheme of a folktale as outlined by Vladimir Propp. The following 'functions' of *dramatis personae* may be detected in it (although some in slightly modified form): III. The Interdiction is Violated (The very fact that the interdiction itself is not verbalised within the *þáttir* is irrelevant since the Interdiction and Violation of the Interdiction constitute a binary element in which, according to Propp's analysis of the magic tale, "The second half can sometimes exist without the first" (Propp 1979, 27)); VIIIa (3) Wondrous Objects are Lacking; IX. Misfortune or Lack is made Known; The Hero is approached with a Request or Command; IX. (B²) The Hero is Dispatched Directly; XI. The Hero Leaves Home; XIV. Hero acquires the use of a Magical Agent (here this function is manifested in one of its traditional varieties, namely F₉⁶ — various magical creatures suddenly appear without any warning, or are met on the way, offer their services and are accepted as helpers); XV. The Hero is Transferred, Delivered or Led

³ In fact, of thirty one tales of this type (for details see Harris 1972) only *Þorleifs þáttir jarlsskálds* may be compared to *Þorsteins þáttir forvitna* in this respect. There we find three episodes each having the supernatural at its core: one depicts the magical effect of a *níð* poem, in another there is a wooden man with a human heart, a 'robot' produced with the aid of sorcery in order to kill the hero of the þáttir, and the third tells of a fantastic procedure which turned Hallbjörn hali, a man who had never composed verses, into a competent poet. As to the other þættir of Icelanders abroad, those tales that resort to the supernatural at all are mostly content with the motif of saintly assistance (*Egils þáttir Síðu-Hallssonar*, *Gísls þáttir Illugasonar*, *Halldórs þáttir Snorrasonar I*, *Hrafns þáttir Guðrúnarsonar*, *Þorvalds þáttir tasalda*, *Þórarins þáttir Nefjólfsasonar*) which is sometimes preceded by the hero's encounter with a malevolent marvellous creature (a demon in *Ögmundar þáttir dýtt ok Gunnars helmings*; a visitor from Hell in *Þorsteins þáttir skelks*).

to the Whereabouts of an Object of Search (here G⁴ — the route is shown to him); XIX. The Initial Misfortune or Lack is Liquidated — the hero obtains the object of his quest; XX. The Hero Returns; XXI. The Hero is Pursued; XXII. Rescue of the Hero from Pursuit (Propp 1979, 27; 35–36; 39; 43–45; 50; 53; 55–57).⁴

The close relationship with folktale does not, of course, preclude the fact that the story of Þorsteinn's adventure is nevertheless an *útanferðar þáttir* and that as such, as has been mentioned above, it shares the common formal properties and subject-matter of this genre. As in other tales of Icelanders abroad, we find in *Þorsteins þáttir forvitna* both the general narrative structure typical of this group of þættir (Introduction — Journey In — Alienation — Reconciliation — Journey Out — Conclusion (Harris 1972)), and its most common topic, namely the success of an Icelander who after undergoing a series of trials has managed to win the king's favour and to get on in life. It is not sufficient, however, just to state that the story is modelled on the folktale. The very fact that such a tale has been associated with the name of Haraldr Sigurðarson and placed among the stories accompanying the saga of this king in *Flat* needs an explanation, not least because this is the only *útanferðar þáttir* narrating conflicts between the Icelanders and king Haraldr in which fantastic elements are used at all. In contrast to other tales of the Icelanders and Haraldr harðráði, which never deviate from the realistic mode of representation, the entire narrative here is centred round extraordinary wonderful objects and an unprecedented quest set in some vaguely defined distant land.

It seems that the latter circumstance deserves a closer look, for it may become the starting-point of an inquiry into the origins of the story of Þorsteinn's adventure. Strangely enough, this very short and condensed tale contains a detail which is of no practical use in the action. Although the king told Þorsteinn to try to guess where he could have got the golden handles, the hero did not even try to think where Haraldr had travelled and preferred to appeal directly to Saint Óláfr. It is evident, however, that the reader of the þáttir should have understood the king's reply as a hint at Haraldr's long sojourn in the East, which was related in the preceding text

⁴ Attempts to find a parallel to Þorsteinn's tale, either in I. M. Boberg's *Motif-Index of Early Icelandic Literature* (on the quest for marvellous golden wood for a knife handle — see Boberg 1966, 159), or in the Aarne-Thompson Tale Type Index, yielded no results.

of the saga. But from the king's biography the reader should have learned not just the direction of the journey the hero had to undertake but the relevant frame of associations as well.

There are good grounds for believing that the fabulous story of an Icelander who is persuaded by the Norwegian king to travel far away in search of some exotic objects, earlier acquired there by the king himself, could have alluded to another episode in the tradition ascribed to Haraldr. This is the famous story describing the future king's fight with a dragon-like serpent while he is imprisoned in a dungeon in Constantinople.⁵ The story in question is known both from *Mork* and *Flat* — it is worth emphasizing at this point that it is in the latter compilation that *Þorsteins þáttr forvitna* is included — and it tells of Haraldr being slandered before the Byzantine emperor by queen Zoe, who accused him of having misappropriated the booty that belonged to the crown and “of being familiar” with her niece (*Mork*, 12; *Flat* III, 304). On that account, Haraldr (who called himself Norðbrikt at that time) was arrested and thrown into prison, together with his two retainers, Úlfr stallari and Halldór Snorrason. The saga relates that the dungeon they were kept in was like a vertical cave and there was a great poisonous serpent that “fed off the corpses of men who came into conflict with the emperor or his magnates” (*Mork* trans., 145). Despite the danger, the prisoners took the risk of attacking the sleeping monster, and Haraldr succeeded in slaying it after a stubborn fight in which his only weapon was a small knife he happened to have with him.

The account of this adventure in *Flat* does not differ at all noticeably from that of *Mork*, however, interestingly enough, there are some minor distinctions precisely in those passages which deal with the weapon the monster was killed with.

First of all, both redactions of the saga inform the reader that all three of the prisoners were disarmed before they were thrown into the dungeon. The audience therefore did not expect that any of them could still have some sort of implement to fight the serpent. Consequently, the saga author was facing the need to decide at which point in the narrative it would be most suitable for the knife to come to light. In this regard *Mork* coincides

⁵ It has been pointed out that this story may originate from a verse by Illugi Bryndælaskáld (*Skj* A I, 384, 1, 1) in which Haraldr's exploits were interwoven with those of Sigurðr Fáfnisbani. See note 6 in Eric Christiansen's edition of *Gesta Danorum*, Book XI (*Saxo* I, 222–23).

with *Flat* only in that neither of the two versions of the saga explains how Haraldr could manage to hide the knife. As to the method of its introduction into the narrative, the *Mork* redaction prefers to mention the secret weapon prior to description of the battle itself. When addressing his companions and suggesting they attack the serpent, Haraldr tells them that he has a little knife, with which he intends to strike the monster. In the *Flat* redaction of the king's speech all mention of the knife is omitted. In the following quotation from *Mork* the underlined words are absent in *Flat*:

þa melti Haralldr at þeir mondi scipaz til atgongo við orminn. Þv Halldorr segir hann scalt fara a hofvþit hans. en Vlfr er stercastr hann scal fara a sporþinn þvi at þar er aPLIT ormanna. en ec hefi a mer tygilknif litinn þann. mon ec ganga at honom framan oc vinna a honom þar sem mer syniz. þvi at minni treystvmc ec hamingionni bezt oc gefvnni at styra knifinom (*Mork*, 13). [Then Haraldr said that they should ready themselves for an attack on the serpent. "You, Halldór," he said, "should attack its head. Úlfr is the strongest and should attack the tail, because that is where the strength of serpents resides. I have a little knife and will go at him from the front and strike where it seems best because I have the greatest confidence in my own luck and good fortune in aiming the knife (*Mork* trans., 146).]

In the *Flat* redaction of the saga the knife does not appear until the action approaches the point when Haraldr starts preparing himself for combat with the serpent:

Sidan biozt Haralldr suo ath hann tok af sier 'gran' felld er hann var j og snarade felldinn vm hond sier og hafde kefle j framanverdre hendinne og knif j annarre (*Flat* III, 304). [Then Haraldr prepared himself by taking off a gray skin cloak he was wearing and wrapping it around his hand. He had a stick in his leading hand and a knife in the other.]

The description of the battle coincides in both redactions but in *Flat* there is a scribal error just in the passage commenting on the difficulty of fighting a huge and severe monster with "such a small blade". However,

notwithstanding its corrupt record in the manuscript, the statement is unambiguous for the audience. Cf.:

siþan gecc hann framan at orminom oc stacc vinstri hendi i ginit. en leggr hann þegar með enni høgri enom vinstra megin þar sem hann hvgði at næst scylði ganga hiartano ormsins. oc leggr knifi at hepti vpp. oc var vandalytr at vinna með sva litlo iarni a sva miclo qviqvendi oc illo. [*Flat* III, 304–5: en so fast lagde hann til ormsins ath skellr uid hepte vppe og var mikell vande j ath vinna hann med mycklu.⁶] Viþ þetta vacnar ormrinn oc bryz vm fast. oc letr Haralldr nv felldinn taca viþ eitri. oc fõrisc hann a orminn ofan viþ. en sva er hann stercr at stvndvm hefir hann a lopti .ii. hveria. en með hamingio oc travsti Olafs konvngs oc hvatleic Harallz oc tionaþi liðsmanna hans þa sþfiz ormr. oc fa þeir hlapit honom (*Mork*, 13). [Then he advanced against the serpent and thrust his left hand into its maw, striking immediately with his right hand into the serpent's left flank where he thought the knife would penetrate closest to the heart. He plunged the knife in up to the hilt, and it was no easy thing to contend with such a huge and evil creature with such a small blade. At that moment the serpent awoke and went into contortions. Haraldr let the cloak absorb the poison and at the same time was dashed down on the serpent. It was so powerful that it sometimes tossed two of them in the air simultaneously, but with the luck and aid of King Óláfr and Haraldr's own valor, as well as the support of his followers, the serpent was overcome, and they were able to get the best of it (*Mork* trans.,146).]

We can only guess which of the two variants of the story may be closer to the original. It is possible that the idea of introducing into the story, prior to the scene which depicted Haraldr's heroic combat with the monster, the weapon the serpent was defeated with could belong to a later scribe or redactor of the saga, who thus aimed to make the narrative more consistent and clear for the audience. But it is equally possible that it might have been the other way round, that is, a decision of a later redactor to omit reference to the knife from the king's speech, in order to impress the reader with its unexpected appearance at the very moment of the dra-

⁶ Here there is an editor's note to this passage: "r. so litlu jarne" (*Flat* III, 305).

matic fight. Anyway, both versions of this episode agree on the main point, namely that Haraldr had accomplished a great and extraordinary deed when he managed to kill a huge and fierce monster with a small knife, i.e. a weapon by no means intended for battles with dragons. Hence, the knife itself naturally came to play a prominent role in the traditions dealing with this remarkable adventure of the future king of Norway.

It is no surprise that in the much more eloquent and expressive account of the same story in Saxo's *Gesta Danorum* (Book XI, ch. 3) we do not only find this weapon again but are also supplied with a more or less satisfactory explanation of how the king could keep it in prison.

According to Saxo's version of the Byzantine episode, Haraldr "was convicted of manslaughter" and sentenced "to be thrown to a captive dragon and torn to pieces". It is said that on his way to the prison Haraldr was followed by his companion, an unnamed "faithful servant", who "bravely and voluntarily offered to share his fate". Both of them were carefully searched by the warder and went into the prison "unarmed and stripped", but while the slave had to enter the cave naked, Haraldr was allowed "to keep his linen on for the sake of decency" (thus the reader is given a hint that the noble prisoner could hide something on his body, as was actually the case). In order to gain time Haraldr bribed the jailer who fed the monster with little fishes, so that while the dragon "was satisfying the first pangs of his appetite", the prisoners' eyes got used to the darkness after which they managed to get ready for an attack by their fierce enemy. Having picked some bones from the skeletons Haraldr tied them up in a bunch, constructing a sort of club (cp. *kefli* in the saga). Using this self-made weapon in their fight with the dragon, his helper then smashed its head with repeated blows until it was killed. But before that, the monster was attacked and wounded by Haraldr, who happened to have another weapon: "⟨...⟩ when the dragon appeared, rushing eagerly at its prey, he climbed on to its back with a 'rapid bound', and sank a 'tonorial blade', which he happened to have 'covertly introduced', into its navel, the only part vulnerable to steel. For the serpent was covered with very hard scales, which prevented any other part of his body from being cut." (Saxo I, 54).

In contrast to *Saga Haralds harðráða*, in which the killing of the serpent does not entail Haraldr's and his companions' release from the prison, the

story in *Gesta Danorum* ends with their reconciliation with the Byzantine emperor. It is related that when the king learned of their heroic accomplishment “his desire for revenge was changed to admiration, and he decided to remit the brave men’s punishment and reward their courage by letting them live.” Moreover, like a king in a þáttir pardoning the prisoners for bravery, he ‘added’ to forgiveness his “friendship and gave them a ship, and money, and allowed them to leave” (Saxo I, 54).

It is noteworthy that of all Haraldr’s remarkable adventures Saxo had chosen and included in *Gesta Danorum* this very episode. No doubt his sources could have supplied him with many other impressive examples from Haraldr’s expeditions in the southern lands while he was at the emperor’s service. There are enough stories describing the future king’s boldness and inventiveness as a leader of the Varangians, e.g. those reporting the brilliant stratagems which allowed him to win numerous cities and strongholds. That preference was nevertheless given to a fabulous dragon tale cannot be accidental and testifies that this legend must have been very popular. This is also corroborated by the fact that the same heroic exploit of Haraldr is mentioned in William of Malmesbury’s *De gestis regum Anglorum* (II, 318), written about 1125, although in the latter work it has undergone some notable transformations.⁷ First of all, in William of Malmesbury’s account of this episode we no longer find any serpent — it is said instead that Haraldr was thrown to a lion for having seduced a highborn woman. Also there is no mention of any weapon at all — it is stressed that Haraldr smothered the huge beast with his bare hands (*leoni objectus, beluam immanem nudo lacertorum nisu suffocavit*). Hence, in this version of the legend, one exotic beast is substituted for another. As to the notion that the monster was defeated mostly “by main strength”, this may be easily traced in the Norse variants of the story as well, for they all stress the insignificance of the blade Haraldr used in his fight with the dragon.

Whereas one group of Old Norse sources demonstrate their fascination with the legend of Haraldr’s fight with a great serpent, the other, on the contrary, show a clear mistrust in its authenticity. In spite of the fact that both *Heimskringla* and *Fagrskinna* recount the episode of Haraldr’s imprisonment in Byzantium, each of these books confines itself to the

⁷ If not vice versa, for considering the dating of William’s chronicle its account of the story of Haraldr’s imprisonment may be closer to the ‘original’ legend.

second part of the story and omits the dragon tale altogether. According to this second part, which is common to all versions of the saga, Haraldr and his men were rescued from prison by a noble widow who was sent to free them by Saint Óláfr. It is said that the holy king visited this woman in a vision and told her that she would be cured from the illness she was suffering, but in return she should release his brother Haraldr from prison. Obeying this order, she hurried to the dungeon with her servants. They climbed the tower, lowered a rope for the prisoners and pulled them up by it (*Fsk*, 228 f.; *Hkr* III, 86; *Mork*, 13 f.; *Flat* III, 305). In *Mork* and *Flat* this episode immediately follows the scene of Haraldr's combat with the monster; in *Hkr* and *Fsk* there are no other details concerning Haraldr's imprisonment besides those told in the story of the widow. It is most likely that the omitted encounter with the dragon was one of the stories Snorri could first of all have had in mind when he critically evaluated the reliability of traditions depicting Haraldr's adventures (cf. "Yet many more of his famous deeds have not been set down, both because of our lack of information and because we do not wish to put down in writing stories not sufficiently witnessed. Even though we have heard mentioned, or touched upon, a number of things, it seems better that they be added later, rather than that they need to be omitted then." *Hkr* trans., 607).

It seems that even those authors who were less captious with their sources than Snorri nevertheless also strove to represent the stories of Haraldr's deeds they were putting in writing as "sufficiently witnessed". Perhaps for this reason, Saxo added to his account of Haraldr's combat with the dragon a reference to the authority of king Valdemar the Great of Denmark, presumably addressing his remark primarily to those readers who were inclined to mistrust the whole story: "King Waldemar, who loved hearing adventures, and telling them, often used to show this knife to his attendants, 'eaten away with rust, and scarce sufficient to its office' of cutting" (Saxo I, 54). No doubt *Íslendinga þáttir sögufróða* must have been included into *Saga Haralds harðráða* in *Mork* for similar purposes.⁸ A little account of a young Icelander who ran the risk of telling king Haraldr the saga of his foreign adventures and received his full approval is an obvious 'authentication story'. The king's judgement that the saga he heard was

⁸ On relationship between the 'main narrative' and the þáttir in *Mork* see Ármann Jakobsson (1998; 2002).

“perfectly faithful to the actual events” served as a sort of authorisation which applied to the written saga as well, for the latter was ultimately going back to the same oral source (*ÍF* XI, CXIV; Gurewitsch 1992). What is particularly remarkable about the storytelling of the ‘sagawise’ Icelander is that his success was owing to the fact that he learned his saga from Halldór Snorrason, one of Haraldr’s comrades who, as we know, participated in the fight with the serpent.

Íslendinga þáttur sögufróða is contained in *Mork, Hulda* and *Hrokkinskinna* but it has been left out in *Flat*. Could it be for that reason that the compiler of the respective part of the book replaced the tale of an anonymous story-teller with another tale intended to verify the most shaky episode of Haraldr’s travels in the southern lands? There are good grounds for thinking that one possible function of *Þorsteins þáttur forvitna* in *Flat* could have been the authentication of the king’s fantastic adventure with the serpent. Although their plots are unlike, there are important similarities between the two narratives which speak in favour of their interconnection. In each of the stories we find a hero who has fallen out with a mighty king and in consequence of this conflict is compelled to face a fierce serpent; in both stories the hero shows courage in his dealings with the monster but all the same owes his life to Saint Óláfr, to whom he appeals for help. And last but not least, both stories give most prominent place to short daggers which are somehow connected with monsters. That these common features could really underlie the associations between an adventure of the curious Icelander and an incident with the future king of Norway may be testified by the fact that by design of the compiler of *Flat Þorsteins þáttur forvitna* was placed in this book immediately after a story hinting at ambiguous attitude towards the episode of Haraldr’s fight with the dragon, i.e. *Halldórs þáttur Snorrasonar* I. It is striking that *Halldórs þáttur* I was recorded in *Flat* twice: once in *Óláfs saga Tryggvasonar* (*Flat* I, 506–11) and again, in a considerably reduced form, among the þættir accompanying Haraldr’s saga (*Flat* III, 428–31), although the latter king (in contrast to his position in the omitted *Halldórs þáttur* II) did not play any noticeable role in this story. According to this tale Halldór killed an offender who dared to mock and lampoon him for stories “from his travels abroad with king Haraldr”. The full version of the þáttur provides more specific information about this incident. As we learn from it, Halldór was particularly insulted by a slanderous statement

of his opponent that when he was kept in a dungeon in Greece he lay “on the tail of a snake unable to do a thing” (*Flat* I, 507, *CSI* V, 219).

Thus there are reasons to think that *Þorsteins þáttr forvitna* alluded to a famous deed ascribed to king Haraldr and might have been intended to authenticate the corresponding episode of his saga. Of course, we will never know for certain but the very plot of the þáttr suggests that it could fulfil the proposed function. Whereas the story of Haraldr’s fight with the serpent was not regarded sufficiently trustworthy and required an ‘external’ corroboration, the no less fantastic report of Þorsteinn’s adventure contained its own ‘internal’ authentication. In fact, nothing could serve as a better proof of an extraordinary event than the possibility of its exact replication. Having, step by step, accomplished everything that Haraldr had done to get the marvellous golden knife handles, the hero of the þáttr not only successfully fulfilled a difficult task and regained the king’s friendship. He also succeeded in turning a folktale into a ‘truthful’ story and verified for the reader the reality of wonderful objects and of the famous deeds of his predecessor, the king himself.

REFERENCES

- Ármann Jakobsson. 1998. “King and Subject in *Morkinskinna*.” *Skandinavistik* 28(2): 101–17.
- Ármann Jakobsson. 2002. *Staður í nýjum heimi: Konungasagan Morkinskinna*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Boberg, Inger M. 1966. *Motif-Index of Early Icelandic Literature*. Copenhagen: Munksgaard.
- CSI: The Complete Sagas of Icelanders*. 5 vols. Ed. Viðar Hreinsson. Reykjavík: Leifur Eiríksson, 1997.
- Finnur Jónsson. 1923. *Den Oldnorske og Oldislandske Literaturs Historie*. 2. ed. Bd. 2. Copenhagen: Gads Forlag.
- Flat: Flateyjarbók. En samling af norske konge-sagaer med indskudte mindre fortællinger om begivenheder i og udenfor Norge samt annaler*. 3 vols. Ed. Guðbrandur Vigfússon and C. R. Unger. Oslo: Malling, 1860–1868.
- Fsk: Fagrskinna. Nóregs konunga tal*. Ed. Finnur Jónsson. Copenhagen: Møller, 1902–1903.
- Gurevich, Elena. 2004. *Drevneskandinavskaya novella: poetika “pr’adey ob isl-andcakh”* [Old Norse Novella: A Study of Genre in the Tales of Icelanders]. Moscow: Nauka.

- Gurewitsch, Aaron J. 1992. "Saga und Wahrheit." *Sowjetische Skandinavistik. Eine Anthologie*: 31–44. Ed. Lilja Popowa (Texte und Untersuchungen zur Germanistik und Skandinavistik, Bd. 30). Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Harris, Joseph C. 1972. "Genre and Narrative Structure in Some *Íslendinga þættir*." *Scandinavian Studies* 44(1): 1–27.
- Hkr: *Heimskringla*. 3 vols. Ed. Bjarni Aðalbjarnarson. Íslenzk fornrit XXVI–VIII. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1941–1951.
- Hkr trans.: *Heimskringla: History of the Kings of Norway* by Snorri Sturluson. Translated with Introduction and Notes by Lee M. Hollander. Austin: University of Texas Press, 1964.
- ÍF XI: *Austfirðinga sögur*, ed. by Jón Jóhannesson. Íslenzk fornrit XI. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1940.
- ÍF XIII: *Harðar saga*, ed. by Þórhallur Vilmundarson and Bjarni Vilhjálmsson. Íslenzk fornrit XIII. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1991.
- KS: *Konungs skuggsiá*, ed. by Ludvig Holm-Olsen (Norrøne tekster, 1). 2nd. ed. Oslo: Kjeldeskriftfondet, 1983.
- Lindow, John. 1978. "Hreiðars þátrr heimska and AT 326: An Old Icelandic Novella and an International Folktale." *Arv* 34: 152–79.
- Mork: *Morkinskinna. Pergamentsbog fra første halvdel af det trettende aarhundrede*, ed. by C. R. Unger. Oslo: Bentzen, 1867.
- Mork trans.: *Morkinskinna: The Earliest Icelandic Chronicle of the Norwegian Kings (1030–1157)*. Translation with Introduction and Notes by Theodore M. Andersson and Kari Ellen Gade (Icelandica 51). Ithaca: Cornell University Press, 2000.
- Propp, Vladimir. 1979. *Morphology of the Folktale*. Translated by Laurence Scott. 2nd ed. revised and edited with a preface by Louis A. Wagner. New introduction by Alan Dundes. Austin and London: University of Texas Press, 1968, 7th Paperback Printing.
- Saxo Grammaticus: Danorum regum heroumque historia: books X–XVI. The text of the first edition with translation and commentary in the three volums*. Vol. I. Ed. Eric Christiansen (BAR International Series, 84). Oxford: B.A.R., 1980–1981.
- Skj: *Den norsk-islandske skjaldedigtning*. Vols. A I–II (tekst efter håndskrifterne), ed. by Finnur Jónsson. Copenhagen: Rosenkilde & Bagger, 1912–1915, repr. 1967.
- Steblin-Kamenskij, M.I. 1984. *Mir sagi. Stanovlenie literatury* [The Saga Mind. The Growth of Literature]. Leningrad: Nauka.
- William of Malmesbury. *Willelmi Malmesbiriensis monachi de gestis regum Anglorum*, ed. by William Stubbs. 2 vols. In: *Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores*. (Rolls Series, 90). London, 1887.

EFNISÁGRIP

Þorsteins þáttur forvitna er einn þeirra þátta þar sem hetjan brýtur gegn banni konungs og er dæmd til að takast á við erfitt verkefni með hjálp frá helgum aðstoðarmanni. Sagan líkist að mörgu leyti ævintýri, almennt frásagnarmynstur er hið sama og þar eru einnig nokkur atriði sem yfirleitt koma ekki fyrir í Íslendinga þáttum. Það þarfnast því skýringar að slík frásögn skuli vera tengd við nafn Haralds Sigurðarsonar og sé að finna meðal frásagna í sögu hans í Flateyjarbók. Í ljós kemur að sagan gæti vísað til annars atburðar í sagnahefðinni sem tengist Haraldi, þ.e. sagnar sem lýsir bardaga Haralds við dreka. Í norrænni frásagnarhefð má finna sannanir bæði fyrir því að þessi sögn naut vinsælda og að menn efuðust um sannleiksgildi hennar. Margt bendir til þess að Þorsteins þáttur forvitna í Flateyjarbók gegni því hlutverki að staðfesta þátttöku Haralds í þessum yfirnáttúrulega atburði.

Elena Gurevich
Institute of World Literature
Russian Academy of Sciences
Povarskaya ul. 25-a
121069 Moscow, Russia
alpgurev@gmail.com

KATE HESLOP

HEARING VOICES:
UNCANNY MOMENTS
IN THE *ÍSLENDINGASÖGUR*¹

1. Introduction

The troll-woman Hetta has been coming down to the farm at Hváll and killing Ingjaldr's livestock (*Bárðar saga Snæfellsáss*, ch. 8). Ingjaldr chases her up into the mountains but cannot catch her, and in what seems an oddly propitiatory parting gesture, she tells him about a secret fishing bank, complete with a *dróttkvætt* verse giving directions. The verse is the oldest attested example of a *miðavísa*, a verse describing a fishing spot (Ólafur Lárusson 1944, 157):

Róa skaltu fjall Firða
fram á lög stirðan;
þar mun gaurr glitta,
ef þú villt Grímsmið hitta;
þar skaltu þá liggja;
– Þórr er viss til Friggjar –
rói norpr inn nefskammi
Nesit í Hrakhvammi.²
(*ÍF* 13, 124–5; *Skj* AII, 450).

¹ The present article is based on a paper given at the *Arbeitstagung der deutschsprachigen Skandinavistik* in Berlin in September 2007. I would like to thank the organisers of the workshop 'Rhythmen des Erzählens' and the other participants for their stimulating comments. I am also grateful to Margaret Clunies Ross and the anonymous reviewers for *Gripla* for their comments on earlier versions of this article.

² This verse varies considerably in the different manuscripts and is heavily emended in *Skj* B (II, 482). The textual cruces, which involve the placenames and are not relevant to my argument, are discussed in *ÍF* 13 (lxxiv–lxxv) and Ólafur Lárusson (1944, 157–61).

You shall row past the mountain of fjordmen
 out on the troubled sea,
 there the cod will glitter,
 if you will find Grímr's bank;
 there you shall then lie at anchor;
 – Þórr has love for Frigg –
 let the snub-nosed shiverer row
 along the headland in Hrakhvammr.

(*Complete Sagas of Icelanders*, II, 246, slightly modified)³

As we might have expected, when Ingjaldr rows out to the spot, a fierce storm comes up. Not only that: a red-bearded man named Grímr is out fishing too and will not let Ingjaldr leave until he has filled his boat. Meanwhile back at the farm:

Þat bar til um daginn heima at Ingjaldshváli um miðdegi, at komit var upp á skjá um máltíð á stofu ok kveðit þetta með dimmri raust:

Út reri einn á báti
 Ingjaldr í skinnfeldi,
 týndi átján önglum
 Ingjaldr í skinnfeldi,
 ok fertugu færi
 Ingjaldr í skinnfeldi,
 aptr kom aldri síðan
 Ingjaldr í skinnfeldi.

Mönnum brá mjök við þetta, en þat hafa menn fyrir satt, at Hetta tröllkona muni þetta kveðit hafa, því at hon ætlaði, sem hon vildi, at Ingjaldr skyldi aldri aptr hafa komit, sem hon hafdi ráð til sett (*ÍF* 13, 127; *Skj* AII, 450).

That day at home in Ingjaldshváll it happened around midday that someone came to the window of the main room about mealtime and spoke these words in a deep voice:

³ Translations are mostly taken from the *Complete Sagas of Icelanders* volumes but where no published translation is cited, are my own.

Out he rowed alone in his boat,
 skin-cloaked Ingjaldr,
 eighteen hooks he lost,
 skin-cloaked Ingjaldr,
 and a forty-yard line,
 skin-cloaked Ingjaldr,
 may he never return again,
 skin-cloaked Ingjaldr.

People were startled by that, but it was held to be true that Hetta the troll-woman must have said these words, believing, just as she hoped, that Ingjaldr ought never to return, exactly as she had planned it. (*Complete Sagas of Icelanders* II, 247, slightly modified)

The source of this second verse is mysterious, not only due to the elision of the agent brought about by the passive constructions (*komit var ... kveðit þetta*), but also because the group of people sitting inside the farm house hear the verse come from outside and cannot see its speaker. The disembodied speaker at first has only sonic characteristics; that is, all we know about them is that they speak *með dimmri raust*. And the verse this voice speaks achieves its effect less by what it means than by *how it sounds*, via the musical repetition of the line *Ingjaldr í skinnfeldi*, a repetition apparently unique in the Old Norse verse corpus (Ólafur Lárusson 1944, 162).

Sound-patterning over and above *dróttkvætt* norms is a typical feature of prophetic and magical verse in the sagas. Common forms of this include repetition of the final line of the stanza⁴ or unusual rhyme-patterns, such as the feminine end-rhyming couplets of Hetta's first stanza. Given the nature of our sources, it is impossible to know whether magical verses in

⁴ Examples include the troll-wife's verses in *Hemings þátrr* (*Skj* AI, 430), Gunnarr's verse from the *haugr* in *Njals saga* ch. 78 (*Skj* AI, 604) and the vision-verse in ch. 125 of the same saga (*Skj* AI, 431), the dream verses in *Draumr Þórsteins Síðu-Hallssonar* (*Skj* AII, 214), a number of verses in manuscripts of the *Sturlunga* compilation, especially grouped around the battle of Örlygsstaðir (*Skj* AII, 145–6), and Sneglu-Halli's dream verse (*Skj* AI, 389). This last is a typical instance of *Sneglu-Halla þátrr*'s parodic way with convention, especially conventions of poetic performance: Halli performs a fake dream verse, complete with repetition of the final line *blakir mér þari of hnakka* 'kelp is flapping around my neck', to frighten other travellers off a ship he wishes to get a passage on (*ÍF* 9, 292). For further instances of final-line repetition see the lists in Faulkes (1991, 52), *Skj* (BII, 609), and Möbius (1879–81, II, 129).

the sagas are so because this is what magical verses in medieval Iceland were really like. However, these verses are (also) unmistakably a literary motif. The significance of sonority as a literary technique is that sound-patterns achieve their effect by non-semantic, performative means. The content of the repeated line *Ingjaldr í skinnfeldi* is relatively unimportant compared to how the repeated line beats upon its hearers' ears. Sonority in such verses represents the similarly performative, rather than communicative, character of magical and ritual speech (on which see Raudvere 2005), the claim of spells to 'do things with words'.

What is somewhat harder to account for is why this verse is spoken by a 'voice from outside', or *acousmatic* voice. The adjective *acousmatique*, according to the *Grand Dictionnaire encyclopédique Larousse*, refers to *une situation d'écoute où, pour l'auditeur, la source sonore est invisible* ('a listening situation where the source of the sound is invisible to the hearer') (GDEL). Revived in the mid-twentieth century to describe the experience of listening to *musique concrète* (Schaeffer 1966, 91) this term originally denoted the esoteric teachings of Pythagoras, the *a 'kou'smata* ('things heard'). According to Iamblichus, writing in the fourth century AD, Pythagoras' junior students, the *acusmatici*, were only allowed to listen to the master from behind a curtain.⁵ Mladen Dolar, following the film theorist Michel Chion (1982 [1999]), describes the acousmatic voice as 'a voice in search of an origin, in search of a body' (Dolar 2006, 60), and points out that such voices tend to be authoritative and charismatic: not only Pythagoras, but also God, frequently represented in the Old Testament as an acousmatic voice, and the Wizard of Oz.

In *Bárðar saga*, the sonorous verse chanted by the acousmatic voice discomforts its auditors (*mönnum brá mjök við þetta*). The second constitutive element of this episode is then uncertainty as to *who is speaking*. The uncomfortable moment of uncertainty is immediately succeeded here by 'disacousmatisation', in which an origin is found and the voice from nowhere normalised. Once Hetta has been identified as the speaker, a narrative of intentions and results can be constructed (*Hetta tröllkona muni þetta kveðit hafa, því at hon atlaði, sem hon vildi, at Ingjaldr skyldi aldri aþr*

⁵ Iamblichus, *On the Pythagorean Way of Life*, ch. 17: 'they shared his [Pythagoras'] discourses through mere hearing, being outside the curtain and never seeing him' (Dillon and Hershbell 1991, 99).

hafa komit, sem hon hafði ráð til sett). These two features, *how it sounds* and *who is speaking*, are both features of verse as performed, as ‘live’ event rather than text. But in this episode they pull in opposite directions, as the highly-patterned sound of the verse evokes a speaking body, whose presence is deferred by the narrative’s withholding of its identity. Dolar observes further that ‘with the advent of the new media the acousmatic property of the voice became universal and hence trivial ...[but] in the early days of their introduction there was no shortage of stories about their uncanny effects’ (63). The media he is talking about here are, of course, ‘radio, gramophone, tape-recorder, telephone’, but perhaps his insight can be taken further?

Medieval Iceland, of course, also experienced the advent of a new medium, namely, the manuscript codex. The relative importance of oral and literate practices in the production, reception, and dissemination of medieval Icelandic literature has long been debated. While the original emphasis on the implications of orality for the production of texts and, above all, for the origin of genres, exemplified in the *Freiprosa/Buchprosa* split, continues to be productive in Old Norse studies,⁶ it has been supplemented by an interest in the reception, rather than production, of texts,⁷ which has gone hand in hand with a ‘weak’ formulation (the term is Ruth Finnegan’s (1988, 39)) of the relationship between orality and literacy. In the ‘weak’ formulation emphasis is placed on the ‘coexistence and interaction’ (Chinca and Young 2005, 1) of oral and literate media rather than, as in the ‘strong’ formulation associated with the heroic period of orality/literacy studies (Havelock 1963, Goody and Watt 1963), dichotomisation into oral and literate mentalities and postulation of a cultural or cognitive revolution as being brought about by the transition from the former to the latter. Judy Quinn’s recent survey (2000), despite its title (‘From orality to literacy in medieval Iceland’), is actually an example of this ‘weak’ approach, focusing as it does on the evidence that oral forms such as genealogies, lists, laws, and spells survived alongside the new medium of writing. Karl Johansson (2005) considers manuscript evidence both for *Verschriftlichung* (‘literarization’) of oral genres and for oral performance of written texts, and Jürg Glauser (1996) traces the ‘re-oralising’ of saga narratives in early modern

⁶ See e.g. on the elegy Harris (1988, 2000a, 2000b); and on the *Íslendingasaga* Gisli Sigurðsson (2004 [2002]).

⁷ Also noticeable in recent research in other medieval literatures, see e.g. Green 1994 on medieval Germany and Coleman 1996 on England and France.

Iceland. All three studies in their different ways explore the consequences in medieval and early modern Iceland of a phenomenon Janet Coleman (1996, 1, 27–32) calls ‘aurality’ and Ursula Schaefer (1992, 7), borrowing a term from Paul Zumthor (1984, 69), calls *Vokalität* (‘vocality’). Vocality describes the embedding of medieval manuscripts in a matrix of embodied verbal performance:

Es gibt in der Tat einen entscheidenden Grund, die ... für das Mittelalter charakteristische *oralité* ... mit dem Terminus *Vokalität* zu bezeichnen. Zwar schwingt in *Vokalität* noch ein grosser Anteil eines bestimmten medialen Bezugs – eben auf die menschliche Stimme – mit, was aber intendiert ist, weil es gerade die menschliche Stimme war, über die – wenn auch oft nur als vermittelnde Instanz – die Kommunikation auch des schriftlich Vorliegenden erfolgte. Indem man hier jedoch nicht von Mündlichkeit spricht, vermeidet man die Bezugnahme auf die kulturanthropologische Dichotomie Mündlichkeit/Schriftlichkeit. Man *muss* diese Dichotomie hier meiden, zum einen weil das Mittelalter keine primär mündliche Kultur ist, in der aber dennoch kulturell entscheidende Kommunikationsakte über die menschliche Stimme abliefen. (Schaefer 1992, 20).

There is in fact an important argument in favour of calling the characteristic *oralité* of the Middle Ages *vocality*. It is true that the term vocality is strongly coloured by a particular medial reference point, namely the human voice, but this is deliberate, as it was via the human voice – even if only as a mediating entity – that communication, including communication of written material, took place. Not speaking of ‘orality’ here enables us, on the other hand, to avoid the dichotomy, familiar from cultural anthropology, of orality vs. literacy. This dichotomy *must* be avoided here, for one thing because medieval culture was not a primary oral culture, but nonetheless one in which culturally crucial acts of communication were carried out by means of the human voice.

It is generally accepted that interference between written and oral media, in the form of oral performance from written manuscripts, characterised

literary *reception* in medieval Iceland, as elsewhere in Europe.⁸ Production nonetheless continues to fascinate us, even though the effects of medial interference at this point in the literary process are harder to map.⁹ That literary production also fascinated medieval Icelanders is clear from the numerous scenes of oral composition and verse performance in the sagas. ‘Voice’, therefore, not only marks a modality of saga reception, but is also a key trope in the discourse of the sagas themselves, in the figure of the performing skald. The much-discussed issue of whether these verses are authentic witnesses to oral transmission, that is, the question of origins, will not be entered into here.¹⁰ Rather, what is of interest is how saga stagings of oral performance, like the narratives described by Dolar, play on the ‘uncanny effects’ of the interference between a new medium, in this case writing, and an old one, here the voice.

Although the theme of voice has received some attention in recent work in medieval and cultural studies (see e.g. Dolar 2006, Kolesch and Krämer 2006, Straumann 2007, and the 2004 special issue of the journal *Exemplaria* on ‘medieval noise’), it has until now been largely neglected in the Old Norse field (see however Glauser and Sabel forthcoming). The realia of poetic performance in the medieval North have, of course, long been a focus of intense interest.¹¹ But this discussion has concentrated on the sagas’ descriptions of poetic performance as evidence for historical practices, rather than on voice as a literary topos. Tropes of voice are also common in the secondary literature on skaldic and eddic poetry. Guðrún Nordal writes in her fascinating study of verse in the late medieval manuscript tradition of *Njáls saga* that saga-writers ‘attempt ... to give their characters a unique voice through their poetic utterances’ (2005,

⁸ Cf. the studies listed in note 7; for Iceland, see Hermann Pálsson 1962 and Glauser 1985.

⁹ The following are especially relevant here: Christian Kiening’s book-length study (2003) explores medieval textual culture *zwischen Körper und Schrift* (‘between the body and writing’) in Continental Europe; Simon Gaunt’s article (2005) on ‘fictions of orality’ in troubadour poetry discusses ‘orality’ as an effect self-consciously staged in the text; finally, Glauser 2007 analyses narrative episodes in Old Icelandic texts where reading, writing and oral performance are explicitly contrasted.

¹⁰ Roberta Frank (1985, 172–77) gives a survey with references up until the early 1980s; important studies published after this date include Poole 1991, O’Donoghue 1991 and 2005, Finlay 1995, and the collection in Poole 2001.

¹¹ Gade (1994) summarises debates about Old Norse poetic performance stretching back to the eighteenth century; for recent discussions of skaldic and eddic performance respectively, see Würth (2007) and Harris (2000c).

217). This example – chosen at random – is an instance of the unexceptionable metonymy by which ‘voice’ stands for *die privilegierte Instanz der Authentifizierung eines psychologisch gedachten Subjekts* (‘the privileged manifestation of the authenticity of a psychologically conceived subject’) (Kolesch 2006, 48). The prominence of the figure of the ‘skald’s voice’ in discussions of the *lausavísur* thus bears witness to the continued indebtedness of even the most methodologically sophisticated skaldic scholarship to Romantic ideas of subjectivity and inspiration (Esterhammer 2004). What happens when we take the idea of hearing the skald’s voice more literally, or better, more materially – as an auditory phenomenon; as a performed text – is the concern of the remainder of this article.

The saga episodes at the centre of the following discussion are, like the little story about Hetta, uncanonical. They involve uncanny performances by supernatural performers – giants, revenants, animals – and have been passed over in most studies of skaldic verse in the *Íslendingasögur* in favour of verses more amenable to thematic, psychological or biographical interpretation; verses where what matters is *what it means*, not *how it sounds*. Rather than sharing a theme, the saga episodes discussed here stage a common formal tension, between the sonorous evocation of the presence of a speaking voice and the narrative deferral or problematisation of the body to which that voice belongs. One could perhaps assume that the acousmatic voice is merely a decorative motif used to enhance the aura of the uncanny which surrounds these episodes, but I would suggest that it in fact stages the issue of the voice as medium in the only way possible in *Íslendingasaga* narrative, eschewing as this genre does extradiegetic narratorial commentary, where such themes are commonly addressed in other contemporary literatures. In the second part of my discussion, I support this contention with reference to two other text genres whose conventions allowed mediation to be discussed more explicitly: the grammatical tradition, with its theories of *vox*; and the narratives associated with the being known as *Míms hofuð*, where medial moment becomes mythic narrative. What all these texts have in common, I will argue, is their engagement with the problematic of the medium.

2. Uncanny voices

The uncanny is ghostly. It is concerned with the strange, weird and mysterious, with a flickering sense (but not conviction) of something supernatural. The uncanny involves feelings of uncertainty, in particular regarding the reality of who one is and what is being experienced...It can consist in a sense of homeliness uprooted, the revelation of something unhomey at the heart of hearth and home... It can come in the fear of losing one's eyes or genitals, or in realizing that someone has a missing or prosthetic body-part, in the strange actuality of dismembered, supplementary or phantom limbs...The uncanny can be a matter of something gruesome or terrible, above all death and corpses, cannibalism, live burial, the return of the dead...The uncanny has to do with a strangeness of framing and borders, an experience of liminality...Above all, the uncanny is intimately entwined in language, with how we conceive and represent what is happening within ourselves, to ourselves, to the world, when uncanny strangeness is at issue. (Royle 2003, 2–3).

This 'strange conceptual shopping-list' (Royle 2003, 14) summarises the main locales of the uncanny in Sigmund Freud's 1919 essay 'Das Unheimliche'. Tzvetan Todorov's theory (1975), which has been rather more influential than Freud's in saga studies,¹² reserves the term 'uncanny' for experiences which definitely involve the supernatural. The moment of uncertainty, of hovering between explanations, which Freud places at the heart of the uncanny, Todorov instead calls 'the fantastic'. Todorov's model is problematic, not least because using it involves making assumptions about what medieval people would have experienced as supernatural or implausible; as the saga episodes which follow demonstrate, although the supernatural plays a part, it is uncertainty, the state of hovering between, which is key. As proposed above, the locus of this uncertainty can be summed up in the question *who is speaking?*

¹² Cf. the Proceedings of the 13th Saga Conference (McKinnell et al. 2006), where all references to the concept of the uncanny are to Todorov's work.

Hallmundr í gny fjalla

Bergbúa þáttur tells how two men on their way to Mass are overtaken by a snowstorm in the early evening and shelter in a cave. During the night they hear something come out of the depths of the cave towards them:

Þá signdu þeir sik ok báðu guð til hjálpar sér, því at þeim þótti lætin mikilfenglig innar í hellinum, ok varð þeim þá litit innar í myrkrít. Þeir sá þá þat, er þeim þótti því líkast sem væri tungl tvau full eðr törgur stórar, ok var á millum stund sú ekki svá lítil. Ekki ætluðu þeir annat heldr en þat væri augu tvau ok mundi sá ekki mjóleitr, er þau skriðljós bar. Því næst heyrðu þeir kveðandi harðla ógurliga með mikilli raust. Var þar hafit upp kvæði ok kveðinn tólf vísna flokk, ok kvað sá ávallt tysvar niðrlagit. (*ÍF* 13, 442).

Then they crossed themselves and prayed to God for help, because they thought that whatever was making the noise would be something to be reckoned with, and then they happened to glance into the darkness. They saw something that looked to them like two full moons or large round shields, and the space between them was none too small. They had to draw the conclusion that those were two eyes; whoever was carrying those “lamps” cannot have had a very narrow face. Suddenly they heard a frightening recitation in a loud voice. A poem began, a *flokk* of twelve stanzas, and the speaker always repeated the last line. (*Complete Sagas of Icelanders*, II, 444.)

As in the Hetta episode the physical setting involves an inside/outside contrast: the nervous auditors sit *á steina tvá hjá hellisdýrum*, ‘on two stones near the cave entrance’, while the speaker *fór innan eptir hellinum ok utar at þeim*, ‘moved inside along the cave and outwards towards them’. The voice is acousmatic despite the fact that the speaker approaches the two men, as they cannot see his mouth, or indeed any other part of his body other than his eyes. The invisible mouth is emphasised by the mention of the ominously large ‘space’ (*stund*) between his glowing eyes from which the loud and frightening voice issues. The voice recites a twelve stanza poem in *dróttkvætt*, repeating the final line of each stanza, as described in the prose. This happens three times in the course of the night, [*e*]n þá er kvæðinu var lokit it þriðja sinn, þá leið frá þeim innar í hellinn allt saman, ‘[b]ut when the

poem ended the third time, everything disappeared from them deeper into the cave' (*ÍF* 13, 450; *Complete Sagas of Icelanders*, II, 447).

Disacousmatisation thus does not take place in the prose, where the impersonal *leið frá þeim* is as circumspect as *Bárðar saga's* passive constructions. But the first of the repeated final lines in the poem contains the name Hallmundr (*Hallmundr í gny fjalla*, 'Hallmundr in the din of the mountains'), and it seems reasonable to identify this being with the first-person speaker in the rest of the poem, a *bjargálfr* 'rock-elf' (st. 11) who *einn á ... hús í brauni* 'has a house alone in the lavafield' (st. 12). Furthermore, the parallel between the flames and terrifying noises described at length in the first half of the poem (which probably represents a volcanic eruption, see Guðmundur Finnbogason 1935; *ÍF* 13, cciii-ccxii) and the glowing eyes and fearsome voice of its speaker also suggests the same body is the origin of both, and that his performance is a multimedia re-enactment of the eruption. Within the poem, Hallmundr's step makes the rocks resound (*gnýr, þás gengr enn hári / gramr um bratta hamra*, 'it roars when the hoary prince goes round the steep crags', st. 1), and in the frame narrative, his dreadful voice terrifies his hearers, not least thanks to the repeated last line.

Stefán Einarsson observed that *þessi ógnum þrungna endurtekning* ('this terror-steeped repetition') is common in medieval and post-medieval dream- and ghost-verses (1951, 114), and wondered why the poem in *Bergbúa þáttr* exhibits this feature, as it belongs to neither of these genres. He suggested it may be because of the occult learning in the poem – its second half describes Þórr's battles with giants – or because the speaker is himself a half-giant (*blendingur*). But it seems more reasonable to see in repeated last lines one of a number of strategies to foreground the aural, than to insist as Stefán did that final-line repetition is a special case, with its ultimate origins in (Finnish) *seiðr*. Other sound effects such as repetition of every second line or rhymed couplet patterns (as in the examples from *Bárðar saga* above), or *iðurmælt*-like effects (for example the dream-verse Gunnlaugr addresses to Illugi in *Gunnlaugs saga* ch. 13) are also characteristic of dream-, ghost- and prophetic verses; final-line repetition is perhaps just better-known because the instances of it have been indexed several times,¹³ whereas no comprehensive survey of dream and prophetic verses exists. The examples of final-line repetition are also strikingly vari-

¹³ See the studies referenced in note 4.

ous, encompassing *dróttkvætt*, *fornyrðislag*, repetition of entire lines and of only certain words, and near-, rather than exact, repetition. It is thus probably wisest to regard final-line repetition as part of a continuum of sound effects, systematised by Snorri in his usual way into a fixed form, *galdralag* (and possibly *drag*, see the commentary in Faulkes 1991, 52). The reason for the repeated final lines in the verses in *Bergþúá þáttur* is the move that their sonority facilitates beyond mere communication into magical efficacy and affective power. Just as Hallmundr's tread makes the earth roar, as Stefán aptly observes *slík endurtekning [hefur] verið nóg til þess að láta Íslendingum renna kalt vatn milli skins og hörunds* ('such a repetition has been enough to cause a shiver to run down the spines of Icelanders') (1951, 113–14).

Talking heads

Svarfdæla saga exists in a single vellum fragment dated to the late fifteenth century (AM 445c II 4to) and a number of post-medieval manuscripts. Chapter 19 of the saga begins with Karl inn rauði and eight companions sitting at home by the fire:

[Þ]eir heyra, at nokkut gnauðar á húsinu, ok kom kviðlingr:

Sitk á húsi
sék til þess
heðan munu vér
oss hefnda vænta.

Karl mælti: "Allíkt er þetta róm þeim, er Klaufi, frændi várr, hafði, þá er vér heyrðum til hans, ok má vera, at hann þykkist nokkurs mikils við þurfa. Fellr mér svá¹⁴ í hug kveðskapr sjá, at víst er þetta fyrir stórtíðendum, hvárt sem þau eru fram komin eða eigi." Ok fara þeir út eptir þetta alvápnaðir ok ætla at snúa yfir til Hofis. Þá sá þeir ekki lítinn grepp suðr við garðinn, ok var þat Klaufi ok hafði höfuðit í hendi sér ok mælti:

¹⁴ The vellum fragment of *Svarfdæla saga* begins at this point; from here on Íslenzk fornrit's text is taken from AM 445c II 4to, rather than the seventeenth-century paper manuscript AM 161 fol.

Suðr er, ok suðr er
eða hví skulum lengra?¹⁵

Þeir snúa nú þangat eptir Klaufa ok fara til þess, er þeir koma til Steindyra, ok nam Klaufi þar staðar ok laust höfðinu á dyrrnar ok mælti:

Hér er, ok hér er
hví skulum lengra?
(*ÍF* 9, 175–6; *Svarfd* 1966, 38–39).

They hear something making a noise on the roof, and a verse came:

I sit on the house
I look for this
hence shall we
expect for our revenge.

Karl spoke: “The voice is very much like the one that our kinsman Klaufi had, when we used to hear him, and it can be that he has something important in mind. It occurs to me that this poem signifies some great event, whether it has happened or will soon do so’. Afterwards they went out fully armed intending to go over to Hof. Then they saw a strange being, by no means little, south of the hayfield, and it was Klaufi, holding his head in his hand. He spoke:

It is southwards, and southwards
But why shall we further?

Then Karl and his men hastened after Klaufi and kept going until they came to Steindyrr, where Klaufi stopped and knocked on the door with his head and said:

¹⁵ The post-medieval manuscripts introduce elegant variation, and arguably improve the sense, by reading *svá skulum stefna* ‘hence we shall go’ in the second line of this verse. They are followed by *Íslenzk fornrit* and *Skj B* (II, 220). The reading of the medieval manuscript, in which the two *kviðlingar* share the same second line, is followed here.

It is here, it is here
 Why shall we further?

(*Complete Sagas of Icelanders*, IV, 174, slightly modified).

Once again the auditors are inside a building and the voice comes from outside, and the prose introducing the verse is vague, saying only *kom kviðlingr*, ‘a verse came’. The verses, especially the latter two, are once again repetitive and incantatory. The phenomenal quality of the voice – as opposed to the semantic content of what it says – is also again emphasised, as Karl inn rauði’s first response to the voice is to recognise it as Klaufi’s. Recognising a voice is a matter of non-semantic, embodied cues: it depends on the physical characteristics of a person’s lips, tongue, and voicebox, rather than anything the voice says. As Mireille Schnyder observes, the indexical quality of the voice as natural sign of the person is a widespread motif in medieval literature (forthcoming, 30–31); an obvious instance in Old Norse literature is Þorsteinn drómundr singing from his cell in *Spesar þáttr*.

So far, then, the narrative schema is that of the acousmatic voice. But Karl’s disacousmatising move does not make the voice from the roof any less uncanny. As his cautious phrasing suggests (*róm þeim, er Klaufi ... hafði, þá er vér heyrðum til hans*), Klaufi is dead and has been so for some time, and when the men go outside, they see Klaufi carrying his head in his hand. Seeing its origin does nothing here to rob the voice of its uncanny effectiveness, rather, it heightens it. Paradoxically, given the chain of intimate associations of voice with body and of the speaking body with the individual person that the trope of ‘recognising someone’s voice’ evokes, the body in question turns out to be deceased and dismembered, and anything but natural: Klaufi uses his head as an instrument, first a door-knocker, then later in ch. 19 as a weapon. The aural affect of the ‘live’ performing body, evoked by the sonorous repetitiveness of the verses, is set into a prose narrative of grotesque fictionality, which makes a joke of the communicative potential of the body by letting Klaufi use his own head as a door-knocker.

For the sake of completeness it should be noted that two more talking heads appear in the sagas: in chapter 43 of *Eyrbyggja saga* (*ÍF* 4, 116; *Eb* 2003, 194–5) a *mannshofuð laust óhulit* ‘human head, loose [from its body]

and uncovered [i.e. presumably unburied]’ speaks a verse (*staka*); and the verses heard before the battle of Örlygsstaðir in *Sturlunga saga* include one performed by a headless man (the verse ‘Þornar heimr ok hrørnar’, *Skj* AII, 145; BII, 154). But as these episodes lack the markers of the acousmatic voice trope (the barrier between speaker and listeners, distinctive vocal quality, sonorous aural effects), and probably belong more in the category of prophetic dream- or vision-verses, they will not be further discussed here.

Vox animalia in grammatica and saga

Such liminal vocal phenomena as animal noises and wordless singing, where meaningful utterance borders on meaningless sonority, presented a challenge to the classificatory schemes of medieval grammars. Animal noises feature in the discussions of *vox* ‘voice’ which conventionally open medieval grammatical works, and the *Second* and *Third Grammatical Treatises* are no exception (*SGT* 1982, 50–55, *TGT* 1884, 1–2). *Vox animalia* is opposed to *vox humana*, the human voice, as animals’ voices lack the human potential to become *vox articulata*, ‘articulate voice’ or meaningful utterance (Schnyder forthcoming, 25); the question of what distinguished human and animal voice when the former was *inarticulata*, as in wordless singing, was accordingly much discussed in the grammatical tradition. As the word *articulata* suggests, the grammarians conceived of meaningful utterances as referring to a system of differentiated signs. They also drew a distinction between *vox literata* and *illiterata* ‘writeable’ and ‘unwriteable’ voice.¹⁶ Although animal sounds such as the crow’s *cra* or frog’s *coax* can be written down, and are so assigned by Priscian to the category *vox literata* ‘writeable voice’, they do not belong to any such system of signs and are *inarticulata*. *Vox articulata illiterata*, vocal sounds which are meaningful but cannot be written down such as *sibili* ‘hisses’ and *gemitus* ‘moans’, could potentially be made by animals (Allen 2004, 308–9; see Wäckerlin 2006, 1007, on the meaningful roaring of Sigurðr þøgli’s companion lion), but Priscian specifies that only human hisses and groans

¹⁶ Schnyder argues (forthcoming, 23) that the use of *articulata* as the criterion of meaningfulness demonstrates that the grammarians’ conception of meaning is writing-dependent: the categories of *vox literata* and *vox articulata* tend to fall together. This conception is taken to an extreme by Remigius of Auxerre, who claims that *vox articulata* is named after ‘the small joints, with which the quill or reed is held, when the voice is formed into writing’.

count, and his glossators explained that ‘no irrational animal utters a *vox* from the discerning power of the mind so that the utterance may have the intention of signifying, but nature gives the animal the ability to produce a sound when it perceives pain or some other feeling’ (Irvine 1985, 860). The canonical animal utterance for the grammarians is thus *cra* or *coax*: a non-semantic noise (*sonus*), not a voice (*vox*), nonetheless susceptible, as *litterata*, to representation, estrangement from embodied presence. As the Second Grammarian writes:

Önnur hljóðsgrein er sú, sem fuglarnir gera eða dýrin ok sækvikindin; þat heitir rödd, en þær raddir heita á marga lund. Fuglarnir syngja ok gjalla ok klaka, ok þó með ýmsum háttum; ok með mörgum nöfnum er greind dýraröddin, ok kunnu menn skyn, hvat kvikindin þykkjast benda með mörgum sínum látum. Sækvikindin blása eða gella. Allar þessar raddir eru mjök skynlausar at viti flestra manna.

Another kind of sound is the one birds, beasts and sea-animals produce; this is called voice, but these voices are named in many ways. Birds sing, shriek and twitter, and even (that) in different ways, and by many names is differentiated the voice of the animals, and men understand what animals intend to signify with many of their sounds. Sea-animals blow or yell. All of these voices appear quite senseless to the minds of most men. (*SGT* 1982, 52–3)

Glæsir the bull in chapter 63 of *Eyrbyggja saga* (*ÍF* 4, 169–76; *Eb* 2003, 296–304)) is to my knowledge the sole animal in the *Íslendingasögur* that ‘speaks’.¹⁷ Does Glæsir have a *vox*, and if so, what does it say?

The story goes as follows.¹⁸ Þórólfr bægifótr’s ghost has been causing trouble, so the local farmer Þóroddr exhumes Þórólfr’s body (which is

¹⁷ Talking ships (*Flóamanna saga* ch. 26; see Lindow 2004), a versifying cloak (*Laxdæla saga* ch. 67) and a versifying stone (*Harðar saga* ch. 38) do appear, but there seem to be no talking animals in the *Íslendingasögur*.

¹⁸ The only extant medieval manuscript for this part of the saga is W (Wolfenbüttel 9.10. Aug. 4to, c. 1330–70). AM 448 4to, the basis of the text printed in *ÍF* 4, is a copy made for Árni Magnússon of the lost vellum Vatnshyrna. Marginal variants in the seventeenth-century ms. AM 447 4to are likely to have been copied from AM 445b 4to (c. 1380–1420) when it was in a more complete state (*Eb* 2003, 123*–130*); the 11 leaves of AM 445b which now survive do not include any of the text discussed here. In the following discussion, the *ÍF* 4 text is taken as a basis, but variants from W and 447 are cited from *Eb* 2003 where these are significant.

described as uncorrupted, black as hell, fat as an ox and, not surprisingly, trollish) and burns it on the beach. A cow of Þóroddr's licks some rocks which Þórólfr's ashes have drifted onto, and some time later dies giving birth to two calves, a female and a large and sinisterly dapple-grey male calf. Whether the male calf is Þórólfr's progeny or Þórólfr himself reborn remains unclear (Vésteinn Ólason 2003, 166), especially as the densely imbricated narrative also suggests an alternative method of impregnation: [*þ*]at er sumra manna sögn, at þá er eyjamenn fóru útan eptir firði með skreiðarfarma, at þá sæi þeir kúna upp í hliðinni ok naut annat apalgrátt at lit, en þess átti engi maðr ván, 'it's the story of some people, that when islanders sailed out along the fjord with cargoes of stockfish, they saw the cow up on the slope and another cattlebeast, dapple-grey in colour, and nobody had expected this'. The involvement of a bull points to a more natural means of impregnation than licking ashy rocks, and the fact that both bull and calf are *apalgrár* also suggests sexual reproduction. But it is obviously no normal bull, and seems most likely to be Þórólfr (whose corpse is, we remember, *blár sem hel ok digr sem naut*) in another form. The saga juxtaposes these inconsistent alternative explanations and gives no indication of which is correct, increasing, as Klaus Bödl observes (2005, 123), the audience's unease.

The calf, along with his apparently normal sister, is brought into the house, where Þóroddr's old, blind foster-mother is sitting. She was second-sighted in her youth but the odd remarks she makes suggest she is now in her dotage. The calf bellows while being tied up (*kvað hann við hátt*), and the old woman declares [*þ*]etta eru trolls læti, en eigi annars kvikendis, 'those are the sounds of a troll, and no other living being',¹⁹ and pleads with Þóroddr to slaughter it, but Þóroddr is infatuated with the *allæligr* (*vænligr*, W) calf. Þóroddr pretends to kill the calf to placate his foster-mother, but slaughters the heifer instead and hides the male calf in the barn over the winter, where it grows extremely fast. When it is let out in the spring, it runs wild in the home-field, *ok beljaði hátt ... svá at gorla heyrði í hús inn*, 'and bellowed loudly ... so it could clearly be heard in the house'. Þóroddr's foster-mother hears this from inside and repeats her request that the ill-starred *troll* be killed, but is again ignored. The calf, now grown into a

¹⁹ W reads: *þetta eru trollslig læti ok kosti ok skeri sem skjótast troll þetta*, 'those are trollish sounds, try to kill that troll as quickly as possible'.

bull and named Glæsir, is as gentle as a lamb but *jafnan, er hann beljaði, lét hann stórum afskræmiliga; en er kerling heyrði hann, brá henni jafnan mjök við*, ‘whenever he bellowed, it sounded really hideous, and every time the old woman heard it, she became very distressed’.

The third and final time we hear from Glæsir, *hann gall ákafliga hátt, at svá gørla heyrði inn í húsin, sem hjá væri*, ‘he roared very loudly, so that he was heard as clearly inside the house as if he were inside’; we note that Glæsir’s voice is consistently heard from outside, in accordance with the familiar acousmatic schema. The old lady recites two verses (*Skj* AI, 425; BI, 394). In the first she describes Glæsir’s voice as violently and physically forceful, beating upon the bodies of its hearers: *Haus knýr hjardar vísi ... blóðvita røddu*, ‘the prince of the herd [BULL] bangs on the skull with a blood-knowing voice’.²⁰ She alone is able to interpret Glæsir’s wordless speech, which she mediates for her audience: *sá kennir þér sinna / svarðristit ben jarðar*, ‘he [Glæsir] teaches you [Þóroddr] to find the swordless wound of earth [GRAVE]’, or more directly, *fé fjøtrar / fjør þitt*, ‘the animal fetters your life’. But despite her ability to interpret Glæsir’s bellowing, her own voice, in contrast to his, lacks force: *Opt es auðar þopta / ær, es tungu hrærir ... es ér látið*, ‘Often the prop of riches [WOMAN, i.e. the foster-mother] is mad when she moves her tongue, so you people say’.²¹ The old woman’s voice can be ignored and – what will come as no surprise to the seasoned saga-reader – it is. Þóroddr insists on keeping Glæsir, and the following summer, to the accompaniment of *beljan* ‘bellowing’ and *skræk mikinn* ‘great shrieks’, the bull goes him to death and disappears into the sea.

The emphasis in both verse and prose on Glæsir’s vocal violence is striking and at first glance surprising. Bellowing, no matter how hideously, is not the worst thing a bull can do. But the stress on vocalisation expands on the idea, introduced by the ingestion of Þórólf’s ashes, that Glæsir is an animal/human hybrid: the voice the foster-mother hears is Þórólf’s, coming up from Glæsir’s entrails. As Glæsir is partly human, he is endowed with *vox*, rather than merely *sonus*, but only the second-sighted foster-mother can hear and mediate it, while all the others hear is animal noises,

²⁰ AM 448 has *raddar* gen. in place of *røddu* dat. The reading of AM 448 provides the *aðal-bending* missing from the line in the vellum mss but is syntactically and semantically difficult.

²¹ *Látið* is the reading of the vellum mss; AM 448 4to has *litit* (i.e. *lititð*), which seems to mean something similar (‘as you see it’).

which they fail to interpret correctly. Þórólfr's commandeering of Glæsir's voice is in accordance with medieval ideas of demonic possession, in which the devil replaces the voice of the possessed with his own (Schnyder forthcoming, 28), though suspicions on this front were usually directed at the seductive beauty of wordless song rather than the cries of animals. The *materiality* of this mediation, in contrast to demonic possession, is stressed to the point of overdetermination in the route by which Þórólfr's body has become part of Glæsir's: shapeshifting followed by sexual reproduction, or burning followed by ingestion, in both cases with the body of Glæsir's mother as intermediary.

The sequence of the cow licking up the ashes, transforming them in her body into Glæsir, and Glæsir 'speaking' is reminiscent of the myth of the mead of poetry, another cycle of ingestion, transmutation and regurgitation. Like the drunken evening at Bárðr's in chapter 44 of *Egils saga* (ÍF 2, 107–11), in which verses are interspersed with torrents of vomit, the Glæsir episode restages a mythic pattern in an unsettlingly literal way, and insists upon the material conditions of poetic (and, indeed, any) speech, namely its origins in the depths of the body, and egress from the same orifice used for eating, drinking, and vomiting. Glæsir's bellowing conforms to the category of *vox illiterata*: his utterances cannot be written down, but must be described, whether as *leti* 'sounds' or *skrækur* 'shrieks', or by verbs such as *kveða*, *belja* or *gjalla*. Despite not being writeable, his voice is nonetheless *articulata*, meaningful, to his interpreter, Þóroddr's foster-mother, who performs a final unlikely transformation by translating Glæsir's yells into *dróttkvætt* verse.

Míms hofuð

Finally, in the figure of *Míms hofuð* the medial moment becomes the kernel of a mythic narrative, with the relationship between voice, body and text and the mechanics of textual production and dissemination as its theme.

Óðinn's advisor *Míms hofuð* 'Mímr's head' has been treated, albeit usually briefly, in a number of studies (Simpson 1962; Turville-Petre 1964, 142–3; Clunies Ross 1994, 212–15; Dronke 1997, 136–7; Bragg 2004, 65–7). *Vqluspá* and *Sigrdrífumál*, the poetic sources which depict this being communicating with Óðinn, refer to it only as (the possessor of) a head: *malir Óðinn við Míms hofuð* 'Óðinn speaks with Mímr's head'

(*Völuspá* 46); the *Sigrdrifumál* instance will be discussed further below. In other contexts, where communication is not at issue, the name Mímir/Mímir/Mími occurs without the *höfuð* element, for example *Mímameiðr* ‘Mími’s tree’, *Fjolsvinnsmál* 19–22; *Hoddmímisholt* ‘Hoard-Mímir’s wood’, *Vafþrúðnismál* 45; *Mímisbrunni* ‘Mímir’s well’, *Völuspá* 28. It is not, however, certain that all these references are to the same being, and in some further instances the context makes it clear that Mímir/Mímir is a giant (*Sokkmímir* ‘Mímir of the deep’, *Grímnismál* 50; *Míms synir* ‘sons of Mímir’, *Völuspá* 46; *brekk-Mímis ekkjur* ‘widows of crafty Mímir’ (i. e. giantesses), *Pórsdrápa* 9).

The sole account of *Míms höfuð* attached to a body is in *Ynglinga saga*. Chapter 4 recounts the hostage exchange that ends the Æsir-Vanir war. The Æsir send their handsomest member, Hœnir, and their cleverest, Mímir, in exchange respectively for Njörðr and Freyr, and Kvasir:

En er Hœnir kom í Vanaheim, þá var hann þegar höfðingi gorr. Mímir kenndi honum ráð ǫll. En er Hœnir var staddr á þingum eða stefnum, svá at Mímir var eigi nær, ok kœmi nokkur vandamál fyrir hann, þá svaraði hann æ inu sama: ‘ráði aðra’, kvað hann. Þá grunaði Vani, at Æsir myndi hafa falsat þá í mannaskiptinu. Þá tóku þeir Mími ok hálshjoggu ok sendu höfuðit Ásum. Óðinn tók höfuðit ok smurði urtum þeim, er eigi mátti fúna, ok kvað þá yfir galdra ok magnaði svá, at þat mælti við hann ok sagði honum marga leynda hluti. (*ÍF* 26, 13).

And when Hœnir arrived in Vanaheimr, he was immediately made a chieftain. He took all his counsel from Mímir. But when Hœnir was so placed at a *þing* or meeting that Mímir wasn’t nearby, and some difficulty was presented to him, then he always answered alike: ‘let others decide’, he said. Then the Vanir suspected that the Æsir might have defrauded them in the hostage exchange. Then they took Mímir and chopped off and sent the head to the Æsir. Óðinn took the head and smeared it with certain herbs, so that it wouldn’t decay, and spoke charms over it and gave it such magical powers that it spoke to him and told him many hidden things.

Dronke questions the logic of this: why do the Vanir decapitate Mímir, when it is Hœnir who they find wanting? Clunies Ross argues that Mímir represents memory (as suggested by the etymology of his name), ‘conceptualised as alienable from the bod[y] in which [it] normally resided’ and that ‘once freed from his body, his head (the concentration of his mental powers) is returned to the Æsir and specifically to Óðinn, who embalms it (thus freeing it from its corporeal origins)’ (1994, 213). True though this may be of *Míms hofuð* in *Völuspá* and *Sigrdrífumál*, it is inadequate as a description of the situation in *Ynglinga saga*, where Mímir’s body certainly matters; where mediation, rather than memory, is the ability at issue; and where the Æsir’s behaviour is, from the viewpoint of the Vanir at least, trickery. How Mímir communicates with Hœnir is not made clear. The requirement that they be near to one another indicates their communication has a physical basis: it is not a matter of mind reading. The communication between *Míms hofuð* and its interlocutors is always verbal (*þat mælti við hann ok sagði honum marga leynda bluti*, *Ynglinga saga* ch. 4; *mæltir Óðinn / við Míms hofuð*, *Vsp* 46); then again a severed head, however magical, does not have many other options (cf. Jǫrmunrekkr’s roaring after his arms and legs have been cut off, *Hamðismál* 25). Assuming this is also true of Mímir pre-decapitation, he would then be communicating ‘ventriloquist-like’ (Bragg 2004, 66) to Hœnir the words which come from the latter’s mouth. This is the acousmatism trope again, here figured as trickery and deception (*myndi hafa falsat þá*). The Vanir’s beheading of Mímir and silencing of his uncanny voice, at least until Óðinn’s herbs and magic come on the scene, is then an extreme example of disacousmatisation.

The emphasis on *Míms hofuð* as a speaking being in *Ynglinga saga* and *Völuspá* makes it all the odder that when *Míms hofuð* appears in *Sigrdrífumál* it is in the context of runic, that is, written, wisdom:

Á biargi stóð með Brimis eggjar,
hafði sér á hofði hiálm.

Þá mælti Míms hofuð
fróðlicit iþ fyrsta orð,
oc sagði sanna stafi.

(*Sigrdr.* v. 14, *Edda* 1962, 192).

On the cliff he stood with Brimir's sword,
a helmet he had on his head;

then Mim's head spoke
wisely the first word
and told the true letters.
(Larrington 1996, 169)

As usual in Old Norse mythology, the acquisition of knowledge is associated with violence, symbolised here by the armed and helmeted figure. This figure is almost certainly Óðinn, mentioned in the previous stanza. The narrator is the valkyrie Sigrdrífa, who goes on to 'ventriloquise' *Míms hqfuð* in sts. 15–17, a list of where the runes should be carved.²² To resolve the oddity of *Míms hqfuð* speaking *sanna stafir* 'true staves', the plural *stafir* is usually taken as meaning 'words' rather than 'letters, runes' (von See et al. 2006, 579; Kuhn 1968, 190–91), but as Clunies Ross appositely comments, this passage 'associates runic writing with operative magic of various kinds and the physical location of these messages ... the association between verbal utterance and operative magic realised in writing is very strong' (1994, 214 n. 22). In st. 5, Sigurðr is given beer *fullr ... líóða oc lícnstafa, / góðra galdra oc gamanrúna*, 'full ... of spells and favourable letters, / good charms and joyful runes', while in st. 18 the process of mixing such a drink is described: *Allar vóro af scafnar, þær er vóro á ristnar, / oc hverfðar við inn helga mið*, 'All [the runes] were shaved off, those which were carved on, / and scattered with the sacred mead'.

In *Sigrdrífumál* magical effectiveness is embodied in writing as material object, something which can be carved, shaved and scattered, later to be ingested in the form of a drink (Quinn 1992, 114). Exchanges, transfers and transformations from one physical form to another, conceptualised as a busy traffic in and out of the mouth, characterise the process of acquiring runic knowledge. *Míms hqfuð* speaking runic letters, like the gods, elves and men ingesting the runes as a mixture of mead and wood-shavings, enacts a transfer of magical effects across medial boundaries, from numinous to material, from embodied presence to writing, and back again. In

22 The corresponding section of *Völsunga saga* simplifies this process by omitting st. 14: sts. 15–17 then become the valkyrie's directly imparted runic wisdom; see von See et al. (2006, 577).

Ynglinga saga, on the other hand, mediation is an occasion for trickery, not teaching. Hœnir's beautiful body turns out to be an empty shell, reverberating with words which are not his own: he is merely a medium for the wisdom of Mímir. The Vanir seek to deprive the author of the trick, Mímir, of his ability to communicate by cutting off his head (cf. *Hamðismál* 28: *Af væri nú haufuð, ef Erpr lifði*), thus returning the voice-body-subject relation to normality. Hœnir then has (only) his own voice, and Mímir none, as he is silenced by death. Only temporarily so, however, as Óðinn's magic reanimation restores voice to *Míms hofuð*, albeit a voice without a body, an inversion of Hœnir's body without a voice.

Klaufi and *Míms hofuð* both trouble the relationship between voice, body and subject (the talking head Freysteinn finds on Geirvorskriða in *Eyrbyggja saga* ch. 43 serves different narrative ends, a reminder that not all severed heads say the same thing). In *Svarfdæla saga* and *Ynglinga saga*, the question *who is speaking?* is thematised in the narrative itself, in the former by Karl's hesitant recognition of Klaufi's voice, and in the latter by the Vanir's growing suspicion that they are the victims of a trick. When the physically imposing Hœnir turns out to be incapable of correspondingly authoritative speech acts, managing only the comically inadequate *ráði aðrar*, his legitimacy is destroyed. And in both cases the 'disacousmatising' move of ascribing a source to the voice ('It's Klaufi!' 'It's Mímir!'), which should put everything back in its proper place and guarantee that utterances have their origins in a particular subject, is disturbed by the literal severing of the link between voice and body. It is the very unnaturalness of *Míms hofuð* as a speaking being which suits it for the role of 'speaker of true letters' in *Sigrdrifumál*. The magical effectiveness which is repeatedly granted to acousmatic voices, and modelled within the saga text by the excessive aural effects in their stanzas – the noise of the verse beating on the listeners' ears – is in *Sigrdrifumál* ascribed to the intersection between writing and the body, as the runes issue from the mouth of *Míms hofuð*, are inscribed, shaved off, mixed with mead, and ingested.

3. Conclusion

The uncanny voices of the *Íslendingasögur* dramatise the shifting ground between embodied performance and disembodied text, the old and the new medium, in medieval Iceland. It is no coincidence that they tend to issue from supernatural beings, whether troll-wives, as in *Bárðar saga*, revenants, as in *Svarfdæla saga* and *Eyrbyggja saga*, or cave-dwelling giants, as in *Bergþúá þáttr*, as the supernatural and fantastical are key elements in the sagas' cultural work of demarcating the present from the past (Clunies Ross 2002). But the acousmatic voice trope is also used in at least one instance to dramatise the clash between *forneskja* versus *inn nýi sið* in a non-supernatural context, in *Óláfs saga Tryggvasonar en mesta's* description of Þorvaldr and the pagan woman Friðgerðr performing their religious observances: *Þorvalldr taldi þar tru fyrir mǫnnum. en Friðgerðr blotaði meðan inni. ok heyrði huart þeira aNars orð* ('Þorvaldr preached the faith there before the people, and Friðgerðr sacrificed inside at the same time, and each of them heard the words of the other') (ÓT I, 290).²³ And as I hope to have shown, the charisma of these voices is not merely due to their being placed in the mouths of supernatural speakers. Rather, the poetic effect of sonority and the narrative strategy of acousmatism jointly establish these voices as uncanny, and keep the audience hovering in a state of uncertainty as to their origins, suspended between the *mana* of performance and the absence of the performer.

Uncertainty over authorship and authority and the play of presence and absence also characterise the written text in the environment of vocal-ity. Thanks to their copious quotation of skaldic verse, the *Íslendingasögur* include many depictions of performance. However, they have a blind spot, as Stefanie Würth (2007, 267) has pointed out: if the idea of oral transmission is to have any credibility, 'rhapsodic' performances must have taken place in medieval Iceland. But depictions of skalds performing other people's verses are absent from the sagas. Some evidence indicates that this kind of activity was frowned upon. Eyvindr's nickname *skáldaspillir* is

²³ In this context it is interesting to note that both the Hetta episode in *Bárðar saga* and Klaufi's appearance carrying his own severed head appear to be repurposings of hagiographic motifs: Bárðr Snæfellsáss rescues Ingjaldr from the storm conjured up by Hetta in a manner reminiscent of a miracle of St Þórlakr (cf. Ólafur Lárusson 1944, 176), while decapitated saints carrying their heads, such as St Denis (*Heilagra manna drápa* st. 13; *SkP* 7, 881–2), are common in medieval Christian iconography.

usually taken as meaning ‘plagiarist’, and an anecdote is told in *Skáldasaga* of Auðunn’s theft of a *stef* from another poet’s work, resulting in him being given the nickname *illskælda* ‘bad poet’ and his poem the title *Stolinstefja* ‘Stolen *Stef*’ (*Hb* 445).²⁴ Perhaps the blind spot of the sagas where rhapsodic performance is concerned came about because the activities both of the saga-writer, who like the rhapsode, ‘does not properly produce anything, but only reforms, combines, gathers and presents’ (Bernstein 1998, 97), and of the readers who took part in *sagnaskemmtun*, could also very well be described in these not altogether favourable terms.

Uncertainty as to who is really responsible for the words the audience hears, coupled paradoxically with the authoritative presence of live performance, is constitutive of the rhapsodic performance situation, and these tensions are played upon in artistically self-conscious late medieval texts – it should be noted that the instances of the acousmatic voice cluster in so-called ‘post-classical’ sagas. But the theme also occurs elsewhere. *Ynglinga saga* relocates the acousmatism trope into the mythic sphere and lays bare the potential for deception in the split between text and originating body. And in *Sigrdrífumál* the cyclical process by which text and body are separated and reunited is a reservoir of magical power, and the intoxicating drink of knowledge gets a textual twist. The drink in *Sigrdrífumál* is made not of ingested and regurgitated bodily fluids, as is the mead of poetry, but of *stafir* which are spewed out, carved on wood, shaved off and mixed with liquor, and drunk again, in a compelling metaphor for the mediation of knowledge not through the embodied storage of memory, but rather (like Mímir’s embalmed head) externally, through the new storage technology of writing.

²⁴ I am grateful to Margaret Clunies Ross for drawing the example in *Skáldasaga* to my attention.

REFERENCES

- Allen, V. 2004. Broken Air. *Exemplaria* 16: 305-22.
- Bernstein, S. 1998. *Virtuosity of the Nineteenth Century: Performing Music and Language in Heine, Liszt and Baudelaire*. Stanford, Stanford University Press.
- Bödl, K. 2005. *Eigi einhamr. Beiträge zum Weltbild der Eyrbyggja und anderer Isländersagas*. De Gruyter, Berlin.
- Bragg, L. 2004. *Oedipus Borealis: The Aberrant Body in Old Icelandic Myth and Saga*. Fairleigh Dickinson University Press, Madison.
- Chinca, M. and C. Young, eds. 2005. *Orality and Literacy in the Middle Ages: Essays on a Conjunction and its Consequences in Honour of D.H. Green*. Brepols, Turnhout.
- Chion, Michel. 1982. *La voix au cinéma*. Cahiers du cinéma, Paris [Engl. trans. Claudia Gorbman. 1999. *The Voice in Cinema*. Columbia UP, New York].
- Clunies Ross, M. 1994. *Prolonged Echoes: Old Norse Myths in Medieval Northern Society. Volume 1: The Myths*. Odense University Press, Odense.
- Clunies Ross, M. 2002. Realism and the Fantastic in the Old Icelandic Sagas. *Scandinavian Studies* 74: 443-54.
- Coleman, J. 1996. *Public Reading and the Reading Public in Late Medieval England and France*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Complete Sagas of Icelanders*. Ed. Viðar Hreinsson. 5 vols. Leifur Eiríksson, Reykjavík, 1997.
- Dillon, J. and J. Hershbell, eds. and trans. 1991. *Iamblichus: On the Pythagorean Way of Life. Text, Translation and Notes*. Scholars Press, Atlanta.
- Dolar, M. 2006. *A Voice and Nothing More*. MIT Press, Cambridge (MA).
- Dronke, U. 1997. *The Poetic Edda. Volume II: Mythological Poems*. Clarendon, Oxford.
- Eb* 2003 = F. S. Scott, ed. *Eyrbyggja saga. The Vellum Tradition*. EA A18. Reitzel, Copenhagen, 2003.
- Edda* 1962 = *Edda: Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern. I: Text*. Ed. G. Neckel, rev. H. Kuhn. Winter, Heidelberg, 1962.
- Esterhammer, A. 2004. *Spontaneous Overflows and Revivifying Rays: Romanticism and the Discourse of Improvisation*. Ronsdale, Vancouver.
- Faulkes, A., ed. 1991. *Edda: Háttatal*. Clarendon, Oxford.
- Finlay, A. 1995. 'Skalds, Troubadours and Sagas'. *Saga-Book* 24: 105-53.
- Finnegan, R. 1988. *Literacy and Orality: Studies in the Technology of Communication*. Blackwell, Oxford.
- Frank, R. 1985. Skaldic Poetry. *Old Norse-Icelandic Literature: A Critical Guide*: 157-96. Ed. C. Clover and J. Lindow. *Islandica* 45. Cornell UP, Cornell.
- Gade, K. E. 1994. On the Recitation of Old Norse Skaldic Poetry. *Festschrift für Heinrich Beck*: 126-51. Ed. H. Uecker. De Gruyter, Berlin.
- Gaunt, S. 2005. Fictions of Orality in Troubadour Poetry. *Orality and Literacy in*

- the Middle Ages: Essays on a Conjunction and its Consequences in Honour of D.H. Green*: 119–38. Ed. M. Chinca and C. Young. Brepols, Turnhout.
- GDEL = *Grand dictionnaire encyclopédique Larousse*. 1982-92. 10 vols. Librairie Larousse, Paris.
- Gísli Sigurðsson. 2002. *Túlkun Íslendingasagna í ljósi munnlegrar hefðar. Tilgáta um aðferð*. Rit 56. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík [Engl. trans: N. Jones. 2004. *The Medieval Icelandic Saga and Oral Tradition. A Discourse on Method*. Harvard UP, Cambridge (MA)].
- Glauser, J. 1985. Erzähler – Ritter – Zuhörer: Das Beispiel der Riddarasögur. Erzählkommunikation und Hörergemeinschaft im mittelalterlichen Island. *Les Sagas de Chevaliers. Riddarasögur. Actes de la Ve Conférence Internationale sur les Sagas*: 93-119. Ed. R. Boyer. Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, Paris.
- Glauser, J. 1996. Tendenzen der Vermündlichung isländischer Sagastoffe. (*Re*) *Oralisierung*: 111-26. Ed. H. L. C. Tristram et al. Narr, Tübingen.
- Glauser, J. 2007. The Speaking Bodies of Saga Texts. *Learning and Understanding in the Old Norse World: Essays in Honour of Margaret Clunies Ross*: 13-26. Ed. J. Quinn, K. Heslop and T. Wills. Brepols, Turnhout.
- Glauser, J. and B. Sabel eds. Forthcoming. *Balladenstimmen*. Francke, Tübingen.
- Goody, J. and I. P. Watt. 1963. The Consequences of Literacy. *Comparative Studies in Society and History* 5: 304–45.
- Green, D. H. 1994. *Medieval Listening and Reading: The Primary Reception of German Literature 800–1300*. Cambridge UP, Cambridge.
- Guðmundur Finnbogason. 1935. Hallmundarkviða. *Skírnir* 109: 172–81.
- Harris, J. 1988. Hadubrand's Lament: On the Origin and Age of Elegy in Germanic. *Heldensage und Heldendichtung im Germanischen*: 81-114. Ed. H. Beck. De Gruyter, Berlin.
- Harris, J. 2000a. "Double Scene" and "mise en abyme" in Beowulfian Narrative. *Gudar pa jorden: Festschrift till Lars Lönnroth*: 322-38. Ed. S. Hansson and M. Malm. Stockholm: Brutus Ostlings Bokforlag Symposion.
- Harris, J. 2000b. Performance, Textualization and Textuality of "Elegy" in Old Norse. *The Textualization of Oral Epics*: 89-99. Ed. L. Honko. De Gruyter, Berlin.
- Harris, J. 2000c. The Performance of Old Norse Eddic Poetry: A Retrospective. *The Oral Epic: Performance and Music*: 225–32. Ed. K. Reichl. Verlag für Wissenschaft und Bildung, Berlin.
- Havelock, E. 1963. *Preface to Plato*. Belknap, Cambridge (MA).
- Hb = Finnur Jónsson ed. *Hauksbók: udgiven efter de arnamagnaeanske håndskrifter No. 371, 544 og 675, 4° samt forskellige papirshåndskrifter*. Thiele, Copenhagen, 1892–6.
- Hermann Pálsson. 1962. *Sagnaskemmtun Íslendinga. Mál og menning*, Reykjavík.
- ÍF 2 = Sigurður Nordal ed. *Egils saga Skalla-Grímssonar*. Íslenzk fornrit 2. Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík, 1933.

- ÍF 4 = Einar Ól. Sveinsson and Matthías Þórðarson eds. *Eyrbyggja saga*. Íslenzk fornrit 4. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík, 1935.
- ÍF 9 = Jónas Kristjánsson ed. *Eyfirðinga sögur*. Íslenzk fornrit 9. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík, 1956.
- ÍF 13 = Þorhallur Vilmundarson and Bjarni Vilhjálmsson eds. *Harðar saga*. Íslenzk fornrit 13. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík, 1991.
- ÍF 26 = Bjarni Aðalbjarnarson ed. *Heimskringla*. Íslenzk fornrit 26. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík, 1941.
- Irvine, M. 1985. Medieval Grammatical Theory and Chaucer's *House of Fame*. *Speculum* 60: 850-76.
- Johansson K. 2005. On Orality and the *Verschriftlichung* of *Skirnismal*. *Literacy in Medieval and Early Modern Scandinavian Culture*: 167-86. Ed. P. Hermann. Viking Collection 16. University Press of Southern Denmark, Odense.
- Kiening, C. 2003. *Zwischen Körper und Schrift: Texte Vor Dem Zeitalter Der Literatur*. Fischer, Frankfurt.
- Kolesch, D. and S. Krämer, eds. 2006. *Stimme. Annäherung an ein Phänomen*. Suhrkamp, Frankfurt/Main.
- Kolesch, D. 2006. Wer sehen will, muss hören: Stimmlichkeit und Visualität in der Gegenwartskunst. *Stimme. Annäherung an ein Phänomen*: 40-64. Ed. D. Kolesch and S. Krämer. Suhrkamp, Frankfurt/Main.
- Kuhn, H. 1968. *Edda: Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern. II: Kurzes Wörterbuch*. Winter, Heidelberg.
- Larrington, C., trans. 1996. *The Poetic Edda: A New Translation*. Oxford University Press, Oxford.
- Lindow, J. 2004. Talking Ships. Margaret and Richard Beck Lecture, University of Victoria, November 20, 2004. http://gateway.uvic.ca/beck/media/text/Talking_ships-web.htm [accessed 08.02.2008].
- McKinnell, J., D. Ashurst and D. Kick, eds. 2006. *The Fantastic in Old Norse-Icelandic Literature/Sagas and the British Isles. Preprint Papers of the Thirteenth International Saga Conference, Durham and York, 6th-12th August, 2006*. 2 vols. CMRS, Durham.
- Möbius, T., ed. 1879-81. *Háttatal Snorra Sturlusonar*. 2 vols. Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, Halle.
- Nordal, G. 2005. Attraction of Opposites: Skaldic Verse in *Njáls saga*. *Literacy in Medieval and Early Modern Scandinavian Culture*: 211-36. Ed. P. Hermann. Viking Collection 16. University Press of Southern Denmark.
- O'Donoghue, H. 1991. *The Genesis of a Saga Narrative: Verse and Prose in Kormaks saga*. Clarendon, Oxford.
- O'Donoghue, H. 2005. *Skaldic Verse and the Poetics of Saga Narrative*. Oxford University Press, Oxford.
- Ólafur Lárusson. 1944. Undir Jökli. Ýmislegt um Bárðar sögu Snæfellsáss. *Byggð og saga*: 146-79. Ísafoldarprentsmiðja, Reykjavík.

- ÓT = Ólafur Halldórsson, ed. *Óláfs saga Tryggvasonar en mesta*. 3 vols. EA A: 1–3. Copenhagen: Munksgaard, 1958–2000.
- Poole, R. 1991. *Viking Poems on War and Peace: A Study in Skaldic Narrative*. University of Toronto Press, Toronto.
- Poole, R., ed. 2001. *Skaldsagas. Text, Vocation and Desire in the Icelandic Sagas of Poets*. De Gruyter, Berlin.
- Quinn, J. 1992. Verse Form and Voice in Eddic Poems: the Discourses of *Fáfnismál*. ANF 107: 100–30.
- Quinn, J. 2000. From orality to literacy in medieval Iceland. *Old Icelandic Literature and Society*: 30–60. Ed. M. Clunies Ross. Cambridge UP, Cambridge.
- Raudvere, Catharina. 2005. The Power of the Spoken Word as Literary Motif and Ritual Practice in Old Norse Literature. *Viking and Medieval Scandinavia* 1: 179–202.
- Royle, N. 2003. *The Uncanny: An Introduction*. Routledge, London.
- Schaefer, U. 1992. *Vokalität. Altenglische Dichtung zwischen Mündlichkeit und Schriftlichkeit*. Narr, Tübingen.
- Schaeffer, P. 1966. *Traité des objets musicaux: essai interdiscipline*. Éditions Du Seuil, Paris.
- Schnyder, M. Forthcoming. Gefangene Stimmen – Geordnete Körper. Die Stimme in Texten des Mittelalters. Eine Skizze. *Balladenstimmen*. Ed. J. Glauser and B. Sabel. Francke, Tübingen.
- von See, K., B. La Farge, W. Gerhold, E. Picard and K. Schulz. 2006. *Kommentar zu den Liedern der Edda. Bd. 5: Heldenlieder (Frá dauða Sinfjötla, Grípisspá, Reginsmál, Fáfnismál, Sigrdrifumál)*. Winter, Heidelberg.
- SGT 1982 = F. Raschellà ed. *The So-Called Second Grammatical Treatise: Edition, Translation and Commentary*. Le Monnier, Florence, 1982.
- Simpson, J. 1962. Mimir: Two Myths or One? *Saga-Book* 16(1): 41–53.
- Skj = Finnur Jónsson ed. *Den norsk-islandske skjaldedigtning*. Vols. AI, AII (tekst efter håndskrifterne) and BI, BII (rettet tekst). Gyldendal, Copenhagen, 1912–15.
- SkP 7 = M. Clunies Ross ed. 2007. *Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages: A New Edition. Volume 7: Poetry on Christian Subjects*. Turnhout, Brepols.
- Stefán Einarsson. 1951. Vixlkveðandi í Widsiþ (?), Sturlungu og á Finnlandi. *Skírnir* 125: 109–30.
- Straumann, B. 2007. Präsenz und Resonanz. Stimme in Germaine de Staëls *Corinne ou l'Italie*. *Mediale Gegenwartigkeit*: 243–63. Ed. C. Kiening. Chronos, Zürich.
- Svarfd 1966 = Jónas Kristjánsson ed. *Svarfdælasaga*. Rit Handritastofnunar Íslands 2. Manuscript Institute of Iceland, Reykjavik, 1966.
- TGT 1884 = Björn Magnússon Ólsen ed. *Den tredje og fjerde grammatiske afhandling i Snorres Edda, tilligemed de grammatiske afhandlingers prolog og to andre*

- tillæg. SUGNL 12: *Íslands grammatíske litteratur í middelalderen*, II. Møller, Copenhagen, 1884.
- Todorov, T. 1975. *The Fantastic: A Structural Approach to a Literary Genre*. Trans. R. Howard. Cornell UP, Ithaca.
- Turville-Petre, G. 1964. *Myth and Religion of the North: The Religion of Ancient Scandinavia*. Weidenfeld & Nicolson, London.
- Vésteinn Ólason. 2003. The Un/Grateful Dead – From Baldr to Bægifótr. *Old Norse Myths, Literature and Society*: 153–71. Ed. M. Clunies Ross. Viking Collection 15. University Press of Southern Denmark, Odense.
- Vésteinn Ólason. 2005. Family Sagas. *A Companion to Old Norse-Icelandic Literature and Culture*: 101–118. Ed. R. McTurk. Blackwell, Oxford.
- Wäckerlin, H. 2006. The Silence of Sigurðr þögli – *vox articulata, vox humana, and vox animalia* in *Sigurðar saga þögla*. *The Fantastic in Old Norse-Icelandic Literature/Sagas and the British Isles. Preprint Papers of the Thirteenth International Saga Conference, Durham and York, 6th–12th August, 2006*: II, 1005–14. Ed. J. McKinnell, D. Ashurst and D. Kick. 2 vols. CMRS, Durham.
- Würth, S. 2007. Skaldic Poetry and Performance. *Learning and Understanding in the Old Norse World: Essays in Honour of Margaret Clunies Ross*: 263–81. Ed. J. Quinn, K. Heslop and T. Wills. Brepols, Turnhout.
- Zumthor, P. 1984. The text and the voice. *NLH* 16:67–92.

EFNISÁGRIP

Í greininni er fjallað um flutning dróttkvæða í tengslum við hið óhugnanlega og framandi í Íslendingasögum. Dregin eru fram atriði í rammatextunum í óbundnu máli (sá sem talar er ósýnilegur, ólíkamlegur eða ekki mannlegur) og í vísunum sjálfum (hljómræn mynstur) sem eiga þátt í að skapa óhugnanlega stemningu. Með því að vísa til frásagna um Mímis höfuð er leitt líkum að því að þessi óhugnanlega sviðsetning hafi verið aðferð sem sagnaritarar notfærðu sér til að draga fram mismæmi milli hins munnlega og skriflega á Íslandi síðmiðalda, við menningarlegar aðstæður þar sem flutningur dróttkvæða var í samkeppni við ritun bóka og upplestur sem miðlun texta, samningu þeirra og útbreiðslu.

Kate Heslop
 Universität Zürich
 NCCR Mediality
 Rämistr. 69, Soc 2-210
 8001 Zürich, Schweiz
 k.s.heslop@ds.uzh.ch

VIÐAR PÁLSSON

PAGAN MYTHOLOGY IN CHRISTIAN SOCIETY

I. Mythology and Religion*

“Soviel auch schon über die Snorra-Edda geschrieben worden ist, besteht doch über den eigentlichen Sinn und Zweck des Buches noch immer wenig Klarheit.” Thus the opening statement of Walter Baetke’s ground-breaking *Die Götterlehre der Snorra-Edda*.¹ Although Snorra-Edda still deludes us on many levels, and still offers very difficult and multifaceted questions and problems, few would dare to open with such a statement today. But when it opened Baetke’s monograph in 1950 it was not at all an overstatement.

Of the seemingly countless sets of problems offered by Snorra-Edda, two in particular figure prominently in nineteenth- and early twentieth-century scholarship. Firstly, there is the problem of an alleged inner incoherence. The difficulty, which was to many an evident impossibility, to read Snorra-Edda as a fairly cohesive work with a sound structure and coherent ideology and presentation lead many scholars to the explanatory device of dismissing significant parts of it as interpolations. The Prologue became particularly suspect in this matter: Andreas Heusler famously

* Thanks are due to many for comments and discussions: my fellow participants in the seminar “Fortíðin á íslenskum miðöldum” at the Third Icelandic Historical Congress at the University of Iceland in May 2006, where a previous version of this article was discussed: Helgi Þorláksson, and Sverrir and Ármann Jakobssynir; to my mentor Carol J. Clover for discussions at earlier stages; and above all to my other mentor at Berkeley, John Lindow, for whom I originally wrote the paper that grew to be this article and who offered extensive comments.

1 Walter Baetke, *Die Götterlehre der Snorra-Edda*. Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch-historische Klasse 97:3 (Berlin: Akademie Verlag, 1950). Rpt. in *Kleine Schriften: Geschichte, Recht, und Religion in Germanischem Schrifttum*, eds. Kurt Rudolph and Ernst Walter (Weimar: H. Böehlau, 1973), 206.

argued against Snorri's authorship of it almost a century ago, and both R. C. Boer and Anker Teilgård Laugesen dismissed it, in significant parts or whole, in two different studies, in 1924 and 1942 respectively, to name only three widely read studies in this mould.² Secondly, there is the alleged problem of the cultural and religious context of pagan mythology in Christian society in general and that of Snorra-Edda in particular. Early scholarly response to this problem differs, but there seems nevertheless to have been a general consensus that the problem existed and that it was imposing. If the open and considerable interest in mythological and mythologically-related material was not seen by every scholar as fundamentally contradictory to the proclaimed Christianity of eleventh-, twelfth-, thirteenth-, and fourteenth-century Iceland, it was at least seen to be somewhat odd, peculiar, or surprising, and demanding specific explanations. One line of approach, forming the ballast in a tradition led most prominently by Hans Kuhn, was to seek answers through interpretations put thoroughly in religious and religiohistorical context. Kuhn's determination to view Snorra-Edda and other mythological material primarily as pagan religious remnants led him to his thesis of a post-conversion age of religious syncretism, an age somehow primitively Christian but yet lukewarm pagan.³

Baetke met both of these problems head-on in *Die Götterlehre*, quite possibly the most important work yet written on Snorra-Edda, and fundamental to modern understanding of it.⁴ He argued cogently that Snorra-Edda should be seen squarely within the classical and learned Christian medieval traditions, that it gained inner coherence only when read against the background of sophisticated Christian theological and religiohistorical explanations and concerns, and that the Prologue and *Gylfaginning* are inseparably intertwined in the larger and fundamental framework of the

2 Andreas Heusler, *Die gelehrte Urgeschichte im altisländischen Schrifttum*. Abhandlungen der königlichen preussischen Akademie der Wissenschaften, Philologisch-historische Klasse 1908:3 (Berlin: Verlag der königlichen preussischen Akademie der Wissenschaften, 1908); R. C. Boer, "Studier over Snorra Edda," *Årbøger for nordisk oldkyndighed og historie* (1924): 145-272; Anker Teilgård Laugesen, "Snorres opfattelse af Aserne," *Arkiv för nordisk filologi* 56 (1942): 301-315.

3 Of Kuhn's numerous writings on the subject the classic is "Das nordgermanische Heidentum in den ersten christlichen Jahrhunderten," *Zeitschrift für deutsches Altertum* 79 (1942): 132-166.

4 Hans Kuhn is specifically targeted, cf. Baetke, *Die Götterlehre der Snorra-Edda*, 206ff.

work which ultimately renders it meaning. Scholarship on Snorra-Edda in later decades has chiefly run the course marked out by the larger implications of Baetke's thesis: the focus is not on whether Snorra-Edda is a product of classical and medieval European and Christian learning but rather on the question on which learned classical and medieval works exactly Snorri did cut his teeth, and how exactly and to what extent they are put into service within the Edda. Similarly, the focus is not as much on whether Snorra-Edda is a holistic work (although to what extent is certainly still debatable) as it is on the finer points of overall organization, ideology, aim, and purpose, the elements binding the work together as a whole. In any case, the Prologue has been given back to Snorri.⁵

Let us step back to Kuhn's syncretism and the second problem, that of cultural and religious context. A base assumption on which much of his argument rests, and is of particular interest for the present study, is that the presence of mythology is in and of itself an evidence for pagan sentiment. In other words: mythology and religion are assumed to be inextricably intertwined and inseparable. There is another and closely related historiographical tradition which also revolves around the idea of mythology and religion being two sides of the same coin: the ritual-behind-the-myth tradition. Largely an exercise in cyclical argumentation the myth-ritual tradition has declined steadily since around and after the mid-twentieth century, finding few but loyal advocates today.⁶ Many and complex fac-

⁵ In addition to Walter Baetke, see, e.g., Byrge Breitag, "Snorre Sturluson og æserne," *Arkiv för nordisk filologi* 79 (1964): 117-153; Anthony Faulkes, "The Genealogies and Regnal Lists in a Manuscript in Resen's Library," *Sjöttú ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni 20. júlí 1977* I, eds. Einar G. Pétursson and Jónas Kristjánsson, Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Rit 12 (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 1977): 177-190; Ursula and Peter Dronke, "The Prologue of the Prose Edda: Explorations in the Latin Background," *Sjöttú ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni 20. júlí 1977* I, eds. Einar G. Pétursson and Jónas Kristjánsson, Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Rit 12 (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 1977): 153-176; Anthony Faulkes, "Pagan Sympathy: Attitudes to Heathendom in the Prologue to *Snorra-Edda*," *Edda: A Collection of Essays*, eds. Robert J. Glendinning and Haraldr Bessason, The University of Manitoba Icelandic Studies 4 (Manitoba: University of Manitoba Press, 1983): 283-314.

⁶ The focus has for the most part been on eddic poetry. Link between Skírnismál and ritual are argued in Magnus Olsen, "Fra gammelnorsk myte og kultus," *Maal og minne* (1909): 17-36; among what might be called the radical or fundamentalist arm of the tradition are, e.g., Bertha S. Phillpotts, *The Elder Edda and Ancient Scandinavian Drama* (Cambridge: University Press, 1920); Anne Holtsmark, "Myten om Idun og Tjate i Tjodolvs *Hauströng*," *Arkiv för nordisk filologi* 64 (1949): 1-73; Einar Haugen, "The Edda

tors have contributed to the decline of these two traditions, but the one to cast our eyes on here is the growing emphasis on distinguishing clearly and properly between mythology and religion.⁷ It has become increasingly clear that the aforementioned assumption was born rather of what modern scholars felt must have been than of what the medieval sources suggest actually was. There are no medieval sources that either suggest or support the idea that Christian medieval Icelanders drew any connection whatsoever between their own knowledge, transmission, and use of mythological material, on the one hand, and of pagan sentiment, on the other. There is nothing to suggest that they understood such undertakings to be immanently religious in any real sense. And that statement may stand as the thesis of the present study.

However, it is not so much that there are many Kuhnians around today – few if any still suggest that Snorri was possibly a crypto-pagan who dressed his religious or religiously related undertakings in the Edda in the disguise of the Prologue. Rather, it is the curious, and essentially contradictory, fact that much modern scholarship still seems to accept some of the fundamental implications of the second problem, and bends itself accordingly. More specifically: modern scholarship is still quite unwilling to abandon the idea that the knowledge, transmission, and use of mythology by Christian medieval Icelanders must have rested on some sort of “justification.” It still finds, to various degrees, pagan mythology in Christian society somewhat out of place, and religiously suspect.

If we speak in this context of justification of one sort or another then it must follow that someone was against or had quibbles about the appropriateness of that which was being justified. And the onus probandi must

as Ritual: Odin and his Masks,” *Edda: A Collection of Essays*, eds. Robert J. Glendinning and Haraldur Bessason, The University of Manitoba Icelandic Studies 4 (Manitoba: University of Manitoba Press, 1983): 3–24; arguing for more indirect relations of rituals and preserved texts is, e.g., John Stanley Martin, *Ragnarøk: An Investigation into Old Norse Concepts of the Fate of the Gods*, Melbourne Monographs in Germanic Studies 3 (Assen: Van Gorcum, 1972); on the use of myths as reflections of ancient Germanic cult and religion, see Otto Höfler, *Kultische Geheimbünde der Germanen I* (Frankfurt am Main: M. Diesterweg, 1934), and Otto Höfler, *Verwandlungskulte, Volkssagen und Mythen*, Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Philologisch-historische Klasse 279:2 (Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1973).

⁷ cf. John Lindow, “Mythology and Mythography,” *Old Norse-Icelandic Literature: A Critical Guide*, eds. John Lindow and Carol J. Clover, *Islandica* 45 (Ithaca, et al.: Cornell University Press, 1985): 48: “myths are not identical with religion and may flourish outside of a religious context.”

surely rest with those claiming that there was an opposition. That duty has not been fulfilled through adequate demonstration in the sources, while the notion of justification has been taken for granted on the basis of an assumption which seems rather derived from modern gut-feeling than medieval sources. To the contrary, the sources do, if anything, demonstrate the normality with which Christian medieval Icelanders used mythological material, with no hints of moral problems or religious guilt.

The following pages are devoted to this normality, and are split into two main sections. The former is a study in *Sturlunga saga*, the contemporary sagas of twelfth- and thirteenth-century Iceland. The latter takes up the case of skaldic poetry in *Sturlunga*, and proceeds to a broader discussion of skaldic poetry in general, genealogies, and *Snorra-Edda* and mythology.

Before moving on to *Sturlunga* a point should be explicitly emphasized, although quite implicitly done above: Christian medieval Icelanders, as we meet them in the sources, did not view paganism impartially, let alone favorably. Heathen religion itself is, quite expectantly, uniformly negatively viewed. We will encounter such instances in our survey, although they are not specifically under review.

II. The Attitude Towards Mythology – the Testimony of *Sturlunga*

Plowing *Sturlunga* only turns up a handful of instances where mythology is directly touched upon or referred to, and our focus is primarily on those. Also, we may occasionally encounter instances where thoughts of mythology are evoked while no direct reference is made. These instances are, however, rare. One is found in *Íslendinga saga*, where the course of events in the fateful year 1255 is told. Shortly before the killing of Oddur Þórarinnsson in *Geldingaholt*, *Hrafn Oddsson*, one of the two assailants, rides with his men over the *Hjaltadalsheiði* heath:

Ok er þeir kómu upp á heiðina, kenndi, at brá lit. Hrafnar tveir flugu með þeim um alla heiðina. Hrafn Oddsyni kvaðst þat vel líka, er nafnar hans váru þeim í sinni.⁸

⁸ *Sturlunga saga* I, eds. Jón Jóhannesson, Magnús Finnbogason, and Kristján Eldjárn (Reykjavík: Sturlunguútgáfan, 1946), 512.

Most modern readers probably think of Óðinn when reading this passage. The two ravens remind us of Huginn and Muninn, mythological figures and the two most famous of ravens. It is particularly noteworthy in this context that while Hrafn and his men are preparing the attack, Sturla Þórðarson, our storyteller, shows us the Christian religious side of Oddur: “Oddr svaf lítit um nóttina ok söng lengi ok las saltara sinn.”⁹ He is killed this very night after a spectacular defense. The ravens surely serve as an omen to the fight, but are they a reference to Óðinn? Ravens are associated with Óðinn in Norse mythology, and Óðinn is the god of death and battle, among other things. At the very end of *Íslendinga saga* we also find a tale of four dreams of a certain girl, Jóreiður in *Miðjumdalur*, all relating to events of this very year, 1255. The well-known literary character Guðrún Gjúkadóttir visits Jóreiður in her dreams. Jóreiður has not yet learned of the results of the battle on Þveráreyri from later that year, where Eyjólfur ofsi and Hrafn fought against Þorgils skarði and Oddur’s brother, Þorvarður, and she asks Guðrún about the fates of Eyjólfur and Hrafn. Guðrún, not favoring the two, says they will surely go “í helju heim”. The girl inquires why that is so. “Þá ætla þeir með illvilja sínum at koma heiðni á allt landit”, Guðrún replies.¹⁰ It is interesting to see the dream women linking Hrafn with heathen ethics so shortly after the raven story, and this even encourages us to take it, the two ravens, as some kind of a reference to Óðinn and paganism. However, the dream scene is the only thing in the saga that encourages such an understanding; there is nothing else in the saga that links Hrafn with paganism. Furthermore, it would be unique to learn of such an association of a thirteenth-century person. The dream scene may even be an interpolation,¹¹ and that would leave us with nothing to aid our understanding of the ravens as a reference to Óðinn.¹² What we

⁹ Ibid., 513.

¹⁰ Ibid., 519–522. There is further mention of *heiðni* in the dream sequence, again void of any mythological relations. Jóreiður asks Guðrún, when she reveals her identity in the third dream: “Hví fara heiðnir menn hér’ kvað mærin [i.e., Jóreiður]. ‘Engu skal þig þat skipta,’ segir hon [i.e., Guðrún], ‘hvárt em ek kristin eða heiðin, en vinr er ek vinar míns.’” Guðrún also comments: “Nú hefir þetta þrisvar borit fyrir þig, enda verðr þrisvar allt forðum. Þat er ok eigi síðr, at góð er guðs þrenning.”

¹¹ Ibid., 577.

¹² However, based on the general negativity of the saga’s references to Óðinn, cf. the examples reviewed below, one is led to assume that an association with Óðinn through the ravens is not intended as a favorable one.

arrive at, and that is our aim to show by dwelling on this example, is that we really do not know how exactly medieval audiences understood this passage and its equivalents.

The literary products of twelfth- and thirteenth-century Iceland bear indisputable witness to a profound and genuine interest in the past, not least the pre-Christian past. Mythology and mythologically related material figures large; one only needs to mention the Eddas. Thus it is noteworthy, if not surprising, to find Sturlunga as good as exempt of direct references to mythological material (barring skaldic diction, of course, in which there is plenty).

The scant references that are found, all but one in *Íslendinga saga*, can be said to be of three types. The first type, a single reference only, is a reference to Norse mythology that cannot, nevertheless, have had any mythological meaning whatsoever for a thirteenth-century Icelander. It is when April 28th 1237 is referred to in *Íslendinga saga* as “Týsdaginn eftir páskavíku”.¹³ This is no more than a conventional dating method, and gives us little to chew on. If it shows anything at all in our context, then it is how normal it was for Christian Icelanders to use the old day names without regarding it a heathen practice.¹⁴

The second type, again a single reference, embraces the practice of giving the *búðir* at alþingi names derived from Norse mythology: Snorri Sturluson’s *búð* Valhöll. During Snorri’s dispute with Magnús allsherjar- goði in the 1210’s he named his *búð* Grýla, doubtlessly to indicate that he was a force to be reckoned with.¹⁵ Later, during the summers of 1228, 1231,

¹³ Ibid., 404.

¹⁴ As we learn from *Jóns saga helga*, Bishop Jón Ögmundarson is said to have fought against the use of pagan day names during his bishopric at Hólar in the first quarter of the twelfth century, but this seemingly took some time to change. “Im Gegensatz zu anderen Bischofssagas ist die J[óns] s[saga] h[elga] in erster Linie kein histor[ischer] Bericht, sondern reine Hagiographie”, in the words of Hermann Pálsson and Rudolf Simek, and Jón’s reported stance on this matter is probably best understood within that context. *Biskupa sögur* I, ed. Guðbrandur Vigfússon (Copenhagen: Hið íslenska bókmenntafélag, 1858), 165, 237; Hermann Pálsson and Rudolf Simek, *Lexikon der altnordischen Literatur*, Kröners Taschenausgabe 490 (Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1987), 201.

¹⁵ *Sturlunga saga* I, 269. The ogress Grýla is well-known in later Icelandic folklore as the frightening mother of the *jólasveinar*. That ogress, or its forerunner, is mentioned twice in *Sturlunga*, clearly being referred to as some kind of a monster, “ok hefir á sér/hala fimmtán.” In other places in *Sturlunga*, and in other sagas as well, we find the word *grýla*, sometimes in plural, as meaning threats or intimidation. Grýla is also found as a *heiti* for a

and 1234, his *búð* is called Valhöll.¹⁶ This is probably not a new name for a new *búð*, but a new name for the *búð* that belonged to Snorrungagoðorð, the family chieftaincy of the Sturlungar. Snorri had strived for quite some time to pull Snorrungagoðorð out of the hands of Sturla Sighvatsson, his nephew and political opponent, and succeeded in summer of 1227.¹⁷ In the summer of 1228 Þorvaldur Vatnsfirðingur, Snorri's son-in-law, “tjaldaði Valhallardilk”, which seems then to be a *búð* attached to Snorri's Valhöll. Sturlunga shows no special attention to the name as such, and it is probably only a coincidence that we learn of it. Therefore we are not in a position to know if this particular *búð* was already called Valhöll before it came into Snorri's hands (if it really was a *búð* adjunct to the Sturlungar chieftaincy), whose idea it was to name it so, and why Valhöll was believed, by someone at least, to be a fitting name for a chieftain's *búð*. However, since this is the only *búð* we know that had a name derived from Norse mythology, and we know that it was the *búð* of Snorri Sturluson, we can reasonably assume that he was the name giver. Otherwise, it would be too bizarre a coincidence. We can also conclude from his other *búð*'s name, Grýla, that it was his practice to give his *búð* a clever and strange name. If Grýla was to refer to fear and force, to terrify Snorri's opponents, Valhöll must also have been a reference to characteristics Snorri thought fitting for a politician and a chieftain. In Snorra-Edda, which Snorri had probably completed at this point, poetic skills, wisdom, and immense cleverness are the main positive characteristics of Óðinn, the ruler of Valhöll.

Is Snorri likening himself to the heathen deity Óðinn or to the euhemerized and deified Óðinn? Inevitably it must have been a little bit of both. That Snorri chose to link himself to Óðinn in this fashion is highly interesting, not to say more, given the fact that all other references to Óðinn recorded in Sturlunga show an extremely negative view of that

giantess in Þulur, preserved in AM 748 Ib 4to; Ibid, 281, 324; *Sturlunga saga* II, 186, 307; *Þórðar saga breðu*, ed. Jóhannes Halldórsson, *Íslenzk fornrit 14* (Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1959), 188; *Heilagra manna sögur I: Fortællinger og legender om hellige mænd og kvinde*, ed. C. R. Unger (Christiania, 1877), 683; *Den norsk-islandske skjaldedigtning* IA., ed. Finnur Jónsson (Copenhagen: Gyldendal, 1912–15), 655; Terry Gunnell, “Grýla, Grýlur, ‘Grøleks’ and skeklers: Medieval Disguise Traditions in the North Atlantic,” *Arv: Nordic Yearbook of Folklore* 57 (2001): 33–54.

¹⁶ *Sturlunga saga* I, 319, 344, 374.

¹⁷ On Þórsnessþing in spring 1227 “tók Jón [murtur Snorrason] vit tveim hlutum [of Snorrungagoðorð], en Þórðr [Sturluson] hafði þriðjung.” Ibid., 315.

trickster. Snorri made every effort to increase his honor in the struggle for power and influence,¹⁸ and naming his *búð* Valhöll was undoubtedly a part of that. He would hardly have given his *búð* that name had it been a generally negative reference. Moreover, it is likely that Valhöll was intended not only to refer to the positive qualities of Óðinn himself, learning, wisdom, cleverness, and immense political abilities (Ynglinga saga offers a catalogue of these characteristics¹⁹), but also to serve as a general reference to Snorri's own education, learning, and cultural capital, to use a Bourdieuan term. Valhöll was thus a symbolic capital of Snorri's, symbolizing his cultural capital in the form of education and skills in *fræði*; the name of the *búð* reminded guests at alþingi of Snorri's mastery in *fræði* and *ars poetica*.²⁰ Snorra-Edda itself identifies Óðinn first and foremost with the skaldic tradition, and Ynglinga saga, most often but not indisputably assigned to Snorri, comments that this ancient chieftain and king “[m]ælti... allt at hendingum,” in his daily chat, “svá sem nú er þat kveðit, er skáldskapr heitir.”²¹ Lastly, Valhöll refers not only to Snorri's own cultural capital and the mythological Óðinn but also to the euhemerized Óðinn, a man so rich in cultural capital that it was transformed by his contemporaries and their descendants into religious capital.²² It is perceivable that the naming was made to evoke thoughts of deadly force as the mythological Valhöll was the house of the dead, and that would be in rhyme with the name Grýla. Snorri may not be known for deeds in the battlefield, but Sturlunga shows clearly that he played the deadly game of medieval Icelandic politics as ruthlessly as anyone, and did not hesitate in having people “removed.”

Two related instances should be mentioned before moving on to the third type, instances where men seem to look back to the pagan past for aid in their present struggle although no direct reference to mythology as such

¹⁸ Cf. Viðar Pálsson, “Var engi höfðingi slíkr sem Snorri.’ Auður og virðing í valdabaráttu Snorra Sturlusonar,” *Saga* 41:1 (2003): 55–96.

¹⁹ On the qualities deluding Óðinn's contemporaries and their descendants into deification, see: *Heimskringla* I, ed. Bjarni Aðalbjarnarson, Íslensk fornrit 26 (Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1941), 11–22, esp. 17ff.

²⁰ On Snorri's use of skaldic poetry as cultural capital in the field of power and politics, see: Kevin J. Wanner, *Snorri Sturluson and the Edda: The Conversion of Cultural Capital in Medieval Scandinavia*, Toronto Old Norse-Icelandic Series 4 (Toronto, et al.: University of Toronto Press, 2008).

²¹ *Heimskringla* I, 17.

²² Cf. the above reference to Ynglinga saga as well as the Edda's Prologue.

is made. These instances involve a comeback of the famous spear Grásíða. Well-known to saga audiences from Gísla saga, it suddenly pops up during a fierce dispute between Björn Þorvaldsson and Loftur biskupsson in the winter of 1220–1221, and is recollected in Íslendinga saga. In 1221 their flocks clashed in a mortal combat:

En er hann [i.e., Björn] kom aftr [to the battle], sáu þeir Guðlaugr [one of Loftur's men], at hann var berr um hálsinn. Hljóp Guðlaugr fram ok lagði til Bjarnar með spjóti því, er þeir kölluðu Grásíðu ok sögðu átt hafa Gísla Súrsson.

Björn is wounded, and Guðlaugur brings Loftur the news: “Loptr spyrr, hver því olli. ‘Vit Grásíða,’ svarar hann.” Snorri Sturluson and his men, who held grudges against Björn, celebrated the news, and composed some verses; one of them refers to Grásíða.²³ First of all we note Sturla’s phrasing: they “kölluðu” the spear Grásíða, and “sögðu átt hafa Gísla Súrsson.” Sturla does not seem to credit the claim. But we must ask why Guðlaugur and his men made it. Whether they themselves actually believed it is irrelevant, although a worthy question in itself; what matters is that they wanted others to believe that they fought with Grásíða. The real question is thus why they found that desirable. For luck or power of some sort? Believing an old and renowned weapon legitimating their actions in some sense? The story of Grásíða’s origins, not on skin yet at the time of the fight but probably circulating, makes the case even more interesting and mystifying. It is somewhat demystified later in Íslendinga saga when Sturla Sighvatsson fights his last fight with a Grásíða at Örlygsstaðir in 1238.²⁴ Sturla sagnari-tari does not indicate whether this is the same Grásíða as before, or if his namesake claimed it to be *the* Grásíða. The latter seems likely, given the description: “Sturla varðist með spjóti því, er Grásíða hét, fornt ok ekki vel stinnt málaspjót.” During battle, Sturla has to constantly step on it to level out the spearhead. He obviously did not choose it for its quality, and he could easily have, as a powerful chieftain and leader of hundreds, fought with new and excellent weapons. He chose not to. It is also noteworthy that Gissur Þorvaldsson found a reason to pick it up. What we gather from

²³ *Sturlunga saga* I, 280–282, 284.

²⁴ *Ibid.*, 435–436.

these depictions is that some thirteenth-century Icelanders chose to fight rather with poor and legendary weapons than actually good but historically insignificant ones.²⁵ It shows an interesting attitude towards the past, but no hints at either religious understanding of the practice or feelings of inappropriateness, religious or other.

The third and last type of mythological references in Sturlunga is when personal characteristics are described through references to the Norse pantheon. Snorri's self-reference is a close kin, but the examples gathered here are both more explicit in the text and used negatively. Only two gods are referred to: Óðinn and Freyr.

One of the two men in Sturlunga to be compared openly to Óðinn is Snorri's father, Hvamm-Sturla, a remarkable fact. He was witty and slick, not uncontrollably greedy yet determined and firm in his quest for power. He could play his role rather relentlessly, to great success, and his opponents frequently tired of what they felt to be excessive stubbornness and unjust demands of the self-seeker. One of those was Þorbjörg, the wife of Páll Sölvason in Reykholt, with whom Sturla so famously disputed in *Deildartungumál*. During talks between the rival parties in 1180, Þorbjörg lost her patience:

Þorbjörg ... var grim múðig í skapi ok líkaði stórilla þóf þetta. Hon hljóp fram milli manna ok hafði kníf í hendi ok lagði til Sturlu ok stefndi í augat ok mælti þetta við: "Hví skal ek eigi gera þik þeim líkastan, er þú vill líkastr vera, – en þar er Óðinn?"²⁶

Þorbjörg does not explain what characteristics exactly she is referring to, but it is obvious to all: the generally Machiavellian character of the two. Or to use Bishop Brandr's famous description of Sturla given the following year: "Engi maðr frýr þér vits, en meir ertu grunaðr um græzku."²⁷

The latter instance of an Óðinn reference is when Sturla sagnaritari compares Gissur Þorvaldsson to Óðinn. In 1261 Hallvarður gullskór, on king's orders, puts Hrafn Oddsson in charge of the Borgarfjörður region, thus replacing Gissur. Gissur himself had consigned the region to Sturla,

²⁵ Unless, of course, Gísli's Grásíða was so superbly made that after two and a half centuries in use it was still one of the best around, which is doubtful.

²⁶ *Ibid.*, 109.

²⁷ *Ibid.*, 113. On *Deildartungumál*, see: *Ibid.*, 109–114.

his ally at this point, who now felt betrayed. Sturla expressed his disappointment and anger in skaldic verse:

Rauf við randa stýfi,
 – rétt innik þat, – svinnan
 allt, þvít oss hefr vélta,
 Óðinn, þats hét góðu.
 Skaut, sás skrökmál flýtir,
 – skilk, hvat gramr mun vilja,
 Gautr unni sér sleitu – ,
 slægr jarl við mér bægi.²⁸

It must be an understatement when Magnús Finnbogason comments: “auk þess [i.e., that *Gizurr* is an alternative name for Óðinn] kann skáldið að hafa séð ýmislegt svipað í skapgerð þeirra Gizurar Þorvaldssonar og Óðins.”²⁹ The verse is extremely valuable in that it tells us what characteristics Sturla, a learned man who possibly studied with Snorri as a young man, associated with Óðinn. Firstly, Sturla says that Óðinn/Gissur *rauf við* Sturla *þats hét góðu*; secondly, Óðinn/Gissur has *vélað* Sturla; thirdly, Óðinn/Gissur is *slægr*; fourthly, Óðinn/Gissur *flýtir skrökmál*; fifthly, Óðinn/Gissur *skaut bægi við* Sturla; and sixthly, Gautur, which is Óðinn/Gissur, *unni sér sleitu*. Gissur is thus compared to Óðinn, whose characteristics are, in sum, to betray given promises, to be wily, foxy, and a liar, to turn his back on those he has previously allied with, and to aid trouble. The stanza is not laudatory. Similar use and understanding of Óðinn references are found elsewhere in the literature. In *Hákonar saga Hákonarsonar*, also by Sturla, we are at a feast:

Hertoginn [i.e., Skúli Bárðarson] spurði einn dag Snorra Sturluson í skemtan: „Hvárt er þat satt”, kvað hann, „at þér segit, at Óðinn, sá er atti forn-konungum saman, hétu Gautr öðru nafni?” „Satt er þat, herra”, segir Snorri. „Yrk nú vísu at því”, segir hertogi, “ok seg hversu mjök þessi líkist þeim.”³⁰

²⁸ Ibid., 528. The second *helmingur* of the stanza is also found in Sturlu þáttur, with the first line of the *helmingur* slightly different: “Skýtr, hinns skrökmál flýtir”, *Sturlunga saga* II, 231.

²⁹ *Sturlunga saga* I, 607.

³⁰ *Hakonar saga*, ed. Guðbrandur Vigfússon, *Icelandic Sagas And Other Historical Documents*

“Pessi” was Gautur Jónsson, a *lendur* man at the court and a controversial figure, as we may sense from the king’s request and its context in the saga. The verse was picked up by Ólafur hvítaskáld in the Third Grammatical Treatise, with the explanatory comment: “hér er eiginlig líking milli Óðins ok nokkurs illgjarns manns.”³¹

Before leaving Óðinn, let us poke the curious fact mentioned above: father and son being linked to Óðinn in two different ways in two different sagas. Is it a coincidence? Probably not. The incident in Sturlu saga is quite memorable, and forms an important link in the chain of events that led to Sturla’s defeat in the dispute and Snorri’s fostering at Oddi. Deildartungumál were in many ways unusual for their time, and Þorbjörg’s intimate greeting and action were probably infamous. Snorri, in his struggle towards the status of *stórgoði* in Borgarfjörður, must himself have added to the memory of Deildartungumál when he, around 1206, took over the *staður* in Reykholt.³² As has been argued elsewhere, Snorri’s choice of Reykholt as his primary seat of power in Borgarfjörður was probably no less symbolic than strategic: it symbolized the advancement of the Sturlungar family and increased Snorri’s honor as a political *föðurbetrungur*.³³ It is quite possible in this context that Snorri’s unique self-reference to Óðinn was a calculated move in this very game of honor, and that he was playing with the past in the name Valhöll: Sturla was likened to Óðinn in a degrading sense, but now the wheel of fortune had turned and Snorri made the positive reference himself. He named his *búð* Valhöll with, at least in part, his father’s incident in mind.

We will leave Óðinn with another equally attractive explanation of the same. It is possible that Hvamm-Sturla himself gave the *búð* of Snorrungagoðorð the name Valhöll, and that it survived beyond his days. That would explain why Snorri named his *búð* Grýla at first, but is then found in Valhöll exactly the first summer in which he has power over

Relating To The Settlements And Descents Of The Northmen On The British Isles II, *Rerum Britannicarum medii aevi scriptores* 88 (London: H. M. Stationary Office, 1887), 172–173.

³¹ The text is normalized. *Den tredje og fjerde grammatiske afhandling i Snorres Edda tilligemed de grammatiske afhandlinges prolog og to andre tilleg*, ed. Björn M. Ólsen, Samfundet til udgivelse af gammel nordisk literatur 12 (Copenhagen: S. L. Møller, 1884), 117.

³² *Sturlunga saga* I, 241–242.

³³ Viðar Pálsson, “Var engi höfðingi slíkr sem Snorri?": 73–74.

Snorrunagoðorð.³⁴ More importantly it renders Þorbjörg's remarks a new meaning: "Hví skal ek eigi gera þik þeim líkastan, *er þú vill líkastr vera.*" Is Þorbjörg referring to Sturla's Valhöll? Sturla's *búð* is mentioned only twice in Sturlu saga, and in neither case is its name revealed.³⁵ As we know from Sturlunga *búðir* usually had names. It is also noteworthy in this context what character traits of Sturla the author of his saga underlines, the description belonging to the same scene that called for Bishop Brandur's observation:

þá gekk Sturla fram á virkit fyrir búð sína, því at þat var oft háttir hans at setja á langar tölur um málaferli sín, því at maðrinn var bæði vitr ok tungumjúkr. Vildi hann ok, at þat væri jafnan frá borit, at hans virðing yrði viðfræg.³⁶

Sturla's chief concern is honor and reputation, his weapons are cleverness and oratorical skills. It is possible that he named his *búð* Valhöll as a move towards this goal, forging a link between himself and the clever and *tungumjúkur* Óðinn, a move that backfired. In either case, it seems secure to conclude that it was either of the two, Snorri and his father, who named his *búð* Valhöll as a positive reference, undoubtedly first and foremost to secure and increase his honor, as the sources so explicitly reveal was of primary importance to them both.

Freyr is referred to only once, when Þorvaldssynir refer to Sturla Sighvatsson, their mortal enemy, with the phrase Dala-Freyr. Their first use of it comes during their infamous Sauðafellsför in 1229. Having terrorized Sturla's household they thought they had a catch when coming to Sturla's sleeping space:

Peir Þórðr gengu at lokrekkjunni ok hjuggu upp ok báðu Dala-Frey þá eigi liggja á laun.³⁷

Further:

³⁴ His son, Jón, was formally put in charge of two thirds of it and Þórður, Snorri's brother, got a third.

³⁵ *Sturlunga saga* I, 86, 113.

³⁶ *Ibid.*, 113.

³⁷ *Ibid.*, 326.

Peir gengu at hvílu Solveigar [Sturla's wife] með brugðnum ok blóðgum vápnum ok hristu at henni ok sögðu, at þar váru þau vápnin, er þeir höfðu litat lokkinn á honum Dala-Freyr með.³⁸

Unfortunately for Þorvaldssynir Sturla was not home. He was at home, however, three years later, when Þorvaldssynir rode not far from his farm as if to goad him to violate the *gríð* granted to them. And that Sturla did: he caught them, had them worked over in an uneven fight, and finally had them axed. During the fight Sturla, standing by, picks up a stone and makes himself ready to throw, then pauses, and lets the stone fall to the ground. Þorvaldssynir goad Sturla, using the former *níð* as the whip: “Hví sækir hann Sturla eigi at? Ok ætla ek, at Dala-Freyr sanni nú nafn sitt ok standi eigi nær.”³⁹ The exact term Dala-Freyr does not appear elsewhere but straightforwardly translates literally into Freyr of Dalir. Its actual meaning in this context is also quite clear: do not hide yourself, loverboy! One of Sturla's main duties is, of course, to be on guard and protect his household; catching him off guard, and in bed at that, would have been quite dishonorable. The *níð* plays on these opposites: on-guard protection and off-guard *ars amandi*. During their last defense Þorvaldssynir use it again, quite explicitly, to mock Sturla for his inactiveness and passivity, a serious *níð* and *eggjun* at once. In the background is Freyr, associated with love and fertility. Guðrún Nordal attempted to read further into the term in an article in 1992, and touched on it again in her dissertation.⁴⁰ She argues that the term originated around Snorri Sturluson, whom rumors held might have been in connivance with Þorvaldssynir, and that it was intended to underscore Sturla's *ofsi* and *ofmetnaður*, in addition to its obvious meaning. Her argument rests on an interpretation of Snorri's Freyr as exemplifying the personal defects of *ofsi* and *ofmetnaður*, and ties in with her thesis, laid out in the dissertation, that Íslendinga saga as a whole revolves around Sturla/Freyr and Gissur/Óðinn.⁴¹ Whether the *níð*'s sub-reference is sufficiently argued for is debatable, but what matters here is

³⁸ Ibid., 327.

³⁹ Ibid., 348–357.

⁴⁰ Guðrún Nordal, “Freyr fifldur,” *Skírnir* 166:2 (1992): 271–294; Guðrún Nordal, *Ethics and action in thirteenth-century Iceland*, The Viking Collection: Studies in Northern Civilization 11 (Odense: Odense University Press, 1998), 179.

⁴¹ Ibid., 166–169, 182 *passim*, for Sturla as a wolf and Sturla's *ofsi*; Ibid., 58, 178–179 *passim*, for Sturla/Freyr-Gissur/Óðinn.

that mythological knowledge is used, as before, to illuminate a reference to personal characteristics, and that such use is neither understood religiously nor found inappropriate.

And that point may serve as a summary for Sturlunga as a whole. The entire corpus contains only a few but valuable references, outside the premises of skaldic poetry, to use of mythology. Two things are striking in particular. First, that the way in which mythology was employed in twelfth- and thirteenth-century political discourse shows unmistakably that mythological knowledge was expected among those participating in it and were thought of as conversant in it. It is reasonable to assume that naming a *búð* Valhöll or mocking a chieftain by calling him Freyr were not intended as “local references” in closed circles of a learned few, but rather as sharp comments to be understood by the many. Second, that knowledge, transmission, and use of mythology come through as a matter of course.

III. Skaldic Poetry and Christian Culture

Sturlunga is brimful of skaldic poetry, 149/150 stanzas.⁴² Régis Boyer counts a total of fifty-three kennings in them “dealing directly with mythology,” thereof thirteen involving Óðinn, five regarding Freyr, three concerned with Baldur, and one linked to Njörður.⁴³ As with non-poetic mythological references there is no hint of concern about the use of mythologically-based skaldic diction. Quite the other way: Sturlunga testifies to the naturalness, so to speak, of utilizing mythological material. This can be illustrated with an example.

On Easter 1207 Kolbeinn Tumason and his flock rode to the episcopal seat of Hólar, where Guðmundur góði, his archenemy, was waiting for them. Guðmundur stood with his men on the rooftops, the bishop showing no fear of the chieftain. In their famous and harsh dispute Guðmundur was not sparing on excommunications. That was at least Kolbeinn’s view, and at this meeting he publicly threw forth a stanza for all to hear:

⁴² Overview is, e.g., Guðrún Nordal, *Tools of Literacy: The Role of Skaldic Verse in Icelandic Textual Culture of the Twelfth and Thirteenth Centuries* (Toronto, et al.: University of Toronto Press, 2001), 90–96.

⁴³ Régis Boyer, “Paganism and Literature: The So-called ‘Pagan Survivals’ in the *samtíðarsögur*,” *Gripla* 1 (1975): 151–152.

Báls kveðr hlynr at Hólum
 hvern mann vesa í banni
 Gylfa láðs, þanns greiðir,
 geðrakkr, fyr mér nakkvat.
 Trautt kann hóf, sás háttar,
 hoddlestir, vel flestu,
 – meðr eru af því aðrir
 ósælir – , stórmæla.⁴⁴

Note Kolbeinn's kenning for the *geðrakkr* man in the first *helmingur*, for he calls him, Guðmundur that is, *Gylfa láðs báls hlynr*. The kenning is firmly based in pagan mythology and refers to the bishop himself: Gylfi is a name for a sea king, and *Gylfi's láð* is thus his kingdom, the sea; the *bál* of the sea is gold, as mythology reveals to us; and gold's *hlynr* belongs to a common group of kennings for a "human." The triple kenning thus simply means "man." If there ever was a motive and an opportunity to express dissatisfaction, religious or moral, with such a use then this must have been it. The dispute was ruthless, and every conceivable accusation was valuable. Had Guðmundur's men found Kolbeinn's use of this mythologically-based kenning possibly inappropriate, even if only *ad hoc* for political purposes, they surely would have snapped it up on the spot and turned it against him. The fact that they did not is a telling witness. In fact, they showed no attention to the matter.

Much the same is to be said of skaldic poetry in general. It remained central to Old Norse literature continually from the Viking Age into the later Middle Ages. Mass of skaldic poetry is scattered throughout the saga corpus, from the earliest sagas on, and there are no signs of failing interest or dull periods. It was a living practice among Christian Icelanders, not merely antiquarian hobbyhorses. It embraced Christianity at much the same time as the skalds themselves, and their companionship was not charged with tension. The quickest roundtrip is illuminating.

Of the *biskupasögur* only Páls saga byskups and the sagas of Guðmundur góði contain skaldic verses. Páls saga contains four laudatory stanzas by Ámundi smiður Árnason, simple and without mythologically-based

⁴⁴ *Sturlunga saga* I, 244–245ff.

kennings,⁴⁵ while the skaldic poetry found in the four sagas of Bishop Guðmundur exhibits various *heiti* and kennings derived from Norse mythology.⁴⁶ The translated saint's life *Jóns saga postula* IV is brought to an end with several skaldic stanzas, by Nikulás, “fyrsta ok fremsta Þverar munklifis abota i Eyiafirði,” “Gamla kanunk austr i Þyckabe,” both from the twelfth century, and Kolbeinn Tumason.⁴⁷ Dating from the thirteenth century are *Heilags anda vísur*, a translation of the Latin hymn *Veni creator spiritus* into *dróttkvætt*, the only surviving medieval translation of a foreign hymn into *dróttkvætt*.⁴⁸ Original poetry of religious subject is older still. The oldest preserved Christian *drápa* is Einar Skúlason's *Geisli*, recited at the consecration of the Cathedral of Niðarós in 1152/1153. Scholars have speculated, mostly on the ground of his extensively preserved output, that he was clerically trained and may even have served as a priest. Be that as it may, Einar's *Geisli* glorifies Ólafur helgi through the use of traditional skaldic diction, mythologically-based kennings notwithstanding.⁴⁹ And *Geisli* is no *rara avis*: The *drápa* *Harmsól* by the aforementioned Gamli kanúki and preserved in AM 757a 4to from around 1400 probably dates to the last third of the twelfth century, and of its numerous kennings a good deal is mythologically-based.⁵⁰ Not much younger, and possibly older, is *Placitus drápa*, preserved in AM 673b 4to from around 1200 and composed from the pre-mid-twelfth-century Norse translation of the saga. The saint's life is retold in skaldic verse and diction thick with mythologically-based kennings.⁵¹ A further survey of religious poetry in skaldic form would lead

⁴⁵ *Biskupa sögur* I, 138, 146-147.

⁴⁶ All four versions contain skaldic poetry, and while some stanzas are found in more than one version only a single stanza is found in all four. For A-version, see: *Guðmundar sögur byskups* I, ed. Stefán Karlsson, Editiones Arnarnæðæne B6 (Copenhagen: Reitzel, 1983), 17-255; for B-version, fragmentary in AM 657 C 4to, see: *Biskupa sögur* I, 559-618; the C-version is unpublished; for D-version, see: *Biskupa sögur* II, eds. Guðbrandur Vigfússon and Jón Sigurðsson (Copenhagen: Hið íslenska bókmenntafélag, 1878), 3-187.

⁴⁷ *Postola sögur: Legendariske fortællinger om Apostlernes liv [.] deres kamp for kristendommens udbredelse samt deres martyrdød*, ed. C.R. Unger (Christiania, 1874), 509-512.

⁴⁸ *Die Geistlichen Drápur und Dróttkvættfragmente des Cod. Am. 757 4to*, ed. Hugo Rydberg (Copenhagen, 1907), 1-4, 45-47; Martin Chase, S.J., “Christian Poetry,” *Medieval Scandinavia*, ed. Phillip Pulsiano (New York, et al.: Garland, 1993), 75.

⁴⁹ *Den norsk-islandske skjaldedigtning* IA, 459-473; Martin Chase, S. J., “Einar Skúlason,” *Medieval Scandinavia*, ed. Phillip Pulsiano (New York, et al.: Garland, 1993), 159.

⁵⁰ *Die Geistlichen Drápur*, 20-32; Bjarne Fidjestøl, “Gamli Kanóki,” *Medieval Scandinavia*, ed. Phillip Pulsiano (New York, et al.: Garland, 1993), 223-224.

⁵¹ The oldest preserved manuscript of the translation, although fragmentary, is the Norwegian

to the anonymous thirteenth-century *Líknarbraut*, its author possibly a cleric,⁵² to the fourteenth-century *Mariúdrápa*,⁵³ and to *Leiðarvísan*, preserved in fifteenth-century manuscripts but dated to the twelfth.⁵⁴

The manuscript tradition is also illuminating in this respect. A handy example of peaceful coexistence in manuscripts is found within the group of Snorra-Edda manuscripts: AM 757a 4to contains *Skáldskaparmál*, the so-called *Litla-Skálda*, a section of *Fenris úlfr*, *Pulur*, and *Ólafur hvítaskáld*'s skaldic-laden Third Grammatical Treatise along with *Heilags anda vísur*, *Leiðarvísan*, *Harmsól*, *Gyðingavísur*, *Líknarbraut*, and *Mariúdrápa*. AM 757a 4to is not the only Snorra-Edda manuscript to contain religious poetry: Just after *Rígsþula* and *Ókennd heiti* in the largest medieval Snorra-Edda manuscript, *Codex Wormianus*, a fifteenth-century hand has added *Mariúvísur*.⁵⁵

But the classic narrative of justification still holds two cards up its sleeve. The first is claimed to show that the conversion to Christianity caused a lull in use of mythologically-based kennings for some one-and-a-half centuries. The second that knowledge, transmission, and use of mythology and mythologically related material, and thus also mythologically-based diction, only returned when learned methods of justification and excuse had been successfully acquired and employed. It is to these two that we now turn, the latter first.

AM 655 IX 4to, dated to the mid-twelfth century. AM 673b 4to is believed to be a copy. The *drápa* itself is fragmentarily preserved, totaling fifty-nine stanzas out of probably seventy-eight in the original. Hermann Pálsson and Rudolf Simek maintain that the *drápa* "könnte schon um 1150, sicherlich aber vor 1180 verfaßt worden sein"; "Placitus drápa," ed. Jonna Louis-Jensen, *Plácitus saga*, ed. John Tucker, *Editiones Arnarnagnæanæ B:31* (Copenhagen: Reitzel, 1998), 93–123; John Tucker, "Placitus saga," *Medieval Scandinavia*, ed. Phillip Pulsiano (New York, et al.: Garland, 1993), 504–505; Chase, S. J., "Christian Poetry", 75; Hermann Pálsson and Simek, *Lexikon der altnordischen Literatur*, 281.

⁵² *Die Geistlichen Drápur*, 11–20, 47–53; Chase, S. J., "Christian Poetry", 75.

⁵³ *Die Geistlichen Drápur*, 32–43; Martin Chase, S. J., "Christian Poetry", 75.

⁵⁴ *Die Geistlichen Drápur*, 4–11; *Den norsk-islandske skjaldedigtning IA*, 618–626; Reidar Astås, "Leiðarvísan," *Medieval Scandinavia*, ed. Phillip Pulsiano (New York, et al.: Garland, 1993), 390.

⁵⁵ An overview of the main Snorra-Edda manuscripts is given in, e.g.: Guðrún Nordal, *Tools of Literacy*, second chapter (41–72).

IV. Justification or Understanding? The Conceptualization of Mythology and the Past

The world of Late Antiquity was marked by fusion of the Graeco-Roman and Judeo-Christian traditions, and the conceptualization of the pagan past, not least its intellectual heritage, became a matter of prime concern in patristic writings. Sailing between the two extremes exemplified by Tertullian and Origen in the third century early Christianity developed theological schemes of understanding the pagan past and its relations to the Christian present, three of which are of prime importance and dominated medieval intellectual culture: natural theology/religion, euhemerism, and demonology.

The Pauline theology of natural religion was read most frequently by Late Antique and medieval authors from Rom.1:19–20,⁵⁶ arguably the most important scriptural passage in medieval thought, and cited and built heavily upon by Augustine among others. By arguing in a platonic fashion that paganism was at heart a perverted and imperfect understanding of true religion, deduced from the physical and visual world through reason vis-à-vis divine illumination, a conceptual link between past and present, paganism and Christianity, was formed. Gregory the Great's *Moralia in Job* is fundamental in this respect, and the *topos* of the "Book of Nature" became standard in early and medieval Christianity.⁵⁷

Euhemerism offered another, albeit closely related and complementary, conceptual tool. Although of pre-Christian origin it was employed early on by many of the most widely read and influential Christian writers to account for the emergence of pagan deities, arguing that pagan gods were deified historical persons of heroic status. Wisdom 14 offered scriptural support (20):

⁵⁶ "For what can be known about God is plain to them, because God has shown it to them. Ever since the creation of the world his eternal power and divine nature, invisible though they are, have been understood and seen through the things he has made."

⁵⁷ "A certain philosopher asked St. Anthony: 'Father, how can you be so happy when you are deprived of the consolation of books?' Anthony replied: 'My book, O philosopher, is the nature of created things, and any time I want to read the words of God, the book is before me.'" *The Wisdom of the Desert*, transl. Thomas Merton (New York: New Directions, 1960), 29.

multitudo autem hominum, abducta per speciem operis, eum qui ante tempus tanquam homo honoratus fuerat nunc deum aestimaverunt...

Augustine lays it out in several places in *The City of God*, e.g.:

De quibus credibilior redditur ratio, cum perhibentur homines fuisse, et unicuique eorum ab his qui eos adulando deos esse voluerunt, ex ejus ingenio, moribus, actibus, casibus, sacra et solemnia constituta.⁵⁸

Similarly, Isidore of Seville takes it up in *Etymologiae* VIII 11:

Quos pagani deos asserunt, homines olim fuisse produntur, et pro uniuscujusque vita vel meritis, coli apud sios post mortem cæperunt.⁵⁹

Euhemerism thus spread as widely as possible in learned medieval circles.⁶⁰

Demonology took the opposite view of euhemerism in grouping pagan deities as devilish deceptions, and was employed mainly in sterner ecclesiastical writings, e.g., in the field of hagiography.⁶¹

Snorra-Edda, the medieval storehouse of Norse mythology, should be and has been read against this intellectual and theological background. Snorri's conception of the past and its link to the Christian present revolves around the complementarity of natural religion and euhemerism, as is seen most explicitly in the Prologue. It opens with a detailed explanation of natural religion, how true knowledge of God was lost, and how

⁵⁸ *De Civitate Dei*, ed. J. P. Migne, *Patrologia Latina: Patrologiæ cursus completus, Series Latina* 41 (Paris, 1843), 208.

⁵⁹ *Etymologiae*, ed. J. P. Migne, *Patrologia Latina: Patrologiæ cursus completus, Series Latina* 82 (Paris, 1878), 314.

⁶⁰ On euhemerism, natural theology, and demonology in medieval Icelandic sources, see, e.g.: Andreas Heusler, *Die gelehrte Urgeschichte*; Rudolf Schomerus, *Die Religion der Nordgermanen im Spiegel christlicher Darstellung* (Leipzig: Robert Noske, 1936); Lars Lönnroth, "The Noble Heathen: A Theme in the Sagas," *Scandinavian Studies* 61 (1969): 1–29; Anthony Faulkes, "Descent from the gods," *Mediaeval Scandinavia* 11 (1978–1979 [publ. 1982]): 92–125.

⁶¹ Snorra-Edda makes no use of demonology, although the term *Gylfaginning* has been found to smell of it, if faintly.

the existence and imperfect understanding of the Creator were deduced through examination of his creation:

Af þvílíkum hlutum grunaði þá, at nokkurr mundi vera stjórnari himintunglanna, sá er stilla myndi gang þeira at vilja sínum, ok myndi sá vera ríkr mjök ok máttigr, ok þess væntu þeir, ef hann réði fyrir höfuðskepnunum, at hann myndi ok fyrr verit hafa en himintunglin... Þá vissu þeir eigi, hvar ríki hans var; en því trúðu þeir, at hann réð öllum hlutum á jörðu ok í lopti himins ok himintunglum, sævarins ok veðranna.⁶²

But their knowledge was limited to human reason and unaided by divine illumination:

En alla hluti skildu þeir jarðligri skilningu, þvíat þeim var eigi gefin andlig spekðin; svá skildu þeir, at allir hlutir væri smíðaðir af nokkuru efni.⁶³

He then describes the rise of Norse paganism as the deification of ancient kings, migrating from Asia to the North:

í þeim hluta veraldar [i.e., Asia] er öll fegrð ok prýði ok eignir jarðar-ávaxtar, gull ok gimsteinar; þar er ok mið veröldin; ok svá sem þar er jörðin feagri ok betri öllum kostum en í öðrum stöðum, svá var ok mannfólkit þar mest tígnað af öllum giptunum, spekinni ok aflinu, fegrðinni ok allz konar kunnostu.⁶⁴

...

EN hvar sem þeir [i.e., Óðinn and his men] forv ifir lönd, þa var agæti mikit fra þeim sagt, sva at þeir þottv líkari goþvm en monnvm.⁶⁵

...

ok sa timi fylgþi ferþ þeira [i.e., Óðinn and his men], at hvar sem

⁶² *Edda Snorra Sturlusonar: Udgivet efter håndskrifterne af kommissionen for det arnamagnæanske legat*, ed. Finnur Jónsson (Copenhagen: Gyldendalske Boghandel – Nordisk Forlag, 1931), 2–3.

⁶³ *Ibid.*, 3.

⁶⁴ *Ibid.*, 3.

⁶⁵ *Ibid.*, 5.

þeir dvalþvz ilandvm, þa var þar ar ok friþr, ok trvþv allir, at þeir væri þes raþande, þviat þat sa rikis-menn, at þeir voro vlikir aþrvvm monnvm, þeim er þeir havfþv set, at fegrþ ok sva at viti.⁶⁶

The framework of Snorra-Edda is thus thoroughly learned and Christian, and firmly in the tradition of classical and Catholic intellectual culture. Snorri's aim as a mythographer was not only to write a handbook in skaldic poetry and background stories to kennings, but also to conceptualize the past from a world-historic and Christian perspective. But in no sense whatsoever is Snorra-Edda a religious work of pagan myths, and no sources point in the direction of such an understanding among medieval men. Only Snorri's classic and well-known statement in *Skáldskaparmál* may appear to hint at such an impression:

en ecki er at gleyma eþa osana sva þesar frasnir, at taka or skaldskapinvm fornar kenningar, þær er höfvtskald hafa ser lika latit, en eigi skvlo kristnir menn trva aheiþin goð ok eigin asanyndi [þesa sagna anan veg en sva sem her finz ivphafi bokar.⁶⁷

But this is, of course, a mere rhetorical comment, void of religious meaning in itself and quite expected in a medieval treatise incorporating myths. To interpret this passage, put down well over two hundred years after the Conversion, as actual worries of Snorri's that some of his audiences might be or become pagan would be absurd. The core of the passage as a whole is quite clear: The fact that the stories are untrue, and one should know that they are, should not in and of itself lead to their dismissal, and therefore also of the old kennings in skaldic poetry of which they form basis and the skaldic *auctores* accepted.

There is no way of knowing through which works and authors exactly medieval Icelanders were schooled in these learned traditions. Ælfric's homily *De falsis Diis* is preserved in a Norse translation in *Hauksbók* from the early fourteenth century, but the translation itself may be from as early as the twelfth century. Euhemerism is put to the fore:

⁶⁶ Ibid., 6.

⁶⁷ Ibid., 86.

Enda fengu þeir enn meiri villudóm ok blótuðu menn þá er ríkir ok rammir váru í þessum heimi síðan er þeir vóru dauðir, ok hugðu þat at þeir myndu orka jafnmiklu dauðir sem þá er þeir vóru kvikir...⁶⁸

Snorri himself would not have had to search far for euhemeristic learning as it is found in *Skjöldunga saga*, or more accurately in *Upphaf allra frásagna*, a leftover of the now lost original, and has been linked to Oddi around 1200:⁶⁹

Óðinn ok hans synir váru stórum vitrir ok fjölkunnigir, fagrir at álitum ok sterkir at afli. Margir aðrir í þeira ætt váru miklir afburðarmenn með ýmisligum algerleik ok nokkura af þeim tóku menn til at blóta ok kǫlluðu goð sín.⁷⁰

Saxo's *Gesta Danorum* and *Historia Norwegiæ*, both from around 1200, also display euhemeristic ideas. The sources do not allow us to reach much further back, but it should be clear – this point cannot be overemphasized – that dating the arrival in Iceland of these inextricably Christian intellectual concepts is inseparable from dating the arrival of Christianity itself.

Genealogies offer a somewhat special case. Ari fróði, a most Christian author, ends *Íslendingabók* with his own genealogy stretching back to Freyr, Njörður, and Yngvi.⁷¹ Other genealogies, found in various sources, reach even further back, in the extreme back to Óðinn to Troy to Saturn to Adam. The immanent question: Are these euhemerized genealogies of pagan origin, and thus pagan remnants excused through euhemerism, or does their origin lie with the same Christian authors that euhemerized them? Anthony Faulkes has argued the latter, and quite convincingly.⁷²

His argument is mainly twofold. First, we simply lack sources to back up a claim of pagan origin. The three oldest *langfedgatöl* are *Ynglingatal*,

⁶⁸ The text is normalized. *Hauksbók efter de Arnamagnæanske håndskrifter no. 371, 544 og 675, 4° samt forskellige papirshåndskrifter*, ed. Finnur Jónsson (Copenhagen: Kongelige nordiske oldskrift-selskab, 1892–1896), 158.

⁶⁹ Bjarni Guðnason, *Um Skjöldunga sögu* (Reykjavík: Menningarsjóður, 1963), 272–283.

⁷⁰ *Skjöldunga saga*, ed. Bjarni Guðnason, Íslenzk fornrit 35 (Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1982), 39.

⁷¹ *Íslendingabók*, ed. Jakob Benediktsson, Íslenzk fornrit 1 (Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1968), 27–28.

⁷² Faulkes, “Descent from the gods.”

Háleygjatal, and Noregskonungatal. Ynglingatal, thirty-eight stanzas by Þjóðólfrur úr Hvini and incorporated by Snorri in Ynglinga saga, traces the kings of Norway back to Fjölnir. Snorri added Óðinn, Njörður, and Yngvi/Freyr/Yngvi-Freyr before Fjölnir (Óðinn not being Njörður's son), and is unlikely to have done so on grounds of lost verses of Ynglingatal.⁷³ Eyvindur skáldaspillir's Háleygjatal, preserved in sixteen stanzas and half-stanzas in Heimskringla, Snorra-Edda, and Fagurskinna, and dated to the late tenth century, traces the earls of Hlaðir back to Óðinn and his son, Sæmingur.⁷⁴ The poem is, however, so poorly preserved that its original genealogical line is obscure.⁷⁵ The youngest in the group, Noregskonungatal, dates to the last quarter of the twelfth-century, and exhibits no gods or divine progenitors.⁷⁶ Taken as a whole, the oldest *langfeðgatöl* do not suffice to uphold a claim of pre-Christian genealogies extending back to then divine figures.

Faulkes's second main argument is particularly persuasive. Through compilation and analysis of the extant genealogies a dominant chronological trend is identified: expansion through time. Ari took his line back to Yngvi Tyrkjakonungur, as noted, but it seems to be only around 1200 that all the three major houses in Scandinavia, Ynglingar, Hlaðjarlar, and Skjöldungar, had put Óðinn as progenitor. This development happened earlier still in England, which leads Faulkes to suspect Anglo-Saxon influence on the genealogical elevation of Óðinn. At much the same time eleven generations were put before Óðinn, while Snorra-Edda extends the line further yet to the Trojans and Thrór/Þór.⁷⁷ The two final steps were taken in Codex Wormianus, from Troy to Saturn, and in the Sturlungar genealogies, from Saturn to biblical genealogies and Adam.⁷⁸ All these genealogies appear euhemerized, and if we were to argue for pagan genealogies stretching back to divine progenitors then we would be facing a development of extended genealogies that were shortened before being re-extended, a

⁷³ *Heimskringla* I, 9–25; Faulkes, “Descent from the gods”: 96–97.

⁷⁴ *Den norsk-islandske skjaldedigtning* IA, 68ff, IB, 60ff.

⁷⁵ Faulkes, “Descent from the gods”: 97–98.

⁷⁶ *Flateyjarbók* III, ed. Sigurður Nordal ([Reykjavík]: Flateyjarútgáfan, 1945), 131–139.

⁷⁷ *Edda Snorra Sturlusonar*, 4–6.

⁷⁸ *Diplomatarium Islandicum I: Íslenzkt fornbréfasafn, sem hefir inni að halda bréf og gjörn- inga, dóma og máldaga, og aðrar skrár er snerta Ísland eða íslenzka menn*, 834–1262, ed. Jón Sigurðsson (Copenhagen: Hið íslenzka bókmenntafjelag, 1857–1876), 501–506; III. 1269–1415, ed. Jón Þorkelsson (1896), 10–13; Faulkes, “Descent from the gods”: 99–106.

rather unattractive and illogical thesis. Should that nonetheless have been the case then would the latter extensions be new extensions (non-pagan then) or the reattachment of an older set(s)? If the latter, then how were these genealogical bits transmitted over the chronological gap, by whom, and why? The more one pushes the thesis the less attractive it becomes. Besides, the genealogical writings at hand bear close affinity to classical and medieval learned traditions, and are to be seen first and foremost as products of Christian European culture. Euhemeristic genealogies appear in Jordanes, Bede, and other Late Antique and medieval *auctores*.⁷⁹

Euhemerism and natural religion were developed as conceptual tools when Christianity was in its infancy and youth, when the pagan past impinged upon the new intellectual and religious landscape that was gradually forming in the transformative period of later-Roman and post-Roman Europe, and when the issue of proper Christian attitude towards the pagan past – cultural, religious, intellectual – was fresh, open to debate, and without a venerable tradition to consult. Centuries later, when Christianity reached Iceland, a venerable tradition existed. Christian culture had come to terms with the past in the sense that it had incorporated conceptual categories for understanding the pagan past in terms of the Christian present and future. Subjects that might previously have been taboos, and in need of excuse or justification of some sort to become suitable topics of discussion, fell from the list of suspects. When Christianity, in its religious and cultural totality, reached Iceland it enabled medieval Icelanders to apply a learned understanding to their pagan past and some of the most important surviving cultural aspects of it. Depicting Christianity simultaneously taking a stand against the knowledge, transmission, and use of mythological material offers a contradiction ill-supported by the sources.

V. Mythological Knowledge – the Question of Religious Interpretation of Skaldic Development

The notion of justification or excuse in the context of mythological knowledge and its use in early Christian Iceland inevitably begs the fundamental question: Who exactly was against it? The answer offered never really extends beyond the vague assumption of “the church” and/or

⁷⁹ cf. Faulkes, “Descent from the gods”: 93.

“Christianity,” without any specification of what exactly is meant by such terms, void as they are of empirical demonstration through citation to relevant sources. The opposition is assumed, but the sources do not reveal it. A closely related set of questions in this context: What was the state of mythological knowledge in Christian medieval Iceland? Was mythological knowledge general? Was it declining? Who possessed it? Who transmitted it and made use of it?

There are hardly any sources that demonstrate a decline in knowledge of mythology in the age of skaldic poetry. Quite the contrary: solid, even thorough, knowledge in mythology is testified to widely in the sources. Nevertheless, strong notion seems still to be among many that Snorri wrote the Edda as some sort of a rescue project. The work is, among other things, a handbook in skaldic poetry, particularly in the mythological knowledge necessary to understand and acquire fluency in the art of kennings:

En þetta er nú at segja vngvum skaldvum, þeim er girnaz at nema mal skaldskapar ok heyia ser orþfiolþa með fornvm heitvm eþa girnaz þeir at kvna skilia þat, er hvlit er qvepit, þa skili hann þesa bok til fropleiks ok skemtvar ...⁸⁰

But the assumption that Snorri was documenting knowledge in decline seems to rest on the dubious and unspoken assumption that documentation must in and of itself suggest a declining knowledge in that which is being documented. Cyclical argumentation is not far away: The writing of Snorra-Edda is first used to demonstrate a decline in mythological knowledge, and then a decline in mythological knowledge is used to explain the motivation behind its documentation.

The role played by skaldic poetry in the saga corpus does not attest to decline in knowledge, transmission, and use of mythology and mythological material. Skaldic poetry fills sagas of all periods, and we have to assume that the authors understood what they were writing, and that they did not fill their works with poetry none of the audiences really understood. The fact that even Snorri could occasionally misunderstand some of the oldest poetry, as did some saga authors once in a while, does not hint at decline. The skaldic tradition was already centuries old when Snorri and others

⁸⁰ *Edda Snorra Sturlusonar*, 86.

were writing and recollecting some of the oldest verses, and it is only normal that over such a long period of time some kennings and/or dictional tricks and stylistics had become obscure to later observers.

Saints' lives offer a particularly interesting view into the state of mythological knowledge. John Lindow has shown that name replacements in translated saints' lives (Jupiter to Óðinn, etc.) were in fact much more than just that: they were localizations.⁸¹ Demonological as well as euhemeristic explanations are used, the latter emphasizing that the "gods" were only mortal and sinful human beings. What captures our attention when the process of localization is analyzed is that the translators, presumably clerics, not only possessed mythological knowledge but apparently also found nothing wrong with publicizing that fact. Furthermore, the use of mythology in the saints' lives suggests that the audiences were expected to be not too badly versed in it either, for they would have to make use of it to fully capture some of the arguments made. Is this the church and/or the clerics that opposed, on religious grounds, the knowledge, transmission, and use of mythological material? Would they have fed the common people mythological knowledge by incorporating it into saints' lives that were presumably read aloud in churches on the holy days of the saints? That would have been a strange strategy, indeed. To the contrary, it has become increasingly clear in recent years that the literary corpus of medieval Iceland and the world of Norse myth belonged, to an extraordinary degree, to the same intellectual sphere. Mythological knowledge seems to have been expected of the readers and audiences of works of the most varied types. No scholar has demonstrated this better than Margaret Clunies Ross in her two-volume *Prolonged Echoes*, arguing for the presence of "mythic schemas" in the literary culture of medieval Iceland (the title is descriptive).⁸²

The circle has now tightened around a classic thesis in the field of skaldic poetry, a thesis that exemplifies the assumption that there was a religious collision between "Christianity" and mythological knowledge in general, skaldic poetry in particular: For a century and a half after the Conversion skalds shun mythologically-based kennings for religious rea-

⁸¹ John Lindow, "Norse Mythology and the Lives of the Saints," *Scandinavian Studies* 73:3 (2001): 437–456.

⁸² Margaret Clunies Ross, *Prolonged Echoes: Old Norse myths in medieval Northern society I: The myths*, II: *The reception of Norse myths in medieval Iceland*, The Viking Collection: Studies in Northern Civilization 7, 10 (Odense: Odense University Press, 1994, 1998).

sons, until euhemerism and natural theology offered excuse and justification for an old-skaldic renaissance of the late twelfth and early thirteenth centuries. Pagan kennings were revived, the dust was blown of mythological knowledge. This thesis is problematic on several levels.

The notion that skaldic poetry became somewhat simpler and its diction less laden with kennings in the eleventh and early twelfth centuries extends back to Finnur Jónsson and earlier.⁸³ The religious framework of the thesis is associated primarily with Jan de Vries's *De skaldenkenningen met mythologischen inhoud*, published in 1934 and his main contribution to a debate on the issue with Hans Kuhn.⁸⁴ Besides de Vries's study, which argues for a lull in use of pagan kennings both numerically and relatively in the given period, there seem to be few if any studies that systematically and empirically demonstrate the thesis through counting; and we should emphasize that it is a *thesis*. But would a systematic count do the job? Is a systematic count possible? Such a count, like de Vries's, relies on absolute accuracy in dating of all skaldic poetry. Without absolute certainty in the dates of the poetry in question a count would quickly incorporate a distortion to the degree of meaninglessness. Since Finnur Jónsson's fundamentalist stand on the issue just around a century ago, arguing generally for the trustworthiness of the dates given by medieval writers themselves, the development has been gradually but decisively towards skepticism. The problems facing us in dating skaldic poetry are not of minor sorts.⁸⁵

⁸³ Finnur Jónsson, *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie* I, 2nd ed. (Copenhagen: G. E. C. Gad, 1920), 389; see also Erik Noreen, *Studier i fornvästnordisk diktning*, Uppsala Universitets årsskrift IV:2, Filosofi, språkvetsenskap och historiska vetenskaper 3 (Uppsala: Lundequistska bokhandeln, 1923), 27–44.

⁸⁴ Jan de Vries, *De skaldenkenningen met mythologischen inhoud*, Nederlandsche bijdragen op het gebied van germaansche philologie en linguistiek 4 (Haarlem: H. D. Tjeenk Willink & Zoon, 1934); Kuhn, "Das nordgermanische Heidentum"; Jan de Vries, "Kenningen und Christentum," *Zeitschrift für deutsches Altertum* 87 (1956–1957): 125–131.

⁸⁵ Finnur Jónsson, *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historia* I, 357–367, 390–398, *passim*. Doubts about accurate dating of skaldic poetry were voiced already in the nineteenth century, e.g., by Guðbrandur Vigfússon in *Corpus poeticum boreale: The Poetry of the Old Northern Tongue, from the Earliest Times to the Thirteenth Century*, eds. and transl. Guðbrandur Vigfússon and F. York Powell (New York: Russel & Russel, 1965 [orig. 1883]), lxxxiiff. The literature of the past century outlining the problems of dating skaldic poetry is voluminous; for an overview, see Roberta Frank, "Skaldic Poetry," *Old Norse-Icelandic Literature: A Critical Guide*, eds. John Lindow and Carol J. Clover, *Islandica* 45 (Ithaca, et al.: Cornell University Press, 1985), 157–196.

But while this fact prevents us from detecting such finer points of development in skaldic diction as the exact ratio between certain types of kennings in narrower periods, it does not prevent us from detecting the bigger strokes. The impression is certainly that skaldic poetry went through at least three major stylistic phases with regard to kennings and diction: in the Viking Age it was rather sturdy, heavy on kennings, and riddle-like in character, around the turn of the millennium its style became generally lighter and more straightforward, with fewer and simpler kennings, and in the later twelfth century the taste swung again towards a more ornamented style of kennings in the spirit of the old days. As all other art forms that are in use over prolonged periods of time skaldic poetry was fluid but not static, and it goes without saying that it was subject to ever-changing taste and fashion. The tendency to view the “middle period” as somehow abnormal, calling for external explanatory factors (such as religion), probably owes much to the Snorristic spell: the often irresistible tendency of modern students to grant the teachings of this supreme and incomparable teacher on skaldic poetry the status of absolute normality. We should remind ourselves regularly that deviation from Snorri’s taste and aesthetics, which were quite definite, is not a sign of abnormality. The insistence on interpreting the development of skaldic diction in religious terms relies on the same presuppositions as before: that composing a skaldic stanza using mythologically-based kennings was perceived of as a religious act. Locating that understanding, as well as the assumed opposition, in the sources is problematic. The only instances found are references to the insistence of the two Ólafar not to listen to or receive poetry incorporating mythologically-based kennings, recounted in *Hallfreðar saga* and *Heimskringla*.⁸⁶ *Hallfreður vandræðaskáld*, who served both Hákon Hlaðajarl and Ólafur Tryggvason, is then the classic example of the turning tide.⁸⁷ However, these remarks are first and foremost an evidence for the personal piety of the two king-saints (or the personal piety attributed to them), and carries as much historical weight

⁸⁶ *Hallfreðar saga*, ed. Einar Ól. Sveinsson, Íslenzk fornrit 8 (Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1934), 155–156; *Heimskringla* II, 55.

⁸⁷ cf. Kare Ellen Gade, “Poetry and its Changing Importance in Medieval Icelandic Culture,” *Old Icelandic Literature and Society*, ed. Margaret Clunies Ross, Cambridge Studies in Medieval Literature 42 (Cambridge, et al.: Cambridge University Press, 2000), 73–74.

with it in terms of general attitude towards mythology as the hagiographic piety of Jón Ögmundarson.

Excluding religious attitude from the possible causal factors in the stylistic development of skaldic poetry has been our final concern, while detecting the remaining possibilities is beyond it. We might end, though, by noting that judging from *Lilja*, the end of the skaldic tradition had less to do with doctrine and religious opposition than function, less to do with religious acculturation than changing needs. Perhaps Brother Eysteinn was under the Snorristic spell when he cited the riddle-like characteristics of skaldic poetry as the main reason for its unsuitability for illuminating and clarifying Christian doctrine; of different types of kennings he could not have cared less:

Varðar mest að allra orða
undirstaða sé réttlig fundin,
eigi glögg þótt Edduregla
undan hljóti að víkja stundum.

Sá, er óðinn skal vandan velja,
velr svo mörg í kvæði að selja,
hulin fornyrðin, að trautt má telja,
tel eg þenna svo skilning dvelja.
Vel því – að hér má skýr orð skilja, –
skili þjóðir minn ljósan vilja, –
tal óbreytilegt veitt af vilja.
Vil eg, að kvæðið heiti *Lilja*.⁸⁸

⁸⁸ *Lilja*, ed. Pétur Már Ólafsson [after Guðbrandur Jónsson's edition ([Reykjavík]: Helgafell, [1951])] (Reykjavík: Vaka-Helgafell, 1992), 105.

BIBLIOGRAPHY

Primary sources

- Biskupa sögur* I-II, ed. Guðbrandur Vigfússon and Jón Sigurðsson. Copenhagen: Hið islenzka bókmenntafélag, 1858–1878.
- Corpus poeticum boreale: The Poetry of the Old Northern Tongue, from the Earliest Times to the Thirteenth Century*, eds. and transl. Guðbrandur Vigfússon and F. York Powell. New York: Russel & Russel, 1965 [orig. 1883].
- De Civitate Dei*, ed. J. P. Migne. Patrologia Latina: Patrologiæ cursus completus. Series Latina 41. Paris, 1843.
- Diplomatarium Islandicum* I, III: *Íslenzkt fornbréfasafn, sem hefir inni að halda bréf og gjörninga, dóma og máldaga, og aðrar skrár er snerta Ísland eða islenzka menn*, 834–1262, ed. Jón Sigurðsson, 1269–1415, ed. Jón Þorkelsson. Copenhagen: Hið islenzka bókmenntafélag, 1857–1876, 1896.
- Edda Snorra Sturlusonar: Udgivet efter håndskrifterne af kommissionen for det arnamagnæanske legat*, ed. Finnur Jónsson. Copenhagen: Gyldendalske Boghandel – Nordisk Forlag, 1931.
- Etymologia*, ed. J. P. Migne. Patrologia Latina: Patrologiæ cursus completus. Series Latina 82. Paris, 1878.
- Flateyjarbók* III, ed. Sigurður Nordal. [Reykjavík]: Flateyjarútgáfan, 1945.
- Die Geistlichen Drápur und Dróttkvættfragmente des Cod. Am. 757 4to*, ed. Hugo Rydberg. Copenhagen, 1907.
- Guðmundar sögur byskups* I, ed. Stefán Karlsson. Editiones Arnamagnæanæ B:6. Copenhagen: Reitzel, 1983.
- Hakonar saga*, ed. Guðbrandur Vigfússon. *Icelandic Sagas And Other Historical Documents Relating To The Settlements And Descents Of The Northmen On The British Isles* II. *Rerum Britannicarum medii aevi scriptores* 88. London: H. M. Stationary Office, 1887.
- Hallfreðar saga*, ed. Einar Ól. Sveinsson. Íslenzk fornrit 8. Reykjavík: Hið islenzka fornritafélag, 1934.
- Hauksbók efter de Arnamagnæanske håndskrifter no. 371, 544 og 675, 4° samt forskellige papirshåndskrifter*, ed. Finnur Jónsson. Copenhagen: Kongelige nordiske oldskrift-selskab, 1892–1896.
- Heilagra manna sögur* I: *Fortællinger og legender om hellige mænd og kvinder*, ed. C. R. Unger. Christiania, 1877.
- Heimskringla* I–II, ed. Bjarni Aðalbjarnarson. Íslenzk fornrit 26, 27. Reykjavík: Hið islenzka fornritafélag, 1941, 1945.
- Íslendingabók*, ed. Jakob Benediktsson. Íslenzk fornrit 1. Reykjavík: Hið islenzka fornritafélag, 1968.
- Lilja*, ed. Pétur Már Ólafsson [after Guðbrandur Jónsson's edition ([Reykjavík]: Helgafell, [1951])]. Reykjavík: Vaka-Helgafell, 1992.

- Den norsk-islandske skjaldedigtning* IA-IB, ed. Finnur Jónsson. Copenhagen: Gyldendal, 1912–15.
- “Placitus drápa,” ed. Jonna Louis-Jensen. *Plácidus saga*, ed. John Tucker. *Editiones Arnamagnæanæ* B:31. Copenhagen: Reitzel, 1998, 93–123.
- Postola sögur: Legendariske fortællinger om Apostlernes liv [,] deres kamp for kristendommens udbredelse samt deres martyrdød*, ed. C.R. Unger. Christiania, 1874.
- Skjöldunga saga*, ed. Bjarni Guðnason. Íslenzk fornrit 35. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1982.
- Sturlunga saga* I–II, eds. Jón Jóhannesson, Magnús Finnbogason, and Kristján Eldjárn. Reykjavík: Sturlunguútgáfan, 1946.
- Den tredje og fjerde grammatiske afhandling i Snorres Edda tilligemed de grammatiske afhandlinges prolog og to andre tilleg*, ed. Björn M. Ólsen. Samfundet til udgivelse af gammel nordisk literatur 12. Copenhagen: S. L. Møller, 1884.
- The Wisdom of the Desert*, transl. Thomas Merton. New York: New Directions, 1960.
- Þórðar saga breðu*, ed. Jóhannes Halldórsson. Íslenzk fornrit 14. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1959.

Secondary sources

- Astás, Reidar. “Leiðarvísan.” *Medieval Scandinavia*, ed. Phillip Pulsiano. New York, et al.: Garland, 1993, 390.
- Baetke, Walter. *Die Götterlehre der Snorra-Edda*. Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch-historische Klasse 97:3. Berlin: Akademie Verlag, 1950. Rpt. in *Kleine Schriften: Geschichte, Recht, und Religion in Germanischem Schrifttum*, eds. Kurt Rudolph and Ernst Walter. Weimar: H. Böhlau, 1973, 206–246.
- Bjarni Guðnason. *Um Skjöldunga sögu*. Reykjavík: Menningarsjóður, 1963.
- Boer, R. C. “Studier over Snorra edda.” *Årbøger for nordisk oldkyndighed og historie* (1924): 145–272.
- Boyer, Régis. “Paganism and Literature: The So-called ‘Pagan Survivals’ in the samtíðarsögur.” *Gripla* I (1975): 151–152.
- Breitag, Byrge. “Snorre Sturluson og æserne.” *Arkiv för nordisk filologi* 79 (1964): 117–153.
- Chase, S.J., Martin. “Christian Poetry.” *Medieval Scandinavia*, ed. Phillip Pulsiano. New York, et al.: Garland, 1993, 75.
- Chase, S. J., Martin. “Einarr Skúlason.” *Medieval Scandinavia*, ed. Phillip Pulsiano. New York, et al.: Garland, 1993, 159.
- Clunies Ross, Margaret. *Prolonged Echoes: Old Norse myths in medieval Northern society* I: *The myths*, II: *The reception of Norse myths in medieval Iceland*. The Viking Collection: Studies in Northern Civilization 7, 10. Odense: Odense University Press, 1994, 1998.

- Dronke, Ursula and Peter. "The Prologue of the Prose Edda: Explorations in the Latin Background." *Sjöttíu ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni 20. júlí 1977 I*, eds. Einar G. Pétursson and Jónas Kristjánsson. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Rit 12. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 1977, 153–176.
- Faulkes, Anthony. "The Genealogies and Regnal Lists in a Manuscript in Resen's Library." *Sjöttíu ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni 20. júlí 1977 I*, eds. Einar G. Pétursson and Jónas Kristjánsson. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Rit 12. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 1977, 177–190.
- Faulkes, Anthony. "Descent from the gods." *Mediaeval Scandinavia* 11 (1978–1979 [publ. 1982]): 92–125.
- Faulkes, Anthony. "Pagan Sympathy: Attitudes to Heathendom in the Prologue to *Snorra-Edda*." *Edda: A Collection of Essays*, eds. Robert J. Glendinning and Haraldur Bessason. The University of Manitoba Icelandic Studies 4. Manitoba: University of Manitoba Press, 1983, 283–314.
- Fidjestøl, Bjarne. "Gamli Kanóki." *Medieval Scandinavia*, ed. Phillip Pulsiano. New York, et al.: Garland, 1993, 223–224.
- Finnur Jónsson. *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie I*. 2nd ed. Copenhagen: G. E. C. Gad, 1920.
- Frank, Roberta. "Skaldic Poetry." *Old Norse-Icelandic Literature: A Critical Guide*, eds. John Lindow and Carol J. Clover. *Islandica* 45 (Ithaca, et al.: Cornell University Press, 1985): 157–196.
- Gade, Kare Ellen. "Poetry and its Changing Importance in Medieval Icelandic Culture." *Old Icelandic Literature and Society*, ed. Margaret Clunies Ross. *Cambridge Studies in Medieval Literature* 42. Cambridge, et al.: Cambridge University Press, 2000, 73–74.
- Guðrún Nordal. "Freyr fifldur." *Skírnir* 166:2 (1992): 271–294.
- Guðrún Nordal. *Ethics and action in thirteenth-century Iceland*. The Viking Collection: Studies in Northern Civilization 11. Odense: Odense University Press, 1998.
- Guðrún Nordal. *Tools of Literacy: The Role of Skaldic Verse in Icelandic Textual Culture of the Twelfth and Thirteenth Centuries*. Toronto, et al.: University of Toronto Press, 2001.
- Gunnell, Terry. "Grýla, Grýlur, 'Grøleks' and skeklers: Medieval Disguise Traditions in the North Atlantic." *Arv: Nordic Yearbook of Folklore* 57 (2001): 33–54.
- Haugen, Einar. "The Edda as Ritual: Odin and his Masks." *Edda: A Collection of Essays*, eds. Robert J. Glendinning and Haraldur Bessason. The University of Manitoba Icelandic Studies 4. Manitoba: University of Manitoba Press, 1983, 3–24.
- Hermann Pálsson and Rudolf Simek. *Lexikon der altnordischen Literatur*. Kröners Taschenausgabe 490. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1987.
- Heusler, Andreas. *Die gelehrte Urgeschichte im altisländischen Schrifttum*. Abhandlungen der königlichen preussischen Akademie der Wissenschaften, Philo-

- logisch-historische Klasse 1908:3. Berlin: Verlag der königlichen preussischen Akademie der Wissenschaften, 1908.
- Höfler, Otto. *Kultische Geheimbünde der Germanen* I. Frankfurt am Main: M. Diesterweg, 1934.
- Höfler, Otto. *Verwandlungskulte, Volkssagen und Mythen*. Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Philologisch-historische Klasse 279:2. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1973.
- Holtmark, Anne. "Myten om Idun og Tjatse i Tjodolvs *Haustlǫng*." *Arkiv för nordisk filologi* 64 (1949): 1–73.
- Kuhn, Hans. "Das nordgermanische Heidentum in den ersten christlichen Jahrhunderten." *Zeitschrift für deutsches Altertum* 79 (1942): 132–166.
- Laugesen, Anker Teilgård. "Snorres opfattelse af Aserne." *Arkiv för nordisk filologi* 56 (1942): 301–315.
- Lindow, John. "Mythology and Mythography." *Old Norse-Icelandic Literature: A Critical Guide*, eds. John Lindow and Carol J. Clover. *Islandica* 45. Ithaca, et al.: Cornell University Press, 1985, 21–67.
- Lindow, John. "Norse Mythology and the Lives of the Saints." *Scandinavian Studies* 73:3 (2001): 437–456.
- Martin, John Stanley. *Ragnarǫk: An Investigation into Old Norse Concepts of the Fate of the Gods*. Melbourne Monographs in Germanic Studies 3. Assen: Van Gorcum, 1972.
- Noreen, Erik. *Studier i fornvästnordisk diktning*. Upsala Universitets årsskrift IV:2. Filosofi, språkvetenskap och historiska vetenskaper 3. Uppsala: Lundequistska bokhandeln, 1923.
- Olsen, Magnus. "Fra gammelnorsk myte og kultus." *Maal og minne* (1909): 17–36.
- Phillipotts, Bertha S. *The Elder Edda and Ancient Scandinavian Drama*. Cambridge: University Press, 1920.
- Schomerus, Rudolf. *Die Religion der Nordgermanen im Spiegel christlicher Darstellung*. Leipzig: Robert Noske, 1936.
- Tucker, John. "Placitus saga." *Medieval Scandinavia*, ed. Phillip Pulsiano. New York, et al.: Garland, 1993, 504–505.
- Viðar Pálsson. "'Var engi höfðingi slíkr sem Snorri.' Auður og virðing í valdabaráttu Snorra Sturlusonar." *Saga* 41:1 (2003): 55–96.
- Vries, Jan de. *De skaldenkenningen met mythologischen inhoud*. Nederlandsche bijdragen op het gebied van germaansche philologie en linguïstiek 4. Haarlem: H. D. Tjeenk Willink & Zoon, 1934.
- Vries, Jan de. "Kenningen und Christentum." *Zeitschrift für deutsches Altertum* 87 (1956–1957): 125–131.
- Wanner, Kevin J. *Snorri Sturluson and the Edda: The Conversion of Cultural Capital in Medieval Scandinavia*. Toronto Old Norse-Icelandic Series 4. Toronto, et al.: University of Toronto Press, 2008.

EFNISÁGRIP

Greinin fjallar um viðhorf kristinna manna á íslenskum miðöldum til varðveislu, notkunar og miðlunar á goðafræði og goðfræðilegri þekkingu, og fræðileg vandamál þeim viðvíkjandi. Vitnisburður Sturlungu er rannsakaður sérstaklega og ítarlega í þessu samhengi, en sjónum einnig beint að Snorra-Eddu og notkun goðfræðilegra/heiðinna kenninga í dróttkvæðum.

Viðar Pálsson
The University of California, Berkeley
vidarpalsson@berkeley.edu

HAUKUR ÞORGEIRSSON

„HINN FAGRI FOLDAR SON“

Þáttur úr handrita- og viðtökusögu Snorra-Eddu

1. Aðfararorð¹

Edda Snorra Sturlusonar er til í fjölmörgum handritum af ýmsum gerðum og skýrast vinsældir hennar að hluta til af því að hún gagnaðist skáldunum sem handbók um kenningar. Hér er litið á afbrigðilegan leshátt sem kemur fyrir í elsta varðveitta handritinu en ekki í öðrum varðveittum miðalda-handritum. Reynt er að skýra hvernig þessi lesháttur muni til kominn og sýnt hvernig kenningar í samræmi við hann birtast í tveimur Eddugerðum á 17. öld og í þremur misgömlum kvæðum.

2. Handrit Gyfaginningar

Fjögur handrit Gyfaginningar hafa sjálfstætt gildi: Konungsbók (R), Ormsbók (W), Trektarbók (T) og Uppsalabók (U). Texti fyrstu þriggja handritanna er mjög líkur en texti Uppsalabókar, sem reyndar er elsta handritið, er mun styttri og oft býsna ólíkur hinum þremur. Fræðimenn hafa lengi deilt um tengsl þessara handrita. Eugen Mogk taldi U vera einhvers konar frumútgáfu Snorra-Eddu sem hefði verið aukin í R en Finnur Jónsson taldi að U væri stytta útgáfa af texta sem í öllum höfuðatriðum var eins og sá í RWT.

[D]et er af flere ting klart, at U netop må bero på et håndskrift, der i alt væsenligt stemte med RWT. Hvad teksten selv angår, sammendrager U meget ofte denne, og **forkorter den og det ofte i den grad, at meningen forstyrres.** (1931, xxxi, leturbreyting mín)

- 1 Fræið að þessari grein varð til í samræðum mínum við Eystein Björnsson og í tengslum við þrotlausu vinnu hans að því að gera handritatexta Snorra-Eddu aðgengilega í samanburðarútgáfu á vefnum. Honum kann ég bestu þakkir fyrir ómælda hjálp. Ármanni Jakobssyni þakka ég hvatningarorð og ábendingu um niðurskipan efnisins. Ritrynum og ritstjórum Griplu þakka ég gagnlegar ábendingar.

Enn hafa fræðimenn ekki komist að skýrri niðurstöðu um samband handritanna (Guðrún Nordal 2001, 50). Þó munu jafnvel þeir sem telja að U geti verið vitni um upphaflegri Eddugerð en hin handritin fallast á að textinn þar hafi verið stytur (Faulkes 1985, 17, 1988, xxx–xxxii). Hér verður litið á textamun milli RWT og U sem verður best skýrður þannig að ritari U hafi stytnt texta líkan þeim í RWT á þann hátt að merkingin raskaðist.

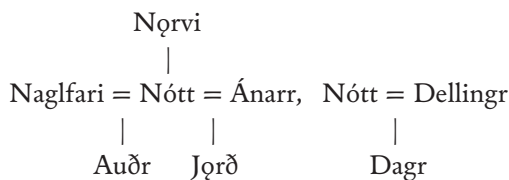
3. Ættir Dags og Nætur í Gylfaginningu

Framarlega í Gylfaginningu er í stuttu máli sagt frá ættum goðsagnaveranna Nætur og Dags. Texti Ormsbókar verður hér sýndur sem fulltrúi fyrir R, W og T.

Norui eða Narui het iotun er bygði i Iotun hæimum. hann aatti dottur er Nott het. hon uar suort ok dökk sem hon aatti ætt til. hon uar gipt fyrst þeim manni er Naglfari het. þeira son het Auðr. þui næst uar hon gipt þeim er Anarr het. Iorð het þeira dotter. Siðarst aatti hana Delligr ok uar hann Aasa ættar. uar þeira son Dagr. uar hann lioss ok fagr epter faðerni sinu. þa tok Allfoðr Nott ok Dag son hennar (SnE 1924, 14)

Eini munurinn á R og W sem máli skiptir hér er að W er eitt um að hafa orðið „fyrst“. Texti Trektarbókar er nauðalíkur texta W og R en þar hafa fallið niður orðin „hann aatti dottur er Nott het“. Setningin um Naglfara er þar styttri: „hon var gipt naglfara“.

Samkvæmt upplýsingunum í R, W og T mætti teikna dálítið ættartré.

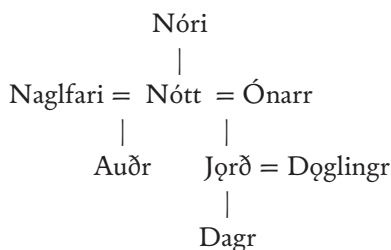
Er þetta eina mögulega túlkunin á textanum? Sennilega er þetta eina eðlilega túlkunin en þó má benda á ákveðna formlega tvíræðni. Ef aðeins

væru skoðuð orðin „Iorð het þeira dotter. Siðarst aatti hana Dellingr“ mætti ætla að Dellingur hafi átt Jörð. Samhengið í textanum gerir hins vegar ljóst að Dellingur er síðasti eiginmaður Nætur. Orðin „því næst“ og „síðast“ gera þetta samhengi ljóst. Í Ormsbók er það jafnvel enn ljósara en í R og T því að þar er runan „fyrst“, „því næst“ og „síðast“ höfð um hjónaböndin þrjú. Í lokin er svo talað berum orðum um „Nótt ok Dag son hennar“ í öllum handritunum þremur og sker það ótvírætt úr um hvaða skilningur er réttur.

Lesandi sem ekki hefur fyllilega hugann við textann gæti þó ef til vill skilið hann rangt. Eins gæti ritari sem hefur einsett sér að stytta textann óvart fellt niður orðin sem eru nauðsynleg til að skilja samhengið. Þetta virðist hafa orðið fyrir skrifara Uppsala-Eddu eða forrits hennar en svona lítur textinn út í U:

Nori iotvnn bygði fyrst iotvnheima. dottir hans var nott. hon var svort. hon giptiz naglfara sonr þeirra het avþr. Síþan var hon gipt onar ok var iorþ þeirra dottir. hana atti doglingr. ok var dagr sonr þeirra. hann var fagr sem faþir hans. Þa tok alfavþr nott ok dag (SnE II 1852, 258)

Þar sem hér vantar orðið „síðast“ þegar rætt er um hjónabandið við Delling/Dögling er merkingin allt önnur. Hérna verður að skilja sem svo að Döglingur eigi Jörð. Orðunum „ok Dag son hennar“ er heldur ekki til að dreifa til að vísa á merkinguna í RWT. Ættartréð lítur nú svona út.

Spyrja má hvort mögulegt sé að hér séu á ferðinni tvö gömul afbrigði goðafræðinnar eða jafnvel að afbrigði Uppsala-Eddu sé hið upphaflega og útgáfa samstofna handritanna sé til komin fyrir misskilning. Þetta getur varla talist líklegt. Í fyrsta lagi þekktist það víðar úr goðafræði heimsbyggðarinnar

að nóttin sé móðir dagsins en mér er hvergi kunnugt um að hún sé amma hans. Nærtækasti samanburðurinn er við Þeógóníu Hesíódosar:

ἐκ Χάεος δ' Ἐρεβός τε μέλαινά τε Νύξ ἐγένοντο·
 Νυκτὸς δ' αὖτ' Αἰθήρ τε καὶ Ἡμέρη ἐξεγένοντο,
 οὓς τέκε κυσαμένη Ἐρέβει φιλότῃτι μιγεῖσα.² (*Hesiod* 2006, 12)

Í öðru lagi stendur í Skáldskaparmálum Uppsala-Eddu, eins og í öðrum handritum, að kalla megri jörðina „systir avþs ok dags“ (SnE II 1852, 315) en það er í samræmi við ættfræðina í RWT. Í þriðja lagi er ekki að finna neinar kenningar í fornu skáldamáli sem styðja gerðina í U. Langvænlegasta skýringin á merkingarmuninum er því að ritari U hafi stytta texta líkan þeim í RWT og breytt merkingu hans, ef til vill án þess að veita því sjálfur eftirtekt.

4. Eddur Magnúsar Ólafssonar og P. H. Resens

Í Eddugerð Magnúsar Ólafssonar í Laufási³ er Eddu skipt í tvo hluta. Sá fyrri samanstendur af tölusetum „dæmisögum“, þ.e.a.s. goðsögum úr Eddu í lausamáli. Seinni hlutinn er eins konar stafrófsraðað uppflöttirit um kenningar. Magnús studdist fyrst og fremst við W en einnig hefur hann á stöku stað leshætti sem virðast skyldir U, til dæmis heitið Ónar fremur en Ánar eða Annar (Faulkes 1979, 164–5).

Í fyrri hluta Laufás-Eddu er ættfræðinni um Nótt og Dag skipað sem áttundu dæmisögu. Textinn þar er nauðalíkur W og hefur bæði setningararnar „sijdash atti hana Dellíngur“ og „þá tok Allfödr Nott og D(ag) son hennar“ (*Edda Magnúsar Ólafssonar* 1979, 196) sem benda á fyrri ættartöluna hér að ofan.

En nú bregður svo við að í seinni hluta Laufás-Eddu er að finna kafla um Dagskenningar sem virðist byggður á öðrum upplýsingum:

- 2 „Af Khaos (gapinu) komu Erebos (rökkrið) og hin svarta Nyx (nóttin). Af Nyx fæddust aftur Aíþer (upphiminn) og Hemere (dagurinn), sem hún fæddi eftir að hafa lagst með Erebosi og þungast.“ Þýð. Eiríkur Gauti Kristjánsson.
- 3 Hefðbundið nafn þessarar Eddugerðar er *Laufás-Edda* og er því haldið hér. Það er að vísu örlítið villandi en varla vitlausara eða langsóttara en ýmis önnur nöfn fornrita og handrita. Það er að auki þjálfa og fallegra heiti en *Edda Magnúsar Ólafssonar*. Laufás-Edda er til í tveimur megingerðum sem Anthony Faulkes kallar X og Y. Hér er vitnað til X-gerðarinnar en í þessu sambengi er enginn munur á gerðunum sem máli skiptir.

Dagur h(eiter) **sonur Jardar** og Dellings, hverfandi himins, stýrandi Skynfaxes, **dótturson Nättar**, bróðer Auds. (*Edda Magnúasar Ólafssonar* 1979, 264, leturbreytingar mínar)

Feitletruðu kenningarnar eru í samræmi við ættartöluna í U en ekki þá í RWT. Anthony Faulkes bendir á þetta í sinni umfjöllun („the words ‘sonur Jardar . . . dótturson Nättar’ correspond to U ... rather than to the other manuscripts“, 1979, 165) og telur þetta eitt fárra dæma í kenningahluta Laufás-Eddu sem gæti átt rætur að rekja til texta líks þeim í U. Faulkes gerir hins vegar enga frekari grein fyrir þessu afbrigði.

Við fyrstu sýn virðast Magnús Ólafsson og samverkamenn hans ekki hafa veitt athygli misræminu milli kaflans um Dagskenningar, þar sem Dagur er sonur Jarðar, og dæmisögu 8, þar sem Dagur er sonur Næturs. Í prentaðri útgáfu P. H. Resens af Snorra-Eddu, sem byggð var á Laufás-Eddu, má finna dæmisögu 8 þýdda á dönsku og latínu og í báðum þýðingunum er enginn vafi að Dagur er sonur Næturs.⁴ Kaflinn um Dagskenningar er hins vegar einnig til staðar og þar er Dagur kallaður „Sonur Jardar og Dellings“ og „Dóttur Sonur Nattar“ á þremur tungumálum. Í neðanmálsgrein við þessar kenningar vitnar bókin til dæmisögu 8 en textinn sem þar er vísað til er í greinilegri mótsögn við það sem hann á að sýna fram á.

Hins vegar er vert að nefna að í kaflanum um Næturheiti í Laufás-Eddu eru ættartengsl Næturs við Njörva, Naglfara, Ónar, Auð og Jörð tiltekin en ekki er minnst á þá feðga Dag og Delling. Vera kann að hér hafi Magnús tekið eftir misræminu í heimildum sínum og látið duga að nefna þau tengsl sem handritin voru sammála um.

5. Kveðskapur eldri en Laufás-Edda

Magnús Ólafsson var ekki fyrstur til að setja á blað kenningar í samræmi við ættfræði Uppsala-Eddu. Verður hér litið á dæmi úr tveimur rímnaflokkum.

Geðraunir teljast til elstu rímna og eru varðveittar í fjórum skinnbókum frá sextándu öld. Þar er að finna þessa bardagalýsingu:

4 „Da tog Allfader Nat oc Dag hendis Søn“, 8. Fabel; „Nottam & filium ejus Dagum Panto-pater ad se recepit“, Mythologia VIII, *Edda Islandorum*.

Beriaz t sidan braggnar þa,
 beggia herinn þetta sa,
 dreyren fell æ derlings frv,
 drosenn greite ef sæe hun nv. (Rs. II, 222)

Hér er langeðlilegasta merkingin sú að „derlings frv“ sé jörðin og kemur það heim við ættfræðina í U en ekki þá í RWT. Athyglisvert er að í Staðarhólsbók, sem kann að vera elsta handrit sem þessi vísa er varðveitt í, stendur ekki „derlings“ heldur „doglings“ en það er einmitt sama afbrigði nafnsins og í Uppsala-Eddu.

Í rímnaorðabók sinni segir Finnur Jónsson að „rimedigterne synes ikke at have haft rigtige forestillinger om D[ellingr]“ og að nafnið virðist vera „brugt som Odinsnavn“ í vísunni að ofan (1905–1922, 58). Eins og hér hefur verið sýnt fram á er ekki nauðsynlegt að gera ráð fyrir að nafnið sé þarna orðið að Óðinsheiti. Rímnaskáldið gæti vel hafa þekkt Eddutexta skyldan Uppsala-Eddu og byggt kenninguna á honum. Hitt gæti svo aftur verið að lesandi eða áheyrandi rímu með slíkri kenningu gæti túlkað nafnið sem Óðinsheiti, enda alvanalegt að jörðin sé kölluð kona Óðins. Slíkur ruglingur gæti síðan leitt til þess að Dellingur væri notað sem Óðinsheiti í öðru samhengi og þannig er ekki óhugsandi að skýra herklæðakenninguna „Dellings vóð“ sem kemur tvisvar sinnum fyrir í rímnasafni Finns.

Á hinn bóginn mætti stinga upp á að skáldið sem orti Geðraunir hafi fundið næturkenningu eins og „Dellings frú“ í eldra verki, misskilið hana sem jarðarkenningu og notað síðan sjálft þannig. Ekki er heldur hægt að útiloka að skáldið hafi notað nafn Dellings sem Óðinsheiti án þess að hafa fyrir því neinar sérstakar ástæður sem við getum greint enda fara rímnaskáldin oft nokkuð frjállega með slíkt og eru Geðraunir engin undantekning. Óvarlegt væri að draga miklar ályktanir af einu dæmi.

Síra Ólafur Halldórsson (d. 1614) jók tveimur rímum við **Pontus rímur** sem Magnús prúði hafði hafið að yrkja. Í fyrri rímu Ólafs má finna þessa vísu:

Þegar hinn fagri foldar son
 fældi dóttur Nara,
 Phebus líka Fjölnirs kvon
 færði geislan klára. (RR X, 388)

Þessi skáldlega lýsing er þýðing á fremur látlausu orðalagi í sögunni sem rímurnar eru ortar eftir; „erschien gar ein schöner, klarer Tag“ (*Die deutschen Volksbücher* 1865, 71). Í skýringum sínum við rímurnar segir Grímur M. Helgason:

sonur foldar: virðist eiga að merkja *dagur*; *dóttir Nara* (sonar Loka): Hel, sem er þá persónugervingur myrkursins; *Phebus*: Föbus, sólarguð; *kvon Fjölnirs*: jörðin (1961, 481)

Grímur seilist þarna nokkuð langt í goðafræðinni. Hel er dóttir Loka en ekki sonardóttir hans. Ef til vill gæti hún komið einhvers staðar fyrir sem persónugervingur myrkursins (sbr. „myrkt sem hel“ í *Þorraþræl* Kristjáns Jónssonar) en miklu líklegra er að Nari/Nári sé Nörfi/Narfi/Njörvi og dóttir hans Nótt. Ýmis afbrigði eru til af nöfnum þeirra Narfa og Njörva; í Laufás-Eddu heitir faðir Nætur til dæmis „Norvi eda Narvi“ en sonur Loka „Nari eda Narvi“ og fleiri afbrigði eru til. Næturkenningin „dóttir Nara“ kemur því ekki á óvart. Fyrstu tvö vísuorðin hlýtur að eiga að skilja sem svo að Dagur fæli Nótt og er varla önnur leið til að skýra Dagskenninguna „sonur foldar“ en þannig að hún sé runnin frá Uppsala-Eddu eða skyldu handriti.

Seinna í rímunni kemur svipuð kenning fyrir.

Sonu Jarðar síðan þrjá
sverða lundar ríða,
þar til mengið mátti sjá
mikla borg og víða. (RR X, 394)

Hér er enginn vafi á að kenningin í upphafi vísunnar á við þrjá daga. Í þýsku sögunni stendur á þessum stað: „Und also ritten sie mit einander in drei Tagen“ (*Die deutschen Volksbücher* 1865, 74).

Ólafur dó 1614 en sterk rök hníga til þess að hann hafi ort sinn hluta í *Pontus rímum* fyrir 1605 (Grímur M. Helgason 1961, xxxvii). Hann getur því varla hafa haft kynni af Laufás-Eddu. Líklegra virðist að hann hafi þekkt Dagskenninguna „sonur Jarðar“ úr eldri kveðskap eða haft fyrir sér einhvern Eddutexta skyldan U. Uppsala-Edda var á Íslandi til 1639 og ekkert er því til fyrirstöðu að Ólafur hafi getað haft af henni kynni.

6. Kveðskapur yngri en Laufás-Edda

Eddugerð Magnúsar Ólafssonar varð vinsæl og útbreidd á Íslandi og mætti því búast við að sjá sterk áhrif frá henni í skáldamáli 17. aldar og síðar.⁵ En þrátt fyrir nokkuð langa leit hef ég aðeins fundið eitt dæmi í ungu kvæði um að Dagur sé kenndur til Jarðar.⁶

Valagaldur Kráku er kvæði undir fornyrðislagi, sennilega ort um miðja 18. öld. Það er kveðið út af Ragnars sögu og segir frá því þegar fuglar nokkrir flytja Áslaugu drottningu (Kráku) fréttir af fundum Ragnars loðbrókar og Eysteins Sviakonungs. Í kvæðinu eru fuglarnir tveir valir og þeir vekja Áslaugu um nótt til að segja henni fréttir. Í því samhengi koma þessar línur fyrir.

Ver manom fręþa
 volo deasna
 fir en cembr
 fiorginar bur (Lbs 636 4to, bls. 344)⁷

Fjörgynjar burr er þekkt Þórskenning úr Völuspá en hér er greinilegt af samhenginu að átt er við Dag. Þar hefur vísast verið stuðst við Laufás-Eddu eða texta runninn frá henni enda er fleira í kvæðinu sem bendir í þá átt (Haukur Þorgeirsson 2008, 59–61).

Þar sem mikill hluti skáldskapar eftir 1600 er enn óútgefinn og undirstöðurit skortir eru allar rannsóknir torveldar. Vísast mætti finna ýmis dæmi lík þessu úr Valagaldri ef vel væri leitað. Einnig er líklegt að finna megi fleiri dæmi um slíkar kenningar í kveðskap fyrir 1600 ef gaumgæfilegar væri leitað.⁸

5 Þetta hefur ekki mikið verið rannsakað, sjá þó Sverrir Tómasson 1996.

6 Rétt áður en greinin fór í prentun rak ég augun í að í Rímum af Lykla-Petri og Magelónu eftir Hallgrím Pétursson (útg. Finnur Sigmundsson 1956) er dagurinn tvisvar kenndur til jarðar (Hárs brúðar sonur VI. 54; Sviðrix kvonar son IX. 6).

7 Textinn er samhljóða í Lbs 1689 4to, 126v.

8 Hér hafa aðeins verið skoðuð dæmi um kenningar þar sem túlkun út frá texta U virðist sterk. Nokkur fleiri hef ég fundið þar sem slík túlkun kemur til greina en er varla besti möguleikinn. Til dæmis væri freistandi að sjá jarðarkenningu þar sem stendur „dörlings mær“ í Lokrum I, 28 nema fyrir þá sök að „hið dýra dögling sprund“ í Lokrum I, 18 getur varla verið annað en naturkenning.

HEIMILDASKRÁ

Frumheimildir

- Lbs 636 4to. [Handrit frá því um miðja 18. öld ritað af Snorra á Húsafelli. Inniheldur Eddukvæði og önnur gömul kvæði].
- Lbs 1689 4to. [Handrit frá því um 1800 ritað af Sæmundi Hólmi. Inniheldur Eddukvæði og önnur kvæði undir Edduháttum].
- Die deutschen Volksbücher*, Elfter Band. 1865. Útg. Karl Simrock. Frankfurt a. M.
- Fernir fornislenskir rímnaflokkar*. 1896. Útg. Finnur Jónsson. Kaupmannahöfn.
- Hesiod: Theogony, Works and Days, Testimonia*. Loeb Classical Library: 57, 503. 2006. Útg. Glenn W. Most. Cambridge Mass: Harvard University Press.
- Magnús Jónsson prúði, Pétur Einarsson, Ólafur Halldórsson. *Pontus rímur*. Rit Rímnafélagsins X. 1961. Útg. Grímur M. Helgason. Reykjavík: Rímnafélagið.
- Rímnasafn. Samling af de ældste islandske rimer I–II*. 1905–1922. Útg. Finnur Jónsson. København: Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur.
- Snorri Sturluson. *Edda. Prologue and Gylfaginning*. 1988. Útg. Anthony Faulkes. London: Viking Society for Northern Research.
- Edda Snorra Sturlusonar II*. 1852. Kaupmannahöfn.
- Edda Snorra Sturlusonar. Codex Wormianus. AM 242, fol. 1924*. [Útg. Finnur Jónsson] København: Gyldendal.
- Edda Snorra Sturlusonar*. 1931. Útg. Finnur Jónsson. København: Gyldendal.
- Two versions of Snorra Edda from the 17th century*. I *Edda Magnúsar Ólafssonar*. II *Edda Islandorum*. 1977–1979. Útg. Anthony Faulkes. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi.

Eftirheimildir

- Faulkes, Anthony. 1979. „Introduction.“ *Two versions of Snorra Edda from the 17th century I: Edda Magnúsar Ólafssonar*. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 15–186.
- Faulkes, Anthony. 1985. *Codex Trajectinus: The Utrecht manuscript of the Prose Edda*. København: Rosenkilde og Bagger.
- Faulkes, Anthony. 1988. „Introduction.“ *Edda. Prologue and Gylfaginning*. London: Viking Society for Northern Research, xi–xxxiv.
- Finnur Jónsson. 1926–1928. *Ordbog til de af Samfund til udg. af gml. nord. litteratur udgivne rímur samt til de af Dr. O. Jiriczek udgivne Bósarímur*. København: Carlsbergfondet.
- Finnur Jónsson. 1931. „Indledning.“ *Edda Snorra Sturlusonar*. København: Gyldendal, i–lix.
- Grímur M. Helgason. 1961. „Inngangur.“ *Pontus rímur*. Reykjavík: Rímnafélagið, ix–lxxxix.

- Grímur M. Helgason. 1961. „Skýringar og athugasemdir.“ *Pontus rímur*. Reykjavík: Rímnafélagið, 461–483.
- Guðrún Nordal. 2001. *Tools of Literacy. The Role of Skaldic Verse in Icelandic Textual Culture of the Twelfth and Thirteenth Centuries*. Toronto: University of Toronto Press.
- Haukur Þorgeirsson. 2008. *Gunnarsslagur og Valagaldur Kráku*. (BA–ritgerð).
- Sverrir Tómasson. 1996. „Suptungs mjöðurinn sjaldan verður sætur fundinn“. *Guðamjöður og arnarleir. Safn ritgerða um eddulist*. Ritstjóri: Sverrir Tómasson. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 65–89.

ABSTRACT

The four main manuscripts of *Gylfaginning* differ in their description of the family relations between the mythological beings Nótt, Jörð, Dagr and Dellingr. The oldest manuscript, U, offers a version where Jörð is the wife of Dellingr and the mother of Dagr while the other manuscripts, R, W and T, cast Nótt in the role of Dellingr's wife and Dagr's mother. The author argues that the version in U came about accidentally when the writer of U or its antecedent shortened a text similar to that in RWT. The results of this accident made their way into the Icelandic poetic tradition. The seventeenth-century Eddas of Magnús Ólafsson and P. H. Resen have information which agrees alternatively with the texts of RWT and that of U. Examples of poetry with kennings consistent with the version in U can be found both before and after Magnús Ólafsson's work. These have previously puzzled editors but can be more adequately explained when the text of U is taken into account.

Haukur Þorgeirsson
Ofanleiti 17
IS-103 Reykjavík, Ísland
haukurth@hi.is

KIRSTEN WOLF

THE *TRANSLATIO ET MIRACULA*
ROTOMAGENSIA
IN ICELANDIC TRANSLATION
(AM 180b fol)

I

IN THE *Catalogus Codicum pergamenorum quos anno 1707, 1708, 1709, 1717 possidet Arnas Magnæus*, the contents of AM 180a and 180b fol., which originally formed one codex,¹ are described as follows: “Karla Magnuss Saga, vantar framanvid og vida i Miduna. Aptanaf Konradz Sögu Keisarasonar. Dunstani Saga (authore fratre Arnone Laurentii f.) vantar i. Katrinar Saga, vantar i. Bærings Saga fagra. Ur Knytlinga Sögu, um Knut helga, Olaf, Eirik goda, og Nikulas. Vantar vid endan. um Svein Ulfsson og Haralld Hein (ur Knytlinga Sögu) vantar upp hafed. Vitus Saga Pislarvottz. vantar i. Laurentius Saga Holabiskups. vantar i.”² It is also noted that the manuscript, a curious potpourri of texts of various genres, comprising romances, saints’ lives, kings’ sagas, and bishops’ sagas, was received in various places in the north of Iceland and from various people; those mentioned are Skúli Ólafsson (of Seyla in Skagafjörður) and Magnús Jónsson of Leirá.³

The manuscript, which has been described in detail by Christine Fell and Árni Björnsson,⁴ has generally been dated to the fifteenth century,

¹ Kr. Kälund, *Katalog over Den arnamagnæanske Håndskriftsamling*, 2 vols. (Copenhagen: Gyldendal, 1889–1894), vol. 1, 147.

² [Kr. Kälund, ed.], *Arne Magnussons i AM. 345 A–B, 4to indeholdte Håndskriftfortegnelser med to tillæg* (Copenhagen: Gyldendal, 1909), 43–44.

³ From Skúli Ólafsson Árni Magnússon received *Vitus saga* and *Laurentius saga*; see Christine Elizabeth Fell, ed. *Dunstanus saga*, Editiones Arnamagnæanæ, Series B, vol. 5 (Copenhagen: Munksgaard, 1963), lxxv, and Árni Björnsson, ed. *Laurentius saga biskups*, Rit handritastofnunar Íslands 3 (Reykjavík: Ísafold, 1969), xxxi–xxxiii. The leaves containing “Katrinar saga” must therefore have been obtained from Magnús Jónsson or elsewhere.

⁴ Fell, ed., *Dunstanus saga*, lxxiv–lxxx, and Árni Björnsson, ed. *Laurentius saga biskups*, xxvii–xl.

though Árni Björnsson maintains that the confusion of *i/y* and *ei/ey* in the manuscript points to a date no earlier than 1500.⁵ As noted above, it is incomplete and now consists of 52 leaves measuring approximately 30.5 x 22.5 cm. It is difficult to ascertain if the manuscript is written all in one hand; Árni Björnsson is of the opinion that two scribes were involved.⁶

The text called “Katrinar Saga” on fols. 5v40–8v36 is not, as the title suggests, a *passio* of Saint Catherine of Alexandria, who despised marriage with the emperor because she was a “bride of Christ,” who disputed successfully with fifty philosophers, and who, when she persuaded the empress to become a Christian, was tortured on the wheel and eventually executed.⁷ Rather, as Peter Foote points out, it is a translation of a version of the *Sanctae Catharinae Virginis et Martyris Translatio et Miracula Rotomagensia* detailing the translation of Saint Catherine’s relics and the miracles that took place through her intercession in Rouen in the eleventh century.⁸

As noted by Árni Magnússon, the text is incomplete. The bottom part of fol. 6 has been torn or cut, and some lines of text are missing (there are

⁵ Árni Björnsson, ed., *Laurentius saga biskups*, xxxi, writes: “[...] má telja heldur ólíklegt, að B [AM 180b fol.] sé eldra en frá því um 1500.”

⁶ Árni Björnsson, ed., *Laurentius saga biskups*, xxviii–xxix, argues that “[e]kki er auðgjört að segja, hvort ein hönd er á B [AM 180b fol.] eða fleiri. Greinilegur stærðarmunur er víða á skriftinni, t.d. ef borin eru saman 1. og 41. blað eða efri og neðri hluti á 19r, en stafagerðin sjálf virðist ekki breytast við það. Í formála sínum að Dunstanus sögu telur Chr. E. Fell ókileft að fullyrða nokkuð um þetta efni, en bendir á, að sama kæruleysi í frágangi virðist einkenna ritara Bærings sögu og Dunstanus sögu, og því sé líklegt, að um sama mann sé að ræða (bls. LXVIII). Við nánari athugun sýnist þó mega staðhæfa, að skipti um hönd á blaði 34r, þar sem Vítus saga hefst. [...] En vart er ástæða til að telja fleiri en tvær hendur á því, sem nú er varðveitt af bókinni.”

⁷ The Icelandic legend of Saint Catherine of Alexandria is extant in four manuscripts. It is preserved in full only in Stock. Perg. 2 fol. (ca. 1425–1445). In AM 233a fol. (ca. 1350–1375) the beginning is missing, and AM 238 fol. II (ca. 1300–1350) and AM 667 4to II (ca. 1400–1500) cover only small sections of the text. According to Peter Foote, ed., *Lives of Saints. Perg. fol. nr. 2 in the Royal Library, Stockholm*, Early Icelandic Manuscripts in Facsimile 4 (Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1962), 26, the beginning and end of the legend are based on a text of the *Passio auct. Pseudo-Athanasio (BHL 1659)* with only the first half of the epilogue included. Foote notes that many passages within the text suggest that same source, but observes that some material and wording in the Icelandic legend have parallels only in other versions of the legend, variously *BHL 1657, 1663, and 1667*. The legend has been edited by C. R. Unger, ed., *Heilagra manna sögur: Fortællinger og legender om hellige mænd og kvinder*, 2 vol. (Christiania [Oslo]: Bentzen, 1877), vol. 1, 400–21, and Kirsten Wolf, ed., *Heilagra meyja sögur* (Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, 2003), 123–41.

⁸ Foote, ed., *Lives of Saints*, 26.

between 37 and 45 lines on a page). There is also a lacuna on fol. 7, where a strip containing 19–25 lines of writing has been cut out of the middle of the leaf, and of the upper strip about a quarter of text has been cut from the outer margin.

II

A diplomatic edition of the fragmentary Icelandic rendering of the *Translatio et Miracula Rotomagensia* is presented below. Abbreviations are expanded in accordance with the normal spelling of the scribe. Expansion of abbreviations by means of a supralinear symbol or letter or by means of contraction are marked in italics. Words or letters now illegible but assumed to have originally been in the manuscript are printed in square brackets. Matter never present but presumed to have been inadvertently omitted is added in diagonal brackets.

[5v] HEilug guds mær katerína. epter sem texti hennar pislar bokar uottar. under hínun uersta konungi. maximiano. |⁴¹ uar med pislar uættis sigri koronud. enn epter hennar pínung uar sæ hinn blezadi likamí borinn af guds |⁴² éinglum. æ þat fiáll er synay heíter. ok j sogunne er fra sagt. at à hínne hæstu hæd fiáll [6r] síns se ein sæmelig kirkía. gudligri þrenning ok blezadre kateríne helgat. og gior. eigi med manna haundum. helldr af guds éinglv. æ þann |² hatt. vaxen sem kerra. míog hæ j mídiunne. er gluggr hvert sínn er farít er j kirkíuna. epter þeim stíga sem jnne er til feíngínn |³ af þeim sem kirkiuna uardueíta. ok þegar ínn dregínn. ok uardueíttur af þeim sem kirkiuna. skulo officera. fyrer saker ofridar ok agangz heidínna manna |⁴ er þat land byggía. at þeir med sinne illsku eigi j burt gripi. suo agætan gimstein. hinnar beztu fehírslu. ok at suo heilagur hlutur |⁵ se eigi þa ut gefínn. J þesu <...> agætliga fyrer bunu. huílír at likam hín helguztu mær katerína. ok dyrdligur guds pislar uottur. |⁶ enn ondinn glezt med guds éinglum j hímenríkis dyrd. *huers lifit hun skeín hier æ jardríki. bidr hennar likamur þar hins sidaz |⁷ ta domz huadan hennar likame er vpp rísandi til hímnescrar dyrdar. j almennelíga upp rísu. ok mæ þar taka tuífalldan |⁸ auoxt j aund ok likama. fyrer sítt skírlífi ok haleita pislaruætis

* huers] hurs with er-abbreviation above u; huers lifit hun skeín] uncertain and possibly scribal corruption

uerdleika. Vnder hlíd fyrr sagzt fialzt syna. sten |⁹ dur eitt munklifi helgat sæl(l)e katerine. j *hueríu otavluligur flockur syngur natt ok dag. hennar lof ok ueíta henni godfusa þío |¹⁰ nustu med hreíno hiarta. Sæ er þeira uane. at þeir aller samt fara huern sunnu dag. upp j fialzíns hæd til hennar |¹¹ grafar at ueíta þar gudfusliga. tíder med heilogu bæna halldi. ok messu embætti ok fara sidan aptur j sitt klau |¹² stur. Enn ij eda *þrir eru epter jafnan. skíptandiz um sier hueria viku. ok ueíta heilagt uard halld. med uokum ok bænum safnandi |¹³ j eit ker. af glere giort. þui hialpsamliga oleo er af hennar likama rann ok fram m flytur o aflatliga. uardueíta þat med hínne |¹⁴ mestu sæmd til hialpsamligrar smurningar. síukra manna likomum. er þat eigi at eíns heilsamligur heilsu uogur krisnum |¹⁵ monnum þeim sem *æ hana heíta med god fysi. helldur jafn uel heidnum monnum. æ hana heitandi. grædaz af marskonar sottum |¹⁶ sínom med þesu oleo. at snuiz þeir þui skiotara fra sínne uillu sem guds milldi syner þeim slika uelgiorninga |¹⁷ sínna j[artei] g[n]a ok þui snuaz marger. heidner menn fra heigomligre skurgoda uillu. til sanrar truar fyrer arnadar ord |¹⁸ fru katerine ooooooo at ver halld[im] afram uore fyrer ætlan. ok sagan |¹⁹ segir sæ er *katerine`e`dik`t` hefur dictat. þæ er j nefndu klaustri j millum annara brædra gamal(l) broder |²⁰ er simeon heít. heilagz lifnadar. ok fullr af helgum anda. hinn vitraste madur. A einne huerre viku. sem |²¹ hann atti uardhalld at ueita ok embætti heilugum domum sællar katerine. j fyrr nefndu fialle syna. audladizt hann |²² med guds giof ok myskun agæta ok dyrdliga giof. þuiat þa er hann saman tok epter veníu. j *eínu kerí heilagt oleum. þæ |²⁴ flutu þar fram ur leidinu. med *driupandi oleo. þriu sma beín sæl(l)ar katerine. j þat ker sem hann under heilt. huerr er hann |²⁴ tok med myklum fagnadí. ok uard ueitte sæmiliga morgum til hialpar ok nytsemdar |²⁵

A þesum tíma uar éinn agætur haufdínngi. j uestur alfu heímsíns. rikardr at nafne. gudligrar mysku |²⁶ nnar. hertygí yfer nordmandi. sonur rikardz hertoga. er kalladur uar rikardr gamli. huers langfader oo |²⁷ er uar kalladur hrolfur. edr rodbert er lagdi under sig danauelldí. med herskilldi.

- * hueríu] hueríu with nasal stroke above m
- * þrir] þrirs
- * æ] uncertain; corrected, it seems, from hana
- * katerin`e`dik`t`] uncertain
- * eínu] eíni
- * driupandi] driufandi

þessi hinn agæte hofdingi [ri]k[arðr] |²⁸ pryddur godum uerkum. uar hinn agætasti. eigi at eíns nalægum jafn uel fiarlægum þiodum. af þu j at hann uar hinn ma[tt] |²⁹ ugazte. j bardogum. ok jnn sterkasti nídur briotare guds ovína ok mykill fagare almennligrar truar. faudurlausum ok þurftugum |³⁰ hinn oruasti huggari. fullr med litilæti. ok odrum godum uerk(um). hans frægd for ok flaug. nalíga um alla uerolldinna allt til he |³¹ ims enndi marka. suo at hun kom. jafn uel til eyrna þessara brædra. sem bygdu under fiallínu syna j klaustri sællar |³² katarine. sem fyrr uar getit. Ok med þu í at þeir hofdu sanna uissu. at hann uar hinn oruasti ok olmausu *godur uid |³³ alla guds þíonustu menn. þa sem til hans komo. þa giordu þeir til hans sína senndi boda at bidia hans aurle |³⁴ ika nockurar olmosu. ok til laugu klaustrínu til upphelldis. enn brædrum til vídurlifis skipandi sagdan bro |³⁵ dr símeon forman þessarar sendi ferdar. fyrer þu í at hann uar ollum þeim meíre hattar. at útsku ok heilagleik |³⁶ ok sa heilagr domur sællar katerine er hann hafdi audlazt. ok hann uard ooooooooooooooooooooo

[6v] tok hann sémiliga víd þeim ok sagdíz þeira beidne giarna skylldu giora. faandi þa j henndur einum sínum mykils hattar |² manne er gostelinus heit. ok uar hann hinn besti trunadar madur. at hann skyllði fa þeim. ok ueíta goda gisting. ok um |³ þeira erendi hugsa. þessi madur gostelinus ok hans fru emília at nafne. hofuzt eigi upp til hegomlígis ofbelldis |⁴ þo at þau uæri mykils hattar. at sæmdum. ok audæfum. helldr girntuz þau himnesk`a` dyrd enn jardlig *aud |⁵ æfi. þau toko med mykilli sæmd. ok godfyse brodr símeonem. ok hans kumpana j sín herbergi. epter herto |⁶ gans bodi. trakterandi þa med suo mykilli þíonustu. ok morgum uel gíorningum. sem mundi uid sialfan guds son |⁷ giort hafua. ef hann hefði þau gíst. mínmandízt þess guds fyrer heízt. er suo seíger þat er þier giordut enum míns |⁸ stu af mínum monnum. þa giordut þier þat mier. enn hann enn *mildligasti `ok` hann enn gofgazti hofdingi rikardus foooandi med |⁹ nægd. ok mystunnsemd. hugsandi um *brædrana nauksyn. ok at þeir hofdu um lang(an) veg til sott a hans fund. |¹⁰ þa uildi hann þa eigi lata erendís lauss j burt fra sier fara. af þu í gaf hann þeim. ok þeira klaustre. fyrer guds

- * godur] g^odu with nasal stroke above u
- * audæfi] audæf^m
- * mildligasti] uncertain; the MS seems to have millaasti
- * brædrana] brædrana with ra-abbreviation above ra

ast ok ^{|11} blezadrar katerine. agætar ok stormannligar gíafar. ok adr enn þeir uoru af hans ríki j burt farner. sender hann epter þeim hesta ^{|12} ok asna. klyfiada af gulli. ok godum gripum. ok leit þa med sæmd. ur sínu ríki j burt fara. enn broder símeon uar þar ^{|13} epter *medr einn þíonvstu mann. er stephanus heit. med herra gostelino um ij ar. ok sem herra gostelinus under ^{|14} stod att broder símeon uar pryddr gudligri úizku. ok myklum heilag leik. þa uar hann elskadr h<i>art[an]]liga ^{|15} af oom *heradsmonnum. ok þeim badum híonum. þuiat þau uilldu optliga uid hann um hímeska hlutí tala. ok a hialp ^{|16} ok heilsu sinnar salu. birtandi miog à honum alla þa hluti. sem þau *haufdu j sínu hiarta ok oooooon ann ^{|17} arra hluta sogduz þau. hugsat hafua med sier. at lata af sínu gozí nockurt munklif [rei]sa ooooo ^{|18} gud[s] ok lofz ok sæmdar heilagri jumfru kateríne. ok nu suo sem broder. símeon heyrdi þessa hluti. uard hann ^{|19} hiartanliga gladr ok feiginn epter hann under stod. at guds fyrerætlan mundi þenna stad fá til dyrkanar þeim ^{|20} helgum domum. gud<s> pislar vozta sællar katerine. er hann hafdi utan ur arabia haft j hveriu landi fiallid ^{|21} stendur syna. Gladdíz hann nv miog. af þuiat uestur alfurnar þioder skylldu jafn vel mega fagna med ^{|22} austur *alfurnar. af iarteigna giord. blezadrar kateríne. ok a þat eggíadi hann opt nefndan gostelinum med mau ^{|23} rgum fògrum fortaulum. at hann skyllði sem fyrst þenna hlut algiora. j<a>tandi sig skylldu gefua þeire kirkiu þann ^{|24} einn huern hlut. er matkare `er` gulli eda silfri ok gímsteinum eda dyrum klædvum. ok at þat mundi *meir<a> *ilma enn ^{|25} rosur eda *liliur. ok at sa hlutur mundi uera j þui klaustri <ok> *æfínnlīga geymaz. med guds `uilia` ok blezadrar katerine meyar ^{|26}

NU sem þessi enn godi madur gostelinus. hafdi heyrt suo agætt ^{|27} fyrer heit. ok for taulr sæls símeones. byriar hann þegar. ok bírter fyrer alþydu sína fyrer ætlan. le<i>gandi mykinn *fiolda ^{|28} hagra manna ok leit þar reisa eitt stort mustere j þvi fialli er stendur næst hofud borginni j nordm ^{|29}

- * medr] m^{dr}
- * heradsmonnum] uncertain; hrsn^m with er-abbreviation between r and s
- * haufdu] haufdi
- * alfurnar] alpurnar
- * meir<a>] mi followed by er-abbreviation
- * ilma] ilfma
- * liliur] liliu with nasal stroke above u
- * æfínnlīga] with superscript a above in
- * fiolda] + | fiolda ok

anndia. Ok sem musterid var algjort. ok sœmiliga jnnan buit. leit hann þar med giora eítt stort klaustur þeim monnum 0000uo |³⁰ sem þar skylldu gudi þiona. Enn epter suo gjort for robertus byskup rudu borgar med morgum audrum biskupum ok vígdu musterit |³¹ heilag(ri) þrening ok vorre fru sancte marie. ok heilagri katerine. ok ollum guds helgum monnum til sœmdar ok uirdingar. þa er lidit |³² uar fra holdgann uors herra jesu christi. M uetra. ok xxx. A þessarre samkuomo giordi hinn godi gostelinus sitt testamentum |³³ ok hans fru emilina til þessarar kirkiu. ok *klaustri gefandi þangat margar jarder ok rika bæi ok storar eigner ok giordi suo bræ |³⁴ [durna] laugliga erfingia. hertoganum rikardo med sinv hóf folki. hia ueranda. ok vallz monnum samþyckdvm |³⁵ 00000000000000000000 00000000000000000000er 00000000000000000000 sterkligr

[7r] godfusliga sínu folkí ok munklifinu. ok pryddu þat med úítrum ok uóskum munkum amedan hann lífdi 00000000000000000000 |²

SEM broder símeon sœ at klaustrid ok kirkia sœllar katerine. hinnar helguztu brud000000000000000000000000 |³ smídat. ok aullum naudsynnligum hlutum til feínngnum. uar hann eigi omínnugur þes h00000000000000000000 |⁴ gostelino ok hans husfru. til heídurs. ok sœmdar guds mey. ok þeire kirkiu ok klaustri sem þau hau[fd] 000000000000000000 |⁵ glar uardueítter jliggiandi j þui sama. oleo sem þeir hófdu framm flotit ur marmaraligrí steinþr[o] 000000000000000000 |⁶ tus abbati. med sínum monnum ok brædrum med gleði ok fagnadí ok sœmiliga j sinní kirkiu j millum an0000000000000000000000 |⁷ uardueítter. lofandi *gud ok dyrkandi med mykilli gleði ok fagnadi. ok lof saungum. er þeira klen 000 000000000000000000

|³⁰ til huggunar fyrer arnadar ord bleztadrar katerine. þo at sœ se hínn mínztí j millum hennar jarteigna *en aa |³¹ hínum fyrsta tíma til kuomu heilags doms katerine. bar suo til nefndum fedur jsínberte abbata at hann fieck |³² suo mykínn tanna uerk. at hann matti eigi fædu ne suefn. æ langan tíma neyta. þessum hans harmí sampínazt |³³ hans sona flockur. ok af

* klaustri] with ur-abbreviation between t and r
 * gud] guds
 * en aa] ana, but uncertain; illegible superscript abbreviation signs between n and a

hofdud(s)ins sott verður hann ok hans límer aller kranker. nu sem hann læ leingi j þessum krankl |³⁴ eig. ok honum stodadí eckí mannligr læki domur. þæ uar <hann> æ nockure nott amíntur. j suefní. at hann skylldí. |³⁵ sig med oleo sællar. katerine smyria lata. en hann trude oruggliga þessi syn ok amíning. ok sem morginn kom |³⁶ leit hann til sinn bera heilaga doma fru katerine. ok sinn dryck med oleo blanda. enn allr tanna verkr. flydi jafn |³⁷ skíott. ur hans munne. sem honum uar þessi dryckur gefinn. ok uard j stad alheill þessa meínleítis. reynndi |³⁸ hann suo fyrst asier kraf<t> ok uerdleika fru katerine

A Nalægum tíma epter |³⁹ sagda jarteign. þa fyrr nefndur abbatí uar j gras gardi med brædrum sínum. kom fyrer hann éinn fateíkr madur sier |⁴⁰ olmausu bídíandi med *naumligu *yfer bragdí. ok hervíligum. bunadí. næsta daud uænn af hungri. ok þuí mykla |⁴¹ meín er hann bar æ sínum líkama. þessi madur hafdí þessi sott er cancer heiter epter þuí sem læknar kalla. er |⁴² þat meín suo mykít ok stort. at þat mæ ongum lækningum grædazt. Ok ef madur skal lífa eda líf sitt um [7v] oooooooooooooooooooooooooooooo hatar meínseme hefur þæ uerdr þann lím af at hoggua. sem meín'it' kemur j. enn hann mæ þo þar |² ooo oooooooooooooooooooooooooo enn þessi meínseme uar kómen j sídvna uínnstri híns fatæka mannz. ok kvaldí suo hans |³ oooooooooooooooooooooooooooooínn ok nalíga meínit jnnkómit j gegnum hans ríf. þuíat þess hattar dauda meín. skrídur suo vm |⁴ oooooo oooooooooooooooooooooo abbatí hann. er ok þuí þennann. þat nafn gefit er cancer heiter. ok fyr uar getit. Jsínbertus abbatí sampí |⁵ oooooooooooooo oooooooooood ok meínseme. ok baud fyrst at honum skylldí gefua nogan mat. latandi hann eígi dey |⁶ [ia] oooooooooooooooooooooo [br]ædurner leída hann til klausturs heilagrar kateríne ok smyria med híalpsamlígu oleo hans sar |⁷ oooo oooooooooooooooooooooo sínna meínna. ok for aptur gladr ok feíginn. helgadr med tuó falldri gledi. En epter þessa da

|³⁰ oog fao soooosoo ooooooo ooo oo oo ooo po oo goooooon er þau haufdu rofit sit[t] heit v[id] sælla kat[er]inam |³¹ heítandí enn af nyíu. at þau skylldí þenna sinn sonn til hennars klausturs presentera. huert er enn godi gostelinus hafdí gíora |³² latit. ok fyrr uar fra sagt. ef hann feígí

* naumligu] uaulígu with nasal stroke above u

* yfer] yper

aptur sinn mat. ok heilsu. Enn jafnskiot. sem þau hafdu þessu enn heitit |³³ þæ kom fagur litur ok lifligur j hans æ síanu ok j allan hans likama. ok faum stundum sidar fick hann aptur allann hinn fyrri |³⁴ lit ok þar med sína heilso ok hinn fyrri bloma sínar æsku. Nu sem sueinnen hafdi aptur alla sína fyrri heilsu fyrer uerdleika |³⁵ fru katerine ok ox hann upp enn af nyú med mykklum fridleik. ok *bradum þroska. þæ rufu hans fedginn enn sitt heit vid blezta |³⁶ da katerine. ok feingu j hendr honum mykil audæfui giorandi hann sinn laugligan erfingia suo fullkomliga j alla stadi. þæ |³⁷ for enn sem fyrr uar fra sagt. at skiotlig guds hefn kom yfer þenna sma suein. fyrer ilsku saker ok synda glæps sinna fi |³⁸ dginna þuiat þæ kom en aftur til hans hin fyrri sott ok kran(k)leike med suo storum oda verkium. at ollum þotti *hann skiotur |³⁹ daudi radín uera. Þæ tok riddari emergis sinn son ok bar til ymíssa lækna med myklum harme hugar uæntandi at þeir |⁴⁰ mundi honum med sinne list nockura hialpsamliga lækning ueita. Enn honum uard þessi sín von at heigoma myklum. þuiat |⁴¹ (þeir) gatú honum ongua bot unnit. ok sem riddarenn sæ at hans son matti ecki med mannligrí list grædazt. þæ baud |⁴² *hann vm sider einum sínum þíonustu manne med stygd ok reidí. at hann skyldi sem skiotazt. bera sueinen til klausturs sællar [8r] katerine er stod j næsta fíalli vid borgína rotomago sem fyrr uar greint. Enn sæ for jafn skíott sem hann heyrði sins herra |² bod ok ferdadizt til borgarinnar rotomagum. enn j þeire ferd andatizt sueinnen. þuiat heilaug katerína uilldi þæ egi þiggia |³ þeira manna \o'ffur er adur hofdu sína tru vid hana *snildliga rofit. Mæ af þessi jarteign huerr hygginn madur marka huersu haskasaml |⁴ igt þat er j guds augliti at riufua sín heit uid gud ok hans helgvm monnum. er eíngi skyllidugur til at heits *nafna. enn sk |⁵ ylldugt *er at efna ok fullgiora. þat er heitid er |⁶

Nóckur godfvs husfru ok miog rik. hun ried fyrer þeim herkastala er agdus héiter. hun hafdi mykít ok sterkt fotar mein. |⁵ þessi kona hafdi |⁷ tært mykinn þora sína penninga alækna sier til heilso botar. enn þat kom henni fyrer ecki. A nockure nott birtizt |⁸ henni j suefne. sæl katerína ok baud henni at fara j fiállit rudu borgar. til sins klausturs. ok offra þar þeim

- * bradum] uncertain; bdu with nasal stroke above du
- * hann] honum
- * hann] hun
- * snildliga] uncertain
- * nafna] nafma uili
- * er at] at er

ij silfur peníngum ⁹ er <hun> hafði æ hálse sier. *husfrúinn suarar eigi ueit ek huersu at ek mæ þetta giora. fyrer mínum *krankleik ok uarla þore ek saker* ¹⁰ *mínna synda at koma þar. j auglit suo heilagra guds þionustu manna. sem j þínu fialli byggia. eru þeir ok* ¹¹ *j sínum herbergium jnne byrgder. at uarla mæ auduelliga þeira talí næ. ok sem hvn taladi þessa hlute. þa þo* ¹² *ttizt hun uera upp gripinn med heilagri katerínu. `ok' borinn j fiallid til hennar munklifis. huerre er hín himneski leidto* ¹³ *gi signud katerina syndi henne sier huert herbergi brædrana. epter setning ok skipan leidandi hana um bergis med sier. ok sagdi* ¹⁴ *henni til sier huera husa. suo seigiandi. hier er þeira bænastadur. hier er þeira conuenta. hier er þeira suefn hus. hier er þeira* ¹⁵ *mat bur. hier er þeira steikara hus. Ok þat skaltu úta at ek er þeira rædiskona. ok þessa stadar stiornar mæ ok* ¹⁶ *þeira hugganar kona. Nu sem hus fruín hefur þessa útran sied ok hun uaknadi. reis hun upp alheil þessa mein* ¹⁷ *lætis. lofandi gud ok heilaga katerínam. er henni hafdi med sínu arnadar ordi. aptur gefit æ einu auga brag* ¹⁸ *di. sína hína fyrre heilsu. Enn jafnskiott sem hun matri uidkomazt. for hun til klausturs fru katerine. ok of* ¹⁹ *frandi þar þui sem henni uar bodit. ok gladdi brædrana hugskot med þessari jarteíng. ok fra sogn ok fann at öll husa* ²⁰ *skipan klaustursins uar æ þann hatt sem heilog katerina hafdi henni útrad. ok for sidan heim til síns heimelis þionandi* ²¹ *sælle katerine jafnan æ medan hun lifdi med mykille godfyse.* ²²

EJnn kona uar j þui *þorpi er ueleo cassius hiet hun atte ein ungan son. er legit hafdi um hadeígis skord ²³ j einu eíngí. ok sofit opnum munne. Enn suo bar til at einn hogg ormur skreid jmunn sueínum ok ²⁴ rendi nídr þegar j hans kuid. tok hormuliga at skera. ok eta hans jnniflí. af þessi kuolo tok sueínen ²⁵ at blikna ok skialfa. sem eítt laufz blad. fyrer þeim harme ok krankleika er hann þolldi af hoggorm(s)ens ²⁶ eiturligum stínga. ok tok at kalla med harre roddu ámodur sína. ok bidur hana at hialpa sier. ok doga. Nu sem ²⁷ hun heyrdi hans kueikanligt kall ok gratsamligt op. rann hun þangat skíott. sem pilturen læ. ok spurdi epter huer ²⁸ o hamíngía honum hefði at borizt. enn hann seigízt eigi úta þat mín kæri moder huat ek kenne jmínum kuidi. er oll ²⁹ mín jnnyfli rifur ok slitur. ok hoggr med sax tanna gang. þa tok hun son sinn. med myklum harme hugar. ok lagdi ³⁰ hann æ herdar sier ok bar hann yfer nefnt fiall. til klausturs sællar meyar katerine.

* krankleik] krænkleik

* þorpi] þorfi

ok sagdi brædrum til hans meín |³¹ lætis ok *krankleika. enn þeir toku þegar þann himneska heilivog oleum sællar kateríne. er þeir hofdu at |³² geyma. ok gafu sueínenom þar af at drekka. Ok sem hann hafdi druckid med fullre tru. þena enn hia |³³ lpsamliga dryck. þa renndi þegar vpp ur halse honum ok kuidi. saa eitur ormur. er hann hafdi glepyt |³⁴ ollum þeim asiaanndum er uid uoru stadder. ok feick iafn skiott aptur sína heilso. |³⁵

EJnn madur flæmskur at ætt hafdi suo langa. ok harda sott. at hann oruæti med ollu. at hann mundi sína |³⁶ heilso faa. þessi madur giord(e) oll sín skripta mal fyrer presti sínum. ok tok guds likama. bidr suo síns |³⁷ andlazit. enn j þessare sinne þronging. kalladi hann optliga auora fru sanctam mariam sier til arnadar |³⁸ ordz ok myskunar at hun skylldi enda æ giora hans krankleika. med nockurum letta ok bata. A nockure |³⁹ nott sier hann j synn ok fyrer sier standa. guds einngla ok j millum þeira geck kona. hinn helgasta jumfru. [8v] sanctam m`a`ríam med himnesku líose skinandi birte. ok bunade. ok hann taladi suo til hennar. hver ertu fru seiger hann. hinn milldazta |² guds moder suarar. Ek em myskunnar moder María. ahuería þu kallader j þesse þinne sott. eigi skaltu ottazt þuiat ur þessare sott |³ muntu heill vpp rísa. ok algiorliga aptur faa hinn fyrra styrk. ok mät. Enn far sem skíotazt til mínzt hus. hinn síuki madur spurdi |⁴ þa. eigi ueit ek mín himerikis drottning. huert ydvert herbergi er. *eda huar þat er. þetta er ek æ til at fara. guds moder |⁵ suarar. j fiallinu rotomago er þetta mitt *hus ok herbergi. er *þu skalt til fara. ok þa er þu kemur þar skaltu seigia. heilagri kateríne. |⁶ mínne kærustu vinnkonu. hueria er ek elska hardla míog. at ek sender henni þat bod. at hialpi þier uid ok grædi þig af þessi sott |⁷ u hinn flæmske madur sagdizt all dri komit hafua j rothomagum. ok eigi þat fiall sied hafua. sem honum uar til uisat. þa syndizt |⁸ honum. sem vor fru rette sína hõnd ena blezudu j þa ætt sem fiallit stod. ok uisade honum suo ueg. huert hann skylldi fara. nu |⁹ sem þesse madur uaknadi. huggadizt hann míog. af þessi syn. ok útran. ok lofadi gud mark falliga. ok hans signudu moder María |¹⁰ ok þeirra vinnkonu katerínam. ok sagdi vm morgunenn epter. þessa útran. sínum heimoligum presti. ok fleírum godu monnum |¹¹ enn hann tok sidan at styrkiáz ok giordizt vel heill. þuiat sott-

* krankleika] kænkleika with ra-abbreviation above æ

* eda] eigi

* hus] hu followed by us-abbreviation

* þu] þiu with superscript transposition or deletion dots

inn aull flydi. enn matturinn ok styrkleikuren tok at ^{|12} uaxa. ok sem hann uar *meigsu albættur for hann epter þúi sem honum uar bodit. til fiall(s)ins rotomagum ok j klaustur sællar kateríne. ^{|13} ok sagdi brædrunum greineliga þessa *jarteígn er gud giordi fyrer uerdleika fru kateríne. ^{|14}

J borgínne rotomago var ein kona su er þá sott hafdi er paralisus heít. þuiat aller fingur hægri handar hennar uoru ^{|15} krepter j lofa. ok suo miog fas(t)liga bogner at huergi matte hun nockurn retta fra audrum. þessi sott hafdi ok tekít ^{|16} j burt fra henne alla hennar gaungu. suo at hun matte sig huergi hræra ur stad. hun læ miog kronk. ok matlaus. sem ^{|17} allr hennar likame uæri daudr. ok lif laus. hun matte sig huergi ein saman a huoriga sídu snva. fyrer sínvm van matti ^{|18} ok afleyse. huerr sem einn lækner. er hennar meínsemd sæ orvænte henne lífs. ok heilsu. Enn hvn treystandi ser gud ^{|19} ligum mætte ok krapti. ok arnadar ordi fru kateríne. leít hun bera sig a trínitatis dag til hennar munklifís ok uak ^{|20} te um nottína j hennar kirkio med myklvm fiollda siukra manna. er þangat hofdv sott. af ymissvm lavndum sier til hialpar ^{|21} ok heilsu botar ok kaullvdo a hina heilavgv katerínam. sier til arnadar ordz. med hreinu hiarta ok mykille godfyse nu sem ^{|22} brædurner sungu hatidligan. ottu saung um nottína. j hennar kirkíu. epter þúi sem sagdri hatid til heyrdi. ok þeir hof ^{|23} du Te deum upp byriad. þá rann lettur hofgi a þessa konu. ok sofnadi hun. Hun sæ þá sæla katerínam. til ^{|24} sínn koma. med hímneskre bírte ok fogru liose. ok retti sína hond enu bleztudv til hínar síuku konu. reisandi hana ^{|25} a sína fætur. er fyrr læ hormuliga krept ok bogín. ok sem hun hafdi hana miog suo leidda vm allan brædrana kla ^{|26} ustur. ok er þær komu aptur til kirkíu dyrra. bidu þær þar um litla stund. þá kom j mote þeim. epter þúi sem hínne ^{|27} síuku konu syndízt. ein heilug mæer er austurberta hiet. ok dreifdu vigdv uatne a hina uannmattugu konu ^{|28} <o>k þær foru þadan. leiddi hímneski leiddogi. ok foronautur. blezud katerína. hína krau(n)ku kono. fram fyrer ^{|29} alltare heilagrar þreníngar. ok uaknadi hun þar fyrer alltarinu. kallandi harre rauddu. huerr adur matte valla ^{|30} tala eda eicke. ok nu matte hun alla sína fingr retta. ok suo hondína. er adur hafdi bogínn uerit ok miog ^{|31} ohæg. en a þeíre enu stundu enu saumu. feick hun aptur suo algiorliga alla sína heilsv ok enn ^{|32} fyrra matt suo at hun matte med audrum monnum. ok

* meigsu] sic

* jarteígn] jarteígn

folki hraustliga *ganga* j processione um dagin epter |³³ þesse *jarteígn ok* hid audsyneliga`z`ta mark gudligrs krapzt jok miog *morgum manni* mikin fag |³⁴ naud *ok* godfyse uid gud er vid voru stadder. *ok* up tendradi þeira hiortu. *til astar ok* elsku uid almatig |³⁵ an gud. *ok* sæla guds mey *katarinam*. lofudu aller gud er sæu *ok* *heyrdur þessa *jarteígn lofan |³⁶ di gud. *ok* sæla *katerinam*. *huerr er med fedr ok* helgum anda lifer *ok* riker per omnia *saecula saeculorum Amen*

III

As noted by Foote, the text follows closely the “*Descriptio translationis reliquiarum ac miraculorum ipsius*,” though with the prologue (chapter 1) omitted and the end (chapter 6) lost due to the lacuna.⁹

2. Sancta igitur Caterina, quemadmodum libelli passionis eius textus explanat, a Maxentio impio ac sacrilego caesare Alexandriae martyrio coronata est, sed postea ab angelis ad montem Synai delata. In cuius vertice sublimes fertur oratorium haberi sanctae et individuae Trinitatis; quod sane in modum turriculae in edito porrectum, non humana sed vere angelica manu paratum creditur, uno tamen foramine, scala apposita, aditum praebens. Quae videlicet ab his, qui intus sunt, forinsecus erecta, rursus ab eis continuo introrsus absconditur, ob metum videlicet gentilium terrae illius, ne tantum thesaurum ab eis quoquo molimine auferatur. In hoc itaque caelitus sibi praeparato habitaculo sanctissima virgo et martyr corpore requiescens, supremi examinis diem expectat, quo cum sanctis resurrectura in gloriam geminam beatae incorruptionis stolam recipiat. Cuius praecipue meritorum in hoc privilegium commendatur, quod illic eam Dominus angelicis manibus deferri ac tumulari disposuit, ubi quondam tabulis inscriptam lapideis legem Moysi famulo suo dedid. Porro ad radices eiusdem montis beatae Katerinae exstat monasterium, in quo non minima turba monachorum ad instar caelestis militiae laudes Deo die noctuque canentium beatae martyri devotum exhibet famulatum. His itaque moris

* heyrdur] heyrdi

* jarteígn] jartegín

⁹ Carolus de Smedt *et al.*, eds., “Sanctae Catharinae Virginis et Martyris Translatio et Miracula rotomagensia Saec. XI,” *Analecta Bollandiana* XXII (Brussels: Société des Bollandistes, 1903), 426.38–434.5.

est die dominica in unum collectis montis supercilium ad eius sepulcrum ascendere, et debita inibi missarum sollemnia celebrare. Quibus deinceps revertentibus, duo vel tres ibidem semper remanent fratres; hisque alii vicissim sibi per hebdomadas succedentes, ad glebam incliti corporis divinis intenti excubiis inserviunt, sacrumque oleum, quod de illo effluere non desinit, in vitreo vase supposito debilium usibus reservandum summa cum veneratione excipiunt. In quo illud constat mirabile, quod non solum christiani, sed etiam pagani beatae martyris suffragia expetentes, salutari eius oleo peruncti opem sibi medicinae reportant. Quod ideo divina agi misericordia nullo modo ambigimus, ut his saltem provocati beneficiis a suo errore convertantur. Siquidem non nulli ex his, viso tanto miraculo, idolorum superstitioni renuntiantes, credunt salvatori omnium Christo. Sed, ut narrationis nostrae ordinem prosequamur, inter eosdem fratres, quorum supra meminimus, erat quidam summae sanctitatis ac prudentiae, nomine Symeon, qui divino spiritu plenus tamquam pater ab omnibus colebatur. Hic denique cum suae septimanae ordine supradicto fungeretur officio, divina favente gratia, tali insignitus est dono. Nam cum illo salutaris olei liquore tria admodum minuta de sarcofago distillantia meruit ossa excipere; quae diligenter collecta et in concha vitrea cum ipso oleo recondita secum conservavit multis postmodum profutura.

3. In occidis partibus tunc temporis divae memoriae Ricardus Normanniae princeps erat egregius, Ricardi ducis cognomento senis filius. Siquidem Rollo, qui et Robertus, Danorum dux nobilissimus atque fortissimus, qui eandem patriam debellando cepit clarisque potitus triumphis suae suorumque heredum ditioni perpetualiter subegit, huius proavus extitit. Is ergo gloriosus princeps Ricardus, virtutum gratia redimitus, non solum vicinis, sed et exteris et procul positis nationibus habebatur opinatissimus, quia erat bello strenuus, hostium expugnator fortissimus et erga Dei cultum fide catholicus, iudicio iustus, pupillis et egenis non mediocriter dapsilis, humilitate mansuetus, totius regni sui moderator ac propagator egregius. Huius tam liberalissimi principis fama paene ad usque mundi cardines pervolaverat adeo, ut praefati monachi beatae Caterinae de monte Synai, eius comperta opinione, missos ad eum dirigerent, quatinus sibi pro sua totiusque orbis pace ac salute orantibus aliqua suae largitatis munera, scilicet ad restaurationem sui monasterii et victus subsidia, transmitteret. Cuius legationis pondus beato Symeoni, qui et sanctitate ac prudentia cete-

ros praeire videbatur, non sine divina, ut opinor, dispensatione iniungitur, ut scilicet incomparabilem thesaurum, quem penes se habens occultum sanctae martyris amore indesinenter ferebat, congruo tempore revelatum occidentali populo salubre foret remedium. Quatuor ei etiam monachos famulosque nonnullos adiungunt in itinere, quorum ope et solacio commissum sibi negotium strenue valeret explere.

4. Profecti itaque servi Dei, emenso tam longo terrarum spatio, tandem ad praedictum Normanniae ducem perveniunt, eique fraternarum precum praelibantes salutamina, rem pro qua venerant humiliter pandunt. Qui cernens pauperioris cultus homines, sed divinae religionis non contemnendos cultores, ovanter eos ac honorifice susceperit, ipsorumque gratanter favens petitioni, cuideam suorum primatum, nomine Goscelino, viro nobilissimo, qui eius erat a secretis, commendavit, ut eis hospitalitatis curam impenderet et quae necessaria erant sufficienter ministraret. Hic vero Goscelinus una cum venerabili coniuge sua, vocabulo Emelina, licet saeculi opibus et honore insignes haberentur, nullo tamen ex hoc superbiae fastu tuebant, sed aeternorum accensi desiderio magis caelestis quam terrenae dignitatis gloriam affectabant. Erant enim inopum ac peregrinorum cultores assidui, chenodochiorum et monasteriorum fundatores devoti ceterisque bonis operibus iugiter intenti. Qui non tam principis imperio quam mirae devotionis studio beatum Symeonem eiusque commilitones, ac si Christum, hospitio se suscepisse in domum suam gaudentes, eos humane tractabant, piisque deservire obsequiis satagebant. Interea clementissimus princeps Ricardus, caritate profluus, misericordia copiosus, servorum Dei motus necessitudine tamque prolixo itineris labore, primum eis praesentibus affluentem rerum collatione affuit; dein per eos absentibus plurimos equos suarum divitiarum copia onustos misit, sicque extra sui regni metas benigne conducere iussit. Itaque ubi ex itinere recreati et quae petierant largissime sunt adepti, venerabilis Symeon fratres, qui secum venerant, principis benedictione et munere auctos ad propria remisit; ipse vero cum praefato Gocelino uno tamtum contentus famulo, nomine Stephano, viro nihilominus sancto, biennio permansit. Cumque ad invicem de animae salute et aeterna beatitudine mutuo sermocinarentur, praelibatus heros eiusque coniunx videntes eum caelesti sapientia praeditum, sanctitatis gratia decoratum, coeperunt eum ex affectu diligere, et quicquid cordi sibi inerat, dulciter aperire. Inter quae ei et hoc sui animi patefaciunt desi-

derium, quod scilicet ex propria facultate coenobium vellent construere et aliquos ibidem sub regulari observantia monachos aggregare. Audiens haec beatus Symeon valde gavisus est in Domino, quia cernebat iam divina praerordinari dispositione, ubi sanctae martyris reliquias, suas secum attulerat, digne et competenter valeret collocare, ut scilicet occidentalis plebs tali gauderet suffragio illamque perpetuo celebraret tripudio, cuius frequenter relevari mereretur antidoto. Coepit ergo eorum animos multiplici hortamine incitare, ut ea quae mente conceperant ad effectum perducere satagerent, pollicens se eidem ecclesiae, quam Deo disponebant construere, tale aliquid collaturum, quod omni auro gemmisque ac ornamentis pretiosius, rosarum ac liliorum flore suavius, pigmentorum et timiamatum odore flagrantius ibidem excoli et adorari deberet in perpetuum.

5. His igitur mellifluis animatus verbis simul et exhilaratus promissis, vir inclitus Goscelinus ocius sanctum opus aggreditur, collectaque manu artificum, haud procul ab urbe Rothomagi in vicino monte nobile Deo visus est condidisse templum. Quod beatae memoriae Robertus, eiusdem urbis pontifex, cum nonnullis coepiscopis, praesente inclito duce Normannorum Roberto, excellentissimi principis Ricardi, cuius superius fecimus mentionem, qui etiam iam in Domino obierat, filio, sui que totius regni primoribus ac plebe innumerabili, septimo kalendas septembris consecravit in honore sanctae et individuae Trinitatis sanctaeque Dei genitricis Mariae atque omnium sanctorum, anno videlicet millesimo tricesimo ab incarnatione Domini. Porro in hoc clarissimo conventu illustris vir Goscelinus una cum coniuge sua fecerunt testamentum ex propriis rebus seu praediis, quae eidem coenobio ad usus monachorum iure hereditario contulerunt coram ipso duce Roberto et eius optimatibus. Quorum donationi idem gloriosus princeps libentissime annuit suaeque auctoritatis sigillo ipsum privilegii scriptum corroboravit, et up ipsae res, quas Deo offerebant, ab omni prorsus exactione et incursione publica, ac si suum dominium, liberae forent, in perpetuum actorizaliter praecepit. Quendam etiam venerabilem virum, nomine Isembertum, genere Teutonicum, tam divinis quam humanis litteris eruditissimum et in omni religione perfectum, qui in coenobio sancti Audoeni antistitis praefatae urbis professus fuerat monachum, eidem ecclesiae praeficiunt. Hic siquidem, quoad vixit, coenobium sibi commissum strenue et laudabiliter rexit ac utilibus monachis a se decenter instructis plurimum nobilitavit. Exstructo igitur,

ut praedictum est, monasterio ac diversis, quae fratribus necessaria erant pro loci oportunitate, habitaculis, beatus Symeon suae non immemor sponsionis pretiosissimas gloriosae virginis et martyris Christi Caterinae reliquias, quas ordine quo diximus a monte Synai detulerat, memorato viro Gocelino et eius serenissimae coniugi Emmelinae ad decorem et honorem ipsius ecclesiae condonavit. Quas deinde venerabilis abbas Isembertus una cum fratribus ab eis cum ingenti gaudio et reverentia suscipiens honorifice in eadem ecclesiae aeternaliter adorandas collocavit. In commune itaque ab omnibus nostri Salvatoris nomen benedicatur ac votis omnibus praedicatur, qui locum suum tam felici munere insignivit tamque incomparabili thesauro praeditavit.

6. Verum de obitu sancti viri, qui horum felicium meruit esse delator pignorum, paucis est memorandum. Postquam enim, ut praediximus, servus Dei Symeon apud saepedictum illustrem virum Gocelinum et eius coniugem per biennium mansit, et eis ob impensa sibi plurima devote ab eis beneficia et piae caritatis obsequia ad honorem ecclesiae, quam fundaverant, harum sanctarum reliquiarum exenia largitus est, rursus ad propria reverti cupiens, Treverorum pervenit ad urbem. In qua ex itinere fatigatus aliquantisper cupiens remorari, corporali percutitur molestia et ex hoc mortali saeculo in aeternitatis ascisci meruit collegio. Qui ibidem a fidelibus honorifice sepultus, magnis usque hodie fulget virtutibus. Unde nos pro tanti viri merito gratiarum actiones persolvimus Christo.

Nameque per hunc nobis exilibus atque pusillis

Virgo beata Dei gratis sua munera misit.

Hic sibi testis adest, ad cuius busta frequenter

Mira fiunt terris ad laudem Cunctipotentis.

Stephanus quoque, viri Dei minister idoneus, et ipse in brevi defunctus; cuius vitae fuerit nihilominus, ad eius tumulum signorum copia pandit. Haec de sanctarum reliquiarum translatione necnon et coenobii, in quo venerantur, constructione, paucis dixisse sufficiant. Nunc ad miracula, quae ibi deinceps per gloriosam famulam suam Caterinam operatus est Dominus, summatim perstringenda stilum vertamus.

After this narrative, the Icelandic text has a number of miracles. Due to the lacuna, the first (7r30–38), which corresponds to chapter 7, lacks the beginning. Of the second (7r38–7v7), which corresponds to chapter 8, the end is missing due to the lacuna. The third (7v30–8r5), which corresponds to chapter 9, lacks the beginning due to the lacuna.

7. Postquam igitur beatae Caterinae reliquias divina ad nos gratia direxit, numquam locus ipse vel ad parvum temporis vacavit miraculorum signis. Caeci ibidem visum, surdi auditum, claudi gressum, paralytici curationem, aliisque quibuslibet oppressi infirmitatibus recipere merentur sospitatem. Ostendit universis circumquaque Dei martyr inclita Norhmanniam sua illustratam praesentia; emicat siquidem amplo virtutum lumine Christi lucerna, non sub modo sed super candelabrum posita, nec attica tantum genitaliaque arva perfundens, sed adusque occidua orbis climata pertingens. Gaudet et exultat tota paene Neustria tantae virginis oleo perfusa tamque pretiosissima gemma caelitus decorata. Fiunt itaque miracula speciosa, de quibus plurima omittentes, pauca scribemus. Ac primo reverentissimi patris nostri Isemberti mentionem facientes id quod de illo cognovimus, licet inter alia minimum, tamen ob eius reverentiam congruum ac speciale, proferimus, quod multorum fratrum, qui ex illo tempore adhuc superstites sunt, testimonio approbatur. Nam primo sanctarum reliquiarum adventus tempore contigit eidem venerando patri vehementissimo dentium dolore torqueri, adeo ut vix cibum capere aut somno indulgere valeret. Porro unius dolori cunctorum affectus condolebat et dulce filiorum examen pii patris compassa incommoda laborabat. Cumque per aliquot dies huiusmodi taedio anxiretur nec ullo modo sanari posset, quadam nocte per visum admonetur ut beatae Caterinae oleo perungi non moretur. Qui credulus visioni, mane facto, ab aedituo templi pretiosi thesauri loculum sibi afferre rogavit. Ab ubi sacro liquore perunctus est et ex eo poculum sumpsit, extimplo omni dolore fugato, beatae martyris meritum hoc uno virtutum eius in se mirabiliter est expertus.

Hoc igitur viso, monachorum praecluis ordo
 Supremo Patri grates ex corde rependit,
 Per quem virgo suis largitur dona salutis.

8. Sequenti tempore cum isdem venerabilis pater in horto cum fratribus consisteret, repente ibi affuit quidam miserabili specie et habitu stipem postulans, inedia simul et languore vehementer laborans; siquidem morbus, qui vulgo cancer dicitur, eius dextrum latus apprehendens ita penitus terebrando consumpserat, ut ad ipsa iam costarum abdita perveniret et infelicem miserabiliter cruciando necaret. Condolens itaque tantae eius miseriae vir Dei primo eum refici, dehinc ad monasterium duci et beatae virginis oleo iubet perungi. Duplo itigur pauper recreatus munere abiit, et in brevi sanitatem promeruit. Qui salvationis suae non ingratus, uti ille in evangelio Samaritanus, post triduum ad monasterium rediit, beatae virgini gratias pro sospitate sua redditurus. Ostendebat cunctis latus suum pridem gravi ulcere saucium taboque corruptum, nunc cutis superficie et carne sua ita redintegratum et in antiquae venustatis specie reformatum, ut plane obstupesceres caelestis opificis per sanctam martyrem insigne miraculum. In quo et illud erat mirificum, quod tres rigae quasi fila coccinea in ipso ulceris loco apparebant, tamquam divinae virtutis praetendentes indicia. Quod videntes qui aderant Dominum in sancta virgine magnificabant et vota gratiarum unanimiter referebant.

Munere sic Domini, quo possunt omnia sancti,
 Pulchrior electro, cuncto pretiosior auro,
 Signorum titulis Caterina refulget in arvis.

Hoc ero miraculum licet plurimorum ora testentur, duorum tamen maxime nostrorum venerabilium fratrum, Odonnis scilicet et Hugonis, certissima relatione didicimus.

9. Aliud eiusdem gloriosae martyris miraculorum referamus; quod si necesse fuerit, multorum testimonio approbavimus, in primis etiam ipsius, cuius animi crudelem perfidiam et falsitatem notantes detegimus. Quidam miles, Ernigis dictus, unus scilicet magnatum regni, pro uxore sterili votum vovit beatae Caterinae, quia cuiuscumque sexus prolem ei Deus meritis ipsius annueret, eius amore Dei servitio manciparet. Gloriosa itaque virgo invocanti et voventi super petitione sua annuit, eodemque anno fecundata mulier nimii decoris filium parit. Nec immerito decorus erat, quam suis meritis tanta virgo apud Deum illis obtinuerat. Pater siquidem magno exultat tripudio redditque beatae virgini gratias pro collato sibi a Deo ipsius meritis filio. Votum quoque tum quidem servare cogitat; sed crescente infante corpore pariter et decore, tantae formositatis heredem

sanctae martyri dando exhereditare mens ad modicum titillat. Post tamen a coniuge parentibusque insipienter consultus hunc subtrahere statuit et de alio, si Deus daret, votum persolvere. O cordis instantia, o perversae mentis procacia, per quae ore mentiente anima necatur. Quid coegit infelicem hominem vovere, quod non perfecta firmitate animus stabilivit reddere? Num beatæ virgini illudere putasti? Verumtamen

Desipis, Ernigis, dum vota benigna resolvis,
 Dum pactum violas divinaque iussa repugnas
 Et tibi concessum sterili de matre puellum,
 Cui dederas, adimis, Christo sua munera tollis.

Ergo ad cor redire ipsa te consulit; votum namque exigit, debitum requirit. Considera quibus filii tui plagis ad tui cordis ianuam duritiæ seris crudeliter damnatam aperiri sibi præcipit. Extimplo itigur ut genitor animum mutavit, ita toto corpore filius elanguit, ut, mutato vigore in languorem, nil aliud eis erat sperare nisi vicinam eiusdem pueri mortem. Tandem ergo saniori consilio se recognoscentes errasse, reatum suae confitentur frivolitatis et ineptiæ, puerumque sanctæ virgini statuunt reddere. Mox mirum in modum infans in letali confinio positus vivaci colore decoratur, sanitas quoque cuncta corporis membra revisens regreditur, ut ad ipsam patris et matris in persolvendo voto conversionem animadvertere posses in pueri sospitate placatam martyrem. Nam uti in ea valitudo potest colligi aetatula, toto eius corpore hilaritas erat videre et vivacia. Augetur itaque puer crescens incrementis vitalibus, magnus dolor futurus suis progenitoribus. Nam dum iterum votum irritum faciunt patriisque divertiis heredem instituunt, mox quoque puer parentum infidelitate necandus redi-vivo languore corripitur et si non lingua, tamen sua aegritudine ipsorum errorem confitetur. Tum pater sperans se aliorum auxilio in sanitate filii posse proficere, nunc ad hunc, nunc ad illum medicum letiferum filium vacuo dirigit labore. Sed ubi nil profecit, perversa indictione cuidam suorum indignanter ait: "I citius puerumque ad illum montem illis monachis defer velocius." Qui parens præcepto puerum suscepit, viamque versus Rothomagum arripuit. Verum beata martyr falsis sponsoribus non annuit, nec eorum vota iam bis perperam offensa recepit. Nam dum eodem ferretur itinere, extremum efflavit igniculum vitæ, progenitorum peremptus infideli sponsione.

Of the last four miracles, the first two (8r6–21 and 8r22–34) are not found in the Latin text and the last two (8r35–13 and 8r14–36) found in an abridged form (chapters 20 and 18).

20. Quidam etiam frater, Goscelinus nomine, in loco venerationis beatae virginis regulariter professus, adeo febribus elanguit, ut desperans vitam omni intentione pensaret, qualiter hinc migrans illo summo iudici occurreret. Nam de eius quid dicto opus est inedia, cum dotidiano corporis defectu carnea penitus exciderit valentia? Ergo, coquente letali frigore, ubi vicinam sperat mortem, in somnis videtur sibi pectori superstare beatam virginem, et quasi alicui consulenti loquens se fminam dicit Atheniensem et bene nosse medicinae artem. Tum quoque quasi inter fastigia elevatam nubium emittere videt quasi quoddam folium, quod, velud brumali solet tempore, occidens cum turbine in iacentis aegri labitur ore. Excitus autem febres expulsas seque liberatum sentit, beatae martyri gratias agit, testisque virtutis eius et gratiae incolumis resedit et ipse. Sic quoque beata virgo monachos suae magnificentiae testes vult exhibere, ut et illi non priventur eius pietatis munere, quorum veneratione humili frequentatur cotidie.

18. Quidam etiam torto ore et officiente morbo, quem paralytim dicunt, loqui non potuit; qui etiam se ad beatae virginis auxilium devotus contulit. Illinitus autem tanti vigoris liquore ad naturalem statum reducto ore et loquens et sanus rediit, Dei gratia favente et beata martyre.

IV

As to how the *Translatio et Miracula Rotomagensia* found its way to Iceland, it is possible that a returning pilgrim or, perhaps more likely, a student brought a copy with him. Certainly, the narrative would seem to have appealed to Icelanders interested in the history of their Viking past and in that of the Viking colony of Normandy in particular, and one would imagine that their curiosity must have been aroused by the reference in the narrative to Rollo, their famous forebear, whose dynasty ruled the province in direct line till 1204. It is known that several young Icelanders went to the European mainland, especially Germany, for their studies in the late Middle Ages, though research on the topic is not exhaustive.¹⁰ Those

¹⁰ See Sverre Bagge, "Nordic Students at Foreign Universities until 1660," *Scandinavian Journal of History* 9 (1984): 1–29.

who are known to have studied in France are Ásbjörn Sigurðsson, *rektor* of Skálholt (d. sixteenth century), and Bishop Jón Halldórsson of Skálholt (d. 1339), who is said to have studied in Paris and Bologna.¹¹

BIBLIOGRAPHY:

- Arnarnagnæanske Kommission, Den. *Ordbog over det norrøne prosasprog: Registre*. Odense: AiO, 1989.
- Bagge, Sverre. "Nordic Students at Foreign Universities until 1660." *Scandinavian Journal of History* 9 (1984): 1–29.
- Dunstanus saga*. Ed. Christine Elizabeth Fell. Editiones Arnarnagnæanæ, Series B, vol. 5. Copenhagen: Munksgaard, 1963.
- Foote, Peter, ed. *Lives of Saints. Perg. fol. nr. 2 in the Royal Library, Stockholm*. Early Icelandic Manuscripts in Facsimile 4. Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1962.
- Jónas Gíslason. "Útanfarir Íslendinga til háskólanáms fyrir 1700." *Árbók Háskóla Íslands 1980–81. Fylgirit* (1983): 1–21.
- Kålund, Kr. *Katalog over Den arnarnagnæanske Håndskriftsamling*. 2 vols. Copenhagen: Gyldendal, 1889–1894.
- [Kålund, Kr., ed.] *Arne Magnussons i AM. 345 A–B, 4to indeholdte Håndskriftfortegnelser med to tillæg*. Copenhagen: Gyldendal, 1909.
- Laurentius saga biskups*. Ed. Árni Björnsson. Rit Handritastofnunar Íslands 3. Reykjavík: Ísafold, 1969.
- Smedt, Carolus de, et al., eds. "Sanctae Catharinae Virginis et Martyris Translatio et Miracula Rotomagensia Saec. XI," *Analecta Bollandiana* XXII. Brussels: Société des Bollandistes, 1903.
- Unger, C. R., ed. *Heilagra manna sögur: Fortællinger og legender om hellige mænd og kvinder*. 2 vols. Christiania [Oslo]: Bentzen, 1877.
- Wolf, Kirsten, ed. *Heilagra meyjja sögur*. Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, 2003.

¹¹ Jónas Gíslason, "Útanfarir Íslendinga til háskólanáms fyrir 1700," *Árbók Háskóla Íslands 1980–81. Fylgirit* (1983): 1–21, esp. 9–10.

EFNISÁGRIP

Handritunum AM 180a og 180b fol. er lýst þannig í *Catalogus Codicum pergamenorum quos anno 1707, 1708, 1709, 1717* possidet Arnas Magnaeus að efni þeirra sé „Katrínar Saga“. Textinn á bl. 5v40–8v36 er hins vegar ekki eins og yfirskrift hans gefur til kynna *passio* heilagrar Katrínar af Alexandríu heldur er hann, eins og Peter Foote hefur bent á, þýðing á einni gerð *Sanctae Catharinae Virginis et Martyris Translatio et Miracula Rotomagensia* sem lýsir upptöku helgra dóma heilagrar Katrínar og kraftaverkunum sem áttu sér stað fyrir milligöngu hennar í Rúðuborg (Rouen) á elleftu öld. Í greininni er birt stafrétt útgáfa íslenska textabrotsins ásamt samsvarandi texta á latínu.

Kirsten Wolf
Department of Scandinavian Studies
University of Wisconsin – Madison,
1306 Van Hise Hall
1220 Linden Drive
Madison, WI 53706
 USA
kirstenwolf@wisc.edu

ÞÓRUNN SIGURÐARDÓTTIR

TVÆR RITGERÐIR UM SKÁLDSKAP
Í KVÆÐABÓK ÚR VIGUR
(AM 148 8vo)

Á 16. OG 17. ÖLD höfðu prentaðar bækur evrópskra húmanista um skáldskaparfræði mikil áhrif á bókmenntalíf í álfunni. Þær voru oftast samdar á latínu og áttu rætur í klassískum bókmenntum og mælskufræði forn-Grikkja og Rómverja. Markmið þessara rita var það helst að kenna samtímaskáldum að yrkja á nýlatínu í samræmi við klassíska hefð mælskulistar og óðfræði, en einnig að skýra og skilgreina klassískan skáldskap. Eitt áhrifamesta rit af þessu tagi er án efa *Poetices libri septem* eftir Ítalann Julius Caesar Scaliger (1484–1558), sem var skrifað á latínu og kom fyrst út á prenti árið 1561.¹ En þó að skáldskaparfræðin hafi, a.m.k. í byrjun, aðallega miðast við bókmenntir á latínu mátti þó einnig herma aðferðir þær sem hún kenndi upp á bókmenntir á þjóðtungum samtímans. Í lok sextándu aldar fara því að birtast ritgerðir um skáldskaparfræði á þjóðtungunum, þar sem byggt var á sama grunni og hinar latnesku, enda hefur þessi fræðigrein stundum verið nefnd „retórísk skáldskaparfræði“ (sbr. Plett 2004:87). Hér má til dæmis nefna Bretana George Puttenham (1529–1590), með *The Art of English Poesy* sem var fyrst prentuð árið 1589 og Sir Philip Sidney (1554–1586), með *The Defence of Poesy* sem var fyrst prentuð 1595,² Þjóðverjann Martin Opitz (1597–1639), en bók hans *Buch von der Deutschen Poeterey* kom fyrst út árið 1624,³ Danann Søren Poulsen Gotlænder Judichær

¹ Það hefur nýlega verið endurútgefið með þýskri þýðingu: Iulius Caesar Scaliger. 1994–2003. *Poetices libri septem. Sieben Bücher über die Dichtkunst*. Útgefandi og þýðandi Luc Deitz. frommann-holzboog, Stuttgart-Bad Cannstatt.

² Nýleg útgáfa ritgerðanna er í: Sidney's 'The Defence of Poesy' and Selected Renaissance Literary Criticism. 2004. Útgefandi Gavin Alexander. Penguin Books, London.

³ Hún hefur verið endurútgefin nokkrum sinnum á síðustu öld, t.d. Martin Opitz. 1963. *Buch von der Deutschen Poeterey (1624)*. Neudrucke Deutscher Literaturwerke, Neue Folge 8. Richard Alewyn gaf út. Tübingen. (Sú útgáfa er reyndar byggð á útgáfu Wilhelms Braune frá 1876).

(1599–1668), en tvö rit eftir hann um skáldskaparfræði komu út á 17. öld, *Synopsis Prosodia Danica* 1650 og *Prosodia Danica* 1671,⁴ og að lokum Svíann Andreas Arvidi (um 1620–1673), með *Manuductio Ad Poesin Svecanam*, sem prentuð var 1651,⁵ svo að nokkrir séu nefndir.

Ekki er rúm í þessum inngangi fyrir ítarlega greinargerð um evrópska skáldskaparfræði frá tíma endurreisnar og barokks, en mun fleiri rit af þessu tagi voru samin en hér eru nefnd, sum prentuð en önnur varðveitt í handskrifuðum bókum. Sjónum verður á hinn bóginn beint að þætti Íslendinga í ritun skáldskaparfræða á sautjándu öld. Íslendingar áttu vitaskuld sína Snorra-Eddu til að hampa í þessu tilliti, og var hún skrifuð upp, úr henni unnið, gerðar við hana skýringar og hún þýdd á latínu og dönsku. Þekktustu verkin af þessu tagi eru án efa Laufás-Edda séra Magnúsar Ólafssonar (um 1573–1636), en hann er talinn hafa unnið að henni á fyrsta áratug sautjándu aldar (Faulkes 1979 I:15),⁶ og Samantektir um skilning á Eddu eftir Jón Guðmundsson lærða (1574–1658), sem munu vera samdar árið 1641 (Einar G. Pétursson 1998 I:19).⁷ Þessi tvö rit eru t.d. nefnd í kafla um íslenska höfunda ritgerða um skáldskaparfræði í bók Árna Sigurjónssonar, *Bókmenntakenningar síðari alda* (1995:121–124), sem hin einu á þessu sviði frá 17. öld. Árni telur að lítið sé til „íslenskra rita frá 17. öld þar sem vikið er að skáldskap“ (s. 121) og enn fremur að „skáldskaparfræði okkar — skrif og hugmyndir um eiginleika skáldskapar — [sé] í lágmarki á 17. öld“ (s. 124).

Ritgerðir um íslenskar bókmenntir frá þessum tíma eru þó fleiri en kemur fram í ofanefndu riti. Hér má t.d. nefna formála Guðbrands biskups Þorlákssonar fyrir sálmaþókninni 1589 en þar er nokkuð fjallað um bókmenntir og viðhorf til þeirra.⁸ Einnig má nefna kafla í Íslandslýsingu þeirri (*Qualiscunque Descriptio Islandiae*) sem kennd hefur verið Oddi Einarssyni biskupi og fjallar um íslenskar bókmenntir og bókmenntaiðkun í land-

4 Bæði þessi rit voru endurútgefin um miðja 20. öld í einu bindi: *Danske metrikere* II. 1954. Útg. Arthur Arnholtz og Erik Dal. J.H. Schultz forlag, Kaupmannahöfn.

5 Hún var endurútgefin nýlega: Andreas Arvidi. 1996. *Manuductio Ad Poesin Svecanam, Thet är/ En kort Handledning til thet Swenske Poeterij/ Verß- eller Rijm-Konsten*. Útg. Mats Malm. Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet. Ny serie. Stokkhólmur.

6 Snorra-Edda í latneskri þýðingu Magnúsar var prentuð í Kaupmannahöfn 1665.

7 Fyrri ritið gaf Anthony Faulkes út 1979 en hið síðara Einar G. Pétursson 1998.

8 Séra Magnús Guðmundsson prófastur gaf formálann út með nútímastafsetningu í 2. hefti *Kirkjuritsins* 1972.

inu.⁹ Enn fremur voru tvær ritgerðir á latínu um íslenskar bókmenntir fyrri alda, skáldskaparmál og stíl, birtar sem viðauki við *Literatura Runica* eftir danska fornfræðinginn Ole Worm (1636 og endurpr. 1651), önnur eftir áður nefndan Magnús Ólafsson í Laufási og hin eftir Þorlák Skúlason (1597–1656) Hólabiskup.¹⁰

Ritgerð séra Magnúsar Ólafssonar var endurprentuð sem viðauki við útgáfu Anthony Faulkes á Laufás-Eddu ásamt enskri þýðingu (1979:408–415) en Faulkes virðist ekki hafa vitað að hún er til í íslenskri þýðingu í handriti frá s.hl. 17. aldar, sem nefnt hefur verið Kvæðabók úr Vigur (Faulkes 1993:102). Kvæðabókina skrifaði bóndinn Magnús Jónsson (1637–1702) í Vigur upp ásamt skrifurum sínum. Framan við ritgerð Magnúsar Ólafssonar í handritinu er önnur ritgerð samkynja, en þessar ritgerðir verða gefnar út hér að aftan.

Jón Helgason prófessor telur líklegt að Magnús Jónsson í Vigur hafi samið báðar þessar ritgerðir, enda væru þær skrifaðar upp af honum (1955:34–35). Sverrir Tómasson bendir hins vegar á að ritgerð Magnúsar Ólafssonar sem birtist á prenti í riti Ole Worms *Literatura Runica* 1636 sé til í íslenskri gerð í Kvæðabók úr Vigur (Sverrir Tómasson 1996:73; sbr. einnig Margrét Eggertsdóttir 2005:89–90). Mér sýnist að tilgáta Jóns um að Magnús í Vigur sé höfundur ritgerðanna hvíli alfarið á því að þær séu með hans hendi. Nú þegar sýnt hefur verið fram á að önnur þeirra er ekki hans smíð, þá er allsendis óvíst að hin sé það. Þó má vera að hann hafi þýtt aðra eða báðar, eða samið þá fyrri, en fá rök hníga að því önnur en þau að rithönd hans er á ritgerðunum, en Magnús skrifaði ekki aðeins upp ritgerðirnar tvær heldur stóran hluta kvæðabókarinnar, sem inniheldur ritverk eftir ýmsa höfunda, m.a. útdrætti úr *Literatura Runica* Ole Worms (bl. 77r–83r). Enn fremur má benda á að fyrirsögn fyrri ritgerðarinnar gæti gefið til kynna að hún sé hluti úr stærra verki, „Nú kemur um skáldskapinn að tala“, ef til vill einhvers konar Íslandslýsingu. Þó skal þess getið hér að í fyrri ritgerðinni kemur fyrir orðið „fundingskreytur“ en Magnús Jónsson prúði, langafi bóndans í Vigur, notaði orðið fundning/fyndning um 'inventio' (sjá AM 702 4to, bl. 6r, sbr. Margrét Eggertsdóttir 2005:80).

⁹ Íslandslýsingin var gefin út 1971 á íslensku undir höfundarnafni Odds Einarssonar í þýðingu Sveins Pálssonar. Kaflinn um íslenska braglist og skáldmenntir er á s. 149–159. Menn eru ekki á einu máli um það hver samdi ritið (sbr. t.d. Einar Sigmarsson 2003).

¹⁰ Sjá umfjöllun um þessi rit í Margrét Eggertsdóttir 2005:89–92. Ritgerðirnar voru endurprentaðar í S. J. Stephanius. 1645. *Noræ vberiores*. Soræ. (sbr. Faulkes 1993:102).

Sigurður Pétursson hefur einnig fjallað um þessar ritgerðir í Vigurbók, aðallega þá fyrri, í ágætri grein í *Renaissanceforum* 3(2007), þar sem hann fjallar um tilvísanir höfundar ritgerðarinnar til lærðra húanista og klassískra höfunda.

Ritgerðirnar sem hér eru prentaðar bera það með sér að vera samdar af lærðum mönnum sem þekkja bæði fornar bókmenntir og kunna að beita klassískum mælskubrögðum. Höfundarnir vísa mjög í Snorra-Eddu en hafa einnig á takteinum klassískar hugmyndir um skáldskapinn og vísa til erlendra höfunda. Hér skal aðeins nefnt sem dæmi muninn á list og náttúru hjá skáldum, sem m.a. má finna hjá Hóراسi í *Ars Poetica*, og skáldið sem innblásið andlegum krafti eða í annarlegu ástandi, t.d. hjá Aristótelesi í *Um skáldskaparlistina*.¹¹ Hvort tveggja er fjallað um í síðari ritgerðinni. Fyrri ritgerðin fjallar um ýkjur og skreytur í sögum, rímum og kvæðum en hin síðari um íslenskan skáldskap, eðli hans, listfengi og lærdóm en einnig um skáldin og skáldskapargáfu. Báðar ritgerðirnar eru byggðar upp líkt og klassískar ræður og nota retórískar reglur ásamt ýmsum stílbrögðum og málskrúði að hætti lærdómsmanna endurreisnar og barokks. Báðar fjalla meira um reglur og aðferðir skáldskapar fremur en einstök skáld og skáldverk, og eiga það sameiginlegt með sambærilegum evrópskum ritgerðum frá þessum tíma (sbr. Alexander 2004:xxiv). Þær setja því fram kenningar um skáldskap og grafast fyrir um eðli hans og einkenni, þó að einnig sé minnst á ákveðin skáld og verk þeirra í síðari ritgerðinni.

*

Kvæðabók úr Vigur er varðveitt á handritasviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum undir safnmarkinu AM 148 8vo, skrifuð að mestu árin 1676–1677 af áðurnefndum Magnúsi Jónssyni, bónda og fræðimanni í Vigur, og skrifurum hans.¹² Handritið var ljósprentað 1955 á vegum Hins íslenska fræðafélags í Kaupmannahöfn og sá Jón Helgason prófessor um það auk þess að skrifa inngang sem prentaður var í sérhefti (B), þar sem hann gerir m.a. grein fyrir efni bókarinnar, skrifurum hennar, handritinu sjálfu, ferli þess og sögu.

¹¹ Þessar hugmyndir koma víða fram þar sem fyrri tíðar menn fjalla um skáldskap, nefna má t.d. Jón Ólafsson úr Grunnavík í *Hagbenki*, í kafla sem ber yfirskriftina „Ad skiaellda i Jslensku“ (1996:53–54).

¹² Fyrri ártalið kemur fyrir á bl. 76r en hitt bl. 213r.

Handritið er 344 blöð og seðlar með ýmsum höndum en mest með hendi Magnúsar, eins og kom fram hér að framan. Handritið er blaðmerkt 1–354 en tölusetning er ekki nákvæm, hlaupið er yfir blöð og auk þess hafa um 15 blöð týnst úr handritinu.¹³ Ritgerðirnar eru á bl. 30v–34r hin fyrri og 34r–38v hin síðari (ritgerð Magnúsar Ólafssonar í Laufási).

Titilsíða er fyrir bókinni og hljóðar svo:

Ein Afbragds Frödleg, listug, ægiæt, Skemteleg, Nitsøm og eftertektarijk Bök margz frödlegz og fallegs Vijsdoms, lærdömz, og þægelegra efterdæma. Innehalldande Marga ægiæta Kvedlinga Vijsur, Bragarhætte, og annad ægiætt fræde, Å medal hvørs ad er Historia umm Grænlandz Hættalags og annad þess Kona⟨r⟩. Samanntekenn og Skrifud af Virdulegumm Høf⟨d⟩ings [M]anne Magnuse Joons Syna [sic] Ad Wigur ä Isafiardar Diupe.

Handritið inniheldur bæði eldri skáldskap og kvæði frá samtíma Magnúsar Jónssonar, auk nokkurra kafla í óbundnu máli. Dálítillar tilhneigingar gætir í kvæðabókinni að raða skyldu efni saman. Næst á undan ritgerðunum er að vísu kvæði sem inniheldur bölbænir og fúkyrði í garð djöfulsins en á undan því er „Hättalikill edur Bragarhættar, Kunstriikra Kuedlinga, Kurteijsra kuæda, Veglegra Vijsna, Listelegra liöda ...“ og á eftir ritgerðunum eru dróttkvæðar vísur um fornsagnakappa, dýrt kveðnar, og þar næst annar háttalykill.

Á miða sem bundinn er á milli bl. 30 og 31 stendur með hendi Árna Magnússonar: „Þetta um skaldskap ad skrifa i 4to. Er klart og confererad.“ Hefur Árni látið skrifa ritgerðirnar upp, e.t.v. til að nota í bókmenntasögu þá sem hann hafði í smíðum. Þessi uppskrift hefur ekki varðveist svo vitað sé, enda brunnu drög Árna að bókmenntasögunni í Kaupmannahafnarbrunum 1728 (sbr. Jón Ólafsson 1738:54v).

Magnús Jónsson í Vigur var af áhrifamestu og ríkustu ættum landsins á sínum tíma. Faðir hans, sr. Jón Arason prófastur í Vatnsfirði, var sonur Ara Magnússonar í Ögri og Kristínar Guðbrandsdóttur Hólabiskups. Móðir hans var Hólmfríður Sigurðardóttir, sonardóttir Odds Einarssonar Skálholtsbiskups. Magnús var settur til mennta í latínuskólanum í Skálholti en hugur hans stóð ekki til æðri prófgráða og gerðist hann bóndi á Vestfjörðum. Hann varð snemma umsvifamikill handritasafnari og

¹³ Um þetta og arkaskiptingu handritsins má lesa nánar í Jón Helgason 1955:15–17.

bókagerðarmaður sem hafði marga skrifara í þjónustu sinni. Eitt hið elsta handrit sem vitað er að Magnús lét gera er Papp 4to nr. 16 sem varðveitt er í konunglega bókasafninu í Stokkhólmi, en það var skrifað árið 1654, þegar hann var á sautjándá ári (sbr. Jón Helgason 1955:8). Umfjöllun um handrit sem talin eru runnin undan rifjum Magnúsar er t.d. í fyrrnefndum inngangi Jóns Helgasonar (1955:7–14), grein Agnethe Loth í *Opuscula* 3 (1967), grein Jóhanns Gunnars Ólafssonar í *Skírni* 1956 og lítið eitt í grein Peters Springborg í afmælisriti Jóns Helgasonar (1969).¹⁴

Hér verða þessar tvær ritgerðir gefnar út stafrétt eftir handritinu með örlitlum frávikum í skriftartáknun. Stundum er a í framstöðu skrifað með lykkju upp úr legg stafsins en það er ekki auðkennt hér. Ekki er gerður greinarmunur á ‘r’ og ‘z’, ‘s’ og ‘f’. Leyst er upp úr böndum með skáletri. Ekki er alltaf auðvelt að sjá mun á stórum stöfum og litlum en skrifari dregur t.d. stafina h og j oft stórum dráttum án þess að ljóst sé hvort hann ætli þeim stöðu stórs eða lítills stafs. Það er þó greinilegt í nöfnunum Hierönijmus og Haralldur að um stóran staf er að ræða og því gengið út frá því að h annars staðar sé lítill stafur. Aftur á móti setur skrifari oftast J í framstöðu orða og fyrir forsetninguna í. Einnig er oft vafamál hvort skrifað er ij eða ÿ í handritinu. Á örfáum stöðum setur skrifari lítinn staf í upphafi sérnafns en hér er slíkt samræmt. Greinarmerkjasetningu handrits er fylgt en á stöku stað er bætt við kommu innan oddklofa, einkum þegar hana vantar í upptalningu orða. Skrifari ritgerðanna skiptir oft upp samsettum orðum sem nútímamenn myndu hafa í einu lagi og er farið eftir því í útgáfunni. Þó skal það tekið fram að hann merkir ekki alltaf skiptingu milli lína. Þegar um er að ræða orð sem skipt er milli lína er þeim haldið í tveimur orðum þegar skrifari merkir ekki að um línuskil sé að ræða og skiptingin er milli samsettra orða, orðs og viðskeytis eða orðs og forskeytis, enda er slíkt gjarnan í tveimur hlutum annars staðar í textanum. Þetta er ekki gert þegar um skiptingar eins og Jrk-issefne, Stur-luson, nu-med, mä-le er að ræða. Blaðaskil eru merkt með lóðréttu striki í útgáfunni og blaðtal næsta blaðs sett á spássíu. Að lokum skal þess getið að griporð eru jafnan í handritinu en þau eru ekki skrifuð upp hér.¹⁵

¹⁴ Jóhann Gunnar Ólafsson fjallar nokkuð ítarlega um Magnús í Vigur, ætterni og æviferil, í þessari grein.

¹⁵ Ég þakka Haraldi Bernharðssyni góðar ábendingar varðandi útgáfuna og ónefndum ritrýni *Griplu* sömuleiðis.

Nu kemur vmm skálldskapinn ad tala.

Nu þö ad dräpur og flockar, bædi gamallra og jngre skállda, og fræde-
 manna, haffve vnder mis Jófnum döme og virdingu sumra | huorra offt-
 sinniss leiged, þä er það þö vjst, ad slijkar merkelegar frædemeniar eru 31 r
 þö einginn hiegöme edur rädlejsa, aff huórium kalle og kellingu orttar, og
 kuednar; helldur kurttejsleg kuæde, og dijir legar dikttaner, effter rettum
 liöda lógum, og vissum skálldskapar takmórkumm, aff forfórnum frædum,
 og skóruglegumm skálldumm samann settar marga hlute þeirrar alldar,
 minniss stæda Jnne bindande, Þesser skálldmenn skjirer og skórugleger
 saman töku, og vppreiknudu, með þess hättar liödum og vjsum, hraustra
 her manna, sterkra strjldzanna og afrex kappa fräbærar frægder, og voru
 i þeim metordum, og virdingumm sem nu eru Canceledar edur rädgiafar,
 Renttumeijstarar, edur fie Hirdarar, og adrer dijrer dreinger, forsöktter frij
 herrar, edur hosker hóffdingiar, þuiad þess meir sem einn var lofgiarnare,
 og æffinnlegrar minningar astundunarsamre, þä batt hann i sinn vnskap
 þui fleijre þess konar Jpparlegre, og med sier, üte og Jnne, J rösemi, og
 hernadarferdlógum flutte so ad þeirra frægder | og frammkuæmder, kinne 31 v
 þess betur, henttuglegar og löslegar, aff þeim ad skjirast og vtmälást,
 stundum fiell þessum skálldum til nockur mannlegur breiskleijke, þuiad
 annad huórtt aff hóffdingia reijde skelfder, edur aff fiemütumm forspilltter,
 edur af hatre vppæster, edur aff vinätta vielader, og aff gunst gabbader, dröu
 þeir i hlie openn berann sannleijka, og villdu hann ei með lössumm ordumm
 vtskijra, helldur med skreijtnanna Jnnviklan, hiegömanz hilmingum, og
 dikttanna dulmælum, sónn rök og athafner¹⁶ dylia, og hylia, og þetta ä
 medal annara, eru rök, og Jrkisfefne, til eirnra, og annara skreijtelegra
 og grunsamra fräsagna, sem i sógum og rijmum offt og ösialldann framm
 koma, og meir ijkiur enn sanninde virdast meiga, Jafnuel þö skálldinn hafe
 vpp ä nockurn grunduóll sannleikannz ätt stundum ad biggia. Ad nu soddan
 sagnanna Jkiur, leijfast stundumm (enn þö mióg sparlega, forsiallega, og
 kiænlega) J sógunnar [svo!] Jnn ad færa, | sierdeijliss það sem stodar til 32 r
 heýdar legs framm ferdiss, og lesarann giórer higginn og vitrann, sem og

¹⁶ athafner] + ad útstrikað.

eirinn higginn *manna* gedzmune, hýra, og hressa, glada og listuga gióra, þui vanttar þá ecke sem med studninge effter dæma, og myndugleika mikils hättar sagnameijstara, þad aluarlega hallda og keppa, ad slijk ädur nefnd stjilingar adferd meige framm fara, ä medal huórra er Hierönijmus Cardanus, huórs ord so hliöda j 80. Cap. 15. bökar, De rerum Varietate.¹⁷ ecke er þad last legtt fyrer sagnameijstarann, þö hann pryde söguna med skreijtne og ijkium þar hun er i sier annars tömleg, og löngsamleg, þö ad Titus Livius,¹⁸ hafe þar vid spornast, Enn Saxo Grammaticus¹⁹ þar aff lofast. Nu mætte einhuór seigia, og mier J gegn andsuara, ad sierhuór saga, og rijmna flokkur, eige ad vera sem ónnur meý, öspilltt, ökreinkt, skýrleg, heýdarleg, vamma laus, og hreinferdugleg; þui skulu smä skreijtur sagnanna

32 v og rijmnanna nockurz sinnislag hneigsla, effter þui þær | spilla ei sögunnar sannleijka, nie helldur skerda hennar atgiörlegleijka. Já ad sónnu, sagna og rijmna, skreijtur og ijkur spilla ecke nie vigla sögunne, edur rijmna flokk ecke nijda þær, helldur prijda þær henne, Lijka sem gull og gimmsteinar, skjir lijffra meija lijcame, huórir þö eru ad sónnu hiner hreinferdugustu, Enn so sem vondar lauslætiss skiækiur gióra med skarttinu, enn berlegre og mikilfenglegre sinn lauslætis liötleika. J sama mäta, þö ad sagann edur flokkurinn sie margbreijttur, fiólordur og Jfergrips mikill, enn þö aull ästædann og Jnnehallded falsad og logied, þä reingest slijkt maklega, og forakttast rettelega, so sem dristug og dramblät J þessum sýnum öhrödre huórs vegna huór einn rijmnaflokkur ä ecke ad vera öprijddur, eckj berligur, ecke fäligur, ecke daufligur, helldur prijdeligur, blömligur, skrautbuinn, fiól menneligur, lidligur, og lijffligur, äualltt þö heill og fullkomligur, og sem eg skilnde sagtt haffa, öspillttur og sömasamligur. Sumer vilia öldungiss burt sküffa sumum rijmnanna smäskreijtumm, sem hingad og þängad

33 r eru Jnnslettar, edur Jnn | færðar, so sem rijmnanna rögsemdar överdugar, og þeirra vegna gióra þeir skälldinn fyrer lijje ad skullda, mióg rängsnuinn dömur munde verda vmm þad sem hingad og þängad er dreiged og til færtt, aff Jmsum skälldum J adskiliann lega rijmna flocka, og grunsamlegt kann mörgum virdast, eff vier skilddum þess vegna þad ei fyrer satt hallda, edur minsta koste lijklegett, aff þui þad er ecke lijkt vorum alkunnum hlutum,

¹⁷ Hieronymus Cardanus (1501–1576) var ítalskur stærðfræðingur og heimspekingur. *De varietate rerum* var fyrst prentað 1557. Skýringar eru fengnar úr *Íslensku alfræðiorðabókinni* I–III nema annað sé tekið fram.

¹⁸ Livius Titus (c. 59 f.Kr.–17 e.Kr.), rómverskur söguritari.

¹⁹ Saxo Grammaticus (d. um 1220), danskur sagnaritari.

sidumm og háttum, nie helldur sýnest sambíöda, vorum listumm og vitzmunum, og ef vier eirninn fastlega keppumm, ad vier óngu audru trua eigumm, enn þui vier auduelld lega skilium, og med hugferde einu begriipum, Þad er og ei än ordsaka tilheijrelegt, ad vier vmmlydumm og tilhlidrum vid skállidinn, þö þau skeike og skeijke nockud aff sannleikanns stigum, sierdeijliss þä þaug skriffa og samantaka, gamlar meniar og forn fræde, þui huad hellst sem vier seigium edur tólum vmm skállidinn, þä ä þad so ad vpptakast, ad vier þar til huga rennum, og þess minnustum ad þeir menn sieu, og strax þä ei aff virdumm, þö þeir med nockre skreijtne | og ijkium, 33 v
meige blanda nockud, þui so sem eirn siödrope kann ecke lijtinn læk, (Enn sijdur stor vatz fóll) sallttann ad giöra. So kann og ecke heill rijmna flockur lyginn ad seigiast, þö ad nockud skreytt meige þar inn smeigiast. Já ad sónnu, þad kann ei ad ske, ad vier ei stundumm tælunstum J þuij sem lángett er verande frä voru minne, sierdeijliss J effnum framande þiöda, Og valla heijrest nockud þad skállid til vera huóriu ad eckj nockrar ijkiur, so sem annad kãm edur fleckur vid lode. Þar fyrer kann valla nockud þad skállid ad finnast, sem ei nockud ijke, edur vppskrökue, enn eckj meigumm vier þar aff äliktta, ad vier skulumm þess vegna allar Rijmur og kuedlinga frä fælast. Slijkar og þuilijkar fundinga skreijtur, og gaman ijkiur, geffur nög lega aff sier vor gamla og alkunnuga Jslenska Edda, aff Snorra Sturlu syne lógmanne Anno 1215 Saman skriffud⟨,⟩ huór bök ad er marghättadra menia gamallra, hin gagnaudugasta hirdsla, og handrade, huórre greindre Eddu ónnur heffer þö vered miklu Elldre, sem þeim gamla Ödinn heffur eignud verjed, So vier hóffumm valla effter hundradasta partt hennar, vtann 34 v
siälftt naffnid, og þad vier hóffumm heffde aulldungiss forfalled, heffde greindur Snorre Sturluson ei nockurn Lit ägiórtt hennar skugga, þö helldur enn sialfum bolnum vppe ad hallda.²⁰

²⁰ Þessi efnisgrein er tekin úr bréfi Brynjólfs biskups Sveinssonar til Stephaniusar 1641 sem var prentað í *Nota uberiores* 1645 (sjá m.a. *Corpus poeticum boreale* I:xxx). Sbr. Jón Helgason 1955:34.

[Magnús Ólafsson í Laufási]

Wmm Sama Effni.

Eff eg segde ad vor Jslendskur skälld skapur, Jffergeinge edur Jffergnæffde ad Lyst, snille, kraffte, og verkan, allra annara þiöda og tungumäla, liöd og lagirde, kuæde og kuedlinnga, þä munde eg eckertt öfimleggt, edur ösnoturleggt þar vmm herma, edur framm bera, og eff eg meinte, sem eg mier J hug feste, ad vor greindur Jslendskur skälldskapur, etiade kappe vid annara skälld skap, þä kann ske ad sä hinn same hielde mig ecke villt fara, sem J vorum skälldskap være frægur, og forfarinn, sem og eirninn hann fullkom lega, med snilld og snoturleika kinne og numed heffde. þuiad so mórg menntta blömsur(,) figuru mäl, margbreittar hlutanna naffngiffter, og kenningar aff gömlum dæme sógum, lidlega, breijtelega, og mirkuu mäle
34 r näkuæmlega tildregnar heffur þesse vor skälldskapur, | ad eg meina þad kunne ecke edur valla nockrum framande edur ökendumm ad vtskijrast. Huad vmm, siälfer Jslendsker sem ecke hafa skälld skapar gäffu nockra þeiged, af gömlum liöda menium, og Eddu rókumm, kunna þad eckj ad nema edur skilia, nie helldur nockra grein ä ad giöra, og þesshättar skälldskap, sem er annarlegur og frákinia almennelegu mälfære hafa þeir gömlu äsamäl kallad, sem þö er vortt mälfære, enn þö dulinn og hulinn, mirkur og vanduaфинн fyrer vorum skilninge. Þesse er nu ordsökinn huar fyrer Jafnvel vellærdumm mónnum, huórium vortt tungumäl er ökunniggt sierdeijliss þar sem vier skulum j Eddu kenningum þeirra vtlegging brüka, þä kunnum vier þeim eige þar vti ad samsinna, jafn vel þö ad Eddu mäl fære, marghättadar og längt ad dregnar hlutanna kenningar kunne ä Lätijnu ad vtsetiast, samt sem ädur ordanna prijde, vigttug ord snille og riettur og sannur Eiginn legleijke, effter þui sem vortt tungumäl hliödar, kann ónguanneiginn ad audsýnast, nie vtbjstast, af meire losta og lysteseme, verdur hier aff siälfum
35 v brunninum, vatnid drucked, og vtsoped. | Þar med og eirninn, er Edda Saman skrifud til gagnns og nytsemda J voru tungumäle, og allra hellst þeim, sem sierdeijliss skälldskapar gäfu þeiged hafa, meijnande hana þeim frammar audrum, hentesamlegast og hagfeldast hugada vera, so mórg eru

Liöd, dräpur(,) rijmur og bragar hætter, J vorumm Jslensdkum skälldskap ad þad kann ecke ad frammtefast edur vppreijknast, so marguijslega og snille lega, suara sier Jnn birdiss, bök stafanna, atkuædanna og ordanna samhliödendur, ad þeir sem þar vppä heijra og tilhlýða, hýrast og hressast þar aff med Jnde, og effterlæte furdann lega, ef gaumgiæfft er granduarlega ad öbriäladre filgis spekt, þriggia sierdeijliss hófud hliödstafa, i huórre Erindiss hendingu, Jafnmórg atkuæde, Jaffn mismunur, edur tóna hättur, stuttur eda längur og annad þessu lijkt, og ónguanneiginn brükast J vorum skälldskap færre vareigder, leijfe, figurur, og annarlegar þýdingar, helldur enn J Lätijnskum skälldskap siälfra hófud skälldanna. Hier ad auk J gómlum kuedlingum eru so margar | ordfurdur lidlegar og snotrar, ad j 35 v einu erinde haffa þeir Jnneluktt, tuó edur fleijre liöda efne, og skilnings greiner, sem sier ä vijxl suara, huad þeir hafa kostgiæfelega gaum giæfft, og grundad, so marger eru þar Jnne og fyrer hittast Logogrijphi, mälkrökar, og gaman ijkiur artuglega tilfundnar, so ad Jaffnvel siälfumum hóffud skälldunum verdur hier ad övpplejsannlegt vandræde, og lesendurner þö ordinn skilie þä skilia þeir lijted edur eckertt vm siälfftt effned, Enn þessare vorre skälldskapar lyst þä hæle eg ecke þar fyrer so mikelega ad eg J þessu tungu mäle er Jnne borinn og barnfæddur, edur og hier af lijtinn smeck og nasavit þeiged, helldur þess vegna ad þesse lyst er sierdeijliss og stók gäfa, full aff menttum, lyst og näme, huórtt hid sama eitthuórtt vortt bök lærdtt skälld, og J þessare lyst fröd lega vppmentadur, kann auduelld legar med sinne nälægð, einum skarp skiggunnum og snar vitrum manne, þö vortt tungumäl meige ökunnugt vera, firer siöner setia. Hier næst og frammar, hefur vor skälld skapur, þad enn eitt sierdeijliss legtt til ad bera, ad Jafnuel þö i almennelegum tungumälum huór einn, effter sid og skicke | sijns landskapar 36 r kunne liöd ad diktta, ord ad binda, og sier til gagns edur gamanns ad snua, samtt verdur einginn sä skälld J voru tungu mäle, og ecke än störrar mädu, og erffidissmuna, getur nockur þann auduelldasta bragarhätt edur ferskeitt Erinde, med rettre artt saman komed, Jaffn vel þö hann þad freklega girnest, vtann hann sierdeijliss lega skälldskapar gäffu hafe þar til þeiged, og so sem af nockurz konar skälldskapar andagifft þar til stiörnest, huór skälldskapar gifft ad sónnu, so sem adrar nätturunnar hreijfingar til falla og hlotnast, sumum meire, sumum minne, sumer gióra kuedlinga lid lega, forhuxader, nockrer af äkafre andagifft med nockurz konar hradmælge og mälfime framm ausa strax af stundu siälfkrafa og öfor þeinktt, og övid-

buner, allra handa bragar háttum, so allt huad þeir áforma ad tala, og fram-
 seigia, verdur alltt skálld skapur, og kuedlingar, so sem þad frábæra skálld
 fordumm hiä þeim Römversku, vmm sijna skálldskapar gifft, og gäfu med
 kende, og eckj er þeim greijdare sundurlaus enn bundinn ræda. legdu þad
 og hier til, ad strax J firstu barnæsku, þä geffur aff sier þess háttar náttura
 36 v viss | og glógg kennemerke, og ecke er þad vndann fellande nie yfer
 þeigiande, ad þesse nátturu hreiþffing er skórpust og ákóffust med niju
 tungle, og ad eitt þiöd skálld þä hann audrum skálldskapinn fram-
 edur þä hann siälfur kuedur, og semur kuedlingana af marke og aluóru, þä
 mä þier sä virdast, annad huórtt vijn druckinn, edur hálfgalinn, edur so sem
 af nockurs konar suip legu æde, fängenn og hertekinn, og þetta nátturu lag
 siest oft lega, Jaffnvel aff ökendum, med sierdeilis látæde, og vidbragde,
 huórtt ad vier Skálldvijngl almennelega nefna giórumm. Nockrer eru þeir
 sem hallda, ad vor skálldskapur hafe, furdann legann krafft, og verkan bæde
 vmm Jlltt ad gióra, og Jllu ad affstijra, huar kann ske dæme meige til finn-
 ast. Sama krafft tileignade sä vessunum sem ecke efade sig ad seigia.
 Carrmina vel Cælo possunt deducere Lunam.²¹ huórs vegna ad nockrer
 higgner menn aff vorum gómulum forfedrum hafa þetta ord tæke, so sem
 37 r annad heilræde effter sig läted. ad ei Skule Skálld eria. Eirinn | er vitnad
 til Socratis²² rædlagningar, ad Huór sem vill hölpinn vera, ä heilsu og
 heijdre, än hneisu og hnidrunar, hann skule varast skálld sier ecki ad övin
 gióra. J huad micklum häuegum og virðingum vor gómle skálld vered haffa,
 hiä framande köngum,²³ herrum og hóffdingium, sem ä voru tungu mäle
 nockurtt skinbragd hafft haffa, huór vor skálld þeirra snilldar verk, og
 frábærar frægder, hafa med kurteijsum kuedlingumm, dijrlægum dräpum,
 og fagur legumm flockum, sijnum effterkomendum geimtt og foruarad, þar
 aff er augliöst, ad þeir hafa aff þeim þeigid gullhrijnga, gullrekinn vopn,
 skarlatz skickiur, og adra þess háttar mike lega stör skeinke, gäfur, og
 gersemar og first og fremst þad Jffer tekur, þä hafa þeir sier for þienad,
 siälffra könganna villd og vinätu, suo sem gamlar sögur og historiur alluijda
 votta og vtuijsa, og so ad eg aff mórgumm fäa ä naffn neffne. Sä loffleige

²¹ Þetta er úr Hirðingjaljóðum Virgils eða Eclogae: carmina vel caelo possunt deducere lunam (í lauslegri þýðingu: Söngvar geta jafnvel dregið mánann niður frá himninum). Sjá Virgill. 1978, VIII:70.

²² Sókrates (469?–399 f.Kr.), grískur heimspekingur.

²³ Fyrst skr. skálldum en sviþi settur um orðið og köngum skrifað á spássiu að því er virðist með sömu bendi.

köngur Öläffur Triggsason Norex köngur haffde J sinne hird og höllu ä medal annara Hallfred vandræda skälld Jslennðskann | huórium hann frá 37 v
 heidnum sid snere til Christelegrar truar og J skjirninne veitte hann honum
 Gudsyfiar, huórium manndröp J hanzz eiginn höllu, fremiande, herfelega,
 gaf hann honum lijf sitt afftur af göduilia, ad fridudum og for lijktum
 frændumm hins vegna, og sæmde hann þar thil mógum gióffum, vmm
 þennann Hallfred seiger so J sógu hanzz ad effter frá fall köngsins hafe
 hann alldrei gladur vered, og er so sagtt ad Elska til köngsins, hafe hin
 hellsta ordsök til hanzz dauda verid. Öläffur köngur Haralldz son haffde
 og med sier J fride og strijde, þriä nafn kenda filgiara vorumm aff landz-
 mónnum, sem skälld voru, Sigurd(,)²⁴ Þormöd, og Geijrmund²⁵ Gullbrä,
 Vmm Sigurd er þad skriffad, ad J sundurlausre rædu haffe hann mäl stadur
 verid Enn J kuedlingum hinn hradaste, og mäl huataste, ecke ölijka og vmm
 Virgilium²⁶ er skriffad, ad hann hafe vered sein fær i tale, so hann virdtest
 sem annad ölärdt drussamenne. Þormödur og eirinn i Stiklastada bardaga,
 strijdande med fir sögdum könge, villde eckj effter hann fallinn leingur
 Liffa, helldur strijdde sem ä kafast | J meiginn hernum, þar til hann 38 r
 daudlega særdur veijk frá orustunne, og þä daud vona vijdfrægde hann med
 kuedlingumm sijns köngs velgiórninga, hreiste, og hug prijde, huórier enn
 nu til eru. ad sijdustu haffde su strijdz hetia, Haralldur köngur Sigurdarson,
 J sinne hird og herfórum, sier handgeinginn vijdfrægt þiöd skälld, Þiödölff
 ad nafne hvinverskann, aff nordlensku hierade J Jslande, so nefndan.
 Hier ad auk voru vijd fræger nockrer adrer, J könganna höllum, þeir ed
 skälld voru Jslenssk, so sem J Danmórk, Suijarijke, og Einglande, sem og
 hiä audrumm hóffdingium, sem of längt er vpp ad reijkna, sem hiä þeim
 hafa hä metord, og störar gäfur vr bijtum bored, þesse skälld hafa og eirinn
 hóffdingia reijde, med sijnum skälld skap og kuedlingum, stillt og sefad, og
 lijffz og lima sier afftur afflad, so sem vmm Eigil Skallagrijmsson og Braga
 skälld sögur og historiur vt vijsa, og enn þö ad þetta, gamla retta, annad-
 huórtt danska edur norska tungu mäl, haffe ad mestu leijte J þessum
 löndum vte hiadnad, og fra viked og haffa þess vegna soddan skällda vegur
 og | virding þar med forgeinged og vnder lok lided, þuiad ä ökendumm er 38 v
 ästar þocke einginn, samtt sem ädur eru enn nu mörög skälld J Jslande fim

²⁴ Þ.e. Sighvatur (sbr. Jón Helgason 1955:34).

²⁵ Þ.e. Gissur (sbr. Jón Helgason 1955:34).

²⁶ Virgill eða Publius Vergilius Maro (70–19 f.Kr.), höfuðskáld Rómverja.

og frábær, huórs tungu mál *enn* nu allra best þar vid hellst, og vardveitest, huórier *eckj* alleinasta heidnar meniar, er hiä Eddu einkann legast heima eiga, helldur og eirninn heilagar historiur, med einfólldum og skilianlegum skálldskap J kuedlinga, psalma og vijsur, snua og vmmhuerfa, og Christ-inndöminum vor ä medal nytsamlega medbijta. Öskande være ad þessa gudz gäfu villdu allir med þóckum taka, og þacklätu gede ad sier fadma. Enn so sem þad ad ä sinne Föstur Jórdu er *eckj* þacknæmur nockur spämadur, so og valla skälld og fræde madur.

Skálldskapar er kunnur krafftur,
 koste *hanns* fer alldrei afftur,
 männann leider liöda rafftur,
 laggt ä Jórd þar ei var skafftur.²⁷

²⁷ Vísan er ort út af latneska orðtakinu á bl. 36v (sbr. Jón Helgason 1955:34).

HEIMILDASKRÁ

Handrit

Add 3 fol.

AM 702 4to

AM 148 8vo

Prentuð rit

- Alexander, Gavin. 2004. Introduction. *Sidney's 'The Defence of Poesy' and Selected Renaissance Literary Criticism*. Útg. Gavin Alexander. Penguin Books, London.
- Aristóteles. 1976. *Um skáldskaparlistina*. Íslensk þýðing Kristján Árnason. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík. Lærdómsrit Hins íslenska bókmenntafélags.
- Arvidi, Andreas. 1651. *Manuductio Ad Poesin Svecanam*. Strängnäs.
- Arvidi, Andreas. 1996. *Manuductio Ad Poesin Svecanam, Thet är/ En kort Handledning til thet Swenske Poeterij/ Verß- eller Rijm-Konsten*. Útg. Mats Malm. Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet. Ny serie. Stokkhólmur.
- Árni Sigurjónsson. 1995. *Bókmenntakenningar síðari alda*. Heimskringla/Háskólaforlag Máls og menningar, Reykjavík.
- Danske metrikere* II. 1954. Útg. Arthur Arnholtz og Erik Dal. J.H. Schultz forlag, Kaupmannahöfn.
- Einar G. Pétursson. 1998. *Eddurit Jóns Guðmundssonar lærða*. I. Inngangur. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík. Rit 46.
- Einar Sigmarsson. 2003. Glímt við gamla gátu. Hver er höfundur Qualiscunque descriptio Islandiae? *Saga* 41(1):97–133.
- Faulkes, Anthony. 1979. Introduction. *Edda Magnúsar Ólafssonar (Laufás Edda)*, s. 13–186. Útg. Anthony Faulkes. Two Versions of Snorra Edda from the 17th Century. 1. bindi. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík. Rit 13.
- Faulkes, Anthony. 1993. *Magnúsarkver*. The Writings of Magnús Ólafsson of Laufás. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík. Rit 40.
- Guðbrandur Þorláksson. 1972 (1589). Formáli Guðbrands biskups Þorlákssonar fyrir sálmabókinni 1589. Útg. Magnús Guðmundsson prófastur. *Kirkjuritið* 38(2):124–130.
- Horatius. 1978. *Horace Satires, Epistles, Ars Poetica*. Ásamt enskri þýðingu eftir H. Rushton Fairclough. Harvard University Press, Cambridge, Mass. The Loeb Classical Library 194.
- Íslenska alfræðiorðabókin* I–III. 1990. Bókaútgáfan Örn og Örlygur, Reykjavík.
- Jóhann Gunnar Ólafsson. 1956. Magnús Jónsson 1637–1702 (Vigur). *Skirnir* 130:107–126.
- Jón Guðmundsson. 1998. *Eddurit Jóns Guðmundssonar lærða*. *Samantektir um skilning á Eddu og Að fornu í þeirri gömlu norrænu kölluðust rúnir bæði ristingar og*

- skrifelsi*. 2. bindi. Einar Gunnar Pétursson gaf út. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík. Rit 46.
- Jón Helgason. 1955. Inngangur. *Kvæðabók úr Vigur. AM 148, 8vo*. Íslenskt rit síðari alda 2. flokkur. Ljósprentanir. 1. bindi B. Hið íslenska fræðafélag, Kaupmannahöfn.
- Jón Ólafsson. 1996. *Hagþenkir. JS 83 fol*. Þórunn Sigurðardóttir sá um útgáfuna. Góðvinir Grunnavíkur-Jóns og Hagþenkir, félag höfunda fræðiritra og kennslugagna, Reykjavík.
- Jón Ólafsson. 1728. Apparatus ad Historiam Literariam Islandicam. Óprentuð ritgerð varðveitt á handritasviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum undir safnmarkinu Add 3 fol.
- Judichær, Søren Poulsen Gotlænder. 1650. *Synopsis Prosodia Danica*. Kaupmannahöfn.
- Judichær, Søren Poulsen Gotlænder. 1671. *Prosodia Danica, eller danske Riiimkunst*. Kaupmannahöfn.
- Kvæðabók úr Vigur. AM 148, 8vo*. 1955. Íslenskt rit síðari alda. 2. flokkur. Ljósprentanir. 1. bindi A. Hið íslenska fræðafélag, Kaupmannahöfn.
- Loth, Agnete. 1967. Om håndskrifter fra Vigur i Magnus Jónssons tid, tre bidrag. *Opuscula* 3:92–100. Bibliotheca Arnarnæana 29. Kaupmannahöfn.
- Magnús Ólafsson. 1636. Dn. Magni Olavii de Poesi nostra discursus. Í Ole Worm, *Literatura Runica*. Kaupmannahöfn. [Endurpr. ásamt enskri þýðingu A. Faulkes: *Edda Magnúsar Ólafssonar (Laufás Edda)*, s. 408–415. Útg. Anthony Faulkes. Two Versions of Snorra Edda from the 17th Century. 1. bindi. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík. Rit 13.]
- Magnús Ólafsson. 1665. *Edda Islandorum*. Kaupmannahöfn.
- Margrét Eggertsdóttir. 2005. *Barokkmeistarinn. List og lerdómur í verkum Hallgríms Péturssonar*. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík. Rit 63.
- Oddur Einarsson. 1971. *Íslandslýsing. Qualiscunque descriptio Islandiae*. Sveinn Pálsson sneri á íslensku. Formáli eftir Jakob Benediktsson. Reykjavík.
- Opitz, Martin. 1624. *Buch von der deutschen Poeterey*. Breszlaw.
- Opitz, Martin. 1963. *Buch von der Deutschen Poeterey (1624)*. Neudrucke Deutscher Literaturwerke, Neue Folge 8. Richard Alewyn gaf út. Tübingen.
- Plett, Heinrich F. 2004. *Rhetoric and Renaissance Culture*. Walter de Gruyter, Berlin og New York.
- Puttenham, George. 1589. *The Art of English Poesie*. London.
- Scaliger, Julius Caesar. 1561. *Poetices libri septem*. Lyon og Genf.
- Scaliger, Iulius Caesar. 1994–2003. *Poetices libri septem. Sieben Bücher über die Dichtkunst*. Útgefandi og þýðandi Luc Deitz. frommann-holzboog, Stuttgart-Bad Cannstatt.
- Sidney, Sir Philip. 1595. *The Defence of Poesie*. London.
- Sidney's 'The Defence of Poesy' and Selected Renaissance Literary Criticism. 2004. Útgefandi Gavin Alexander. Penguin Books, London.

- Sigurður Pétursson. 2007. Saxo og Cardanus. Yderst mod Norden. *Albvm amicorum. Renæssanceforum* 3. www.renaissanceforum.dk.
- Springborg, Peter. 1969. Nyt og gammelt fra Snæfjallaströnd. Bidrag til beskrivelse af den litterære aktivitet på Vestfjordene i 1. halvdel af det 17. århundrede. *Afmælisrit Jóns Helgasonar 30. júní 1969*, s. 288–327. Heimskringla, Reykjavík.
- Sverrir Tómasson. 1996. „Suptungs mjöðurinn sjaldan verður sætur fundinn“. *Guðamjöður og arnarleir. Safn ritgerða um eddulist*, s. 65–89. Háskólaútgáfan, Reykjavík.
- Virgill. 1978. *Virgil* I. Eclogues, Georgics, Aeneid I–VI. Ásamt enskri þýðingu eftir H. Rushton Fairclough. Harvard University Press, Cambridge, Mass. The Loeb Classical Library 63.
- Þorlákur Skúlason. 1636. *Literarum Runicarum in Poësi usum uberius declarans*. Óle Worm. *Literatura Runica*. Kaupmannahöfn.

ABSTRACT

The best known work on Icelandic poetics is undoubtedly Snorra-Edda, written in the thirteenth century, transcribed and translated in the late Middle Ages and the Early Modern period. Major seventeenth-century poetics based on the Edda are “Laufás-Edda” by Magnús Ólafsson, pastor at Laufás in the north east of Iceland, and “Samantektir um skilning á Eddu” by Jón Guðmundsson “the learned”. Other treatises on poetics, however, exist in Iceland from this era. For example, the MS AM 148 8vo, written in the latter half of the seventeenth century, includes two short essays on Icelandic poetics. Both of them were transcribed by Magnús Jónsson (1637–1702), a wealthy farmer in the Western Fjords and a collector of manuscripts. One of the pieces is a translation of a treatise in Latin by Magnús Ólafsson, published in Ole Worm’s *Literatura Runica* in 1636 (second printing in 1651), but the other one is of an unknown origin.

It is clear that the authors of both treatises were learned men, versed in classical and medieval literature and rhetoric. Both refer to Snorra-Edda and to various classical authors. The former discusses the stylistic device of hyperbole in sagas, *rímur* and poetry, but the latter focuses on the nature of Icelandic literature, its art and learning. Both treatises deal more with theories, the rules and methods in poetry, rather than about particular poets or poems, although the latter one mentions a few medieval poets.

Pórunn Sigurðardóttir

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Háskóla Íslands

Árnagarði við Suðurgötu

IS-101 Reykjavík, Ísland

thsig@hi.is

SIGRÚN STEINGRÍMSDÓTTIR

PASSÍUSÁLMAR KINGOS OG AÐRIR SÁLMAR HANS Á ÍSLENSKU

1. Inngangur

MÉR VITANLEGA hefur hvergi verið fjallað um þýðingar á verkum 17. aldar barokkskáldsins Thomasar Kingos á íslensku í heild sinni. Ætlunin er að bæta úr því að nokkru hér þó að varla verði þetta tæmandi yfirlit.

Ýmsir hafa þó fjallað um einstaka þýðingar á sálum hans og hef ég stuðst við þær heimildir. En þar að auki hef ég leitað að þýðingum Kingos í handritaskráum Landsbókasafnsins og í útgefnum sálmbókum.

Til er óútgefið handrit hjá guðfræðideild Háskóla Íslands með sálmarannsóknnum sr. Sigurjóns Guðjónssonar í Saurbæ sem ég fékk góðfúslegt leyfi guðfræðideildar til að nota. Sr. Sigurjón hefur gert úttekt á sálum í útgefnum sálmbókum frá 1772, þ.e. Höfuðgreinabók, útg. 1772, aldamótabók Magnúsar Stephensen (Leirgerði), útg. 1801, Sálmbók, útg. 1871 og Sálmbók, útg. 1886. Í umfjöllun sinni um sálmbók 1886 vísar hann líka í seinni tíma sálmbækur, Sb. 1945 og Sb. 1972. Honum entist ekki aldur til að fjalla um Sb. 1997 en sr. Sigurjón lést árið 1995 í hári Elli.

Sigurjón gerir yfirlit yfir höfunda sálmanna og íslenska þýðendur og leggur stundum mat á kveðskapinn.

Verk Sigurjóns hefst þar sem verki Páls Eggerts Ólasonar (*Uppþök sálma og sálmalaga í lútherskum sið á Íslandi* 1924) sleppir en síðasta sálmbók sem Páll Eggert fjallar um er sú sem Harboe lét prenta á Hólum árið 1751. Í þeirri sálmbók eru Morgun- og kvöldsálmur Kingos í þýðingu Stefáns Ólafssonar í Vallanesi teknir upp sem viðauki ásamt upprisúsálmum Steins biskups Jónssonar og upprisúsálmum eftir sr. Hallgrím Pétursson og þar koma sálmur Kingos fyrst í íslenska sálmbók.

Í viðbæti við *Kvæði* II Stefáns Ólafssonar, útg. 1886, er fjallað um sálma

Thomas Kingo (1634–1703) danskur biskup og sálmaskáld.

og sálmaþýðingar Stefáns Ólafssonar og fá vikusálmar Kingos¹ þar sérstaka umfjöllun og þeir sálmar Kingos úr *Siunge-Koor Anden Part* sem Stefán þýddi (*Reisusálmur og Sorg og gleði*).

Meistaraprófsritgerð Kristins E. Andrésssonar fjallar um skáldskap Stefáns Ólafssonar í Vallanesi. Þar má finna umfjöllun um þýðingar hans á vikusálmum Kingos, útgáfu þeirra og hvar þá er að finna í handritum (handritatalning hans er þó engan veginn tæmandi). Einnig getur hann um þýðingu Stefáns á ferðasálmum Kingos, Reyse-Andagt, Reisusálmum, hvar hana er að finna í handriti. Ritgerð Kristins er til á Árnastofnun í eiginhandarriti höfundar og nýti ég mér upplýsingar sem þar er að finna.

Loftur Guttormsson hefur fjallað um þátt Þórðar biskups Þorlákssonar í Skálholti í útgáfu á Morgun- og kvöldsálmum Kingos 1686, aðeins tólf árum eftir að þeir komu fyrst út í Danmörku í *Siunge-Koor Første part* árið 1674. Þórður og Kingo munu hafa verið samtíða við guðfræðinám í Hafnarháskóla og eru heimildir fyrir því að Þórður hafi hvatt Stefán Ólafsson til þýðingarstarfars (Loftur Guttormsson 1998, 27–43).

Þá má geta óútgefinnar greinar eftir Jón Marinó Samsonarson um Leirulækjar-Fúsa. Þar kemur fram að Vigfús Jónsson á Leirulæk (f. 1648) þýddi hinn þekktu sálm Thomasar Kingo ‘Dend XI. Sang *Keed af Verden og kier ad Himmelen*’ í *Aandelige Siunge-Koors Anden Part* 1681. *Far nú vel, heimur ófagnaðarsall*.² Jón Marinó getur þess að tvö önnur skáld hafi þýtt sálminn á íslensku, þeir Árni Þorvarðsson, prestur og skáld á Þingvöllum, sem var á líkum aldri og Vigfús, og svo mörgum öldum síðar Jón Helgason, skáld og prófessor (Jón Helgason 1999, 109).³ Þess má þó geta hér að Helgi Hálfðanarson (sjá Sálmabók 1945 og 1972) og séra Kristján Jóhannsson (sjá

¹ Í grein þessari eru morgun- og kvöldsálmar Kingos ýmist undir því heiti eða nefndir vikusálmar. Það eru morgun- og kvöldsálmar fyrir hvern dag vikunnar. Þeir komu fyrst út í Danmörku ásamt sjö iðrunarsálmum Davíðs í Kingos *Aandelige Siunge-Koor Første Part*, árið 1674. Hann var fyrri hluti af tveimur andlegum söngkórurum höfundar. Thomas Kingos *Aandelige Siunge-Koors Anden Part*, 37 andlegir söngvar, komu út árið 1681.

² Þýðing Vigfúsar hefur hins vegar þá sérstöðu meðal þessara fimm þýðinga á sálminum *Keed af Verden og kier ad Himmelen* að hún hefur aldrei verið prentuð í íslenskri bók. Í handriti Lbs. 399 4to er kvæðið eignað Jacobi Worm, stjúpssyni Kingos og óvildarmanni. Það er hins vegar réttilega eignað Kingo í Lbs. 271 4to, 362–364. Þýðing Leirulækjar-Fúsa var loks prentuð á danska bók árið 1994 í *Jacob Worms Skrifter IV. Wormiana*. Samlede af Erik Sønderholm. Udgivne af Poul Lindgård Hjort, 1994, 155–57. Heimild: *Óútgefin grein* eftir Jón Marinó Samsonarson.

³ Þýðing Jóns prófessors Helgasonar: *Leiður á heimi. Lystur til himins*, hefst svo: „Þig veröld ég kveð, / að vinna þér lengur skal þvert mér um geð.“

Sálmabók 1801) hafa báðir þýtt sálminn. Sálmurinn hefur því verið þýddur á íslensku af fimm mönnum sem kunnugt er um.

Í samantekt þeirri sem hér birtist verður kafli um íslenska þýðendur Kingos og hvar þýðingar þeirra er að finna í útgefnum bókum. Yfirlit verður sett upp í töflu til hægðarauka.

Bent verður á handrit með íslenskum þýðingum á sálmum eftir Kingo. Þar hef ég þó nánast einskorðað mig við elstu handritin, með þýðingum Stefáns Ólafssonar og Árna Þorvarðssonar.

Einu handriti verður gert hærra undir höfði hér en öðrum. Það er handrit sem hefur að geyma þýðingu á Passíusálmum Thomasar Kingo. Þýðandi er óþekktur. Handritið er merkt upphafsstöfunum JW af þýðanda. Númer þess í handritaskrá er Lbs. 2534 8vo. Texti handritsins fylgir ritgerð þessari sem viðauki. Um þýðingu þessa og handritið verður fjallað í næsta kafla.

2. Passíusálmar Kingos og íslensk þýðing þeirra í handriti Lbs. 2534 8vo

Passíusálmar Kingos birtust fyrst í *Vinterparten til den danske salmebog* árið 1689.⁴ Þeir voru svo teknir upp í *Den Forordnede Ny Kirkes Psalmebog* árið 1699.⁵ Á íslensku hafa þeir ekki birst útgefdir. Þó er eitt vers í íslensku sálmabókinni úr sálmi Kingos á föstudaginn langa, *Bryder frem I hule Sukke*, 15. vers, úr 29 versa sálmi, í þýðingu Helga Hálfðanarsonar: *Meðan, Jesú minn, ég lifi. Skriv dig Jesu paa mit Hjerte* í frumtexta.

Því var fengur að finna handrit í Landsbókasafni með sálmunum nokkurn veginn í heild sinni. Aldrei hefur neitt verið prentað úr þeirri þýðingu enda var henni ekki að fullu lokið. Íslendingar áttu líka Passíusálma Hallgríms Péturssonar sem voru þeim hjartfólgnir og því hefur þörf fyrir Kingosálmana ekki verið brýn hér á landi.

Sálmar Kingos eru 17 talsins og skiptast niður á sex vikur föstunnar.

⁴ Í *Vinterparten af Danmarks og Norges Kirkes Forordnede Psalmebog* eru sálmar til fyrri helmingis kirkjuársins undir ritstjórn Kingos og prentuð í prentsmiðju hans í Óðinsvéum árið 1689. Í bókinni eru 267 sálmar, þar af 136 eftir Kingo sjálfan. Sálmabókin í heild til alls kirkjuársins kom ekki út undir ritstjórn Kingos.

⁵ *Den Forordnede Ny Kirkes psalmebog* gekk og gengur enn undir heitinu Kingos salmebog, þó að Kingo hafi ekki ritstýrt henni. Af 297 sálmum í bókinni eru 86 eftir Kingo. Hún var prentuð í prentsmiðju Kingos í Óðinsvéum árið 1699.

Íslensku þýðinguna á sálmunum er aðeins að finna í einu handriti á Landsbókasafni, Lbs. 2534 8vo. Handritið er merkt upphafsstöfunum JW og Páll Eggert Ólason getur sér þess til að það sé frá því um 1720 (sjá *Handritaskrá Landsbókasafns*, 1. aukabindi 1947).

Þýðinguna má því líklega tímasetja á árunum milli 1703, dánarárs Kingos, og 1720 þar eð sálmarnir eru eignaðir *sáluga* biskup Th. Kingo í handriti.

Á Passíusálmum Kingos er kröftugt málfar, þeir eru beinskeyttir og oft í predikunartón. Það fer ekki hjá því við lesturinn að maður finni til skyldleika með þeim biskupum Kingo og Jóni Þorkelssyni Vídalín. Þýðingin er eins og frumtextinn á kröftugu máli, vel gerð að því er virðist og nokkuð nákvæm. Bragarhætti er haldið í þýðingu en hann er sá sami í öllum sálmunum frá upphafi til enda. Hvert vers er 8 vísuorð, atkvæði 87877788, með fjórum bragliðum í vísuorði, hnígandi tvíliðum en þó stýfður liður í lok sjö atkvæða línanna. Rím er AbAbccDD.⁶ Með það fer þýðandi stöku sinnum frjálslega.

Þýðandi bætir víða við forlið í upphafi vísuorðs. Hann bætir einnig oft einu áherslulausu atkvæði eða fleiri við hnígandi tvíliði (hlutleysing) eins og títt er í íslenskum kveðskap og tíðkaðist í fyrri tíma kveðskap Dana, þjóðkvæðunum, en sem barokkskáldið Kingo gerir aldrei.

Berum saman tvö fyrstu vers í frumtexta og þýðingu (hér er íslenska þýðingin birt með nútímastafsetningu til hægðarauka):

Þýðandi fylgir frumtexta nokkuð nákvæmlega efnislega. Þó er boðháttur hans ekki eins skipandi í upphafi 1. erindis og í frumtexta og boðháttur í 2. erindi, 3. og 4. vísuorði verður staðhæfing með úrdrætti í þýðingu. Hrynjandi breytist á stöku stað, svo sem þar sem stýfðir liðir eru í lok 2. og 4. vo. í frumtexta. Í báðum versum hér að ofan eru þar þríliðir – UU samkvæmt íslenskum framburði í stað – U – (hnígandi tvíliður og stýfður liður) samkvæmt bragarhætti. Þýðandi rímar á 3. atkvæði orðs sem er áherslulaust í íslensku. Reyndar rímar hann aðeins með bókstafnum *a* í báðum tilvikum. Í 1. vers: *englanna/ heimsbyggða* og í 2. vers: *englanna/ herskara*. En frjálsræði af þessu tagi er algengt hjá íslenskum skáldum þessa tíma eins og sjá má í Passíusálmum Hallgríms Péturssonar sem nýtir sér frelsið á snildarlegan hátt (Sigrún Steingrímsdóttir 2006, 106–119).

⁶ Hér merkir upphafsstafur kvenrím, lítill stafur karlrim.

Kingo	Þýðandi í Lbs. 2534 8vo
1.	
- U - U - U - U	- U - U - U - U
Hører til I høje Himle,	Eyrun ljáið himnar háu,
- U - U - U -	- U - U - U - (?)
Hører til I Engle-Koor,	hlýðið kórar englanna
- U - U - U - U	- U - U - U - U
Hører O I Folk som vrimle	og þér skarar fólks ófáu,
- U - U - U - U -	(U) - U - U - U - (?)
Og som Jordens Klod beboer!	um fjórar álfur heimsbyggða!
- U - U - U -	- U - U - U -
Høre hver som høre kand,	Heyri sá það heyra má,
- U - U - U - U -	U - U - U - U - U -
Hver som Sands har og Forstand,	með hyggju' og skyni þessa gá,
- U - U - U - U - U	- U - U - U - U - U
Alt det som har Aand og Øre	allt það hefur önd og eyra,
- U - U - U - U	- U - U - U - U
Lave sig nu til at høre.	undirbúi sig að heyra.
2.	
- U - U - U - U - U	- U - U - U (U) - U
Jesus, O vor Jesus siunger!	Fegur Jesús frelsarinn syngur
- U - U - U - U -	- U - U - U - (?)
O en meer end Engle-Sang!	fríðum röddum englanna,
- U - U - U - U	- U - U - U - U
Tier alle Engle-Tunger!	eflaust hljóð hans yfiringur
- U - U - U - U - U	- U - U - (?)
Jesu Røst maa have gang!	alla raust Guðs herskara!
- U - U - U - U -	- U - U - U -
Himlens heele Harmoni	Samstemmandi himnahljóm
- U - U - U -	- U - U - U -
Sættes nu i Melodi	heyrum vér með sætum róm
- U - U - U - U - U	(U) - U - U - U - U
Ved vor Jesu Mund og hierte,	af hjarta' og munni herrans sunginn
- U - U - U - U - U	- U (U) - U - U - U
Før ham Døden skulde smerte.	hann fyrr en mæðir dauðans þunginn.

1 - U = hnígandi tvíliður (tróki).

2 Ég hef sett spurningamerki á eftir atkvæði sem samkvæmt bragarhætti er með áherslu en áherslulaust í framburði. Svigi er utan um forliði og áherslulaus aukaatkvæði (hlutleysingu).

Sama lagið er sungið við alla sálmana. Það lag sem Kingo velur þeim er upprunnið úr kalvinskri hefð, úr hinum franska Genfarsaltara frá 1551, *Som en hjort med tørst befangen*, en hefur í tímans rás öðlast hefð sem passíusálmalag í hinni lúthersk-evangelísku kirkju við lagboðann *Jesú þínar opnu undir*. Lagið var orðið vel þekkt í Danmörku þegar Passíusálmur Kingos komu út.⁷ Þýðandi kýs hins vegar lagboðann *Hjartað, þankar, hugur, sinni*, sem er sálmur eftir Kingo sjálfan úr *Siunge-Koor Første Part* en upphaf þess sálms varð algeng lagboðatilvísun hér á landi.⁸

Þýðandi hefur af einhverjum ástæðum ekki lokið eða gengið fyllilega frá þýðingu sinni. Í sálmi 13 sleppir hann versum 7–13. Sálmur 14 og 15 (Dend Siette Uge i Faste) er ekki að finna í handriti. Sálmur í sjöundu viku föstunnar koma í lokin sem 18. og 19. sálmur hjá þýðanda en 16. og 17. sálmur hjá Kingo. Í síðasta sálm vantar meira en helming, frá 10. vers miðju en sálmurinn er alls 29 vers. Kingo nefnir hann *Paa Langfredag – Om Christi Korsfæstelse, Pine og Død*. Hjá þýðanda er fyrirsögn aðeins *Um...*

En hver skyldi þýðandinn vera? Af lærðum mönnum á þessum tíma er Jón Þorkelsson Vídalín (1666–1720) líklegastur. Jón Vídalín var eins og kunnugt er eftirmaður Þórðar biskups Þorlákssonar í Skálholti, þess sem fyrstur hvatti til þýðingar á Kingosálmum og gaf þá út í Skálholti. Jón var mágur Árna Þorvarðssonar sem næstfyrstur þýddi Kingo og dvaldi Jón Vídalín ungur hjá honum. Þegar Jón var við nám í Kaupmannahöfn voru báðir Söngkórar Kingos komnir út, 1674 og 1681. Passíusálmur Kingos komu út árið 1689 í *Vinterparten*, þegar Jón var 23 ára, og hafa líklega höfðað sterkt til hans. Jón var eins og kunnugt er latínuskáld gott en lítið er til eftir hann af kveðskap á íslensku. Þó má nefna tvö sálmavers í Sjö predikunum út af þýðingarsögu, útg. 1722 sem hefjast svo: *Þegar eg Drottins dýru kvöl / dreg inn að hjarta mínu*. (Jón Halldórsson 1903–1910, 479). Skyldi Jón hafa verið að þýða passíusálma Kingos en átt því rétt ólokið þegar hann dó árið 1720? Fangamarkið JW á handriti bendir til að eftirnafn þýðanda sé ættarnafn. Ef svo væri ekki stæði líklega JWS. Þetta er tilgáta sem ég varpa fram og mál- eða textafræðingar geta ef til vill skorið úr um. Handritið er reyndar ekki með rithendi Jóns Vídalíns en vel má vera að skrifari handritsins sé annar en þýðandi.

⁷ Sjá nánar um lögin í *Kingos Graduale* (1967) í eftirmála Henriks Glahn í ljósprentun að Grallaranum (Kingo 1967). Einnig í bók Glahns, *Salmemelodien i dansk tradition 1569–1973*, 24.

⁸ Sálmurinn *Jesú þínar opnu undir*, sem Kingo notar sem lagboða, var ekki kominn í íslenska sálmabók á þessum tíma. Því notar þýðandi lag sem þekkt er hér.

Texti handritsins birtist hér sem viðauki, í stafréttri uppskrift. Þó hef ég upphafsstafi aðeins í byrjun málgreina og í sérnöfnum.

3. Aðrir íslenskir þýðendur Kingos

Verður nú nafngreindra þýðenda Kingos getið, þýðinga þeirra og hvar þær er að finna.

STEFÁN ÓLAFSSON (1618–1688), PRÓFASTUR Í VALLANESI, þýddi *vikusálma* Kingos og *sjö iðrunarsálma Davíðs*. Þeir komu út í Danmörku í *Siunge-Koor Første Part* árið 1674. Sálarnir í þýðingu Stefáns voru fyrst prentaðir árið 1686 í Skálholti aftan við *Paradísarlykil* eftir Martin Moller og hafði Stefán þýtt þá eftir tilmælum Þórðar biskups Þorlákssonar. Því næst voru sálarnir prentaðir í Sálmaþók, Hólum 1751 (698–755). Í þriðja sinn voru þeir prentaðir í Höfuðgreinabók, Hólum árið 1772 (gerð er grein fyrir sálmunum í Stefán Ólafsson 1886 (II), 314–326). Einstök vers úr sálmunum eru svo í Sálmaþók 1801 en mörgum þeirra breytti Magnús Stephensen verulega.

Nokkrir sálmanna eru líka í Sálmaþókum 1871, 1886 og 1945. Sjá t.d. morgunsálminn *Enn braðar sólin sér* (*Nu rinder Solen op*, sextán vers), nr. 462 í Sálmaþók 1871. Séra Stefán stytta sálminn í sex vers. Hann tók 1.–2. vers, 4., 6. og 8.–9. vers og breytti þeim verulega. Í Sálmaþók 1886 er þýðingin númer 511. Þar eru þrjú fyrri versin frá 1871, hinum sleppt en tekin upp tvö ný úr þessum sama sálmi. Í Sálmaþók 1945, nr. 525, er sálmurinn óbreyttur frá 1886. Í Sálmaþók 1972 og 1997 er hann númer 446, fjögur vers með breytingum Stefáns Thorarensen.

Sálmana er einnig að finna í eftirfarandi handritum:

Lbs. 886 4to, Lbs. 1886 8vo, JS 218 8vo, JS 443 8vo, ÍB 188 8vo, ÍBR 80 8vo, ÍBR 87 4to, ÍBR 158 8vo, Lbs. 1895 8vo (skr. um 1770), ÍB 444 8vo, ÍB 669 8vo, Lbs. 3926 8vo, Lbs. 4391 8vo, Lbs. 2373 8vo (Páll Eggert Ólason 1924, *Handritasafn Landsbókasafns*).

Stefán Ólafsson þýddi tvo aðra sálma eftir Kingo úr *Siunge-Koor Anden part* sem hvorki voru prentaðir sérstaklega með fyrrnefndum þýðingum né í sálmaþókum. Annar þeirra er *Reisusálmur* sem hefst svo í þýðingu: *Í Jesú sætu nafni eg*. Hann er alls átján erindi. Í frumtexta Kingos hefst hann svo: *I Jesu himmel-søde Navn*, og er XIX. söngur í Söngkórnum.

Fyrsta erindi sálmsins í þýðingu Stefáns er prentað í *Kvæðum* II Stefáns Ólafssonar, 1886, í eftirmála Jóns Þorkelssonar þjóðskjalavarðar (344). Annars er kvæðið að finna í handriti Lbs. 1177 4to (með hendi Hálfðánar Einarssonar skólameistara), öll erindin átján.

Hinn sálmurinn er *Sérhver hefir sinn skapnað* sem hefst svo í þýðingu Stefáns: *Sorg og gleði ásamt eina leið renna*. Þar er fyrsta erindi prentað, eins og í fyrrnefndum Reiusálmi, í *Kvæðum* II Stefáns Ólafssonar (351). Þetta kvæði er XIV. söngur úr *Siunge-Koor* Anden Part. Sálmur Kingos hefst svo: *Sorrig og glæde de vandre tilhobe*. Þýðingu Stefáns, öll átta erindi sálmsins, er að finna í handriti Lbs. 1177 4to, eins og Reiusálminn.

ÁRNI ÞORVARÐSSON (UM 1650–1702), PRESTUR Á ÞINGVÖLLUM OG PRÓFASTUR Í ÁRNESÞINGI, þýddi *Aandelig Siunge-Koor* Anden Part eftir Kingo en sálmarnir komu fyrst út í Danmörku árið 1681 eins og fyrr getur. Þýðing Árna, *Andlega saungkors Annar Partur*, var prentuð í Skálholti árið 1693, aðeins tólf árum eftir útkomu sálmanna í Danmörku.

Þýðinguna er einnig að finna í eftirfarandi handritum: ÍBR 80 8vo, Lbs. 2057 8vo og í JS 342 4to með eigin hendi þýðanda. Þýðingu Árna á *Sorgin og gleðin þær samfara verða* er einnig að finna með nótum í ÍB 669 8vo, JS 438 8vo og í Ny kgl. Sml. 139a 4to.

Þessir tveir, Stefán og Árni, eru einir um að þýða heil verk eftir Kingo og frumkvöðlar við þýðingar hans. En mun fleiri skáld hafa þýtt einstaka sálma eftir Kingo, allt frá samtímamönnum frumkvöðlanna og Kingos sjálfs til samtímamanna okkar nú. Þar hefur Helgi Hálfðanarson verið stórvirkastur. Hann kom fyrst með sínar sálmaþýðingar á Kingo í Sálmabók 1886 og á fimm þýðingar af sjö til átta Kingo-þýðingum í Sálmabókum 1972 og 1997 eða þeim sem nú eru notaðar í þjóðkirkjunni.

Skal nafngreindra þýðenda, utan Stefáns og Árna, nú getið í aldursröð.

VIGFÚS JÓNSSON Á LEIRULÆK (LEIRULÆKJAR-FÚSI, 1648–1728) þýddi sálminn *Keed af Verden og kier ad Himmelen, Far nú vel, heimur ófagnaðarsæll* úr *Siunge-Koor* Anden Part. Þýðing Vigfúsar hefur ekki verið prentuð á Íslandi. Hún er prentuð í *Wormiana* í Danmörku árið 1994 (Worm 1994, 155–57). Þýðinguna er að finna í tveimur handritum: Lbs. 399 4to þar sem sálmurinn er ranglega eignaður Jacobi Worm og Lbs. 271 4to (Jón Marínó Samsonarson. Óútgefin grein um Leirulækjar-Fúsa: 15).

SR. ÞORSTEINN SVEINBJARNARSON Á HESTI (1730–1814) þýddi sálminn *Lov og Tak og evig Ære* eða *Lofgjörð, þakkir, eilíf æra*, tvö vers. Sálmurinn birtist fyrst í *Vinterparten til den forordnede salmebog* 1689. Ove Malling breytti sálminum fyrir *Evangelisk kristelig Psalmebog* sem kom út í Danmörku árið 1798. Þorsteinn þýddi sálminn eftir þeirri gerð. Þýðing hans er í Sálmbók 1801, númer 186 og í Sálmbók 1871, númer 309.

SR. KRISTJÁN JÓHANSSON (1737–1806) þýddi páskasálm Kingos *Som den gylde Sol frembryder* og er þýðing hans í Sálmbókum 1801 (nr. 86) og 1871 (nr. 121), *Fram af dimmum fylgsnum natur*. Ný þýðing Helga Hálf-danarsonar á sálminum er í Sálmbók 1886 (nr. 173): *Sem í gegnum sortann skjýja*. Vers númer 222, *Fyrir helga fæðing þína*, í Sálmbók 1886 er úr sama sálmi. Því er haldið í Sálmbók 1945 en sálminum að öðru leyti sleppt í báðum bókum.

Mér heimur far frá, (átta vers) er þýðing á sálminum *Far Verden, farvel* (fimmtán vers). Þýðing Kristjáns er í Sálmbók 1801 (nr. 235) og óbreytt í Sálmbók 1871. Í Sálmbók 1886 (nr. 328) er ný þýðing Helga Hálf-danarsonar (tíu vers).

Kristján notast við *Evangelisk kristelig Psalmebog* frá 1798 við þýðingu sína en þar hefur Rahbek stýtt sálminn og breytt honum.

SR. ÞORVALDUR BÖÐVARSSON Á SAURBÆ Á HVALFJARÐARSTRÖND (1758–1836) þýddi jólasálminn *Op glædes alle, glædes nu*, þrjú vers í *Vinterparten*. Í þýðingu er hann einnig þrjú vers, *Upp gleðjist allir, gleðjist nú*. Í Sálmbók 1801 er hann númer 60. Síðasta versin *Þinn friður, Guð, sem æðri er (Din Fred, o Gud som overgaar)* er tekið upp í Sálmbók 1871 (nr. 77) óbreytt. Í Sálmbók 1886 (nr. 64) er ný þýðing eða endurgerð Helga Hálf-danarsonar, *Upp gleðjist allir, gleðjist þér*, einnig þrjú vers. Þýðingin er óbreytt í Sálmbókum 1945 og 1972.

JÓN ESPÓLÍN SÝSLUMAÐUR (1769–1836) þýddi sálminn *Nu bør ej synden mere* eða *Nú má ei frammar næsta blind*. Espólín notaði endurgerð Mallings á sálminum í *Evangelisk kristelig Psalmebog* við þýðingu sína en ekki upphaflegan sálm Kingos í Sálmbók 1699. Hann steypiti saman 1. og 2. vers og 3. og 4. svo úr fjórum versum urðu tvö og breytti bragarhætti. Þýðing hans er í Sálmbók 1801 (nr. 129) og í Sálmbók 1871 (nr. 186).

SR. ÓLAFUR INDRÍÐASON, PRESTUR Á KOLFREYJUSTAÐ (1796–1861), þýddi ýmsa af kvöld- og morgunsálmum Kingos. Sjá kvöldsálminn *Lífsins æðar uppfyllandi*, 10 vers, 99. sálmur í Sálmásafni, þar sem stuðst er við þýðingu Stefáns Ólafssonar og henni breytt lítillega, og morgunsálm *Rís upp mín sál og bregð nú blundi*, 10 vers, 10. sálmur í Sálmásafni. Sálmurinn er úr *Siunge-Koor* Første Part, sem Stefán Ólafsson þýddi áður í heild sinni. Þýðingar Ólafs birtust í Sálmásafni hans, útgefna á Akureyri 1857.

HELGI HÁLFDANARSON LEKTOR (1826–1894) þýddi fjölda sálma eftir Kingo. Helgi var í ritstjórn Sálmabókarinnar sem út kom 1886 og annað afkastamesta skáld hennar, næstur á eftir Valdimar Briem. Hann á þó mun fleiri Kingoþýðingar í sálmabókinni en Valdimar (sjá töflu). Helgi á svo flesta sálma eða sálmaþýðingar í Sálmabókum frá 1945 og 1972.

Þín kirkja góði Guð, sem er þýðing á hluta af 6. morgunsöng Kingos (með breytingum Grundtvigs). Hún er í Sálmabók 1886 (nr. 642), fjögur vers. Í Sálmabók 1945 (nr. 679) er sálmurinn stytur í þrjú vers. Þar er felld niður 2. vers frá 1886.

Som den gyldne Sol frembryder eða á íslensku *Sem í gegnum sortann skjýja* sem er ný þýðing Helga í Sálmabók 1886.

Jólasálmur Kingos *Op glædes alle, glædes nu* er í þýðingu Helga *Upp gleðj-ist allir, gleðjist þér*, þrjú vers eins og í frumtexta. Þýðing Helga er í Sálmabók 1886 (nr. 64) og í Sálmabók 1945 (nr. 74) og í nýjustu sálmabókum (nr. 69).

Ár og síð ég er í voða / Aldrig er jeg uden Vaade úr *Aandeligt Sjunge-Koor* Anden Part. Þessi þýðing Helga er í Sálmabók 1886 (nr. 372) og í Sálmabók 1945 (nr. 391). Séra Árni Þorvarðsson þýddi sálminn áður eins og aðra sálma í *Siunge-Koor* Anden Part. Sjá *Andlega Saungkór* II, Skálholti 1693 (33).

Fyrir helga faðing þína / Tak for al din Fødsels Glæde. Þarna þýddi Helgi eitt vers, það 10. og síðasta úr páskasálmi Kingos *Som den gyldne Sol frembryder*. Það er í Sálmabók 1886 (nr. 222) í Sálmabók 1945 (nr. 231) og í Sálmabók 1972 og 1997 (nr. 55).

Gef, Jesú, fús ég fylgi þér / Gid jeg, o Jesu følger dig. Helgi þýddi seinni hluta sálms úr *Vinterparten* 1689, sem byrjar svo: *Hvor godt det er at tjene Gud*. Hann er í Sálmabók 1886 (nr. 122), fimm vers, en ekki í síðari sálmabókum.

Hver fögur dyggð í fari manns / Af Kærlighedens rene Væld. Helgi þýddi 7.–10. vers úr löngum sálmi: *Den Naade Gud har os beteed.* Þau eru í Sálma-bók 1886 (nr. 341), Sálma-bók 1945 (nr. 353) og í Sálmasafni 1873 (nr. 64).

Hvert er það skipið auma / Hvad er det for en Snække. Sálmurinn er sjö vers hjá Kingo, en þrjú vers í þýðingu. Tvö fyrstu versin eru þýðing á sömu versum Kingos, 3. versið er að nokkru frumort. Sálmurinn er í Sálma-bók 1886 (nr. 119) en ekki í síðari sálma-bókum.

Í anda Kristur keri. Þýðing Helga er fimm vers. Sálmurinn byrjar svo hjá Kingo: *Mig hlyster nu at træde / til Jordens klare Flod.* Átta vers. Grundtvig breytti sálminum nokkuð. Þetta er ekki bein þýðing hjá Helga. Hann sleppti 2., 4. og 6. versu frumsálmsins. Sálmur Kingos birtist í *Vinterparten* 1689. Þýðing Helga kom í Sálma-bók 1886 (nr. 96) en ekki síðar.

Meðan, Jesú minn, ég lifi / Skriv dig Jesus, paa mit hjerte. Eitt vers. Versið er 15. vers af 29 í 17. og síðasta sálmi í píslarsálmaflokki Kingos: *Bryder frem I hule Sukke.* Sálmur Kingos birtist í *Vinterparten* 1689. Hér er hann í Sálma-bók 1886 (nr. 154), Sálma-bók 1945 (nr. 153) og í Sálma-bókum 1972 og 1997 (nr. 377).

Ó, Guð, hve grátlegt er / O, Gud, hvor jammerlig (Kingo 1689) *sørgelig* (Roskilde Salmebog 1855) 13 vers. Þýðing Helga er gerð eftir Hrórarskeldusálma-bókinni (nr. 185). Hann stytta sálminn, sleppti 3. versu, dró 5.–6. vers saman í eitt (4. vers hjá Helga). 5. vers Helga er unnið úr 7.–10. versu. Loks er 13. vers 6. vers hjá Helga. Sálmurinn er í Sálma-bók 1886 (nr. 116) en ekki í sálma-bókum síðar.

Ó Guð þín kenning góða / O, Herre Gud, din Lære. Fjögur vers hjá Helga, sjö hjá Kingo. Annað vers hjá Helga er unnið úr 2.–5. versu frumsálmsins. Þýðingin er í Sálma-bók 1886 (nr. 114) en ekki í síðari sálma-bókum.

Ó, herra Jesú, hjálpa mér / O, søde Jesu, stat mig bi. Þarna tekur Helgi þrjú vers úr níu versu sálmi Kingos: *Fra Fristelser og Satans Stød.* Sálmurinn birtist í *Vinterparten* 1689. Hér er hann í Sálma-bók 1886 (nr. 321) en ekki síðar.

Ó, hversu gott að ganga / Hvor stor er dog den Glæde. Fimm vers hjá Helga. Þýðingin er lauslega unnin upp úr fimm versu sálmi Kingos. Í Sálma-bók 1886 (nr. 94) og í Sálma-bók 1945 (nr. 104). Sálmurinn er ekki í síðari sálma-bókum.

Ó, Jesú minn, þú mikli Guð / Store Gud og Frelsermand er jólasálmur úr *Vinterparten* 1689. Hér er hann í Sálma-bók 1886 (nr. 61) en ekki í síðari sálma-bókum.

Sem í gegnum sortann skýja / Som den gyldne Sol frembryder er páska-sálmur, 10 vers í *Vinterparten* 1689. Þýðing Helga er sex vers (nr. 173) í Sálmabók 1886. Helgi felldi niður 5.–7. vers. 10. versið: *Fyrir helga fæðing þína / Tak for al din fødsels Glæde* er í Sálmabók 1886 (nr. 222). Það er ekki í síðari sálmabókum.

Sjá vinur vor hinn blíði / See, hvor nu Jesus træder er pálmásunnudags-sálmur úr *Vinterparten* 1689. Hann er 14 vers hjá Kingo, fjögur vísuorð í vers. Helgi dró versin saman. Hvert vers verður átta vísuorð, sex vers alls. Þýðingin er í Sálmabók 1886 (nr. 137) og í Sálmabók 1945 (nr. 142) en ekki síðar.

Til hæða lyft þér, hugur minn (fjögur vers) / *Min Sjæl og Aand opmuntre dig* (sex vers). Þýðandinn sleppti 3.–4. vers. Birtist í Sálmabók 1886 (nr. 182) og í Sálmásafni 1873 (nr. 23) en ekki síðar.

Vor hvítasunnuhátíð fer / Nu nærmer sig vor Pinsefest er hvítasunnusálmur úr Kingos salmebog 1699, 10 vers. Grundtvig breytti sálminum síðar. Helgi notaði þá útgáfu við þýðingu sína. Hann þýddi 1., 3.–8. og 10. vers (alls 8 vers). Birtist í Sálmabók 1886 (nr. 236) og í Sálmabók 1945 (nr. 235), en þar er 8. vers sleppt. Sálmurinn er ekki í síðari sálmabókum.

Þín kirkja, góði Guð / Din kirke, gode Gud. Fjögurra versa sálmur sem upphaflega er úr morgunsálminum: *Nu rinder solen op* (*Enn braðar sólin sér*, Sálmabók 1886, nr. 511). Sr. Stefán Ólafsson í Vallanesi þýddi sálminn á sínum tíma. Sjá Sálmabók 1751 (739): *Sólin upprunnin er*. Hér eru versin 13–16 í þýðingu Helga. Þessi þýðing birtist í Sálmabók 1886 (nr. 642), Sálmabók 1945 (nr. 679), Sálmásafni 1873 (nr. 75) og Sálmabókum 1972 og 1997 (nr. 293). Í sálmi Kingos er versið: *Lát landið frjóvgun fá*, sem er í Sálmabók 1801 (nr. 242).

SR. STEFÁN THORARENSEN, PRESTUR Á KÁLFATJÖRN (1831–1892), endurortti eða lagfærði þýðingar á sálmu í Sálmabók 1871. Sjá Sálmabók 1871 (nr. 471), eitt vers, *Svo skal hér sofna upp á*. Þýðing á *Saa sover jeg dermed...* Versið er úr sálminum *Nú hvílist sól og sezt*, á dönsku *Til hvile solen går*, sem er kvöldsálmur í þýðingu Stefáns Ólafssonar en breytt af Stefáni Thorarensen.

STEINGRÍMUR THORSTEINSSON, SKÁLD OG REKTOR LÆRÐA SKÓLANS (1831–1913), þýddi *Vor Disk* og *Dug er alt bered*, sem er eitt vers á dönsku, *Að*

borði göngum breiddu vér. Steingrímur skipti versinu í tvö vers og frumorti síðustu tvær ljóðlínurnar. Versið er úr *Aandelige Siunge-Koor* Anden Part: *Smaa Børns Hjertesuk eller Bordlæsning før Maaltid.* Þýðing Steingríms birtist í Sálmbók 1886 (nr. 630) og óbreytt í Sálmbók 1945 (nr. 656).

SR. VALDIMAR BRIEM, SKÁLD OG PRESTUR Á STÓRA-NÚPI (1848–1930), þýddi *Nú gleðifregn oss flutt er ný / Nu kom der Bud fra Engle-Kor.* Sálmurinn er í *Vinterparten* frá 1689 (*Nu kom her Bud fra Engle-Koor*, 9 vers). Grundtvig endurorti sálminn og notaði Valdimar Briem gerð Grundtvigs. Séra Valdimar þýddi 1.–2. vers, steypiti saman 3.–4. í eitt vers og þýddi loks tvö síðustu versin, alls fimm vers. Þessi þýðing hans er í Sálmbók 1886 en ekki í síðari sálmbókum.

Tíðin líður, sól er sigrin / Dagen skrider, Tiden rinder. Sex versa sálmur úr *Aandelig Siunge-Koor* Første Part, 1684. Þýðingin er í Sálmbók 1886 (nr. 534), Sálmbók 1945 (nr. 550), en ekki síðar.

Vor Guð er eilíf ást og náð / Vor Gud er idel Kærlighed. Fjögurra versa sálmur úr Sálmbók Kingos frá 1699. Þýðing Valdimars er í Sálmbók 1886 (nr. 343), Sálmbók 1945 (nr. 215), en ekki síðar.

JÓN HELGASON, SKÁLD OG PRÓFESSOR (1899–1986), þýddi sálminn *Keed af Verden og kier ad Himmelen / Leiður á heimi, lystur til himins*, úr *Aandelig Siunge-Koor* Anden Part. Þýðing prófessors Jóns birtist í *Kveri með útlendum kvæðum* 1956, *Kvæðabók* 1986 og *Úr landsuðri og fleiri kvæði* 1999. Þýðingin hefur ekki verið tekin inn í sálmbækur.

4. Sálmalögin

Lögin eru vissulega mikilsverður hluti sálmanna þar eð þeir eru ætlaðir til söngs. Kingo valdi vinsæl lög við sálma sína í Andlegu söngkórnum. Mörg þeirra sótti hann í hinn veraldlega söngkór Terkildsens, *Astree Siungekor*, sem komið hafði út nokkru á undan verkum Kingos og öðlast miklar vinsældir. Með þýðingunum bárust þessi lög hingað til lands og náðu hér fljótt útbreiðslu. Enn eru mörg þessara laga sungin í íslensku kirkjunni. Þau eru enn (í Sálmbók 1972 og Sálmásöngsbók til kirkju- og heimasöngs 1936) undir lagboða sem vísar í upphaflegan sálm þeirra hér á landi úr Söngkórnum Kingos. Má þar nefna lagboða *Í Jesú nafni uppstá* sem

vísar til eins af morgunsálmum Kingos í þýðingu Stefáns Ólafssonar. Það sálmalag syngjum við nú m.a. við páskasálminn *Sigurhátíð sæl og blíð*. Annar þekktur lagboði er *Hjartað þankar, hugur, sinni* sem einnig vísar til morgunsálms eftir Kingo í þýðingu Stefáns. Báðir þessir morgunsálmar Kingos eru þó löngu horfnir úr íslensku sálmabókinni en lagboðarnir minna okkur á þessar gömlu þýðingar.

5. Samantekt

Tekið var til við að þýða Söngkóra Kingos á íslensku, fyrri og síðari part, skömmu eftir að þeir komu út í Danmörku, að tilhlutan Þórðar Þorlákssonar Skálholtsbiskups. Hér hafa þeir þjónað heimilisguðrækni, eins og í Danmörku, þegar þeir komu fyrst í sérstökum útgáfum. Þýðing Stefáns var prentuð með *Paradisarlykli* Martins Moller: Sjö morgunsálmar, sjö kvöldsálmar og sjö iðrunarsálmar Davíðs, alls 21 sálmur. Þýðing Árna var gefin út í sérstakri bók, *Andlega söngkórs annar partur*, 37 sálmar alls.

Þá kom þýðing Stefáns eins og hún lagði sig í Sálmabók 1751 og Höfundgreinabók 1772. Þær sálmabækur hafa þjónað hvoru tveggja, kirkju og heimilisguðrækni.

Skömmu eftir lát Kingos hafa Passíusálmar hans verið þýddir á íslensku. Ekki var þeirri þýðingu þó lokið og ekki komu þeir út á prenti. Það er ljóst að þörf fyrir þá var ekki brýn þar eð Íslendingar áttu Passíusálma Hallgríms Péturssonar. Þar var engu við að bæta. Þó hefur einhver séð ástæðu til að þýða sálma Kingos. JW er fangamark þýðanda. Ég hef leitt að því líkur að þýðandi sé Jón biskup Vídalín, eftirmaður Þórðar Þorlákssonar í Skálholti og höfundur Vídalínspostillu. Böðvar Guðmundsson segir um Vídalínspostilla: „Vídalínspostilla er rituð á þróttmiklu máli, sem er fullt af myndskrauti og öðrum bókmenntalegum einkennum barokktímans, og andríki hennar er ótæmandi“ (Böðvar Guðmundsson 1993, 516). Það sama má segja um passíusálma Kingos. Þann einlæga, barnslega anda sem ríkir í Passíusálmum Hallgríms er ekki að finna í píslarsálmum Kingos fremur en í postillu Jóns Vídalíns. Hins vegar er sterkur, kraftmikill predikunartónn sameiginlegt einkenni Vídalíns og Kingos. Passíusálmar Kingos hafa ekki þjónað heimilisguðrækni á sama hátt og sálmar Hallgríms enda voru þeir ortir fyrir hina opinberu sálmabók kirkjunnar. Hin íslenska þýðing á passíusálmum Kingos hefur legið afskiptalaus og óútgefin í handriti í 300 ár.

En hvernig reiðir öðrum sálum Kingos af í íslenskum sálmaþókum?

Í aldamótabók 1801 fækkar sálum Kingos. Fjórir af morgun- og kvöld-sálum eru teknir með í þýðingu Stefáns og sex nýjar þýðingar teknar inn.

Í Sálmaþók 1871 eru ellefu sálmar eftir Kingo, þar af fimm vikusálmar í þýðingu Stefáns Ólafssonar.

Í Sálmaþók 1886 fjölga Kingosálum verulega, eða upp í 25. Þar hefur Helgi Hálfðanarson tekið við af Stefáni Ólafssyni sem aðalþýðandi sálmanna. Helgi á 19 þýðingar, Valdimar Briem þrjár, Þorvaldur Böðvarsson eina, Steingrímur Thorsteinsson eina og aðeins ein þýðing eftir Stefán Ólafsson er nú með. Sú þýðing er í sálmaþókinni enn þann dag í dag. Í Sálmaþók 1886 kemur inn sálmaþýðing úr Passíusálmi Kingos *Skriv dig Jesus þaa mit hjerte / Meðan, Jesú minn, ég lifi*, það eina sem til er á prenti á íslensku úr passíusálum Kingos.

Í Sálmaþók 1945 eru Kingosálmar fjórtán.

Í Sálmaþók 1972 eru sálmanir sjö og í Sálmaþók 1997 eru þeir átta. Þar er þess reyndar ekki getið að sálmaþýðing *Nú gleðifregn oss flutt er ný sé þýðing á sálmi eftir Kingo (Nu kom her bod fra Engle-kor)*.

Allir morgun- og kvöldsalmar Kingos utan einn hafa nú vikið úr hinni íslensku Sálmaþók. *Nu rinder solen op* í þýðingu Stefáns Ólafssonar er eini sálmaþýðing úr Söngkór I sem enn er sunginn í íslenskri kirkju. Hins vegar er sálmaþýðing úr Passíusálum Kingos *Meðan, Jesú minn, ég lifi*, enn í sálmaþókinni.

Hinni íslensku sálmaþók er ekki lengur ætlað að þjóna heimilisguðrækni eins og fyrri tíma sálmaþókum. Morgun- og kvöldsalmanir eru hins vegar ortir með heimilisguðrækni í huga og því eðlileg skýring á því að þeir víki úr sálmaþók kirkjunnar. Lagboðarnir sem fyrr eru nefndir minna okkur þó á brautryðjendaverk Stefáns Ólafssonar. Löggin úr Söngkór Kingos, sem Stefán Ólafsson flutti til landsins, hafa fest sig í sessi í hinni íslensku sálmasöngsbók.

HEIMILDIR

- Den danske Salmebog.* 1993. Kaupmannahöfn: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.
- Böðvar Guðmundsson. 1993. „Nýir síðir og nýir lærdómar – bókmenntir 1550–1750.“ *Íslensk bókmenntasaga* II, ritstj. Vésteinn Ólason. Reykjavík: Mál og menning, 379–521.
- Evangelisk kristelig Psalmebog til Brug ved Kirke- og Huus-Andakt.* 1798. Kaupmannahöfn.
- Glahn, Henrik. 2000. *Salmemelodien i dansk tradition 1569–1973.* Frederiksberg: Anis.
- Jón Halldórsson. 1903–1910. *Biskupasögur Jóns prófests Halldórssonar í Hitardal* I. Reykjavík: Sögufélag.
- Jón Helgason. 1999. *Úr landsuðri og fleiri kvæði.* Reykjavík: Mál og menning.
- Jón Marinó Samsonarson. [Óbirt grein um Leirulækjar-Fúsa].
- Kingo, Thomas. 1686. *Morgun Psalmar og Kuöllð Psalmar*, þýð. Stefán Ólafsson. Skálholt.
- Kingo, Thomas. 1689. *Vinterparten til dend Forordnede danske Psalmebog.* Odense.
- Kingo, Thomas. 1693. *Thomæ Kingos Andlega Saungkors Annar Partur: Edur Saalarimmar Vppvakning til allskins Gudrækne i allra Handa Tilferlum Allt til GVDS Dyrðar*, þýð. Árni Þorvarðsson. Skálholt.
- Kingo, Thomas. 1967. *Thomas Kingos Graduale*, útg. Erik Norman Svendsen og Henrik Glahn [ljóspr. útg. af frumútg. Kingos Graduale sem út kom 1689]. Óðinsvé: Samfundet Dansk Kirkesang.
- Kingo, Thomas. 1995. *Digtning i udvalg.* Kaupmannahöfn: Det danske sprog- og litteraturselskab.
- Kristinn E. Andrússon. 1928. Sira Stefán Ólafsson í Vallanesi og skáldskapur hans. [Óútg. MA-ritgerð í íslenskum fræðum frá Háskóla Íslands].
- Lofur Guttormsson. 1998. „Á andlegu ferðalagi um evrópska menningu.“ *Frumkvöðull vísinda og mennta. Þórður Þorláksson biskup í Skálholti*, ritstj. Jón Pálsson. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 27–43.
- Ólafur Indriðason. 1857. *Andlegt sálmasafn.* Akureyri.
- Páll Eggert Ólason. 1918–1937. *Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins* I-III. Reykjavík: Landsbókasafn Íslands.
- Páll Eggert Ólason. 1947. *Handritasafn Landsbókasafns*, 1. aukabindi. Reykjavík: Landsbókasafn Íslands.
- Páll Eggert Ólason. 1924. *Upptök sálma og sálmalaga í lútherskum síð á Íslandi.* Reykjavík: Háskóli Íslands.
- Roskilde Salmebog.* 1855. Hrúarskelda.
- Sálmabók. 1751. *EIN NY Psalma Bok Islensk.* Hólum í Hjaltadal.
- Sálmabók. 1772. *Islensk Psalma-Book.* Hólum í Hjaltadal.
- Sálmabók. 1801. *Evangelisk-kristileg Messu-saungs- og Sálmabók.* Leirárgörðum: [Konunglega íslenska Lands Uppfræðingar Félagid].

- Sálmabók. 1871. *Sálma-bók, til að hafa við guðsþjónustugjörð í kirkju og heimahúsum*. Reykjavík.
- Sálmabókin. 1886. *Sálmabók til kirkju- og heimasöngs*. Reykjavík: Sigfús Eymundsson.
- Sálmabók. 1945. *Sálmabók til kirkju- og heimasöngs*. Reykjavík: Forlag Prestekknasjóðsins.
- Sálmabók. 1972. *Sálmabók íslensku kirkjunnar*. Reykjavík: Kirkjuráð.
- Sálmabók. 1997. *Sálmabók íslensku kirkjunnar*. Reykjavík: Skálholt.
- Sálmasöngsbók til kirkju- og heimasöngs*. 1936. Reykjavík: Bókaverslun Sigfúsar Eymundssonar.
- Sigrún Steingrímisdóttir. 2006. Kingo á Íslandi – Hallgrímur í Danmörku. Íhugun eða innræting í passíusálmum skáldanna. Reykjavík [Óútg. MA-ritgerð í íslenskum fræðum frá Háskóla Íslands].
- Sigurjón Guðjónsson. 1972. [Óútgefin sálmarannsókn]. Reykjavík.
- Stefán Ólafsson. 1886. *Kvæði II*, útg. Jón Þorkelsson. Kaupmannahöfn: Hið íslenska bókmenntafjelag.
- Worm, Jacob. 1994. *Wormiana*. Jacob Worms Skrifter IV, útg. Poul Lindegård Hjort. Kaupmannahöfn: Munksgaard.

ABSTRACT

There has hitherto been no discussion of the Icelandic translations of the Danish baroque poet Thomas Kingo (1634–1703); this article will try to improve matters by giving an account of all the Icelandic translations of his works.

An initial effort to translate both parts of his *Aandelig Siunge-Koor* was attempted shortly after they were published in Denmark, at the instigation of Bishop Þórður Þorláksson. Stefán Ólafsson's translation of the first part of *Aandelig Siunge-Koor* was printed with Martin Moller's *Paradisrarlykill* in 1686, twelve years after it was published in Denmark: seven morning hymns, seven evening hymns, and seven of David's Penitential Psalms – 21 in all. Árni Þorvarðsson's translation of the second part of *Aandelig Siunge-Koor* was printed in a separate edition, *Andlega saungkors Annar Partur*, thirty-seven hymns altogether, in 1693, also twelve years after their appearance in Denmark. Later, all of the translations which Stefán Ólafsson had made of *Söngkórinn* appeared in *Sálmabók* 1751 and *Höfuðgreinabók* 1772, both of which books were intended for household devotions as well as the church liturgy.

Shortly after Kingo's death his *Passionssalmer* (in *Vinterparten af Danmarks og Norges kirkers forordnede psalmebog* 1689) were translated into Icelandic. The translation was not complete and remained unprinted. JW are the initials of the translator. I have assembled evidence to suggest that the translator was Bishop Jón Vídalín (1666–1720), Þórður Þorláksson's successor in Skálholt and the author of the *Vídalínspostilla*.

Thus we have three early translations of Kingo's hymns; in addition his hymns have been translated almost up to our time. Thirteen translators are known, the latest being Professor Jón Helgason (1899–1986).

The accompany chart shows the number of hymns by Kingo in printed hymn-books from 1751 to 1997. It turns out that the greatest number of them, twenty-five, are in the *Sálmabók* of 1886, and that this number decreases to seven or eight in the most recent hymnals. All of Kingo's morning and evening hymns, except for one, have now disappeared from the hymn-book. The explanation is simple: the book is no longer intended for household devotions. This was the role played by earlier hymnals such as Kingo's morning and evening hymns.

Sigrún Steingrímsdóttir
 Department of Icelandic Language and Literature
 444 University College
 University of Manitoba, Winnipeg
 steingri@cc.umanitoba.ca

Yfirlit yfir þýdda sálma Kingos í íslenskum sálmbókum og þýðendur þeirra

Nafn sálma	Sálmbækur							
	1751	1772	1801	1871	1886	1945	1972	1997
Morgun- og kvöldsálmur								
og 7 iðrunarsálmur Davíðs(3x7=21) ¹	StÓ	StÓ						
Heiður, frið, lukku, lán og gæði ²			StÓ	StÓ				
Lát landið frjóvgun fá ³			StÓ	StÓ				
Þín kirkja, góði Guð ⁴				HH ⁵	HH	HH	HH	HH
Ó, minn Herra, hjálp mér þá ⁶			StÓ	StÓ				
Að Jesú krossi kom og bið			ÞSv	ÞSv				
Fram af dimmum fylgsnum nætur			KJ	KJ				
Sem í gegnum sortann ⁷ skýja					HH			
Fyrir helga fæðing þína ⁸					HH	HH	HH	HH
Lofgjörð, þakkir, eilíf æra			ÞSv	ÞSv				
Mér heimur far frá			KJ	KJ				
Far veröld, þinn veg ⁹					HH	HH		
Nú má ei framar næsta blind			JEsp	JEsp				
Upp, gleðjist allir, gleðjist nú		ÞBö		ÞBö	HH	HH	HH	
Þinn friður Guð, sem æðri er ¹⁰			ÞBö					
Enn hraðar sólin sér ¹¹			StÓ	StÓ	StÓ	St.	ÓI	StÓ
Svo skal hér sofna upp á ¹²				StTh				
Í Jesú nafni uppgá ¹³ (uppstá)			StÓ					
Að borði göngum ¹⁴ breiddu vér					SteIT			
Ár og síð ég er í voða ¹⁵					HH	HH		
Fyrir helga fæðing þína ¹⁶					HH	HH	HH	HH
Gef, Jesú, fús ég fylgi þér					HH			
Hver fögur dyggð í fari manns					HH	HH	HH	HH
Hvert er það skipið auma					HH			
Í anda Kristur kæri					HH			
Meðan, Jesú minn, ég lífi ¹⁷					HH	HH	HH	HH
Nú gleðifregn oss flutt er ný					VB			VB
Ó, Guð, hve grátlegt er					HH			
Ó, Guð þín kenning góða					HH			
Ó, herra Jesú, hjálpa mér					HH			
Ó, hversu gott að ganga					HH	HH		
Ó, Jesú minn, þú mikli Guð					HH			
Sjá, vinur vor hinn blíði					HH	HH		
Til hæða lyft þér, hugur minn					HH			
Tíðin líður, sól er sigrin ¹⁸					VB	VB		
Vor Guð er eilíf ást og náð					VB	VB		
Vor hvítasunnuhátíð fer					HH	HH		

ATHUGASEMDIR VIÐ TÖFLU

- 1 Einstakir sálmar úr þessu heildarsafni morgun- og kvöldsálma eða iðrunar-sálma Davíðs eru teknir upp í sálmabókum síðar. Þess er h.v. ekki getið sér-staklega við hvern sálm í töflu hvaðan hann er upprunninn.
- 2 Úr morgunsálmi (12. vers). Magnús Stephensen breytti versinu.
- 3 Úr morgunsálmi Kingos: *Sólin upprunnin er*.
- 4 Upphaflega úr morgunsálmi Kingos: *Sólin upprunnin er*.
- 5 Fjögur vers hér, þrjú vers í Sb. 1945, tvö vers í Sb. 1972 og 1997.
- 6 Úr 1. morgunsálmi Kingos.
- 7 Þýðing á páskasálmi Kingos *Som den gyldne Sol frembryder. Sem í gegnum sortann skjja er þýðing á sama sálmi*.
- 8 Einnig úr ofannefndum sálmi, *Som den gyldne Sol*.
- 9 Þýðing á sama sálmi og *Mér heimur far frá / Far verden far vel*.
- 10 Úr jólasálmi Kingos *Upp, gleðjist allir, gleðjist nú*
- 11 Morgunsálmur eftir Kingo. *Nu rinder solen op*. Mismörg erindi birt í ísl. sálmabókunum.
- 12 Vers úr sálminum *Nú hvílist sól og sest, Til hvíle solen går*, kvöldsálmi sem Stefán Ólafsson þýddi. Hér í breyttri mynd Stefáns Thorarensen.
- 13 Morgunsálmur (Úr vikusálmum).
- 14 Úr Andlega söngkór II. Árni Þorvarðarson þýddi fyrir. Hér, í þýðingu Stein-gríms, eru gerð tvö vers úr einu.
- 15 Úr Andlega söngkór II. ÁP þýddi fyrir. *Aldrei er ég utan voða*.
- 16 Eitt vers úr *Som den gyldne sol frembryder* eins og *Fram af dimmum fylgsnum nætur* og *Sem í gegnum sortann skjja*.
- 17 Vers (15.) úr 29 versa sálmi úr píslarsálmaflokki Kingos. Versið hefst svo: *Skriv dig, Jesus, paa mit hjerte*, en sálmurinn hefst: *Bryder frem I hule sukke*.
- 18 Úr Andlega söngkór I, kvöldsálmur. Stefán Ólafsson þýddi fyrir.

Skammstafanir þýðenda sálmanna eru:

- StÓ = Stefán Ólafsson
 HH = Helgi Hálfðanarson
 ÞSv = Þorsteinn Sveinbjarnarson
 KJ = Kristján Jóhannsson
 JEsp = Jón Espólín
 ÞBö = Þorvaldur Böðvarsson
 StTh = Stefán Thorarensen
 SteiT = Steingrímur Thorsteinsson
 VB = Valdimar Briem

SIGRÍÐUR MAGNÚSDÓTTIR

„EN HVERNIG SEM ALLT FER
VERÐ ÉG Í HÖFN Í SUMAR ...“

Um fyrirhugaða ferð Stefáns Ólafssonar skálds til Frakklands

TILEFNI ÞESSARA HUGLEIÐINGA er sú fullyrðing Jóns Þorkelssonar að Brynjólfur biskup Sveinsson hafi ráðið Stefáni Ólafssyni frá því að þiggja boð um að gerast fornfræðingur við bókasafn Mazarins kardinála í París árið 1647.¹ Hugur Stefáns stóð til þess að taka þetta starf að sér en hann vildi þó fyrst leita álits foreldra sinna og Brynjólfs biskups. Fullyrðir Jón að af heimildum sé „auðséð, að biskup hefur ráðið Stefáni frá Frakklandsferðinni“.² Flestir fræðimenn hafa tekið þessa ályktun Jóns sem staðreynd, jafnvel þótt þeir hafi átt bágt með að trúa skýringartilgátu hans á ástæðum þess að biskup á að hafa ráðið Stefáni frá Frakklandsferðinni: biskup hafi séð ofsjónum yfir velgengni Stefáns. Ef farið er í heimildina sjálfa, bréf Stefáns til Brynjólfs biskups, verður hins vegar ekki betur séð en að ályktunin sé hæpin.³ Frekar mætti ætla að Brynjólfur biskup hafi talið foreldra Stefáns á að leyfa honum að fara til Frakklands. Hér á eftir verður reynt að gera nokkru nánari grein fyrir þessu máli.

I

Í ævisögu Stefáns Ólafssonar í útgáfu kvæða hans (1885–1886) segir Jón Þorkelsson frá því að áformað hafi verið að Stefán færi til Frakklands og gerðist norrænn fornfræðingur við bókasafn Mazarins kardinála. Jón vitnar í bréf Stefáns til Eiríks Ketilssonar í Vallanesi 6. maí 1646 þar sem Stefán segir að hann muni ekki sjá ættjörð sína á sumri komanda því að honum bjóðist að fara til Frakklands sér og sínum að kostnaðarlausu.⁴ Í bréfi til

¹ Jón Þorkelsson, „Stefán Ólafsson,“ *Stefán Ólafsson. Kvæði II* (Kaupmannahöfn: Hið íslenska bókmenntafélag, 1886), XX–LXXXII.

² Sama rit, XLIX.

³ Bréfabók Stefáns Ólafssonar er varðveitt í Bodleian-safninu í Oxford (Bodleian 67 4to), en uppskrift af henni, sem Eiríkur Magnússon gerði 1885, er varðveitt í handritadeild Landsbókasafns, Lbs. 282 fol., og hefur hér verið stuðst við hana.

⁴ Jón Þorkelsson, „Stefán Ólafsson,“ XLVI.

Brynjólfs biskups Sveinssonar, dags. 5. maí 1646, segir Stefán að hann sé að skrifa upp Snorra-Eddu og þýða á latínu. Hafi sendiherra (*legatus*) Frakka boðið sér nægilegan styrk til að takast á hendur ferð til Mazarins kardinála í því skyni að skýra norræn fornfræði.⁵ Hann segist þó ekki vilja ráðast í þá ferð gegn vilja foreldra sinna og vildarmanna, en fremstur meðal þeirra sé æruverðugur biskup „og bið eg yður um viturlegan dóm og hyggilegt ráð“. Þýðing Jóns heldur áfram: „Ég efast um samþykki foreldra minna, og ef eg get ekki unnið þau til þessa hvað er þá til bragðs að taka?“

Samkvæmt heimildum Jóns Þorkelssonar er svarbréf Brynjólfs ekki til, en Stefán Ólafsson svarar því í bréfi dags. 13. maí 1647. Jón segir áður en hann vitnar í bréfið: „Á því er auðséð að biskup hefur ráðið Stefáni frá Frakklandsferðinni.“⁶ Síðan segir:

Í því er meðal annars þetta: „Ekki fór fjarri því, sem eg ætlaði að þér munduð dæma um Frakklandsferðina. Drottinn minn dýri! hversu mikið hughvarf taldi mér þessi yðar lærdómsríka ráðlegging! Það var víst, að eg hefði þrátt fyrir mótsþyrnur og jafnvel foreldrum mínum nauðugt ráðist í þessa ferð. En, sjá, hversu hugur þeirra er breyttur fram yfir það, sem eg ætlaði, því að þér skrifið að þau séu alt of áhyggju full um mig og taki of hart á því, að eg skuli hafa hangið í Danmörku þetta ár, en nú í hinu seinasta bréfi til mín gefa þau mér sjálfkrafa leyfi til þess í heilagrar þrenningar nafni að fara til Frakklands. Hvaðan kemur átræðum föður slíkur hugur? Hvaðan kemur hinni eptirlátustu móður þvílíkt hugrekki? Eg gekk að því vísu að þau mundu aldrei gefa leyfi til þessa.“

Jón Þorkelsson heldur áfram umfjöllun um þetta bréf Stefáns Ólafssonar: „Hvað Brynjólfi biskupi hafi getað gengið til þess að hafa Stefán aptur af Parísarferðinni er ekki gott að gizka á, nema hann hafi þótt sjá það fyrir, að Stefán með því að fara þangað mundi ganga uggvænlega upp og með því slá skugga á frægðarljóma biskups sjálf.“⁷ Enda þótt fræðimenn hafi fallist á þá skoðun að Brynjólfur hafi ráðið Stefáni frá Frakklandsförinni hafa þeir þó fæstir tekið undir þessa skýringu.⁸

⁵ Sama rit, XLVIII.

⁶ Sama rit, XLVIII–XLIX.

⁷ Sama rit, L.

⁸ Páll Eggert Ólason, *Saga Íslendinga 5: Seytjándi öld* (Reykjavík: Menntamálaráð og Þjóð-

Þegar þýðing Jóns á bréfi Stefáns er lesin í heild verður ekki betur séð en fram komi ósamræmi. Í upphafi þess segir Stefán (í þýðingu Jóns) að bréf biskups hafi talið honum „hughvarf“, en nokkru síðar segir: „Nú býst eg á hverjum degi við bréfi frá Frakklandi, sem bjóði mér þangað, eða öllu heldur nálega kalli mig þangað, því að Vorm hefur fengið tvö bréf frá ráðgjafa frakkneska sendiherrans skrifuð í Parísarborg, og var í þeim báðum minst á mig [...] og enn fremur jafnskjótt sem Naudæus bókavörður konungs kæmi heim aptur – því hann kvað hann vera á ferð erlendis, en koma aptur innan skamms – skyldi verða eitthvað víst ályktað um för mína til þeirra.“⁹

Orðið „hughvarf“ er þýðing Jóns á orðinu *animum* í orðasambandinu *quantum animum me addidit* en sú þýðing, sem felur í sér neikvæða túlkun, stingur í stúf við framhald bréfsins, þar sem Stefán ræðir Frakklandsförina á mjög jákvæðum nótum. Bréf Stefáns hefst á þessum orðum í uppskrift Eiríks Magnússonar í handritadeild Landsbókasafns-Háskólabókasafns, en síðari hluti bréfsins fjallar um annað efni:

Non multum me fefellit opinio ita tuam Claritatem de Gallicana profectioe esse judicaturam. Deum immortalem! Quantum animum addidit mihi censura haec tua longe eruditissima! Certum erat si per obstacula licuisset, vel invitis parentibus iter ingredi. Sed vide quam praeter opinionem horum animus mutatus sit. Quos enim scribis nimium de me sollicitos, nimium judicare quod hunc annum in Dania hæsitem in proximè ad me datis literis ultro dant veniam in nomine S. Sanctæ Trinitatis in Galliam proficiscendi ...¹⁰

Þ.e. „Ekki fer mjög fjarri því sem ég ætlaði að þér munduð dæma um Frakklandsförina. Drottinn minn dýri! Mjög jókst mér hugur við þetta afburða lærða álit yðar. Víst var að ég tækist á hendur þessa ferð þrátt fyrir erfiðleika og jafnvel gegn vilja foreldra minna. En sjáíð hve hugur þeirra er breyttur gagnstætt því sem ég ætlaði, því að þér skrifið að þau hafi miklar áhyggjur af mér og átelji að ég sé kyrr þetta árið í Danmörku en í síðasta

vinafélag, 1942), 360; Andrés Björnsson, „Stefán Ólafsson og kvæði hans,“ *Stefán Ólafsson. Ljóðmáli* (Reykjavík: Bókautgáfa Menningarsjóðs, 1948), x; Margrét Eggertsdóttir, *Barokk-meistarinn* (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 2005), 130.

⁹ Jón Þorkelsson, „Stefán Ólafsson,“ XLIX.

¹⁰ Lbs. 282 fol., bl. 25v.

bréfi gefa þau mér sjálfkrafa leyfi í nafni heilagrar þrenningar til að fara til Frakklands“. Með því að þýða *animum* með „hugur“ í stað „hughvarf“ hverfur ósamræmið í orðum Stefáns í þýðingunni. Á það má benda að síðar í sama bréfi þýðir Jón *animum* með „hug“. Úr því að „hughvarf“ Stefáns Ólafssonar reynist vera röng þýðing, hvernig stóð þá á því að ekkert varð af Frakklandsför hans? Og hver var aðdragandi þessa máls?

II

Haustið 1645 getur danski læknirinn og fræðimaðurinn Ole Worm þess í bréfi til Gabriels Naudé, bókavarðar Mazarins kardinála, að ungur Íslendingur hafi verið ráðinn til að skrifa upp Eddu eftir eintaki Worms og þýða á latínu.¹¹ Gabriel Naudé var lærður læknir (þekktur fyrir rit sitt *Advis pour dresser une bibliothèque*, 1627) sem Mazarin kardináli hafði falið það verkefni að safna bókum í hið mikla bókasafn sitt sem hann ákvað að opna almenningi árið 1643. Kardinálinn hvatti auk þess sendifulltrúa Frakka erlendis til að láta Naudé í té verðmætar bækur og rit.¹² Íslendingurinn ungi sem Worm nefnir í bréfinu til Naudé var Stefán Ólafsson, skáld og síðar prestur í Vallanesi. Hann hafði útskrifast úr Skálholtsskóla árið 1642 en verið skrifari Brynjólfs biskups Sveinssonar veturinn 1642–1643. Stefán hélt utan til náms haustið 1643 og var innritaður í Hafnarháskóla 7. desember 1643. Valdi hann Ole Worm sem umsjónarkennara eins og nokkrir landa hans höfðu áður gert.

Aðdragandi bréfaskriftanna milli Worms og Naudé voru kynni Worms og Gaspard Coignet de la Thuillerie, sendiherra Frakka í Hollandi, sem falið var að koma á friði milli Dana og Svía árið 1644. Friður var saminn í Brömsebro 25. september 1645. Í fylgdarliði La Thuillerie var fræðimaðurinn Isaac de la Peyrère, sem samdi rit um Ísland og Grænland (*Relation de l'Islande*, ritað 1644, pr. 1663; *Relation du Groenland*, pr. 1647) og studdist m.a. við upplýsingar frá Worm.¹³ Virðist hafa tekist góð vinátta með þeim La Peyrère og Worm. Fyrir áeggjan La Thuillerie skrifaði Worm

¹¹ Worm til Naudé, 28. 10./9.11. 1645. *Breve*, III, nr. 1359, 136–137; farið er eftir tímasetningum í *Breve*.

¹² Sbr. François-Xavier Dillmann, „Frankrig og den nordiske fortid – de første etaper af genopdagelsen“. *The waking of Angantyr. The Scandinavian past in European culture*, ritstj. Else Roesdahl og Preben Meulengracht Sørensen (Aarhus: Aarhus University Press, 1996), 16.

¹³ Sbr. bréf Peyrère 7. apríl 1645 (*Epistolæ* II, 920). Um rit Peyrères um Ísland, sjá Sumarliði Ísleifsson, *Ísland – framandi land* (Reykjavík: Mál og menning, 1996), 65–66.

Gabriel Naudé bréf og bauð honum aðstoð sína við að útvega bækur í safn kardínálans (18. desember 1644). Hann vísar til þess að hann hafi þegar aðstoðað La Thuillierie við val nokkurra bóka. Worm afsakar að erfitt sé að útvega bækur á rúnalettri, en sendir úr eigin safni skinnhandrit af íslenskri lögbók (Jónsbók) ásamt „calendarium“.¹⁴ Í bréfi til S.H. Stephanius í Sorö 18. nóvember 1644 segir Worm að La Thuillierie sé hámenntaður maður sem hafi mikinn áhuga á fornfræðum Worms og biði með óþreyju eftir að líta Saxo-útgáfu Stephaniusar.

Í bréfi frá Kristianopol [þ.e. Kristianstad] 20. apríl 1645 þakkar La Thuillierie Worm aðstoð við kaup á bókum. Hann nefnir að Naudé sé farinn til Ítalíu og sé ekki væntanlegur fyrr en eftir þrjá mánuði, en vísar að öðru leyti til bréfs frá Naudé sem hann lætur fylgja og dagsett er í París 13. mars 1645 (nr. 1292). Þar þakkar Naudé aðstoð við útvegum bóka og lofar að senda Worm portrett af kardínálanum á nýsleginni mynt í þakk-lætisskyni.

Worm skrifar Naudé 28. október til 9. nóvember 1645 og fagnar því að fyrri sendingum hans til bókasafns Mazarins kardínála hafi verið vel tekið. Hann lofar að útvega fleiri hluti af sama toga og bætir síðan við: „Við höfum ráðið ungan Íslending til að skrifa upp Eddu eftir mínu eintaki og þýða á latínu þar sem þetta er mjög sjaldgæf bók og torráðin, því fremur sem erfitt er að útvega gamalt handrit af henni.“¹⁵ Í þessu bréfi nefnir Worm í fyrsta sinn fyrirhugaða þýðingu Stefáns Ólafssonar á Eddu. Í bréfi til Brynjólfs biskups Sveinssonar í maí 1646 segist Stefán vera að skrifa upp og þýða Snorra Eddu fyrir sendiherra Frakka („*a legato Gallico, cuius nomine Eddam Snorronianam Islandico-latinam scribo*“) og lætur þess jafnframt getið að honum bjóðist styrkur til að takast á hendur ferð til Mazarins kardínála „í því skyni að skýra norræn forn fræði, og hefur hann komið bókasafni af þeim á fót“ (*antiquitatum Normannicarum, quibus ille bibliothecam instruit enucleandarum gratia*).¹⁶ Alls er „Íslendingurinn sem er

¹⁴ „Ut verò voluntatem agnoscatis promptam, ex meis Archivis *Codicem Legum Islandicarum* in membrana exaratum mitto, ac Bibliothecæ Eminentissimi Domini Cardinalis, una cum *Calendario*, dico ac consecro.“ *Epistole* II, 899.

¹⁵ „Jam Islandum conduximus juvenem, qui juxta meum exemplar *Eddam* describat & in lingvam vertat Latinam, cum liber sit rarissimus intellectuque difficillimus, nec facile ejus haberi queat antiquum MS.“ *Epistole* II, 902. Dönsk þýðing H.D. Schepelern í *Breve fra og til Ole Worm* III, nr. 1359, 136–137.

¹⁶ Stefán Ólafsson, í Höfn, til Brynjólfs biskups Sveinssonar í Skálholti, 5. maí 1646, Lbs. 282 fol., bl. 23v, sbr. Jón Þorkelsson, „Stefán Ólafsson,“ XLVIII.

að þýða Eddu“ nefndur níu sinnum í bréfum þeim sem fara á milli Worms annars vegar og Naudé, La Peyrère og La Thuillierie hins vegar á árunum 1645 til 1647.

Þann 5. júní 1646 segir Worm í bréfi til La Peyrère í París að þýðing á Eddu gangi hægt enda sé Íslendingurinn önnum kafinn við nám sitt og verði að vinna að þýðingunni í frístundum sínum en hafi nú lokið helmingi verksins.¹⁷ Bréf Worms til La Thuillierie í Haag, dagsett sama dag, 5. júní 1646 (nr. 1423), er nær samhljóða bréfi Worms til La Peyrère.

Í fjórða sinn ræðir Worm um þýðingu Stefáns á Eddu í bréfi til La Peyrère í París 23. október 1646. Þar segir að nú hafi Íslendingurinn lokið við að afrita Eddu. Worm spyr hvort senda eigi „bókina“ til La Thuillierie í París eða afhenda hana sendiherra Frakka í Höfn, hr. Hennequin.¹⁸

Þann 3. desember 1646 skrifar Worm La Thuillierie í París. Þar segir: „Þar sem Íslendingurinn okkar hefur nú lokið við bókina sem við fólum honum að afrita og þýða vil ég ekki verða til þess að hún liggi lengur hjá okkur. Í samráði við hr. Hennequin sendiherra höfum við ákveðið að senda hana sem fyrst til yðar hágöfgi.“ Worm getur þess að Edda sé grundvallarrit til skilnings á hinum forna kveðskap. Síðan bætir hann við að hann hafi greitt hinum íslenska „aðstoðarmanni“ 10 „Imperiales“ sem hr. Hennequin hafi afhent honum.¹⁹

Sama dag, 3. desember 1646, skrifar Worm La Peyrère í París. Hann spyr um hinn mikla „verndara“ La Thuillierie og jafnframt hvort Naudé sé kominn aftur til Frakklands. Í þessu bréfi ber Eddu á góma í sjötta skipti. Worm segir: „Eg sendi nú La Thuillierie Eddu sem Íslendingurinn hefur skrifað upp; megi hún vera ykkur að skapi. Ef þið þurfið á aðstoð hans að halda lofar hann að fara til Frakklands en því aðeins að honum bjóðist sæmileg kjör.“²⁰

¹⁷ „Adhuc in *Edda* vertenda laborat Islandus noster, sed lentus admodum est, & aliis studiis distractus, ut vix dimidam absolverit partem ...“ *Epistole* II, 938.

¹⁸ „Islandus noster pensum suum in *Edda* describenda jam absolvit; expiscare, rogo, an Illustrissimus Dn. Legatus velit hunc librum traditum Dn. *Hennequino* apud nos Residenti, an vero alia commoditate sibi transmissum.“ *Epistole* II, 941; *Breve* III, nr. 1463, 220.

¹⁹ *Epistole* II, 960–961; *Breve* III, nr. 1467.

²⁰ „Mitto jam Domino *Thuillierie Eddam* ab Islando nostro descriptam, utinam ad nutum vestrum; si ejus indigeatis opera, in Gallias se iturum spondet, modo honestis id fieri possit conditionibus. Juvenis apud nos ejus nationis non extat ullus eo modestior & Antiquitatum Septentrionalium peritior.“ *Epistole* II, 943; *Breve* III, nr. 1468, 223.

Worm virðist fyrst geta þess í bréfinu til La Peyrère 3. desember 1646 að Stefán Ólafsson sé fús til þess að fara til Frakklands, en nefnir þessa tillögu ekki í bréfinu til La Thuillierie sem skrifað er sama dag. Svo virðist sem þetta mál hafi verið rætt í Höfn nokkurn tíma áður en Worm hreyfir því við vin sinn, La Peyrère. Stefán Ólafsson skrifar í bréfi til biskups 5. maí 1646, þ.e. sjö mánuðum áður en Worm nefnir fyrst að Stefán sé fús til að fara til Parísar, að hann sé að skrifa upp og þýða Eddu í nafni franska sendiherrans og að sér bjóðist styrkur til að takast á hendur ferð til Frakklands. Mætti ætla að Hennequin sendiherra Frakka í Höfn hafi komið meir við sögu þessa máls en fram kemur í bréfum Worms.

Seinasta bréf frá La Peyrère á árinu 1646 er dagsett í París 12. desember 1646. Þar segir hann að Naudé bókavörður sé ekki enn kominn úr ferð til Sviss og Þýskalands, þar sem hann hafi verið að safna bókum fyrir bókasafn kardinálanans. La Peyrère heldur áfram: „Okkar víðkunni La Thuillierie hefur afhent Kardinálanum stóran bókakassa fullan af hlutum frá Norðurslóðum yðar ... Á hverjum degi er von á hr. Naudé sem á að opna kassann og taka upp bækurnar og koma þeim fyrir. Á sama tíma mun ég skrifa þér hvað er í ráði með uppskriftina af Eddu og hinn lærða Íslending sem vann það verk. Hann getur treyst því að hann hafi ekki unnið til einskis. Á meðan bið ég þig að varðveita uppskriftina hjá þér með sömu umhyggju og þitt eigið frumrit.“²¹ Líklegt er að La Peyrère hafi ekki verið búinn að fá bréf Worms frá 3. desember 1646 þegar hann skrifar vini sínum 12. desember sama ár. Hann svarar þar ekki tillögu Worms um för Stefáns til Parísar, sbr. ummæli hans um hinn lærða Íslending: „... hann getur treyst því að hann hafi ekki unnið til einskis.“

Fyrsta bréf La Peyrère til Worm árið 1647 er dagsett í París 1. janúar. Þar segir að Naudé sé kominn til Parísar fyrir þremur dögum en La Peyrère hafi ekki enn náð tali af honum en við hann þurfi hann margt að ræða og nefnir meðal annars viðvíkjandi Íslendingnum Sueno (*sic*) að „um

²¹ „Illustriss. Dn. Noster *de la Thuillierie*, capsam librorum prægrandem, ex vestro Septentrione auctam, Eminentissimo Cardinali obtulit. ... Expectatur indies *Dn. Naudeus*, qui capsam frangat, ut libros edat & ponat ordine. Scribam ad te eodem tempore quid facto sit opus *Eddæ* exscriptæ, nec non docti illius Islandi, qui illam exscripsit; quod non temere, neque in vanum, factum ab illo, sibi persuadeat. Serva interea apud te, quæso, apographum hoc, imo curiose æque atque tuum autographum.“ *Epistolæ* II, 942; *Breve* III, nr. 1470, 225 (Schepelern þýðir: „opbevare Afskriften hos dig og det med lige saa stor Omhu som din egen Original“). Óljóst er hvað La Peyrère á við.

ferð hans til vor og kjör hans mun eg gaumgæfilega annast.²² La Peyrère kveðst hafa átt annríkt vegna andláts Prince de Condé, verndara síns, sem lést 26. desember 1646: „Nokkru fyrir andlát hans hafði ég afhent honum bækur þínar ... Þessar bækur þínar ganga mann frá manni meðal vorra lærðu manna en margir þeirra eru, þökk sé þér, mjög vel að sér um rúnamálið.“²³ La Peyrère lofar lengra bréfi þegar hann verður búinn að hitta Naudé.

Vegna anna sem hirðlæknir í Nykøbing á Falstri svarar Worm bréfi La Peyrère ekki fyrr en 5. mars 1647. Í lok bréfsins endurtekur hann að hann hafi afhent hr. Hennequin sendiherra uppskriftina af Eddu og hafi hann greitt skrifaranum fyrir ómakið. Muni hann án efa senda verkið við fyrsta tækifæri. Hér nefnir Ole Worm síðast verk Stefáns Ólafssonar en minnst ekki á Frakklandsför.²⁴ Vert er að geta þess að bréf Stefáns Ólafssonar til Brynjólfs biskups Sveinssonar (13. maí 1647) þar sem hann svarar bréfi biskups, þakkar honum álit sitt og nefnir Frakklandsferðina er dagsett tveimur mánuðum eftir að Worm nefnir síðast Eddu og Stefán í bréfum sínum.

Worm skrifar La Thuillerie 25. september/3. október 1647. Hann furðar sig á að hafa ekki fengið senda rómverska mynt eins og honum hafði verið lofað. Hafi hann hvorki fengið bréf frá Naudé né La Peyrère. Hann biður „son Excellence“ um að láta athuga hvort einhver ástæða sé fyrir því að vináttan sé gleymd.²⁵ Málið tekur á sig nýja mynd þegar Worm fær bréf frá La Peyrère, dagsett 26. september 1647, þar sem hann segir að vinslit hafi orðið milli hans og La Thuillerie verndara hans á ferð þeirra til Hollands og hafi hann snúið aftur til Parísar þar sem hann muni hitta Naudé og aðra vini sína.²⁶

²² „...cujus adventum ad nos, & conditiones ejus curabo diligenter ...“ *Epistole* II, 944; *Breve* III, nr. 1472, 227; þýð. Jón Þorkelsson í „Stefán Ólafsson“.

²³ „...cui libros tuos dederam paucis diebus antequam diem suum obiret ... Versantur libri illi tui Eruditorum nostrorum manibus: inter quos plures sunt, qui tuo beneficio Linguam Runicam jam apprime callent.“ *Epistole* II, 944; *Breve* III, nr. 1472.

²⁴ „Eddæ descriptum tradidi Nobiliss. Dn. Hennequino Residenti apud nos, Amico meo dilecto, qui scribæ pro labore satisfecit, & prima commoditate procul dubio opus ad Vos est transmissurus.“ *Epistole* II, 946; *Breve*, nr. 1483, 238. – Worm ræðir um að senda Eddu til Parísar 3.12.1646 og 5.3.1647.

²⁵ *Breve* III, nr. 1538, 278.

²⁶ *Epistole* II, 947–948. Í þýðingu Schepelerns: „ja paa selve den Rejse [...] rev jeg mig løs fra ham hvilket paa Gascogners Vis skete saa hurtigt og uventet, at jeg maatte skyde alle andre Tanker tilside.“ *Breve* III, nr. 1540, 279.

Erfitt er að átta sig á því hvort vinslit La Thuillierie og La Peyrère hafi haft einhver áhrif á það mál sem hér hefur verið rætt. Sáttasemjarinn, sendiherrann og áhugamaðurinn um norræn fræði, sem Worm ber mikla virðingu fyrir, La Thuillierie, var sá sem hvatti Worm til að skrifa Naudé og bjóða aðstoð sína við útvegun bóka í safn Mazarins kardínála, en Worm og Hennequin sendiherra Frakka í Höfn höfðu ákveðið að senda La Thuillierie uppskrift Stefáns Ólafssonar af Eddu (sbr. bréf 3.12.1646/5.3.1647). Í síðasta bréfi sínu til La Thuillierie 13. október 1647 óskar Worm eftir viðbót við myntsafn sitt. Edda er ekki nefnd.²⁷

Worm fær loks bréf frá Naudé, dagsett 22. febrúar 1648, þar sem Naudé segist hafa falið danska sendiherranum í París að koma til hans gjöf sem lofað hafði verið fyrir þremur árum (gullmynt og úri). Naudé afsakar að hann skuli ekki hafa skrifað fyrr, miklar annir hafi valdið því. Naudé þakkar í nafni kardínálans þá þjónustu sem Worm hefur veitt bókasafni hans og afsakar að gjafirnar sem Worm eru sendar séu ekki miklar að umfangi, enda viti hann að Worm sé ekki að sækjast eftir launum. Worm skrifar Naudé 19. júlí 1648 þar sem segir að gjafirnar frá Mazarin kardínála séu nú komnar.

III

Bréf Stefáns Ólafssonar til Eiríks Ketilssonar og til Brynjólfs biskups í maíbyrjun 1646 benda til þess að þá þegar hafi verið rætt um ferð Stefáns til Parísar. Hins vegar er það fyrst í bréfi til La Peyrère í desemberbyrjun 1646 að Worm nefnir að Stefán væri fús til að fara til Parísar. Í bréfi til La Thuillierie, verndara La Peyrère, sama dag ræðir Worm um að senda „bókina“ þ.e. Eddu, til „hans hágöfgi“ en nefnir ekki tillögu um ferð Stefáns til Parísar. La Peyrère bregst mjög vel við þessari tillögu í bréfi 1. janúar 1647.

²⁷ Í bréfi Naudé til Worm frá 13. mars 1645 kemur fram að Naudé hefur sérstakan áhuga á rúnum og þakkar Worm fyrir að senda úr eigin safni *calendarium* sem prýða muni safn kardínálans: „Spectabitur ergo Runicæ Lingvæ monumentum istud ultimum in Bibliotheca julia & infra sepositos Sinenses, Arabicos, Græcos, aliisque variis lingvis exaratos Codices, quos in illam subinde congero, fulgore suo prægravabit.“ *Epistole* II, 901; „Altsaa vil dette sidste Minde om Runesproget staa til Beskuelse i det Juliske Bibliothek og vil med sin Glans hævede sig blandt de for sig anbragte kinesiske, arabiske, græske, og paa andre forskellige Sprog affattede Haandskrifter, som jeg efterhaanden samler sammen dertil.“ *Breve* III, nr. 1292, 89.

Í bréfi Stefáns Ólafssonar til Brynjólfs biskups 13. maí 1647 kemur fram að beðið verði ákvörðunar um þetta mál þar til Naudé, bókavörður Mazarins kardinála, komi heim úr ferðalagi. Naudé skrifar Worm ekki fyrr en árið eftir, 22. febrúar 1648. Í þessu bréfi er mikið hrós um Worm og þakklaeti fyrir útvegum bóka í safn kardinálans. Í nafni hans segist Naudé munu senda þær gjafir sem lofað hafði verið þremur árum áður. En tillaga Worms um íslenska fræðimanninn er ekki nefnd.

Ýmislegt virðist hafa farið á annan veg en ætlað var í þessu máli Stefáns Ólafssonar, en þar hafa að líkindum aðrir en Brynjólfur biskup ráðið för. Sjálfur hefur Stefán haft einhverjar efasemdir um framvindu þessa máls. Sá kafli bréfs hans frá 13. maí 1647 þar sem hann ræðir um Frakklandsferðina endar á þessum orðum: „*Ego vero quocunque tandem res redeat hanc astatem, forte hiemem etiam Hafnia dego Deo eventum committens*“ (En hvernig sem allt fer verð ég í Höfn í sumar og ef til vill í vetur líka og fel guði hvað verður).²⁸

Um endanleg afdrif þýðingar Stefáns Ólafssonar í Frakklandi ræðir Worm ekki í bréfum þeim sem vitnað hefur verið í. Í danskri þýðingu Schepelern á bréfum til og frá Ole Worm er ekki að finna bréf þar sem La Thuillerie vottar móttöku Eddu. Reyndar er þar aðeins að finna eitt bréf frá La Thuillerie til Worms ritað í Kristianopel 20. apríl 1645. La Peyrère nefnir í bréfi til Worms í janúarbyrjun 1647 bækur Worms sem hann hafi afhent Condé. Þær bækur gangi manna á milli í París, en hann minnst ekki á Eddu.²⁹ Hennar er ekki getið í *Catalogue des Manuscrits danois, islandais, norvégiens et suédois de la Bibliothèque Nationale de Paris*, þar Olaf Skæbne [þ.e. H. Omont], 1887.³⁰ Þegar P.H. Resen gaf Eddu út í Kaupmannahöfn 1665 birti hann þar eins og kunnugt er hluta af þýðingu Stefáns Ólafssonar eftir handriti í vörslu sonar Worms.³¹ Á það má benda að mikið umrót varð

²⁸ Lbs. 282 fol., bl. 25v.

²⁹ François-Xavier Dillmann álitur að Edda hafi komið til Parísar í árslok 1646 („Frankrig og den nordiske fortid – de første etaper af genopdagelsen,” 16), en samkvæmt orðalaginu í bréfi La Peyrère („libros tuos“, „libri illi tui“) virðist um að ræða bækur Worms í vörslu La Peyrère. Um bækur þær sem Naudé á að taka upp úr bókakassanum frá La Thuillerie eru engar upplýsingar í bréfum Worms.

³⁰ H. Omont, *Catalogue des manuscrits danois, islandais, norvégiens et suédois de la Bibliothèque Nationale de Paris* (Angers, 1887).

³¹ „Þýðing Stefáns er prentuð í útgáfu Resens Hafn. 1665 að svo miklu leyti, sem hún eigi samhljóðaði þýðingu séra Magnúsar“ [Ólafssonar í Laufási frá 1629] (Jón Þorkelsson, „Stefán Ólafsson“, XXXVI). Resen nefnir í útgáfu sinni ýmis handrit sem hann hafi notað, þar á

í Frakklandi nokkru eftir brottför Stefáns Ólafssonar frá Danmörku sumarið 1648, þ.e. *La Fronde parlementaire* í ágúst 1648 og *La Fronde des princes* í ársbyrjun 1650. Mazarin kardínáli varð að flýja frá París, bókasafn hans var gert upptækt 1649 og selt árið 1651. Worm getur þess í bréfi til Pierre Bourdelot í Stokkhólmi 23. ágúst 1652 að Naudé hafi heimsótt hann á leið til Stokkhólms og hefði hann óskað að ræða lengur við hann.³² Var Naudé þá væntanlega á leið til Svíþjóðar í boði Kristínar drottningar. Þegar Naudé frétti að Mazarin ráðgerði að koma upp bókasafni sínu á ný, ákvað hann að snúa aftur til Frakklands en andaðist á heimleið í borginni Abbeville fyrir norðan París árið 1653, ári áður en Worm lést í Höfn.

Eins og komið hefur fram styðjast þessar hugleiðingar nær eingöngu við bréf sem fara á milli Worms og viðmælenda hans, auk bréfa Stefáns Ólafssonar. Hins vegar væri forvitnilegt að athuga þátt Hennequin sendiherra Frakka í Höfn í umræddu máli, en Worm nefnir oft Hennequin sendiherra og telur hann meðal vina sinna. Af bréfunum sem hér hefur verið vitnað í má draga þá ályktun að aðeins tvisvar sinnum sé rætt um fyrirhugaða komu Stefáns Ólafssonar til Parísar, þ.e. í tveimur bréfum sem fara á milli Ole Worm og Isaac de la Peyrère. Endanlegt svar við tillögu Worms er hvergi að finna í umræddum bréfum. Stefán segir í fyrrnefndu bréfi, 13. maí 1647, að beðið verði komu Naudé sem taki ákvörðun í þessu máli. Naudé er að vísu kominn til Parísar í ársbyrjun 1647 en hann svarar bréfi Worms ekki fyrr en vorið 1648. Í því bréfi er ekki rætt um för íslensks fræðimanns til Parísar. Ekki er von til þess að bréf Brynjólfs biskups, þar sem hann svarar bréfi Stefáns Ólafssonar, komi í leitirnar, en ólíklegt má telja að biskupinn hafi átt þátt í því að Stefán Ólafsson fór ekki til Parísar eins og Jón Þorkelsson heldur fram. Ósamræmi í þýðingu hans á bréfi Stefáns Ólafssonar frá 13. maí 1647 virðist renna frekari stoðum undir þá fullyrðingu.³³

meðal handrit að þýðingu Stefáns Ólafssonar á Eddu með hendi Ole Worm. Handrit þetta sé nú í eigu sonar hans, Villum Worm. Af skrá Resens má ráða að handrit Worms hafi síðan gengið til Resens en nær allt handritasafn hans varð eldinum að bráð 1728, sbr. Faulkes, *Two Versions of Snorra Edda in the 17th Century II* (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 1977), 18–19.

³² *Epistole* II, 1116–1117; *Breve*, III, nr. 1730, 479–480.

³³ Höfundur þakkar hvatningu og veitta aðstoð.

HEIMILDIR

- Andrés Björnsson. „Stefán Ólafsson og kvæði hans.“ *Stefán Ólafsson. Ljóðmæli*, útg. Andrés Björnsson. Reykjavík: Bókautgáfa Menningarsjóðs, 1948, v–xxv.
- Breve = *Breve fra og til Ole Worm* I–III. Oversat af H.D. Schepele under medvirken af Holger Friis Johansen. København: Munksgaard, 1965–1968.
- Bréfabók Stepháns prófests Ólafssonar í Vallanesi 1642–1657*. Með hendi Eiríks bókavarðar Magnússonar í Kambryggju 1885 eptir frumbókinni í safni Finns Magnússonar í Nr. 67. 4to í Bodleyana í Oxford. Lbs. 282 fol.
- Dillmann, François-Xavier. „Frankrig og den nordiske fortid – de første etaper af genopdagelsen“. *The waking of Angantyr. The Scandinavian past in European culture*, ritstj. Else Roesdahl og Preben Meulengracht Sørensen. Aarhus: Aarhus University Press, 1996, 13–26.
- Epistolæ = Olai Wormii et ad eum Doctorum Virorum Epistolæ, Medici, Anatomici, Botanici, Physici & Historici Argumenti: Rem vero Literariam, Linguasque & Antiquitates Boreales potissimum illustrantes. In Duos Tomos Divisæ*. Havnix, 1751.
- Faulkes, Anthony. *Two Versions of Snorra Edda in the 17th Century* I–II. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 1977–1979.
- Jón Þorkelsson. „Stefán Ólafsson.“ *Stefán Ólafsson. Kvæði*, I–II. Kaupmannahöfn: Hið íslenska bókmenntafélag, 1885–1886, XX–LXXXII.
- Margrét Eggertsdóttir. *Barokkmeistarinn. List og lærdómur í verkum Hallgríms Péturssonar*. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 2005.
- Omont, Henri. *Catalogue des manuscrits danois, islandais, norvégiens et suédois de la Bibliothèque Nationale de Paris*. Angers, 1887.
- Páll Eggert Ólason. *Saga Íslendinga 5: Seytjándi öld*. Reykjavík: Menntamálaráð og Þjóðvinafélag, 1942.
- Sumarliði Ísleifsson. *Ísland – framandi land*. Reykjavík: Mál og menning, 1996.

ABSTRACT

It has long been held as fact that in 1647 Bishop Brynjólfur Sveinsson advised Stefán Ólafsson not to accept a position as antiquarian at the library of Cardinal Mazarin in Paris. If we study the sources, Stefán's letters to Bishop Brynjólfur, we find that this view is based on an error in translation, and that in fact it is more reasonable to assume that Bishop Brynjólfur told Stefán's parents to grant him permission to go to France. Stefán Ólafsson's letters to Eiríkur Ketilsson and to Bishop Brynjólfur in early May of 1646 indicate that he had already been discussing a move to Paris. On the other hand, it is not until a letter to Isaac de la Peyrère in early December 1646 that Ole Worm mentions that Stefán is willing to go to Paris. From Ole Worm's correspondence with French men of learning we see that Stefán's contemplated move to Paris is mentioned only twice, in two letters to Isaac de la Peyrère. The correspondence contains no response to Ole Worm's suggestion.

Sigríður Magnúsdóttir
Grænuhlíð 12
IS-105 Reykjavík
Ísland

GÍSLI BALDUR RÓBERTSSON

HÖFUÐDRÆTTIR
ÚR BROTAKENNDRI ÆVI
GUÐMUNDAR ANDRÉSSONAR

1. Inngangur

MARGT ER Á HULDU um æviferil Guðmundar Andrés­sonar orðabók­arhöfundar og mætti líkja ævi hans við illa farið handrit sem týnst hefur bæði framan af og innan úr. Sum blöðin eru skemmd og ólæsileg, önnur hafa færst úr stað og óvíst nákvæmlega hvar eigi að skipa þeim niður. Þó að þráðurinn sé óheill og víða rofinn þá hefur samt nægilega mikið varðveist af ævisögu hans til þess að höfuðdrættirnir séu sæmilega ljósir. Skýrastir eru þeir þó varðandi seinni hlutann, sérstaklega eftir að yfirvöld landsins fara að hafa afskipti af honum.

Sé stuttlega tæpt á helstu æviatriðum Guðmundar þá er ljóst að hann var í fjögur ár við nám í Hólaskóla, gegndi stöðu djákna við Reynistaðarklaustur um hríð og átti við andleg veikindi að stríða um hálf­s árs skeið. Óljóst er nákvæmlega hvenær þessir atburðir áttu sér stað en fræðimenn hafa gert tilraunir til að tímasetja þá. Á reikningsárinu 1644–1645 varð Guðmundur upp­vís um barneignarbrot með Arnfríði Jónsdóttur. Í kjölfarið, sennilegast seinni hluta árs 1647, samdi hann *Deilurit* þar sem hart var deilt á Stóradóm, siðferðislöggjöf Íslendinga. Það leiddi til handtöku Guðmundar sumarið 1649, hann var færður á alþingi og svo fluttur til Kaupmannahafnar þar sem hann sat það sem eftir var árs fangelsaður í Bláturni. Fyrir tilstuðlan góðra manna var hann leystur úr þúsundinni gegn skuldbindingu um að snúa hvorki aftur til Íslands né semja fleiri rit í sama anda. Guðmundur innritaðist í Kaupmannahafnarháskóla um mitt ár 1650 og var þar við nám til dauðadags 1654. Hann var hvorttveggja fræðimaður og skáld og eftir hann liggur m.a. íslensk-latnesk orðabók auk skýringa við Völuspá og Hávamál svo eitthvað sé nefnt.¹

Í þessari grein er ætlunin að taka til endurskoðunar nokkur brot úr ævi

¹ Guðmundur Andrés­son, *Deilurit*, bls. vii–ix, xii–xiii og xvi–xviii. Ég þakka Guðrúnu Ásu Grímsdóttur, Haraldi Bernharðssyni og Má Jónssyni fyrir yfirlestur.

Guðmundar og reyna í krafti nýrra upplýsinga að komast að nákvæmari árssetningum og víðtækari vitneskju um þau. Grafist verður fyrir um ætt hans og uppruna, námsdölinna að Hólum, veikindin, djáknastöðuna við Reynistaðarklaustur og loks samskipti hans við Björn Jónsson annálaritara á Skarðsá. En byrjað verður á því að renna augum yfir helstu æviágrip Guðmundar Andréssonar.

2. Fyrri æviágrip

Menn hafa haft áhuga á óvenjulegri ævi Guðmundar síðan hann féll frá í drepsótt sem geisaði í Kaupmannahöfn sumarið 1654. Fyrstur til að taka saman æviágrip hans var Peder Hansen Resen (1625–1688) sem var háskólaprófessor og mikilvirkur bókasafnari með meiru. Það birtist fyrst framan við skýringar Guðmundar yfir Völuspá árið 1673 og svo aftur lítið breytt tíu árum síðar framan við orðabók hans, en Resen gaf bæði ritin út. Resen kom heim úr sex ára námsferð árið 1653 og hefur þá væntanlega farið í biðröð eftir embætti við háskólann sem honum hlotnaðist svo 1657. Hvar hann dvaldist og við hvað hann fékkst á þessum árum liggur ekki fyrir. Ekki er hægt að útiloka að Resen hafi haft einhver kynni af Guðmundi sem sótti fyrirlestra við háskólann, bjó á Regensi, mataðist á Klaustri og vann að verkefnum fyrir Ole Worm, háskólaprófessor og rúnafræðing, er tími gafst til frá náminu. Hugsanleg kynni þeirra ráðast þó af Íslandsáhuga Resens sem virðist ekki hafa kviknað fyrr en skömmu fyrir 1665, en þá gaf hann út fyrsta rit sitt er varðar Ísland og á sama ári keypti hann handrit að orðabók Guðmundar á uppboði. Hann hefur því tæpast haft nokkur kynni af Guðmundi enda segist hann hafa nýtt sér sagnir Íslendinga við samningu æviágrípsins sem voru þá þegar orðnar hálfgerðar tröllasögur.²

Næstur til að rita æviágrip Guðmundar var Páll Vídalín (1667–1727), þá varalögmaður, í skálda- og rithöfundatali sínu sem hann setti að mestu saman um 1700. Þar koma fram sömu upplýsingar og hjá Resen nema hvað skáldskapinn varðar en þar er öll umræða á neikvæðari nótum.³

2 *Dansk biografisk leksikon* 12, bls. 146–147; P.H. Resen, *Íslandslýsing*, bls. 11–12; Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. xix og xxi. Ekki kemur fram hver átti bókasafnið sem boðið var upp 1665 og engar heimildir virðast vera til um bókauppboð það ár, sbr. Harald Ilsøe, *Biblioteker til salg*, bls. 54.

3 Páll Vídalín, *Recensus*, bls. 40–44; Gottskálk Jenson, „Hversu mikið er nonnulla?“, bls. 113, 124 og 126–127.

Jón Halldórsson (1665–1736) prestur í Hítardal samdi sömuleiðis æviágrip Guðmundar og felldi það inn í kafla um Þorlák Skúlason í biskupasögum sínum. Finnur biskup segir Jón föður sinn ekki hafa byrjað að fást við sagnaritun fyrr en um fimmtugt, þ.e. upp úr 1715. Helstu rit hans munu vera samin á bilinu 1720–1730 og á það einmitt við um biskupasögurnar. Hjá Jóni kemur ýmislegt fram sem ekki er að finna annars staðar, svo sem um kvonbónarhugleiðingar Guðmundar og þátt Þorláks biskups í að ekkert varð úr þeim sem varð svo kveikjan að níðskrifti um hann. Einnig er ítarlega greint frá handtöku Guðmundar og ástæðum að baki henni. Jón getur heimildarmanns fyrir sögunni en hana heyrði faðir hans, séra Halldór Jónsson eldri (1626–1704) í Reykholti, hjá Hákonni Ormssyni (um 1614–1656) Skálholtsráðsmanni sem var á þinginu er atburðirnir áttu sér stað. Halldór hefur eflaust kunnað fleiri sögur af Guðmundi. Hann var við nám í Kaupmannahöfn á árunum 1648–1651 og hefur því vart getað annað en haft einhver afskipti af honum þó að þeir stunduðu ekki sams konar nám. Jón hóf þó ekki ritstörf sín fyrr en eftir dauða föður síns og hefur því ekki getað spurt hann nánar út í þessi efni við samningu æviágripsins.⁴

Jón Ólafsson úr Grunnavík (1705–1779) ritaði æviágrip Guðmundar sem hann skeytti framan við rit er hann tók saman að beiðni Torkels Kleve og innihélt Stóradóm og skrif Guðmundar gegn honum bæði á íslensku og í danskri þýðingu. Þar er eitt og annað sem Jón hefur m.a. eftir fóstra sínum, Páli Vídalín, en er ekki að finna í knöppum færslum skálda- og rithöfundatalsins. Jón vann ýmis verkefni fyrir Kleve og afhenti honum ritið 19. febrúar 1740 gegn tveggja ríkisdala greiðslu. Kleve var skrifstofumaður í kansallínu frá 1734, dómritari við hæstarétt frá 1737 og 1744 var hann gerður að hjásetudómara þar. Hann var loks aðlaður þremur árum síðar og hét eftir það Klevenfeldt. Ekki er vitað hvers vegna Kleve hafði áhuga á Guðmundi og Stóradómi né hvað hann hugðist fyrir með ritið. Hugsanlega hefur hann ætlað að láta prenta það en hann var ástríðufullur bókasafnari sem lét eftir sig verðmætt bókasafn og því hefur ritið e.t.v. einungis verið hugsað sem viðbót við það.⁵

⁴ *Annálar 1400–1800* II, bls. 585–587; *Biskupasögur Jóns prófasts Halldórssonar í Hítardal* I, bls. xxiv og II, bls. 97–101; Páll Eggert Ólason, *Íslenskar æviskrár* II, bls. 234 og 259–260.

⁵ Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, bls. 189; JS 152 4to, bls. 34 og 39; *Dansk biografisk leksikon* 8, bls. 31–32. Þess má geta að JS 152 4to er afrit með hendi Erlends Ólafssonar bróður Grunnavíkur-Jóns. Frumritið sem hann fékk Klevenfeldt er hins vegar í Deichmannsafni í Ósló, sbr. *Skrá um íslensk handrit í Noregi*, bls. 9–10 í kafl-

Ofangreind æviágrip Guðmundar Andréssonar eiga það sameiginlegt að vera að mestu byggð á misáreiðanlegum munnmælasögum. Fljótlega fóru þó áreiðanlegri heimildir að koma í leitirnar, nefnilega bréf og skjöl rituð af Guðmundi sjálfum og mönnum honum nákomnum, sem urðu til í sambandi við fangelsun og útlausn hans úr Bláturni. Fyrstir til að nota þessar heimildir voru synir áðurnefnds séra Jóns í Hítardal.

Séra Vigfús (1706–1776) var við nám í Kaupmannahöfn árin 1728–1731. Á námsárunum hefur hann hugsanlega komist í eitt af örfáum eintökum af útgáfu Hans Gram á úrvali bréfa Ole Worms sem kom út í tveimur bindum árið 1728 en upplagið varð brunanum mikla að bráð áður en búið var að dreifa því. Annars munu bréfin hafa verið í eigu Árna Magnússonar handritasafnara og hefur Vigfús e.t.v. getað nálgast þau þar þó ekki sé loku skotið fyrir að hann hafi notast við endurprentun Jakobs Langebek á fyrri útgáfunni sem kom út árið 1751. Þaðan hefur hann upplýsingar um þátt Worms í útlausn Guðmundar úr Bláturni en hann endursegir stuttlega efni bréfanna neðanmáls við eigin uppskrift af biskupasögum föður síns.⁶ Finnur biskup (1704–1789) fjallar um Guðmund í kirkjusögu sinni sem kom út í fjórum bindum á árunum 1772–1778. Hann byggir á skrifum föður síns og útgáfu á bréfaúrvali Worms en einnig birtir hann skuldbindingu Guðmundar um að snúa hvorki aftur til Íslands né semja fleiri verk í anda *Deilurits*.⁷

Um svipað leyti fór nafn Guðmundar Andréssonar að birtast í mannfræðiritum og lærðramannatölum jafnt erlendum sem innlendum, prentuðum sem óprentuðum, ýmist á íslensku, dönsku eða latínu.⁸ Næstur til að birta æviágrip Guðmundar var Jón Espólin (1769–1836) sagnaritari og

anum um Deichmannsafn. Annað handrit með hendi Grunnavíkur-Jóns af sama riti er að finna í British Library, sbr. Finnbogi Guðmundsson, „Landsbókasafnið 1989.“, bls. 130. Grunnavíkur-Jón ritaði einnig styttra æviágrip Guðmundar á dönsku í bókmenntasögu sína, sbr. Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, bls. 181 og 189.

⁶ Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár* V, bls. 53–54; *Ole Worm's correspondence with Icelanders*, bls. xxxiv–xxxv; *Biskupasögur Jóns prófasts Halldórssonar í Hítardal* II, bls. 99 neðanmáls.

⁷ Finnur Jónsson, *Historia Ecclesiastica Islandiæ* III, bls. 586–588 og 722–723. Svo virðist sem Hannes Finnsson hafi útvegað föður sínum afskrift af skuldbindingunni en hana er að finna í handriti frá um 1760 með hendi Hannesar, sbr. Lbs 77 4to, bls. 378–382.

⁸ Jens Worm, *Forsøg til et lexicon over danske, norske og islandske lærde mænd* I, bls. 28–29; R. Nyerup og J.E. Kraft, *Almindeligt litteraturlæxicon for Danmark, Norge og Island*, bls. 16; Hálfan Einarsson, *Sciagraphia*, bls. 8, 79, 154–155 og 193; Lbs 1299 4to, bls. 145; Lbs 820 4to, bls. 230–232. Sjá ennfremur Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. xxxiv.

var það í sjöttu deild árbóka hans sem komu út árið 1827. Þar kemur þó ekkert nýtt fram og hefur heimild hans án efa verið biskupasögur séra Jóns Halldórssonar án viðbóta séra Vigfúsar.⁹ Fyrstur til að nýta til fullnustu öll þau bréf og skjöl er snerta Guðmund og orðu til á síðustu fimm árum ævi hans var Finnur Jónsson (1858–1934), síðar prófessor, í grein sem birtist árið 1895.¹⁰

Í *Æfum lærðra manna* safnaði Hannes Þorsteinsson (1860–1935) þjóðskjalavörður saman fróðleik m.a. um Guðmund Andrésón. Þar getur hann skjala sem Guðmundur hefur komið að með einum eða öðrum hætti og voru ekki áður kunn. Þessi sarpur Hannesar hefur ekki verið prentaður, sjálfsgagt vegna umfangs og hrárrar framsetningar á köflum. Hann er, þrátt fyrir óárennilega skrift og oft á tíðum úreltar skjalamerkingar, hin mesta fróðleiksnáma.¹¹

Alla þessa þræði tók Jakob Benediktsson saman er hann skrifaði æviágrip Guðmundar Andrésónar. Það birtist framan við útgáfu hans á *Deiluriti* árið 1948 en útgáfunni fylgdi einnig ritgerðin *Þekktu sjálfan þig* auk kveðskapar Guðmundar. Ári síðar gaf Jakob svo út rímur hans. Loks gáfu þeir Jakob og Gunnlaugur Ingólfsson út orðabók Guðmundar árið 1999.¹²

Eins og sjá má hefur áhugi á Guðmundi Andrésyni verið stöðugur fram til dagsins í dag. Hann hefur meira að segja verið gerður að söguhetju í sögulegri skáldsögu frá árinu 1996 eftir Þórarín Eldjárn sem ber heitið *Brotahöfuð* og hefur notið talsverðra vinsælda og verið þýdd á erlend tungumál.¹³

⁹ Jón Espólin, *Íslands árbækur í sögu-formi* VI, bls. 130–133.

¹⁰ Finnur Jónsson, „Guðmundur Andrjesson, fornfræðingur.“, bls. 3–22. Áhuga Finns á viðfangsefninu má e.t.v. rekja til orðabókar Guðmundar sem kom út í Kaupmannahöfn 1683 en Finnur fékk hana að gjöf frá föður sínum Jóni Borgfirðingi sem var mikill bóka- og handritasafnari, sbr. *Ævisaga Finns Jónssonar eftir sjálfan hann*, bls. 31. Einnig er líklegt að Finnur sé höfundur kvæðisins „Guðmundur Andrjesson frá Bjargi í Miðfirði. Dáinn 1654.“, sem birtist í *Stefni* I:11 (7. júní 1893), bls. 41–42, en undir því stendur aðeins F.

¹¹ ÞÍ. Skjalasafn Þjóðskjalasafns Íslands. KA/21 Hannes Þorsteinsson, *Æfir lærðra manna* 21 (Guðmundur Andrésón).

¹² Guðmundur Andrésón, *Deiluriti*; *Persíus rímur eftir Guðmund Andrésón og Bellerofontis rímur*; *Lexicon Islandicum. Orðabók Guðmundar Andrésónar*. Sjá einnig, Gunnlaugur Ingólfsson, „Um orðabók Guðmundar Andrésónar.“, bls. 45–47.

¹³ Þórarinn Eldjárn, *Brotahöfuð*.

3. Ætt og uppruni

Hannes Þorsteinsson kom auga á þá Guðmund Andrésson og Andrés Guðmundsson, votta að landamerkjavitnisburði milli Ytra- og Syðra-Vatns í Lýtingsstaðahrepp í Skagafirði frá 10. júní 1644, í apógrafasafni Árna Magnússonar handritasafnara. Hann taldi líklegt að þar væru komnir þeir Guðmundur orðabókarhöfundur og Andrés faðir hans. Jakobi Benediktssyni þótti þetta hins vegar ónógur vitnisburður til að slá því föstu.¹⁴ Varkárni Jakobs stafaði líkast til af því að á þessum tíma átti Guðmundur að vera niðurkominn í Húnavatnssýslu en ekki Skagafjarðarsýslu. Sé umrætt skjal hins vegar skoðað nánar kemur í ljós að þeir feðgar votta, ásamt tveimur öðrum, að Sigurður Sveinsson meðkenni að vitnisburður hans um landamerki Ytra- og Syðra-Vatns frá árinu 1611 sé réttur. Vitnisburður Sigurðar og annars manns voru teknir í Skagafjarðarsýslu en meðkenning Sigurðar var vottuð þann 10. júní 1644 að Bólstaðarhlíð í Húnavatnssýslu.¹⁵ Engu að síður hefur Jakob haft efasemdir og getur þess ekki einu sinni að vottun þeirra feðga hafi farið fram í Húnavatnssýslu. Fleira bendir til þess að Hannes hafi haft rétt fyrir sér og verður hér rennt frekari stoðum undir tilgátu hans.

Þann 13. október 1654, þá áttæður og blindur, lét Björn Jónsson á Skarðsá skrá niður eftir sér greinargerð vegna tíundar af leigujörð sinni. Ástæðan var sú að komið hafði til tals síðast er hann var á hreppaskilum á Reynistað hvort ekki væri meiri þurfamannatíund eftir jörðina Skarðsá en hann hafði greint frá. Síðar hafði honum borist til eyrna að aftur hafi verið spurt um þetta á hreppsfundum en þar hafði hann ekki getað verið viðstaddur vegna „... áfallins langvarandi veikleika ...“. Í greinargerðinni kemur fram að þeir sem höfðu búið þar fyrir er hann flutti í Sæmundarhlíð og hóf búskap á Skarðsá höfðu sagt honum til um hvernig ætti að gjalda og eftir því hefði hann farið síðan. Þessu til vitnis nefnir hann til „... þann velkennda mann Andrés Guðmundsson sem enn nú er á dögum og hér var uppallinn í þessari sveit.“¹⁶

¹⁴ Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. vi. Jarðakaup á milli séra Gísla Brynjólfssonar og Þorbjargar Pétursdóttur fór fram á Bólstaðarhlíð í Langadal 25. apríl 1644 en þá seldi hún honum hálfu Syðra-Vatn sem var tíu hundruð að dýrleika. Hvorki Guðmundur né faðir hans voru vottar að kaupgjörningnum, sbr. ÞÍ. Bps. B. I, hylki III, nr. 25.

¹⁵ AM Dipl. Isl. V, 15. Apogr. nr. 5273. Þetta kemur fram hjá Hannesi Þorsteinssyni sem Jakob vitnar til.

¹⁶ AM 216cβ 4to, bl. 21r. Steinsótt hrjáði Björn og varð hans banamein 28. júní 1655, sbr. Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár I*, bls. 224.

Andrés bregður fyrir ásamt Birni á Skarðsá og tveimur öðrum mönnum í vitnisburðarbréfi sem þeir settu innsigli sín fyrir að Reynistað 5. október 1630. Í bréfinu kemur fram að þeir hafi verið viðstaddir að Syðri-Ökrum í Blönduhlíð 30. september sama ár. Þar hafi þeir verið vitni að því er Jón Arngrímsson samþykkti sáttargerð á milli Arngríms Jónssonar lærða, föður hans, og Jóns Sigurðssonar sýslumanns og klausturhaldara sem gerð hafði verið 10. maí 1630 að Stóru-Ökrum í Blönduhlíð.¹⁷

Af ofansögðu má ráða að Andrés bjó í næsta nágrenni við Björn á Skarðsá. Orðalagið í greinargerðinni bendir hins vegar til þess að sú sé ekki raunin er hún var samin þann 13. október 1654. Andrés hefur því væntanlega flutt sig um set því Björn segir hann enn á lífi. Hvar Andrés bjó, er þeir Björn voru sveitungar, má ráða af því hvar Guðmundur, sonur hans, dvaldist í veikindum sínum sem verða gerð nánari skil hér á eftir. Að eigin sögn mun Guðmundur hafa veikst er hann dvaldist heima í foreldrahúsum. Í bréfi Björns á Skarðsá til Guðmundar Hákonarsonar, sýslumanns að Þingeyrum, kemur fram að það hafi verið í Sólheimum í Sæmundarhlíð sem var steinsnar frá Skarðsá og að ónafngreind systir hans hafi hjúkrað honum.¹⁸ Guðmundur er því að líkindum fæddur og uppalinn í Staðarhreppi í Skagafjarðarsýslu eins og faðir hans og e.t.v. að Sólheimum. Það sem bendir til þess eru orð hans í höfuðlausnarbréfi sínu til Ole Worm, skrifuðu á bak við lás og slá í Bláturni 7. október 1649. Þar segist hann nefnilega hafa umgengist Björn á Skarðsá mikið á sínum æskuárum því að hann hafi verið næsti nágrenni sinn.¹⁹

Sé eigendasaga Sólheima gaumgæfð má sjá að eftir miðja 16. öld eignaðist séra Gottskálf Jónsson í Glaumbæ jörðina. Eftir hann hefur sonur hans séra Jón líkast til fengið hana því sonur hans, Tumi Jónsson, seldi Jóni lögmanni Sigurðssyni Sólheima þann 21. júlí 1610. Á Reynistað 14. nóvember 1626 gaf Jón Sigurðsson Kristínu dóttur sinni m.a. Sólheima til erfðaskipta móts við bræður sína. Þann 11. október 1631 var gerður kaupmáli með Þorláki Pálssyni og Kristínu Jónsdóttur og voru Sólheimar meðal þeirra jarða sem Jón Sigurðsson fékk dóttur sinni. Í jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, sem tekin var yfir Staðarhrepp 22.–24. maí 1713, er jarðardýrleiki Sólheima sagður 60 hundruð en 50 hundruð þegar

¹⁷ Lbs 787 4to, bls. 219. Um sáttargerðina, sjá *Annálar 1400–1800* I, bls. 227, 230 og 233; Bogi Benediktsson, *Sýslumannaæfir* I, bls. 556.

¹⁸ Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. 151; AM 216d 4to, bl. 10r.

¹⁹ *Breve fra og til Ole Worm III*, bls. 393.

frá er dregin hjáleigan Auðnir. Þá býr þar einn ábúandi og eigendur að jörðinni eru þær Sigríður og Kristín Jónsdætur. Jörðin hefur því haldist í eigu fjölskyldunnar fram til þess að jarðabókin var skráð því sonur Þorláks og Kristínar var Jón í Víðidalstungu, faðir Sigríðar og Kristínar.²⁰

Hvað ábúendur áhrærir þá virðist Þorvaldur Eiríksson búa á Sólheimum þann 7. júlí 1594 er hann innsiglar vitnisburð sinn þar um landamerki Hóls. Áreiðanlegt er að hjónin Tómas Bøðvarsson og Bergljót Halldórsdóttir bjuggu á Sólheimum, a.m.k. árin 1608–1612 og hjá þeim systir hennar Þórdís. Þau Tómas og Þórdís urðu uppvis að blóðskömm árið 1612 og strauk Tómas af þingi austur á firði og komst þaðan í skip til Englands.²¹ Andrés hefur væntanlega flust til Sólheima í kjölfar þessara atburða og verið kominn þangað fyrir fardaga árið 1614 en þá hefur Björn flust að Skarðsá samkvæmt greinargerðinni frá 13. október 1654 en þar segist hann hafa hafið búskap að Skarðsá fyrir 40 árum.²² Andrés var því leiguliði Jóns Sigurðssonar lögmanns og síðar dóttur hans en Björn var uppeldisbróðir Jóns og var mjög handgenginn honum alla tíð. Björn og Andrés áttu það því sameiginlegt að vera báðir leiguliðar en talsverður munur var á bújörðum þeirra því Sólheimar ásamt hjáleigu voru 60 hundruð að dýrleika sem jafngilti höfudbóli en Skarðsá 20 hundruð sem var dýrleiki meðaljarðar.²³

Fram að þessu hefur verið haft fyrir satt að Guðmundur hafi verið frá Bjargi í Miðfirði. Það kemur fyrst fram í æviágripi Guðmundar sem Resen samdi og minnst hann í sömu andráníni á annan fyrri og mun frægari ábúanda Bjargs, Gretti Ásmundarson. Þó að þetta sé líkast til rangt þá má vel vera að Guðmundur hafi búið þar einhvern tíma á bilinu frá því að hann missti djáknastöðuna að Reynistað og fram til þess að hann var handtekinn og færður utan síðsumars 1649. Því til frekari staðfestu má benda á að séra Jón í Hítardal segir að Guðmundur hafi búið að Bjargi með móður sinni. Auk þess er vitað að hann greiddi frillulífis sekt sína í Húnavatnssýslu á reikningsárinu 1645, en reikningsárið miðaðist við Jónsmessu á sumri, þ.e. 24. júní.²⁴

²⁰ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* IX, bls. 79–80; *Íslenzkt fornbréfasafn* XIII, bls. 308, 320–322, 380–381 og 682; AM Dipl. Isl. I, 3. Apogr. nr. 354–355; Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár* II, bls. 92 og III, bls. 120–121; Lbs 787 4to, bls. 220–221.

²¹ R: papp. nr. 714, bls. 10; *Annálar 1400–1800* I, bls. 196 og 200.

²² AM 216cβ 4to, bl. 21r og 22v.

²³ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* IX, bls. 82.

²⁴ *Biskupasögur Jóns prófests Halldórssonar í Hítardal* II, bls. 97–98; Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. vii–viii.

Ekki er ólíklegt að Andrés Guðmundsson sé einmitt faðir Guðmundar en ættir hans eru ókunnar. Sömuleiðis er nafn móður og systur Guðmundar óþekkt og óljóst er hvort hann hafi átt fleiri systkini. Guðmundur hefur sjálfsagt talist ættsmár og því ekki ratað inn í ættartölubækur nema í framhjálaupi.²⁵ Hugsanlega mætti þó komast á snoðir um ættir hans með því að gaumgæfa ættir séra Gísla Brynjólfssonar á Bergstöðum nánar en mér hefur tekist að gera. Hann var vinveittur Guðmundi og gaf honum vitnisburð sinn en þar að auki kemur Guðmundur við sögu í tveimur skjölum er snerta séra Gísla. Annars vegar sem vottur ásamt föður sínum að ofangreindum landamerkjavitnisburði sem séra Gísli stóð fyrir. Hins vegar sem vottur að kaupbréfi sem gert var í Goðdölum þann 20. maí 1639 þar sem séra Gísli stendur í jarðakaupum.²⁶ Svo virðist því sem að þeir hafi þekkt áður en Guðmundur flyst búferlum yfir í Húnavatnssýslu.

4. Námsárin á Hólum

Guðmundur víkur gjarnan að eigin fátækt og ættsmæð í bréfum sínum og ritsmíðum. Það mætti því ætla að hann hafi ekki getað vænst þess að fá tækifæri til að stunda nám við Hólaskóla nema á fullri ölmusu. Líkast til hefur sóknarprestur Guðmundar komið auga á gáfur hans, e.t.v. átt þátt í að búa hann undir skóla og jafnframt ýtt á að hann yrði tekinn inn í skólann sem ölmuspiltur. Sólheimar áttu kirkjusókn að Glaumbæ en Sæmundur

²⁵ Ættartölubók séra Þórðar Jónssonar í Hitardal er ekki til í frumriti en í því afriti sem talið er næst því sem séra Þórður lét frá sér fara virðist ekki minnst á Guðmund, sbr. AM 258 fol., bls. 768. Í því eintaki af ættartölubók séra Þórðar sem Brynjólfur biskup Sveinsson lét séra Jón Erlendsson í Villingaholti skrifa upp fyrir sig árið 1666 er hins vegar að finna sömu setningu og í AM 258 fol., bls. 768 nema þar hefur verið þrjónað aftan við hana. Setningin er svohljóðandi: „Jón Oddsson, stúderaði utanlands og andaðist þar Anno 1630, átti eitt launbarn Sigríði, giftist Ólafi Fúsasyni, dó barnlaus, hana vildi hafa átt Guðmundur Andrésón.“, Lbs 42 fol., bls. 322. Um ættartöluhandritin, sjá Guðrún Ása Grímsdóttir, „Fornar menntir í Hitardal.“, bls. 44. Þrátt fyrir að Guðmundur hafi skrifað séra Þórði í Hitardal og beðið hann um að verja sig ef hann yrði kærður fyrir höfuðsmann vegna skrifa sinna um Stóradóm, sbr. Guðmundur Andrésón, *Deilurit*, bls. xiii, þá getur séra Þórður hans ekki í ættartölubók sinni en ástæðan er líkast til sú að Guðmundur var af lágum stigum eins og hann minnst gjarnan á í skrifum sínum.

²⁶ Guðmundur Andrésón, *Deilurit*, bls. 153; ÞÍ. Rtk. I.4. Jarðabókarskjöl 1700–1704, 3. Húnavatnssýsla, nr. 19.

Kársson var prestur þar frá 1591 til dauðadags 19. júlí 1638 og prófastur í Hegranesþingi a.m.k. frá 1598.²⁷

Um námsár Guðmundar í Hólaskóla er hins vegar lítið annað vitað en að þau voru fjögur talsins og að hann útskrifaðist þaðan með góðum vitnisburði. Algengast var að nemendur væru fimm til sex ár við skólann, yfirleitt þó fimm ef þeir höfðu góða undirstöðu í latínu. Guðmundur hlýtur því að hafa verið vel undirbúinn undir skólann og skarað fram úr bæði hvað gáfur og námshæfileika varðar. Enda segir hann að Þorlákur biskup Skúlason hafi ítrekað boðið sér meðmælabréf sem hann virðist þó aldrei hafa þegið, sjálfsagt vegna þess að háskólanám var óraunhæfur kostur sökum fátæktar.²⁸ Ekki fylgir sögunni hvort biskup bauðst til að aðstoða Guðmund fjárhagslega til háskólanáms. Hann hefur þó e.t.v. haft Guðmund í huga þegar hann ákvað, fyrir andlát sitt 4. janúar 1656, að gefa leigur og landskuldir af Ási í Hörgárdal „... einum hverjum fátækasta studioso, sem af Hólaskóla út genginn utanlands stúderar.“²⁹

Ljóst er hversu lengi Guðmundur stundaði nám við skólann en allt er á huldu um nákvæmlega hvenær það var. Jakob Benediktsson taldi að hann hefði útskrifast nokkru fyrir 1640, væntanlega þó um vorið 1638 því hann taldi dauða séra Sæmundar Kárssonar þá um sumarið hafa orðið til þess að staða djákna losnaði við klaustrið á Reynistað. Hugsanlega mætti komast að því hvenær hann stundaði nám við skólann á Hólum með því að athuga feril Einars Arnfinnssonar en Guðmundur segist hafa verið

27 Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. vi–vii; *Breve fra og til Ole Worm III*, bls. 395. Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár IV*, bls. 384–385. *Skagafjarðarsýsla*, bls. 63. Um ölm-usupilta við latínuskólana, sjá Guðlaugur R. Guðmundsson, *Skólalíf*, bls. 97–103. Þess má geta að Bergþór, sonur séra Sæmundar í Glaumbæ, kvæntist Björgu Skúladóttur, systur Þorláks biskups, að Hólum þann 26. september 1613, sbr. Steph 27, bl. 38r–v. Einnig má benda á nálægð Arngríms lærða sem bjó í 26 ár í Skagafjarðarsýslu en fluttist árið 1630 að Mel í Miðfirði. Hann hélt fyrst Mælifell og frá um 1624 Miklabæ. Arngrímur gegndi biskupsstórfum í veikindum Guðbrands Þorlákssonar frá sumri 1624 og til sumars 1628, er Þorlákur Skúlason sneri heim frá Kaupmannahöfn eftir biskupsvígslu, og bjó þann tíma á Miklabæ en ekki Hólum, sjá Jakob Benediktsson, *Arngrímur Jónsson and his works*, bls. 18–19 og 23. Guðmundur hlýtur að hafa verið meira en málkunnugur Arngrími lærða fyrst hann miklaði ekki fyrir sér að fá hann til að vera dómari í mælskuæfingum þeirra Einars Arnfinnssonar um Stóradóm, sbr. Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. xi.

28 *Breve fra og til Ole Worm III*, bls. 395; Guðlaugur R. Guðmundsson, *Skólalíf*, bls. 111–112; Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. 151.

29 *Alþingisbækur Íslands VII*, bls. 19–20, bein tilvitnun fengin af bls. 20. Um dánardag biskups, sjá Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár V*, bls. 166.

samtíða honum þar.³⁰ Einar mun vera fæddur um 1608 og talið er víst að hann hafi verið í Hólaskóla veturinn 1627–1628. Árið 1628, sem var fyrsta skipti sem Þorlákur biskup tók við og útteildi peningum til ölmuþpresta, sendi hann Einar heim með 1½ dal og bók að andvirði 6 álnum. Sendingin var ætluð Arnfinni Sigurðssyni, föður Einars, sem var prestur að Stað í Hrutafirði.³¹

Ekki er vitað hvort veturinn 1627–1628 hafi verið við upphaf, miðju eða endi skólagöngu Einars. Hann hefur þó vafalaust verið vel undirbúinn undir skólann og námið því varla tekið nema fimm ár í mesta lagi. Þann 22. júlí 1632 er Einar meðal votta að kaupmálabréfi sem gert var á milli Vigfúsar Jónssonar og Guðrúnar Halldórsdóttur að Möðruvöllum í Hörgárdal. Óhætt er að fullyrða að hér sé hann útskrifaður úr skólanum því ólíklegt er að notast hafi verið við skólapilt í sumarleyfi sem vott. Hér er Einar því væntanlega orðinn djákni að Reynistaðarklaustri og er á Möðruvöllum í fylgdarliði Jóns Sigurðssonar, sýslumanns og klausturhaldara á Reynistað, sem jafnframt var faðir Vigfúsar tilvonandi brúðguma.³²

Af kaupmálabréfinu má ljóst vera að Einar er orðinn djákni sumarið 1632. Hafi hann útskrifast þá um vorið og fengið stöðuna strax í kjölfarið þá gæti vel staðist að veturinn 1627–1628 hafi verið fyrsti vetur hans við skólann og námið tekið fimm ár þó ekki sé hægt að slá því föstu. Þetta þýðir þó að Guðmundur hlýtur að hafa byrjað fjögurra ára námsdvöl sína á Hólum a.m.k. skólaárið 1631–1632 til að geta talist hafa verið samtíða Einari þar. Fyrsti vetur hans gæti hafa verið síðasti vetur Einars og miðað við gáfur og námshæfileika mætti ætla að dvöl Guðmundar í neðri bekk hafi verið skammvinn og að hann hafi jafnvel farið beint í efri bekk. Af þeim sökum gætu kynni hans og Einars hafa verið meiri en ella. Hér er þó gert ráð fyrir að Einar hafi verið nokkrum árum eldri en Guðmundur en

³⁰ Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. vii og ix.

³¹ Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár I*, bls. 337; ÞÍ. Bps. B. VIII, 23. Prestagjaldareikningar yfir árið 1628, bl. 27v; Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. vii.

³² ÞÍ. Rtk. I.5. Jarðabókarskjöl 1700–1704, 3. Þingeyjarsýsla nr. 30. Vottarnir að kaupmálabréfinu eru alls níu og skiptast undirskriftir þeirra í tvo dálka. Fyrstur í fyrri dálknum er Halldór Ólafsson lögmaður og faðir Guðrúnar, tilvonandi brúðar og á eftir honum er Einar. Efst í seinni dálknum er Jón Sigurðsson og fyrir neðan hann skrifar presturinn að Möðruvöllum, Jón Magnússon, nafn sitt. Þessi virðingarröð er þó háð því að skjalíð sé rétt afritað því frumritið mun vera glatað en afritið er með hendi Sigfúsar Þorlákssonar og vottar hann ásamt Tómasi Sveinssyni, þann 1. apríl 1703, að skrifað sé eftir frumriti. Útdrátt úr bréfinu birtir Gunnar F. Guðmundsson, sjá *Jarðabréf frá 16. og 17. öld. Útdráttir*, bls. 243 en þar hafa vottarnir ekki verið dregnir út.

taka verður fram að ekkert er vitað um aldur Guðmundar með vissu. Sé litið á veturinn 1631–1632 sem fastan punkt má teygja veru hans í Hólaskóla í báðar áttir og líta á þann vetur hvort tveggja sem upphaf og endalok námsdvalarinnar. Hann hefur því getað verið við nám í Hólaskóla í fjögur ár einhvern tíma á árabílinu 1628–1635. Skólameistarar á þessum árum voru þeir Vigfús Gíslason (1628–1630) og séra Jón Gissurarson (1630–1635).³³

5. Veikindin

Guðmundur segir í varnarskjali til Sjálandsbiskups sem hann skrifaði undir árslok 1649 að Þorlákur biskup hafi ítrekað boðið sér meðmælabréf en fátækt og heilsuleysi hafi komið í veg fyrir að hann sigldi utan til háskólanáms. Heilsuleysið segir Guðmundur hafa skolið á er hann dvaldist heima við líkamlega vinnu og að hann hafi veikst „... á geðsmunum, svo að hann hafi um hálfis árs skeið verið nær því viti sínu fjær, en náð sér þó aftur.“ Jakob Benediktsson taldi Guðmund hafa veikst eftir að hann missti djáknastöðuna, þ.e.a.s. snemma á árunum 1640–1649.³⁴

Fyrirnefnt bréf Björns á Skarðsá til Guðmundar Hákonarsonar, skrifað þann 20. febrúar 1638, festir veikindin hins vegar niður í tíma og veitir fyllri upplýsingar um þau en þar segir:

Hér allt mannheilt, í Sólheimum hér næsta liggur á og hefur legið stór húskross, sem ég veit spurt hafið í vetur um fásinnu hugarangist þess unga manns og vellærða Gvöndar og nú er nokkuð svo vel af honum létt. En hans systir þar, hefur nú slíka hugaróhæð beðið og angurværð, og formerki ég að hún hafi sig útgefið með honum og fengið hugaraskelk af þeirri návist sem hennar hjarta gripið hefur. Drottinn vor Jesús veri henni náðugur og oss öllum. Ég hefi átt einart við þann mann á þessum vetri, með þeim umtölum sem Guð hefur mér í hjarta gefið og svo nú við þessa stúlku. Drottinn góður gefi oss vel að stríða þessa trúarinnar baráttu.³⁵

³³ Guðlaugur R. Guðmundsson, *Skólalíf*, bls. 109–110. Um skólameistara á Hólum, sjá *Skólameistarar í Skálholti eptir séra Jón prófast Halldórsson í Hítardal og skólameistarar á Hólum eptir séra Vigfús prófast Jónsson í Hítardal*, bls. 192–195.

³⁴ Guðmundur Andrésón, *Deilurit*, bein tilvitnun af bls. 151 en ummæli Jakobs eru á bls. vii. Í umræddu varnarskjali farast Guðmundi svo orð um veikindi sín: „... jeg haffde til forne været saa meget forstyrret j myn hoffuit derfor vilde de acte noget saadant for myn galinskab oc afsinnighed ...“, sbr. Guðmundur Andrésón, *Deilurit*, bls. 62.

³⁵ AM 216d 4to, bl. 10r.

Vandséð er hver undirrót veikinda Guðmundar hefur verið. Vitað er að bólusótt barst til landsins árið 1636 með breskum sjómanni sem skotið var í land í Dýrafirði. Hún gekk um norður- og suðurströnd landsins og settist loks að á Austfjörðum. Þar geisaði hún enn þann 24. júlí 1637 er Gísli Oddsson Skálholtsbiskup lauk við annálabrot sitt.³⁶ Bólusóttinni er þó tæpast um að kenna enda geta þeir Guðmundur og Björn aðeins andlegra einkenna. Auk þess bendir lengd sjúkdómslegunnar og það að systir hans veikist ekki fyrir en löngu seinna þrátt fyrir náíð samneyti frá því að svo hafi verið.

Í tilraun til að leita skýringa á því hvað amaði að Guðmundi er vert að benda á merkilega hliðstæðu við veikindi hans, nefnilega mikinn „... draugagang ára eður illskuanda ...“ sem ásóttu Jón Þorvaldsson að Auðbrekku í Hörgárdal haustið 1637 og fram á vor 1638. Svo rammt kvað að þeim að „... hann mátti nálega hvergi frið hafa.“ Andarnir „... sáust í allra kinda líki inni í húsum, arnar, vals, hrafna, ítem flugna, ullarhnoðra, salt-hnattar og ýmislegra hluta sem ei er frá skrifandi ... Þetta allt útbreiddi sig víða, drepnir og hestar og aumkunarlega með saklausar skepnur farið. Átti að berast í drauma, að þessir andar eður draugar væru uppvaktir og sendir að austan Jóni til fordjarfs.“³⁷

Sendingar þessar voru taldar runnar undan rifjum Bjarna Oddssonar sýslumanns að Bustarfelli í Múlasýslu. Þangað hafði Jón komið um haustið 1637 í þeim erindagjörðum að biðja um hönd hinnar 23 ára Gróu, dóttur hans. Vel var tekið á móti honum í fyrstu og samdist með þeim Bjarna að hann skyldi koma aftur undir lok septembermánaðar. Með Jóni í þessum kvonbónarleiðangri austur á firði var Björn bróðir hans sem veiktist þar eystra og lá í fimm vikur á milli heims og helju en rétti svo við og var talið að sendingarnar hefðu fyrst bitnað á honum. Þegar Jón reið austur í annað sinn eins og samið hafði verið um var sem fyrir vel tekið á móti honum og meðreiðarsveinum hans og þeim sýnd hin mesta gestrisni. Árla næsta morgun reið Bjarni hins vegar á brott án vitundar þeirra. Þeim barst þó til eyrna að hann hefði átt erindi á næsta bæ og væntu þess að hann kæmi fljótlega aftur. Annað átti þó eftir að koma á daginn. Jón og menn hans biðu Bjarna á Bustarfelli í nokkrar nætur en héldu svo heim á ný. Í kjölfarið varð Jón í síauknara mæli var við „... draugagang og ónáðan illra

³⁶ Gísli Oddsson, *Íslensk annálabrot*, bls. 48–49.

³⁷ *Annálar 1400–1800 I*, bls. 252.

anda. Þetta varaði langt fram á vor, þó nokkuð í minnkun væri, þegar á veturinn leið.³⁸

Bjarni þessi Oddsson er í ungri heimild sagður hafa verið undarlegur í háttum, „... haldinn fjölkunnugur og brögðóttur.“³⁹ Hann hélt hlífiskildi yfir Jóni lærða Guðmundssyni sem hafðist við úti í Bjarnarey en honum hafði verið gert að fara til Austfjarða í nokkurs konar útlegð eftir Bessastaðadóminn yfir honum þann 1. ágúst 1631. Gísli biskup Oddsson skrifaði séra Ólafi Einarssyni í Kirkjubæ 8. apríl 1635 og sagði að hann myndi ekki líða Jón lærða í sínu stigi ef hann hefði kennt öðrum galdra.⁴⁰ Biskup, sem hafði falið Bjarna umboð Skálholtskirkjujarða í Vopnafirði 1632, skrifar honum 16. febrúar 1636 og segir m.a. að fyrir sig hafi komið að „... nokkrar manneskjur á einum bæ þar í sýslu hafi fengið sturlun og skelfing eður meiri kvilla af illum munnsöfnuði, hvað satt er veit ég ekki.“ Hann skýrir Bjarna jafnframt frá því að ef í umdæmi hans finnist nokkur sem heitist við aðra þá skuli hann leiðrétta það með hótunum, áminningum og straffi ef nauðsyn krefur.⁴¹

Jón Þorvaldsson varð þó ekki einn fyrir þessum árásum djöfulsins þrátt fyrir að hann hafi orðið einna verst úti. Þeir sem riðu með honum austur urðu einnig fyrir barðinu á þeim ásamt fjölskyldu hans og nákomnum náungum. Ástandið varaði frá októberbyrjun en Jón átti að riða austur í seinna skiptið um Michaelsmessu, þ.e.a.s. 29. september, allt fram á vor en rénaði eftir því sem á leið veturinn.⁴² Þetta samsvarar sér merkilega vel við veikindi Guðmundar en að eigin sögn vöruðu þau í um sex mánuði. Í bréfi Björns á Skarðsá, frá 20. febrúar 1638, telur hann að nú sé „nokkuð svo vel af honum létt“ sem hlýtur að þýða að það versta sé afstaðið þó Guðmundur hafi ekki náð fullri heilsu. Í það minnsta virðast áhyggjur Björns hafa færst frá Guðmundi og til systur hans. Ef sex mánuðir eru dregnir frá ritunar-

³⁸ *Annálar 1400–1800* I, bls. 252–253, bein tilvitnun af bls. 253; Bogi Benediktsson, *Sýslumannaæfir* IV, bls. 734. Hugsanlega hafa viðbrögð Bjarna við vonbiðli Gróu fælt aðra frá en hún giftist aldrei og bjó alla tíð að Ljótstöðum í Múlasýslu. Hún var enn á lífi manntalsveturinn 1703, þá 89 ára og karlæg, sbr. Bogi Benediktsson, *Sýslumannaæfir* IV, bls. 733; *Sveitir og jarðir í Múlaþingi* I, bls. 92; *Manntal á Íslandi árið 1703*, bls. 380.

³⁹ Bogi Benediktsson, *Sýslumannaæfir* IV, bls. 735. Um meint samneyti Bjarna við sakafólk í Ódáðahrauni, sjá *Biskupasögur Jóns prófasts Halldórssonar í Hítardal* I, bls. 193.

⁴⁰ Einar G. Pétursson, *Eddurit Jóns Guðmundssonar lærða* I, bls. 78–80 og 82–84.

⁴¹ AM 244 4to, bl. 50v.

⁴² *Annálar 1400–1800* I, bls. 252–253. Bróðir Jóns veiktist reyndar fyrr og er bólusóttin líkleg til að hafa komið þar við sögu, lengd sjúkdómslegunnar gefur það a.m.k. til kynna.

tíma bréfsins fæst 20. ágúst 1637 og séu Guðmundi gefnar nokkrar vikur til viðbótar til að jafna sig að fullu þá má segja að veikindi hans og ásóknir Jóns falli glettilega nálægt hvort öðru í tíma.

Einnig er athyglisvert að Björn á Skarðsá virðist hafa vakað yfir þeim Sólheimasystkinum lungann úr vetrinum með guðsorð á vörum. Þetta svipar til atburða sem áttu sér stað um 40 árum áður. Þá kom Þorkell Gamlason, ráðsmaður á Hólum og einn af hreppstjórum Hólahrepps, í veg fyrir að Guðmundur Þorkelsson fengi hreppsvist í Hjaltadal. Guðmundur þessi, sem kallaður var Gvendur loki, var orðinn gamall, illorður og erfíður viðureignar. Hann brást hinn versti við því að Þorkell skyldi leggja þennan stein í götu sína og hafði uppi heitingarorð við hann eða niðja hans. Gvendur dó svo árið 1598 og fór strax að gera vart við sig á heimili Þorkels. Eftirfarandi frásögn er af atburðunum:

Átti Þorkell unga dóttur, hét Sigríður; fékk hún þá aðsókn og hörmulega ónáðan, svo það var stórt sorgarefni fyrir hennar foreldra og aðra, sem sáu. Það bar við þar á staðnum, að séra Arngrímur Jónsson eina nótt vakti nokkurn tíma yfir þessari veiku stúlku og hafði hana í fangi, með guðs orða lestri og góðum bænum, og í þeirri trú (svo sem hann lét þá til sín heyra) að sá vondur andi mundi hafa enga ónáð í frammi við hana, meðan sér í höndum væri, hvað og skeði, þó móti venju, að það leið hjá um þær stundir.⁴³

Skömmu síðar er séra Arngrímur reið frá Hólum féll hestur hans, hann datt af baki og lenti á steini sem skar hann í andliti og bar hann ör því til merkis það sem eftir var. Gvendur loki var talinn ábyrgur fyrir fótaskorti hestsins enda hafði svipur hans sést birtast rétt áður en óhappið átti sér stað. Hann var því grafinn upp og afhöfðaður svo sá sem orðið hafði fyrir ónáðinu gæti gengið milli bols og höfuðs á honum. Líkið var síðan brennt. Eftir þetta batnaði Sigríði aðeins en þó ekki að fullu og er þess getið að hún hafi ekki orðið langlíf.

Þessi tvö dæmi sem bæði eru að finna í Skarðsárannál sýna að menn höfðu skýringar á andlegum veikindum manna á reiðum höndum. Ætla má að svipaðar skýringar hafi verið uppi um veikindi Guðmundar þó ókunnugt sé nú hverjar þær voru. En Björn á Skarðsá hlífir Guðmundi við allri umfjöllun um veikindi hans í annál sínum og minnst ekki á þau einu orði.

⁴³ *Annálar 1400–1800 I*, bls. 182–183.

6. Djáknatið

Samkvæmt norsku kirkjuordinansíunni, sem Íslandi var gert að fara eftir með konungsbréfi 29. nóvember 1622, var sóknarpresti heimilt að „kjósa og kalla sér“ djákna. Kosningin var háð samþykki prófasts og sex helstu manna innan sóknarinnar. Að þeirra samþykkt fenginni þurfti biskup að leggja blessun sína yfir djáknaefnið, gaumgæfa vitnisburði hans úr latínuskólanum, reyna skilning hans á katíkismusnum og söngkunnáttu bæði á latínu og íslensku.⁴⁴ Sóknarpresturinn í tilviki Guðmundar var séra Hallgrímur Jónsson í Glaumbæ og hefur Þorláki biskupi verið manna best kunnugt um lærdóm og hæfni Guðmundar í stöðuna.

Árni Oddsson lögmaður fékk Reynistaðarklaustur eftir dauða Jóns Sigurðssonar sýslumanns sem lést 26. maí 1635. Hann bjó ekki á Reynistað heldur á Leirá í Borgarfirði, enda lögmaður að sunnan og austan, og hélt því ráðsmann til að sjá um rekstur klaustursins fyrir sig. Hallgrímur Jónsson, kirkjuprestur að Reynistað frá 1632, mun hafa gegnt því starfi, jafnvel eftir að hann fékk veitingu fyrir Glaumbæ og fluttist þangað. Klausturvaktarar voru hins vegar þeir Benedikt Björnsson frá Bólstaðarhlíð og eftir hann Benedikt Halldórsson lögmannssonur og sýslumaður í Skagafirði og munu þeir hafa búið á Reynistað.⁴⁵

Alls óljóst er hvenær Guðmundur tók við stöðu djákna á Reynistað. Jakob Benediktsson taldi dauða Sæmundar Kárssonar prófasts að Glaumbæ, þann 19. júlí 1638, hafa orðið til þess að staðan losnaði. Í kjölfarið var séra Ólafur Jónsson að Miklabæ kosinn prófastur í Skagafjarðarprófastsdæmi og séra Hallgrímur tók við Glaumbæ. Við það losnaði embætti kirkjuprests

⁴⁴ *Lovsamling for Island I*, bls. 206–208; *Ein kirkju ordinansia*, kver h, bl. 2a.

⁴⁵ Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár I*, bls. 64 og 126, II, bls. 282–283 og III, bls. 257–258. Hjá Páli Eggerti kemur fram að Jón hafi haldið klaustrinu jafnan eftir að hann fékk veitingu fyrir því 1607 en að Árni hafði tekið við því 1634, sbr. *Íslenzkar æviskrár I*, bls. 64 og III, bls. 257. Í AM 216β 4to, bl. 22v, kemur fram hverjir héldu Reynistaðarklaustur og hverjir voru ráðsmenn og vaktarar þess og þar segir að Árni hafi fengið lénið 1634 og haldið því í 31 ár. Í leyndarskjalasafni Dana er að finna skjöl er varða Reynistaðarklaustur, m.a. óársetta jarðabók yfir klausturjarðirnar þar sem skrifarinn, Páll Gíslason, segir og Árni staðfestir með því að setja nafn sitt undir að jarðabókin sé rétt skrifuð eftir jarðabók sem lögmaðurinn Árni Oddsson hafi fengið frá erfingjum Jóns sáluga Sigurðssonar, sbr. ÞÍ. Skjöl úr leyndarskjalasafni Dana 4. Suppl. II, nr. 46. Fyrst Árni hefur fengið skjöl klaustursins hjá erfingjum Jóns en ekki frá honum sjálfum hefur Jón að öllum líkindum haldið klaustrinu til dauðadags en ártalið 1634 mætti því skýra þannig að þá hafi Árni fengið vonarbréf fyrir klaustrinu.

að Reynistað. Almennt er talið að Einar Arnfinnsson hafi gegnt stöðu djákna fram að því og að hann hafi verið kirkjuprestur um hríð eftir Hallgrím og áður en Böðvar Gíslason kom til staðarins. Böðvar er ábyggilega kominn að Reynistað árið 1641. Komu hans má þó færa aftar því hann var vottur að bréfatranskrift að Reynistað þann 22. júní 1640. Þar er Einars hins vegar ekki getið.⁴⁶ Óhætt er að fullyrða að Einar hafi ekki fengið kirkjuprestsembættið eftir Hallgrím því í sakeyrisreikningum yfir árið 1636 greiðir hann sex aura sekt fyrir frillulífisbrot. Hann hefur því orðið uppvís að brotinu og goldið sektina á reikningsárinu 1635–1636 sem miðaðist við 24. júní. Einar galt sektina í Skagafjarðarsýslu og hefur því gerst brotlegur í djáknastöðunni. Barnsmóðir hans hét Valgerður Jónsdóttir og var þetta beggja fyrsta frillulífisbrot en ávöxtur þess var dóttirin Guðrún.⁴⁷

Einar hefur í seinasta lagi horfið úr stöðu djákna um vorið 1636. Ekki er vitað hvenær né hvert Böðvar vígðist en þann 22. maí 1637 var hann staddur á prestastefnu á Laugalandi og er þar titlaður prestur. Hann hefur því tæpast tekið við af Einari. Freistandi er að láta sér detta í hug að Guðmundur hafi fylgt í fótspor Einars en það er ólíklegt því að Guðmundur segist hafa dvalist heima við líkamlega vinnu þegar hann veiktist af andlegum sjúkdómi sem átti eftir að hrjá hann um hálfis árs skeið.⁴⁸

Eins og fram hefur komið þá vörðu veikindi Guðmundar frá hausti 1637 og fram á vor 1638. Hann hlýtur því að hafa fengið djáknastöðuna eftir það og ástæða þess að hún losnaði hefur verið dauði séra Sæmundar Kárssonar um sumarið 1638 eins og Jakob Benediktsson benti á. Orð Guðmundar, í skjali til Jespers Brochmand Sjálandsbiskups undir árslok 1649, um að

⁴⁶ Guðmundur Andrésón, *Deilurit*, bls. ix; Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár* IV, bls. 58 og 384–385; *Bréfabók Þorláks biskups Skúlasonar*, bls. 106; AM 277 4to, bl. 12r.

⁴⁷ ÞÍ. Rtk. Y. 4. Reikningar jarðabókarsjóðs 1633–1640, 9. Sakarfallsreikningar frá Íslandi árið 1636 (Skagafjarðarsýsla); Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár* I, bls. 337. Einar er sagður hafa fengið kallið fyrir 1642, sbr. Sveinn Nielsson, *Prestatal og prófasteið*, bls. 243, en það er rangt og mun hvorki séra Sveinn Nielsson né þeir sem juku rit hans hafa vitað að í bréfabók Þorláks biskups má sjá að Böðvar er kominn þangað 1641, né að í AM 277 4to má sjá að hann var þar þegar 22. júní 1640. Séra Sveini hefur sjálfsagt verið kunnugt um að Einar missti embættið sökum barneignarbrotis en ekki vitað hvenær, sömuleiðis hefur hann vitað af *Framfærslukambi* sem er lögfræðiritgerð eftir Einar frá 1642, sbr. Jón Þorkelsson, „Þáttur af Birni Jónssyni á Skarðsá.“, bls. 74, tengt hana barneignarbrotinu og væntanlega komist þannig að þessari niðurstöðu.

⁴⁸ *Bréfabók Þorláks biskups Skúlasonar*, bls. 86; Sveinn Nielsson, *Prestatal og prófasteið*, bls. 216; Guðmundur Andrésón, *Deilurit*, bls. 151.

Þorlákur biskup hafi notað veikindin sem átyllu til að neita sér um embætti standast því tæpast. En með þeim á Guðmundur þó líkast til við prests-embætti því djáknastaðan var ólaunuð og henni gegndu óvígð prestsefni. Orð Guðmundar eiga því væntanlega við tímenn eftir að honum var vikið úr djáknastöðunni. Líklegra er að biskup hafi notað veikindin sem átyllu til að neita honum um embætti eftir að kastaðist í kekki milli þeirra. Í bréfi til Sjálandsbiskups taldi Þorlákur Guðmund æstan upp af djöflinum til að ráðast gegn Stóradómi. Þar vísar hann væntanlega til veikinda Guðmundar en á þessum tíma töldu menn að andlegir sjúkdómar væru runnir undan rifjum djöfulsins.⁴⁹

Þrátt fyrir að Árni lögmaður hafi ekki búið á Reynistað þá virðist sem Guðmundur hafi komist í kynni við hann. Það var Árni sem varaði Guðmund við því að til stæði að kæra hann fyrir höfuðsmanni vegna skrifa hans um Stóradóm. Guðmundur skrifaði svo séra Þórði Jónssyni í Hítardal og bað hann um að verja sig ef til þess kæmi. Ástæða bóvarinnar kann að vera sú að séra Þórður hafi skrifað um forboðna liði en Már Jónsson eignar honum tvær lögfræðiritgerðir um efnið. Í handriti er höfundar hins vegar ekki getið, aðeins tilfært fangamark sem séra Þórður deilir með höfundi séu þeir ekki einn og sami maðurinn. Árni lögmaður kann hins vegar að hafa vísað Guðmundi á séra Þórð en hann var tengdasonur hans og naut mikils álits sem lærdómsmaður. Einnig er forvitnilegt í þessu sambandi að benda á að Árni lögmaður og Þorlákur biskup virðast hafa deilt harkalega á alþingi sumarið 1649, en þá var mál Guðmundar einmitt tekið fyrir, eins og sjá má af bréfi Þorláks til Árna frá 21. apríl 1650.⁵⁰

Lítið sem ekkert er vitað um djáknatið Guðmundar en samkvæmt kirkjuordinansíunni bar honum að kenna ungu bændafólki barnalærdóm-inn einu sinni í viku. Við kennsluna var notuð kennslubókin *Fræðin minni* eftir Marteín Lúther og var ætlast til að menn kynnu fræðin utanbókar en þau samanstóðu af boðorðunum tíu, trúarjátningunni, Faðir vorinu, skírnarformála og innsetningarorðum altarissakramentisins, auk nokkurra bæna. Ennfremur var hann nokkurs konar meðhjálpari sem átti að aðstoða prestinn við embættisgerðina og í hans hlut féll að leiða safnaðarsönginn.

⁴⁹ Guðmundur Andrússon, *Deilurit*, bls. 151 og 154; Ólafur Davíðsson, *Galdur og galdramál á Íslandi*, bls. 27.

⁵⁰ *Breve fra og til Ole Worm III*, bls. 400; Már Jónsson, *Blóðskömm á Íslandi 1270–1870*, bls. 137–138 og 151–153; Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár V*, bls. 102; *Bréfabók Þorláks biskups Skúlasonar*, bls. 271.

Þess á milli átti djákninn að stunda bók sína svo að hann týndi ekki niður því sem hann hafði lært við skólann.⁵¹

Fyrir utan almenna starfslýsingu djáknastöðunnar er vitað að í ársbyrjun 1640 reið mikið óveður yfir landið með þeim afleiðingum að 30 skip brotnuðu Norðanlands og önnur 18 um Suðurnes. Í óveðri þessu f auk um koll og eyðilagðist lítið hvolft trévirkishús sem stóð við Reynistaðarkirkju og hafði verið kór miðaldakirkjunnar þar. Var þetta það eina af henni sem eftir stóð en hún hafði verið tekin niður um 1570 af þáverandi klausturhaldara. Þá um sumarið, nánar tiltekið 22. júní, lauk Guðmundur við að skrifa upp skjöl klaustursins en kveikjan að því var vafalaust konungsboð sem höfuðsmaðurinn Pros Mundt auglýsti á alþingi 1639. Eftirtekjan var í rýrasta lagi og kann það að standa í sambandi við eyðileggingu litla hvolfda trévirkishússins en ekki er allskostar ólíklegt að eitthvað af skjölum klaustursins hafi verið geymt þar.⁵²

Skjölin eru rúmlega þrjátíu að tölu. Það elsta er frá 1295–1313 og voru þau öll á skinni að því yngsta undanskildu frá árinu 1609 um ágreining Reynistaðarklausturs og Glaumbæjarstaðar um Húsabakkaland á Eyjum. Uppskrift þessi er ekki síst merkileg fyrir hverjir það eru sem votta að transkriftin sé „orðrétt og myndug“ eftir frumbréfunum en þar er fyrstur Benedikt Björnsson klausturvaktari, svo Hallgrímur Jónsson Glaumbæjarprestur og ráðsmaður klaustursins. Þar næst Hallgrímur

51 *Ein kirkju ordinansia*, kver h, bl. 2b; Loftur Guttorsson, *Frá siðaskiptum til upplýsingar*, bls. 70, 79, 90, 244 og 246; *Bréfabók Guðbrands biskups Þorlákssonar*, bls. 121–122. Ágæta innsýn inn í til hvers var ætlast af djákninum má einnig fá af bréfi Þorláks Skúlasonar til Halldórs lögmanns Ólafssonar frá árinu 1630 en þar sendir biskup honum mann til að gegna stöðu djákna við Möðruvallaklaustur, sbr. *Bréfabók Þorláks biskups Skúlasonar*, bls. 26.

52 *Annálar 1400–1800 I*, bls. 263; AM 277 4to, bl. 12r; *Alþingisbækur Íslands V*, bls. 563 og 566. Sjá Gunnar F. Guðmundsson, *Íslenskt samfélag og Rómakirkja*, bls. 173 en þar segir að bækur biskupsstólanna hafi verið geymdar víða, einkum í skrudhúsi, vinnuherbergi biskups sem var gjarnan nálægt og jafnvel samfast dómkirkjunni og í fatabúrinu. Samkvæmt registri sem Oddur Einarsson Skálholtsbiskup tók saman árið 1612 þá voru bækur geymdar víða í kirkjunni svo sem í kistu hjá altarinu, í gömlum stokki framan við kórinn, sumar í kórnum og enn aðrar í stórum skáp við sæti biskupsfrúarinnar. Konungsbréfin voru geymd í kringlöttum máluðum öskjum en jarðabréf staðarins í járnlegnum kistli sem stóð í kórnum, sbr. „Bókasafn Skálholts-staðar 1604 og 1612.“, bls. 64–65. Brynjólfur biskup Sveinsson geymdi bókasafn sitt í norðurstúku kirkjunnar, sjá *Biskupasögur Jóns prófasts Halldórssonar í Hitardal I*, bls. 289. Um bréfafjöld á Hólum, í Munkaþverárklaustri og víðar undir lok 16. aldar, sjá *Morðbréfabæklingar Guðbrands biskups Þorlákssonar, 1592, 1595 og 1608*, bls. 100 og 228. Í þessu sambandi má minnst á að til eru sagnir um skakkaföll Reynistaðarklaustursskjala, sbr. Árni Magnússon, „Um klaustrin.“, bls. 47.

Halldórsson, sonur Halldórs lögmanns Ólafssonar, sem bjó í Vík í Sæmundarhlíð, var kvæntur dóttur Jóns Sigurðssonar á Reynistað og hélt frá 1637 umboð Miðfjarðarjarða. Hann átti eftir að hafa afdrifaríkar afleiðingar á líf Guðmundar því það var hann sem elti Guðmund uppi við þriðja mann, handsamaði hann á Kaldadal og færði höfuðsmanni á alþing sumarið 1649. Næst kemur Böðvar Gíslason þá væntanlega orðinn kirkjuprestur á Reynistað og loks djákninn á staðnum, Guðmundur Andrésón.⁵³

Hversu lengi Guðmundur gegndi stöðu djákna á Reynistað er ekki vitað með vissu en hann segir í höfuðlausnarbréfi sínu til Ole Worm, skrifuðu í Bláturni 7. október 1649, að eftir að hann missti djáknastöðuna hafi hann um tíu ára skeið verið embættislaus. Þar miðar hann líkast til við ritunardag bréfsins og ef tíu ár eru dregin frá honum fæst 7. október 1639. Sú dagsetning samræmist hins vegar illa dagsetningu uppskriftar Reynistaðarklausturskjala frá 22. júní 1640 og hlýtur Guðmundur því annaðhvort að misreikna sig eða að ekki beri að skilja orð hans bókstaflega. Hvað sem því líður þá hlýtur Guðmundur þó að vera horfinn á braut skömmu eftir 22. júní 1640.⁵⁴

Orsök brottrestursins er óljós en Guðmundur segir sjálfur að borinn hafi verið út rógur og ósannindi um sig sem biskup hafi tekið mark á og í kjölfarið vikið honum úr djáknastöðunni. Hugsanlega hefur brottvikningin staðið í sambandi við kvonfangsumleitanir Guðmundar en hann hafði augastað á Sigríði, laundóttur Jóns Oddssonar. Jón lést árið 1630 og ólst Sigríður því upp hjá föðurömmu sinni Guðrúnu Jónsdóttur, sem var seinni kona séra Gissurar Gamalielssonar á Staðarbakka og systir Arngríms lærða á Melstað. Rógberar nánir biskupi munu þó hafa komið í veg fyrir að úr yrði. Í kjölfar alls þessa samdi Guðmundur ritgerðina *Þekktu sjálfan*

⁵³ AM 277 4to, bl. 1r–12r; Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár* II, bls. 281–282; Guðmundur Andrésón, *Deilurit*, bls. xiii. Vakin skal athygli á því að Bjarg í Miðfirði var ein af Miðfjarðar- eða Húnavatnssýslujörðunum, sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VIII, bls. 81 og 490. Árni Magnússon gefur uppskrift skjala Reynistaðarklausturs ekki háa einkunn. Í minnisgreinum með hendi hans sem bundnar eru framan við AM 277 4to segir m.a. að það sé hvergi nærri rétt eftir frumritinu og að margt sé af óráðgætni rangt skrifað og að með vilja sé hlapið yfir heilar setningar og stílnum víða breytt. Hann klykkir út með því að segja að „... þeir sem hafa víðimerað þessi skjöl, hefði eftir þann dag aldrei átt í slíkum sökum vitnisbærir að vera.“ Guðmundi til málsbóta skal þess getið að í fyrirsögn kemur fram að uppskriftnin sé extract, þ.e. útdráttur eða ágríp af skjölum klaustursins. Árni er ekki alveg eins harðorður í garð uppskriftarinnar á öðrum stað, sbr. *Íslandske originaldiplomer indtil 1450. Tekst*, bls. 167–169.

⁵⁴ *Breve fra og til Ole Worm* III, bls. 395.

þig sem var dulbúin árás á Þorlák biskup og upp frá því má segja að fullkominn fjandskapur hafi ríkt á milli þeirra. Eftir það er líklegt að biskup hafi komið í veg fyrir að Guðmundur fengi nokkurt embætti en hann segir að af og til hafi verið óskað eftir sér til prestsembættis en án árangurs. Frillulífisbrot hans og Arnfríðar Jónsdóttur sem skráð er í sakafallsreikninga Húnavatnssýslu á reikningsárinu 1644–1645 hefur svo fært biskupi sterkt vopn í hendur til að útiloka Guðmund frá prestsembætti. Þorlákur lét þó ekki þar við sitja því eftir að honum varð kunnugt um að Guðmundur hefði samið rit gegn Stóradómi kærði biskup hann fyrir höfuðsmanni og gekkst fyrir yfirheyrslu hans á alþingi 1649. Málalok urðu þau að höfuðsmaðurinn hótaði að dæma hann til dauða gæti hann ekki fært sér neitt til málsbóta en samþykkti þó að lokum bón Guðmundar um að málið færi fyrir háskólaráð og konunginn.⁵⁵ Guðmundi hefur sjálf sagt verið kunnugt um að háskólaráðið fór mildum höndum um Jón lærða Guðmundsson er það tók mál hans fyrir vorið 1637 og því viljað skjóta máli sínu þangað.⁵⁶

Áður en að skilist verður við djáknatið Guðmundar skal vikið stuttlega að aldri hans sem erfitt er að fá fangstað á. Jakob Benediktsson gat sér þess til að hann hafi verið sjö árum yngri en Einar Arnfinnsson og því fæddur um 1615. Forsendur Jakobs fyrir því voru þær að hann taldi Guðmund hafa útskrifast úr Hólaskóla nokkru fyrir 1640. Væntanlega þó um vorið 1638 því hann taldi fráfall séra Sæmundar Kárssonar í Glaumbæ þá um sumarið hafa ýtt af stað atburðarás sem varð til þess að staða djákna losnaði við Reynistaðarklaustur eins og þegar er getið.⁵⁷ Vitað er að Guðmundur útskrifaðist eftir fjögurra ára námsdvöl og því hefur hann samkvæmt tilgátu Jakobs sest á skólabeck um 19 ára aldurinn og útskrifast þegar hann

⁵⁵ *Breve fra og til Ole Worm III*, bls. 395 og 402–403; Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár III*, bls. 231; Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. vii–viii og xiii. Jakob Benediktsson hefur eftir séra Jóni í Hítardal, sjá *Biskupasögur Jóns prófasts Halldórssonar í Hítardal II*, bls. 97, að Sigríður hafi verið laundóttir Jóns Oddssonar og Guðrúnar Jónsdóttur, sbr. Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. viii, en það er rangt því Jón var sonur Guðrúnar og fyrri manns hennar Odds Andréssonar. Ókunnugt er um hver móðir Sigríðar var, sjá Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár III*, bls. 231. Varðveitt er háðskvæði sem Guðmundur orti um Guðrúnu á Staðarbakka væntanlega eftir að honum hafði verið neitað um hönd Sigríðar, sjá Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. xxiv–xxvii. Þess má jafnframt geta að Jón Gissurarson eldri, sonur Gissurar Gamalielssonar og fyrri konu hans, var skólameistari í Hólaskóla um sama leyti og Guðmundur var þar við nám.

⁵⁶ Einar G. Pétursson, *Eddurit Jóns Guðmundssonar lærða I*, bls. 86–88. Guðmundur virðist hafa þekkt til verkefna háskólaráðs, sbr. Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. 46.

⁵⁷ Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. vii og ix neðanmáls.

var u.þ.b. 23 ára. Nú er ljóst að forsendurnar fyrir ágiskun Jakobs standast ekki og þar sem að heimildirnar veita engar haldbærar upplýsingar til að ákvarða aldur Guðmundar er vandasamt að hætta sér út á þá braut.

Eitt hálmstrá mætti þó hugsanlega grípa til sem er tilskipun Kristjáns IV frá 16. febrúar 1621 um að prestsefni verði að fylla 25 ár áður en að þeim séu veitt prestaköll.⁵⁸ Eftir útgáfu hennar gátu prestlingar ekki vænst brauds að lokinni útskrift fyrr enn þeir höfðu náð tilskildum aldri og þroska sem var einmitt markmiðið. Þangað til hafa synir efnamanna og afburðanemendur með fjársterka bakhjarla haldið til háskólanáms í Kaupmannahöfn. Aðrir hafa orðið að láta sér lynda að verða djáknar, biskupssveinar, skrifarar valds-
manna og barnakennarar hjá fyrirfólki svo eitthvað sé nefnt.

Ef þessi tilskipun er notuð til að skorða aldur Guðmundar mætti ætla að þegar hann fær stöðu djákna við Reynistaðarklaustur líkast til seinni hluta árs 1638, þá sé hann ekki búinn að ná 25 ára aldri. Það bendir til þess að hann sé fæddur eftir 1613. Guðmundur getur þess einnig í höfudlausnarbréfi sínu að af og til hafi verið óskað eftir sér til prestsembættis í kjölfar brottvikningarinnar úr djáknastöðunni á Reynistað skömmu eftir 22. júní 1640. Líklegt verður að teljast að þessar óskir hafi komið fram áður en Guðmundur varð uppvís að frillulífisbroti sínu á reikningsárinu 1644–1645. Í kjölfarið samdi hann *Deilurit* sem tók fyrir alla möguleika á að biskup veitti honum prestsembætti.⁵⁹ Guðmundur hefur því væntanlega verið búinn að ná 25 ára aldri á þessu árabili og er því fæddur á árunum 1615–1619/1620. Það ætti því að vera óhætt að ætla að Guðmundur sé fæddur á árabilinu 1614–1620. Þar sem búíð var að skorða námsdvöl Guðmundar á Hólum til fjögurra ára á bilinu 1628–1635 þá hefur hann þurft að hefja nám sitt ekki síðar en 1631 því hann var fjögur ár við skólann. Líklegast er hann því fæddur á fyrri hluta þessa tímabils, þ.e. á árunum 1614–1616 því að annars hefur hann þurft að hefja skólagöngu mjög ungur. Niðurstaða af þessum vangaveltum er því nokkuð nálægt því sem Jakob Benediktsson hafði hugsað sér.

⁵⁸ *Lovsamling for Island I*, bls. 201–202. Þar kemur fram að tilskipunin hafi ekki verið gefin út fyrir Ísland en engu að síður hafi verið farið eftir henni. Magnús Ketilsson segir sömuleiðis að tilskipunin hafi ekki verið gefin út fyrir Ísland en að hún hafi verið sett fyrir alla undirsáta konungs og verið almenn lög sem hafi einnig verið tekin upp hér. Hann getur þess að hana sé jafnframt að finna í tilskipanaskrá Finns Jónssonar biskups í kirkjusögu hans, sbr. *Kongelige allernaadigste forordninger og aabne breve II*, bls. 318–319. Sjá einnig hvað þetta ákvæði varðar *Lovsamling for Island II*, bls. 648 og 661.

⁵⁹ *Breve fra og til Ole Worm III*, bls. 395; Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. x.

7. Guðmundur Andrésson og Björn á Skarðsá

Eftir að Guðmundur varð að hverfa úr djáknastöðunni vann hann m.a. fyrir sér sem heimiliskennari hjá prestum og fyrirfólki. Samhliða því mun hann, að eigin sögn, hafa lagt stund á fjölbreytilegar rannsóknir þegar tóm gafst til.⁶⁰ Guðmundur tilgreinir ekki nánar við hverskonar rannsóknir hann fékkst en segir að menn hafi gert góðan róm að þeim. Hann nafngreinir sérstaklega þá Björn á Skarðsá og séra Hallgrím Jónsson í Glaumbæ í því sambandi. Þeir hafa því verið vinveittir Guðmundi, líkt og séra Gísli Brynjólfsson á Bergstöðum, þrátt fyrir óvild Þorláks biskups og hann hefur treyst því að fá góða vitnisburði þaðan skyldi Worm sækjast eftir þeim.

Þó að Guðmundur láti ekkert uppi um viðfangsefni rannsókna sinna þá mætti ætla að aðal hugðarefni hans hafi verið ljóðlist og það sem í dag myndi kallast klassísk fræði. Því til merkis eru rímur sem hann yrkir út af grískum goðsögnum. Ennfremur getur Grunnavíkur-Jón þess að þegar Guðmundur var handsamaður hafi hann haft í fórum sínum lítið latínukver eftir klassískan höfund, annaðhvort Vellejus Paternulus, Apulejus eða einhvern annan af svipuðum toga. Námsval Guðmundar ræður þó mestu hvað þetta varðar er honum var loks fært að hefja háskólanám. Því í stað þess að velja Ole Worm sem umsjónarkennara sinn, sem hefði e.t.v. legið beinast við, þá valdi hann sér latínuskáldið Vitus Bering. Bering tók við nýstofnuðu prófessorsembætti í ljóðlist (poesi) við háskólann í Kaupmannahöfn árið 1650 sem komið hafði verið á fót sérstaklega handa honum. Sama ár var hann hins vegar gerður að prófessor í sögu við Sóreyjarakademíuna og um leið að konunglegum sagnaritara. Það varð til þess að í árslok 1651 fékk hann leyfi til að segja upp stöðu sinni við Hafnarháskóla svo hann gæti einbeitt sér að sagnaritaraembættinu. Guðmundur, sem innritaðist í háskólann 12. júní 1650, naut því einungis leiðsagnar Berings í um eitt og hálf ár. Frá háskólaárunum hafa aðeins varðveist þau kvæði Guðmundar sem prentuð voru í ritum Runólfs Jónssonar rektors og er yrkisefnið í takt við umfjöllunarefni ritanna sem bæði komu út árið 1651. Það eina sem er varðveitt af tveimur prentuðum fyrirlesturum sem hann samdi og flutti í tengslum við námið er heiti þeirra og arkarbrot. Meðfram náminu vann hann að margvíslegum verkefnum á sviði norræna fræða fyrir Ole Worm og Jørgen Seefeld dómara og bókasafnara í Ringsted. Þrátt fyrir annir

⁶⁰ *Breve fra og til Ole Worm III*, bls. 395.

hlýtur Guðmundur þó að hafa sinnt eigin hugðarefnum að einhverju marki en það hefur væntanlega allt týnst í ringulreiðinni sem skapaðist í kjölfar drepsóttarinnar 1654.⁶¹

Hvaða rit Guðmundar þeir Björn á Skarðsá og séra Hallgrímur hafa lesið er erfitt að segja til um. Óhætt ætti þó að vera að útiloka *Þekktu sjálfan þig* og þá standa einungis eftir *Deilurit* og kveðskapur hans þ.á m. tvennar rímur. Vel er hugsanlegt að eitthvað eftir hann hafi glatast og vitað er fyrir víst að svo er farið um háttalykil hans og ljóð ort út af *Orðskviðum Salómons*, að einu erindi undanskildu.⁶²

Sjálfsgagt hefur Guðmundur sýnt Birni rímur sínar en í Bellerofontisrímum vitnar hann í Trójumannasögu og Yngvars sögu víðförla. Báðar þessar sögur er að finna í Hauksbók sem Björn á Skarðsá hafði undir höndum haustið 1636 samkvæmt bréfi Þorláks biskups til Ole Worm. Líklegast hefur Guðmundur fengið vitneskju um þessar sögur hjá honum.⁶³ Í *Deiluriti* vitnar Guðmundur í kvæði um Stóradóm eftir Björn á Skarðsá og er hann eina heimild þess að kvæðið sé eftir Björn því það er ófeðrað í handriti. Guðmundur hefur því verið gagnkunnugur kveðskap Björns þó það þurfi ekki að benda til náins sambands á milli þeirra því samkvæmt annálariturum var Björn landsþekkt skáld og í miklum metum sérstaklega Norðanlands.⁶⁴

Það eru þó merki um að Björn á Skarðsá hafi með einhverjum hætti komið nálægt *Deiluriti* og þá e.t.v. frekar er efni þess var á umræðustigi einhvern tíma á bilinu 1644–1645 og þangað til það var fest á blað líklegast um haustið 1647. Þar vegur þyngst á metunum að Guðmundur skuli vitna í lögbók Jóns heitins Sigurðssonar og bendi á að þar megi finna lesháttinn *fríðla* þar sem í öðrum bókum standi *frilla*.⁶⁵ Guðmundur var djákni

⁶¹ *Persíus rímur eftir Guðmund Andrésson og Bellerofontisrímur*, bls. xii og xvii–xviii; JS 152 4to, bls. 41; *Dansk biografisk leksikon* 2, bls. 13; Bjarni Jónsson, *Íslenzkir Hafnarstúdentar*, bls. 27; Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. xviii–xxxiv.

⁶² Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. xix og xxiv.

⁶³ *Persíus rímur eftir Guðmund Andrésson og Bellerofontis rímur*, bls. xviii; *Breve fra og til Ole Worm I*, bls. 382. Sjá einnig, Michael Chesnutt, „Skæmaður á Grænlandi.“, bls. 90–92.

⁶⁴ Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. 37 og 141; *Annálar 1400–1800 I*, bls. 307 og 341. Sömu leiðis eignar Guðmundur Birni á Skarðsá vísu um Axlar-Björn sem hann telur reyndar vera um Gunnbjörn bónda í samnefndri ey, sbr. *Munnaelasögur 17. aldar*, bls. viii–ix. Guðmundur virðist líka hafa vitað meira um höfund Grænlands annáls og aðkomu Björns á Skarðsá að verkinu en aðrir fræðimenn á borð við Þórð Þorláksson, Þormóð Torfason og Árna Magnússon, sbr. Ólafur Halldórsson, *Grænland í miðaldaritum*, bls. 280 og 291–292.

⁶⁵ Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. 33–34. Þess má geta að báðir nota þeir Guðmundur og

á Reynistað í klausturhaldaratíð Árna Oddssonar en ekki Jóns sem lést 26. maí 1635. Lögbók hans hefur því ekki legið að Reynistað heldur verið komin í hendur erfingja hans áður en að Guðmundur kemur til klaustursins. Jafnvel þó að Guðmundur hafi verið fæddur og uppalinn í nálægð við klaustrið þá er ólíklegt að hann hafi haft áhuga á þessu atriði fyrr en í fyrsta lagi eftir að hann var fundinn sekur um frillulífisbrotið 1644–1645. Ekki er óhugsandi að Guðmundur hafi verið við kennslu hjá erfingjum Jóns og séð bókina þar en skilgetnir synir hans, þeir Jón á Svalbarði og Vigfús í Lögmannshlíð, eru líklegastir til að hafa erfð gripinn. Þó verður að teljast líklegra að Björn á Skarðsá hafi vitað af leshættinum og bent Guðmundi á hann enda lá slíkt á áhugasviði hans auk þess sem hann hafði verið handgenginn Jóni Sigurðssyni uppeldisbróður sínum um árabíl.⁶⁶

Einnig skal þess getið að Guðmundur virðist hafa notað *Dimm forn-yrði lögbókar Íslendinga*, þ.e. orðaskýringar Björns á Skarðsá yfir torskilin orð Jónsbókar, við samningu orðabókar sinnar. Mörg þeirra orða sem Björn tekur fyrir í skýringum sínum er sömuleiðis að finna í orðabók Guðmundar. Hér skal tekið eitt dæmi til að sýna fram á hugsanleg tengsl. Í skýringu Björns á orðinu *jálkur* kemur eftirfarandi fram: „Hann á að skrifast jaðl-kur, hefur nafn af jóð-li og er dregið af töggi tanssljóvanar. Segja gömul lög vor hann sé og heiti jaðl-kur upp frá því hann er 12 vetra, skal og þá metast frá því.“⁶⁷ Í skýringu Guðmundar er margt líkt með skýringu Björns en þar segir: „**Jälkr** / m.g. in Codice Legum, *Eqvus 12. Annorum aut ultra senex*, explicuere quidam à **jad** / seu **jadl** / *quod sit Detrimentum Dentium*, velut ab orea seu lupato aut masticatione provenit. Hinc **Jälkr** / qvasi **jaldkr** / **jodl** / n.g. & **jodla** / *est edentuli more mandere, ceu manditare*. Hodie **japla** / qvasi **jadpla** / *Leviter mandere*.“⁶⁸

Björn á Skarðsá nafnið Gráfugl eða Gráfygla í stað Grágásar þegar þeir minnst á lagasafnið, sjá Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. 37 og Jón Þorkelsson, „Þáttur af Birni Jónssyni á Skarðsá.“, bls. 75.

⁶⁶ Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár* III, bls. 257–258. Jón Þorkelsson, „Þáttur af Birni Jónssyni á Skarðsá.“, bls. 37 og 39. Ekki er loku skotið fyrir að Einar Arnfinnsson hafi verið heimildarmaður Guðmundar varðandi lesháttinn en hann var djákni á Reynistaðarklaustri í klausturhaldaratíð Jóns Sigurðssonar eins og fram hefur komið. Brot Einars varð þó ekki uppvíst fyrr en eftir dauða Jóns.

⁶⁷ AM 61a 8vo, bl. 11r.

⁶⁸ *Lexicon Islandicum*. Orðabók Guðmundar Andréssonar, bls. 86. Guðmundur notar einnig sömu tilvitnanir og Björn í fornsögur, t.d. við orðin *knapi* og *vo*. Þess skal getið að Ole Worm fékk veður af orðaskýringum Björns og reyndi í bréfum sínum til Þorláks biskups að verða sér úti um afrit af þeim og hefur líkast til að lokum fengið afrit af seinni gerð

Atyglisvert er að þegar Páll Vídalín lögmaður tekur orðið *jálkur* fyrir í orðaskýringum sínum þá segist hann hvergi finna í gömlum lögum, hvorki íslenskum né norskum, þessa skilgreiningu á orðinu. Hann segist þó hafa leitað víða og borið málið m.a. undir Árna Magnússon. Þess vegna telur hann að Björn hafi farið eftir þvældri og ellilegri Búalagaskræðu sem hafi þó innihaldið unga gerð laganna.⁶⁹ Páll hefur vafalaust rétt fyrir sér því að í ungri gerð Búalaga, sem varðveitt er í handritum frá seinni hluta 17. aldar og fyrri hluta 18. aldar, segir: „Jálkur er hestur kallaður frá því hann er átján vetra.“⁷⁰ Þessi klausa úr Búalögum er bersýnilega náskyld heimild Björns á Skarðsá þó að þeim beri ekki nákvæmlega saman um aldur jálksins. Það er því ekki ólíklegt að Guðmundur styðjist við orðaskýringar Björns og er það í raun og veru líklegra heldur en að þeir notist við sameiginlega heimild sem Páll Vídalín gat hvorki fundið tangur né tetur af í byrjun 18. aldar.

Hvort aðstoðin hafi verið gagnkvæm er erfitt að fullyrða nokkuð um en þó eru vísbendingar sem gætu bent til þess. Árið 1642 lauk Björn við ritgerðina *Nokkuð lítið samtak um rúnir* sem samin var að beiðni Brynjólfs biskups Sveinssonar er hafði áform uppi um að semja rit um forna siði og átrúnað Norðurlandamanna. Líklegt er að beiðni biskups hafi verið í fyrirsjárnarformi og að hann hafi einkum fýst í fróðleik sem ekki var að finna í höfuðriti Worms sem kom út árið 1636 og bar, í íslenskri þýðingu, heitið: *Rúnir, eða hinar elstu dönsku bókmenntir, almennt nefndar hinar gotnesku*, eða til fyllingar þess sem þar stóð.⁷¹

Björn hefur því þurft að hafa einhverja hugmynd um hvað stóð í bókinni en til þess skorti hann latínukunnáttu. Það viðurkennir hann berum orðum í þriðja kafla ritgerðarinnar, sem fjallar um hvaða letur æsir not-

orðaskýringanna. Guðmundur hefur því getað nýtt sér þær þegar hann samdi orðabók sína en talið er að hann hafi samið hana fyrir hvatningu Worms, sbr. Gísli Baldur Róbertsson, *Birtu brugðið á dimm fornryði lögbókar*, bls. 77–81; Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. xviii–xx.

⁶⁹ Páll Vídalín, *Skýringar yfir fornryði lögbókar þeirrar, er Jónsbók kallast*, bls. 254–255.

⁷⁰ *Búalög*, bls. 207. Í annari ungri gerð laganna, í handriti með hendi Þórðar Henríkssonar á Innrahólmi frá 1641, er aldur jálks ekki tilgreindur þó ljóst sé af textanum að hann muni vera eldri en fimm vetur, sbr. bls. 178.

⁷¹ Einar G. Pétursson, *Eddurit Jóns Guðmundssonar lærða I*, bls. 21 og 36–39; Halldór Hermannsson, „Ole Worm.“, bls. 51. Ritgerð Björns er ekki til í frumriti en elstu uppskrift hennar er að finna í Lbs 1199 4to gerð af Hákonni Ormssyni um 1646 að öllum líkindum fyrir Brynjólf biskup Sveinsson. Hákon var ráðsmaður Skálholtsskóla frá 1645–1653, sbr. *Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins I*, bls. 468; Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár II*, bls. 234.

uðu. Þar stendur: „En um þetta rúnaletur að skrifa merking orðsins eður myndir stafanna kann enginn betur að gjöra en sá loflegi og nafnfrægi doktor Olaus Worm gjört hefur sem hans bók glöggvast greinir og þeir mega skilja og skynja er latínumálið kunna, þó sú bók sé mér ekki skiljanleg fyrir minna vankunninda sakir...“⁷² Sjá má af ritgerðinni að Björn hefur þó haft einhverja hugmynd um hvað stóð í bókinni því á einum stað segir hann: „En eftir þessum myndum málrúnanna sem svo þrískiptast eru geysimörg stafróf tekin, svo sem og þeirra nöfn allmargra standa í rúnabók þess virðulega doktor Ólafs Worm.“⁷³

Af ofansögðu er ljóst að til þess að geta haft gagn af bók Worms hefur Björn þurft aðstoð. Óvíst er hvenær Guðmundur fluttist í Húnavatnssýslu. Fyrstu ummerki um hann þar er áðurnefndur landamerkjavitnisburður frá 10. júní 1644 og svo frillulífisbrotið sem komst upp um einhvern tíma á reikningsárinu 1644–1645. Ritgerð Björns er frá árinu 1642 og því ekki óhugsandi að Guðmundur hafi verið honum innan handar með latínuna. Þessu til frekari stuðnings er póstur úr oftnefndu höfuðlausnarbréfi Guðmundar til Worms. Þar segist Guðmundur hafa séð fjögur af útgefnum ritum hans og að ólatínulært fólk hafi nýtt latínukunnáttu sína til þess að miðla sér efni þeirra.⁷⁴

Til voru a.m.k. fjögur eintök af riti Worms um rúnir í landinu en þau hafði hann gefið íslenskum heimildarmönnum sínum og lét fylgja bréfum til þeirra skrifuðum í aprilmánuði 1637. Þeir sem fengu eintak af bókinni voru Þorlákur biskup, Arngrímur lærði, Gísli biskup Oddsson og séra Jón Magnússon í Laufási en fósturfaðir hans, séra Magnús Ólafsson, hafði verið duglegur við að aðstoða Worm á ýmsa vegu. Án efa hefur Brynjólfur biskup einnig átt eintak þótt þess sjáist ekki merki í skrá yfir bækur hans á grísku og latínu frá árinu 1674 enda er hún tæpast tæmandi.⁷⁵

Að lokum skal þess getið að Björn á Skarðsá lýkur rúnaritgerð sinni með

⁷² Lbs 1199 4to, bl. 81v.

⁷³ Lbs 1199 4to, bl. 84r, sjá einnig bl. 89r. Jafnframt er að finna eina setningu á latínu sem Björn hefur þurft aðstoð við að skilja til að geta staðsett hana réttilega í ritgerð sinni, sbr. Lbs 1199 4to, bl. 83r.

⁷⁴ *Breve fra og til Ole Worm III*, bls. 392. Við þetta má bæta að Árni Magnússon segir að frásögn af flóttu Sæmundar fróða frá meistara sínum, sem sé að finna í skýringum Guðmundar á Völuspá og í inngangi að orðabók hans, sé runnin beint frá rúnaritgerð Björns á Skarðsá, sbr. *Munnumelasögur 17. aldar*, bls. xcvi.

⁷⁵ *Breve fra og til Ole Worm II*, bls. 6–9; Jón Helgason, „Bókasafn Brynjólfs biskups.“, bls. 140.

því að lýsa undrun sinni á því að enginn hafi tekið sig til og ort lofkvæði til heiðurs Worm. Hann segir: „...væri nú svo skáldum varið á Íslandi sem í fyrri tíðinni, þá hefði þau látið hans minning uppi vera í sínum diktum um aldur og ævi hvað vel væri verðugt.“⁷⁶ Hugsu mætti sér að Guðmundur hafi minnst þessara orða Björns á Skarðsá er hann var kominn á bak við lás og slá í Bláturmi því hann endar höfuðlausnarbréf sitt með því að yrkja tvö lofkvæði til heiðurs Ole Worm, annað á latínu en hitt á íslensku.⁷⁷

8. Lokaorð

Hér að framan var þess freistað að rýna í nokkur höfuðatriði úr brota-kenndri lífssögu Guðmundar Andréssonar. Fyrir vikið hefur ýmislegt orðið ljósara þó enn sé margt myrkt og eflaust megi gera betur. Helstu niðurstöður eru þær að Guðmundur Andrésson hafi verið Skagfirðingur að ætt og uppruna en ekki Húnvetningur eins og Jakob Benediktsson vildi meina. Faðir hans var Andrés Guðmundsson leiguliði í Sólheimum í Sæmundarhlíð en ókunnugt er um nafn móður hans og sömuleiðis hvort hann hafi átt önnur systkin en eina ónafngreinda systur. Jakob taldi Guðmund hafa útskrifast nokkru fyrir 1640, væntanlega þó um vorið 1638. Með því að gaumgæfa ævi Einars Arfinnssonar, sem Guðmundur segist hafa verið samtíða við skólann, fást traustari tímasetningar. Þrátt fyrir það er ekki hægt að marka námsdvöl Guðmundar á Hólum þrengri bás en svo að segja að hann hafi verið þar í fjögur ár á tímabilinu 1628–1635. Jakob taldi að hin andlegu veikindi sem Guðmundur átti við að stríða um hálfis árs skeið hafi átt sér stað snemma á árunum 1640–1649. Bréf Björns á Skarðsá sýnir hins vegar að veikindin hófust um haustið 1637 og vöruðu fram á vor 1638.

Guðmundi var líkast til veitt staða djákna að Reynistaðarklaustri eftir fráfall séra Sæmundar Kárssonar í Glaumbæ þann 19. júlí 1638 eins og Jakob bendir á. Þaðan var honum síðan vikið af ókunnum ástæðum skömmu eftir 22. júní 1640 af Þorláki biskupi Skúlasyni.

⁷⁶ Lbs 1199 4to, bl. 89r. Af ókunnum ástæðum horfir Björn hér fram hjá tveimur lofkvæðum, öðru á íslensku en hinu á latínu, sem séra Magnús Ólafsson í Laufási samdi til heiðurs Worm og birtist í bók hans um rúnir árið 1636, sbr. *Magnúsarkver*, bls. 103–104 og 107–108. Björn hafði bók Worms líkast til undir höndum er hann samdi ritgerð sína um rúnir eins og fram hefur komið.

⁷⁷ *Breve fra og til Ole Worm* III, bls. 405.

Að endingu var reynt að sýna fram á að samskipti þeirra Guðmundar og Björns á Skarðsá hafi verið talsvert nán og ekki síst af fræðilegum toga. Guðmundur virðist hafa verið gagnkunnugur ritverkum Björns á Skarðsá og jafnvel búið yfir nákvæmari vitneskju um þau en aðrir 17. aldar fræðimenn. Guðmundur eignar Birni kvæði sem eru ófeðruð í handritum og vitnar í verk Björns í eigin ritverkum. Einnig vitnar Guðmundur í rímum sínum í sögur sem eru að finna í handriti sem vitað er að Björn hafði undir höndum um stundarsakir. Allt skýrist þetta af nánnum samgangi þessara fræðimanna og nágranna úr Sæmundarhlíðinni sem báðir voru almúgamenn; annar með klassíska menntun úr latínuskóla en hinn sjálfmenntaður þulur íslenskra fræða.

HEIMILDASKRÁ

Handrit og skjöl

Þjóðskjalasafn Íslands (ÞÍ)

Rentukammerskjöl (Rtk)

Rtk. I. 4. Jarðabókarskjöl 1700–1704, 3. Húnavatnssýsla.

Rtk. I. 5. Jarðabókarskjöl 1700–1704, 3. Þingeyjarsýsla.

Rtk. Y. 4. Reikningar jarðabókarsjóðs 1633–1640.

Skjöl úr leyndarskjalasafni Dana

4. Suppl. II, nr. 46. Skjöl varðandi Reynistaðarklaustur frá árunum 1635–1637.

Biskupsskjalasafn (Bps)

Bps. B. I, hylki III, nr. 25. Kaupbréf séra Gísla Brynjólfssonar og Þorbjargar Pétursdóttur frá 25. apríl 1644 um hálfu Syðravatn í Tungusveit og 10 hundruð í Barkarstöðum í Miðfirði.

Bps. B. VIII, 23. Prestagjaldareikningar Hólabiskupsdæmis 1601–1628.

Skjalasafn Þjóðskjalasafns Íslands

KA/21. Hannes Þorsteinsson, Æfir lærða manna 21, (Guðmundur Andrésson).

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum (AM)

AM 257–258 fol. Ættartölubók séra Þórðar Jónssonar í Hítardal í eftirriti skrifara Árna Magnússonar frá byrjun 18. aldar.

AM 216cþ 4to. Greinargerð Björns Jónssonar á Skarðsá um tíundargjörð af Skarðsá í afriti frá lokum 17. aldar.

- AM 216d 4to. Bréf Björns Jónssonar á Skarðsá til Guðmundar Hákonarsonar á Þingeyrum í frumriti.
- AM 244 4to. Bréfabók Gísla biskups Oddssonar 1636–1637.
- AM 277 4to. Uppskrift af skjölum Reynistaðarklausturs með hendi Guðmundar Andréssonar frá 1640.
- AM 61a 8vo. Lögfræðiritgerðir Björns Jónssonar á Skarðsá að mestu með hendi hans, þ.á m. skýringar hans í stafrófsröð yfir torskilin orð í Jónsbók.
- AM Dipl. Isl. I, 3. Apogr. nr. 275–355. Uppskriftir íslenskra skjala gerðar á vegum Árna Magnússonar.
- AM Dipl. Isl. V, 15. Apogr. nr. 5169–5350. Uppskriftir íslenskra skjala gerðar á vegum Árna Magnússonar.
- Steph 27. Svartskinna, safn skjala með hendi Benedikts Þorsteinssonar lögmanns frá því um 1730. Tvö bindi.

Háskólabókasafnið í Uppsölum (myndir á Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum)

R: papp. nr. 714. Skjalabók frá 17. og 18. öld.

Handritadeild Landsbókasafns – Háskólabókasafns

- Lbs 42 fol. Ættartölubók séra Þórðar Jónssonar í Hítardal í uppskrift séra Jóns Erlendssonar í Villingaholti frá 1666.
- Lbs 77 4to. Skjalaútdrættir Hannesar Finnssonar frá um 1760 úr dönskum skjalasöfnum.
- Lbs 787 4to. Skjalabók með hendi Odds digra Jónssonar skrifuð á bilinu 1670–1690.
- Lbs 820 4to. *Uppteiknunartilraun skálda og lærðra manna íslenskra, einkum rithöfunda eður þeirra sem eitthvað hafa eftir sig látið skáldskap eða bókmenntum viðvíkjandi fyrir og eftir siðaskiptin, með stuttu æviágripi nokkurra þeirra.* Samin af Hallgrími Jónssyni djákna og er formálinn dagsettur þann 21. febrúar 1835 að Sveinsstöðum.
- Lbs 1199 4to. Handrit að stórum hluta með hendi Hákonar Ormssonar frá því um 1646, þar sem m.a. er að finna „Nokkuð lítið samtak um rúnir. Hvaðan þær séu, hverjir þær hafi mest tíðkað eður iðkað, hvar af sitt nafn hafi, um margfjölda þeirra, megn og kraft. Ásamt ráðningu þeirra dimmu rúnaljóða Brynhildar Buðladóttur með því fleira hér að hnigur.“ Björn Jónsson á Skarðsá samdi ritgerðina 1642.
- Lbs 1299 4to. *Nokkurra skálda- og rithöfunda- eður fræðimannatal á Íslandi frá 910 til 1824. Samanskrifað að Starrastöðum í Skagafirði 1820, umskrifað og aukið 1836 og aftur á ný lítið lagfært af höfundinum 1838.* Höfundur er Einar Bjarnason á Mælifelli.
- JS 152 4to. *Stoore Doomur eller dend, saa kaldte Store Dom tillige med Gudmund Andersens skrift i mod den samme begge deeleene paa islandsk, med en hosföyet dansk*

oversættelse hvor til kommer bemeldte Gudmunds lifs historie kortelig forfattet paa Dansk, og ved hans skrift foransatt. Handritið er skrifað af Erlendi Ólafssyni um 1740.

Fræðirit

Alþingisbækur Íslands. Sautján bindi. Reykjavík, 1912–1990.

Annálar 1400–1800. Átta bindi. Reykjavík, 1922–2002.

Árni Magnússon, „Um klaustrin.“ Jón Þorkelsson gaf út. *Blanda. Fróðleikur gamall og nýr* II. Sögurit XVII. Reykjavík, 1921–1923, bls. 32–47.

Biskupasögur Jóns prófests Halldórssonar í Hitardal. Með viðbæti. Tvö bindi. Jón Þorkelsson og Hannes Þorsteinsson gáfu út. Sögurit II. Reykjavík, 1903–1915.

Bjarni Jónsson, *Íslenzkir Hafnarstúdentar.* Akureyri, 1949.

Brefabók Guðbrands byskups Þorlákssonar. Jón Þorkelsson og Páll Eggert Ólason gáfu út. Reykjavík, 1919–1942.

Brefabók Þorláks biskups Skúlasonar. Jón Þ. Þór gaf út. Heimildaútgáfa Þjóðskjalasafns I. Reykjavík, 1979.

Bogi Benediktsson, *Sýslumannaæfir.* Fimm bindi. Jón Pétursson og Hannes Þorsteinsson juku við og gáfu út. Reykjavík, 1881–1932.

„Bókasafn Skálholts-staðar 1604 og 1612.“ *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1886* (1887), bls. 62–67.

Breve fra og til Ole Worm. Þrjú bindi. H.D. Schepeleern þýddi og gaf út. Kaupmannahöfn, 1965–1968.

Búalög um verðlag og allskonar venjur í viðskiptum og búskap á Íslandi. Sögurit XIII. Reykjavík, 1915–1933.

Chesnutt, Michael, „Skæmaður á Grænlandi.“ *Varði reistur Guðvarði Má Gunnlaugssyni fimmtugum 16. september 2006.* Reykjavík, 2006, bls. 90–92.

Dansk biografisk leksikon. Sextán bindi. Þriðja útgáfa. Sv. Cedergreen Bech ritstjóri. Kaupmannahöfn, 1979–1984.

Ein kirkju ordinantia, eftir hverri að allir andlegir og veraldlegir í Noregs ríki skulu leiðrétta sig og skikka sér. Útlögð á íslensku af Oddi biskupi Einarssyni. Hólar, 1635.

Einar G. Pétursson, *Eddurit Jóns Guðmundssonar lærða. Þættir úr fræðasögu 17. aldar.* Tvö bindi. Reykjavík, 1998.

Finnbogi Guðmundsson, „Landsbókasafnið 1989.“ *Árbók Landsbókasafns Íslands. Nýr flokkur 15* (1989), bls. 125–143.

Finnur Jónsson, *Historia Ecclesiastica Islandiæ.* Fjögur bindi. Kaupmannahöfn, 1772–1778.

F[innur Jónsson], „Guðmundur Andrjesson frá Bjargi í Miðfirði. Dáinn 1654.“ *Stefnir I:11* (7. júní 1893), bls. 41–42.

Finnur Jónsson, „Guðmundur Andrjesson, fornfræðingur. (Dáinn 1654).“ *Sögusafn Stefns 1895.* Reykjavík, 1895, bls. 3–22.

- Gisli Oddsson, *Íslenzk annálabrot og undur Íslands*. Jónas Rafnar þýddi. Akureyri, 1942.
- Gisli Baldur Róbertsson, *Birtu brugðið á dimm fornyrði lögbókar. Um skýringar Björns á Skarðsá yfir torskilin orð í Jónsbók*. [Óútgefin MA-ritgerð í sagnfræði við Háskóla Íslands 2004.]
- Gottskálf Jenson, „Hversu mikið er nonnulla? Recensus Páls Vídalíns í Sciagraphíu Hálfðanar Einarsonar.“ *Ritmennt* 5 (2000), bls. 112–130.
- Guðlaugur R. Guðmundsson, *Skólalíf. Starf og siðir í latinuskólunum á Íslandi 1552–1846*. Reykjavík, 2000.
- Guðmundur Andrésson, *Deilurit*. Jakob Benediktsson gaf út. Íslenzk rit síðari alda 2. Kaupmannahöfn, 1948.
- Guðrún Ása Grímsdóttir, „Fornar menntir í Hítardal. Eilítið um íslenska tignarmenn og ættartölurit á 17. öld.“ *Ný Saga* 7 (1995), bls. 43–52.
- Gunnar F. Guðmundsson, *Íslenskt samfélag og Rómakirkja*. Kristni á Íslandi II. Reykjavík, 2000.
- Gunnlaugur Ingólfsson, „Um orðabók Guðmundar Andréssonar.“ *Orðaforði beygj-aður Guðrúnu Kvaran 21. júlí 1993*. Reykjavík, 1993, bls. 45–47.
- Halldór Hermannsson, „Ole Worm.“ *Ársrit hins íslenska fræðafjelags í Kaupmannahöfn* 2 (1917), bls. 42–64.
- Hálfðan Einarsson, *Sciagraphia historiae literariae Islandicae*. Kaupmannahöfn, 1777. *Íslandske originaldiplomer indtil 1450. Tekst*. Stefán Karlsson gaf út. Editiones Arnamagnæanæ, Series A, vol. 7. Kaupmannahöfn, 1963.
- Ilsøe, Harald, *Biblioteker til salg. Om danske bogauktioner og kataloger 1661–1811*. Danish humanist texts and studies 31. Kaupmannahöfn, 2007.
- Íslenskt fornbréfasafn, sem hefir inni að halda bréf og gjörninga, dóma og máldaga, og aðrar skrár, er snerta Ísland eða íslenzka menn*. Sextán bindi. Kaupmannahöfn og Reykjavík, 1857–1972.
- Jakob Benediktsson, *Arngrímur Jónsson and his works*. Kaupmannahöfn, 1957.
- Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. Prettán bindi. Kaupmannahöfn og Reykjavík, 1913–1990.
- Jarðabréf frá 16. og 17. öld. Útdráttir*. Gunnar F. Guðmundsson gaf út. Kaupmannahöfn, 1993.
- Jón Espólin, *Íslands árbækur í sögu-formi*. 12 bindi. Kaupmannahöfn, 1821–1855.
- Jón Hegason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*. Safn fræðafjelagsins um Ísland og Íslendinga V. Kaupmannahöfn, 1926.
- Jón Helgason, „Bókasafn Brynjólfs biskups.“ *Árbók Landsbókasafns Íslands* 3–4 (1946–1947), bls. 115–147.
- Jón Þorkelsson, „Þáttur af Birni Jónssyni á Skarðsá.“ *Tímarit hins íslenzka bókmenntafjelags* 8 (1887), bls. 34–96.
- Kongelige allernaadigste forordninger og aabne breve som til Island ere udgivne af de høiest-priselige konger af den Oldenborgiske stamme*. Þrjú bindi. Magnús Ketilsson gaf út. Hrapsey og Kaupmannahöfn, 1776–1787.

- Lexicon Islandicum. Orðabók Guðmundar AndrÉssonar.* Gunnlaugur Ingólfsson og Jakob Benediktsson gáfu út. Orðfræðirit fyrri alda IV. Reykjavík, 1999.
- Loftur Guttormsson, *Frá siðaskiptum til upplýsingar.* Kristni á Íslandi III. Reykjavík, 2000.
- Lovsamling for Island.* 21 bindi. Kaupmannahöfn, 1853–1889.
- Magnúsarkver. The writings of Magnús Ólafsson of Laufás.* Anthony Faulkes gaf út. Reykjavík, 1993.
- Manntal á Íslandi árið 1703. Tekið að tilhlutan Árna Magnússonar og Páls Vídalíns. Ásamt manntali 1729 í þrem sýslum.* Þorsteinn Þorsteinsson gaf út. Reykjavík, 1924–1947.
- Már Jónsson, *Blóðskömm á Íslandi 1270–1870.* Reykjavík, 1993.
- Morðbréfabæklingar Guðbrands biskups Þorlákssonar, 1592, 1595 og 1608, með fylgiskjölum.* Jón Þorkelsson gaf út. Sögurit I. Reykjavík, 1902–1906.
- Munnmálasögur 17. aldar.* Bjarni Einarsson gaf út. Íslenzk rit síðari alda 6. Reykjavík, 1955.
- Nyerup, R. og Kraft, J.E., *Almindeligt litteraturlexicon for Danmark, Norge og Island; eller fortegnelse over danske, norske og islandske, saavel afdøde som nu levende forfattere, med anførelse af deres vigtigste levnets-omstændigheder og liste over deres skrifter.* Kaupmannahöfn, 1820.
- Ole Worm's correspondence with Icelanders.* Jakob Benediktsson gaf út. Bibliotheca Arnamagnæana VII. Kaupmannahöfn, 1948.
- Ólafur Davíðsson, *Galdur og galdramál á Íslandi.* Sögurit XX. Reykjavík, 1940–1943.
- Ólafur Halldórsson, *Grænland í miðaldaritum.* Reykjavík, 1978.
- Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940.* Fimm bindi. Reykjavík, 1948–1952.
- Páll Vídalín, *Skýringar yfir fornyrði lögbókar þeirrar, er Jónsbók kallast.* Þórður Sveinbjarnarson gaf út. Reykjavík, 1854.
- Páll Vídalín, *Recensus poetarum et scriptorum Islandorum hujus et superioris seculi. Viðauki séra Þorsteins Péturssonar.* I. Texti. Jón Samsonarson gaf út. Reykjavík, 1985.
- Persius rímur eftir Guðmund AndrÉsson og Bellerofontis rímur.* Jakob Benediktsson gaf út. Rit Rímnafélagsins II. Reykjavík, 1949.
- Resen, Peder Hansen, *Íslandslýsing.* Jakob Benediktsson gaf út. Safn Sögufélags 3. Reykjavík, 1991.
- Skagafjarðarsýsla. Sýslu- og sóknalýsingar hins íslenzka bókmenntafélags 1839–1873.* Pálmi Hannesson og Jakob Benediktsson gáfu út. Safn til landfræðisögu Íslands II. Akureyri, 1954.
- Skólameistarar í Skálholti eptir séra Jón prófast Halldórsson í Hitardal og skólameistarar á Hólum eptir séra Vigfús prófast Jónsson í Hitardal.* Hannes Þorsteinsson gaf út. Sögurit XV. Reykjavík, 1916–1925.
- Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins.* Þrjú bindi. Páll Eggert Ólason tók saman. Reykjavík, 1918–1937.

- Skrá um íslenzk handrit í Noregi*. Jónas Kristjánsson tók saman. Handritastofnun Íslands. Reykjavík, 1967. [Ótgefið vélrit.]
- Sveinn Nielsson, *Prestatal og Prófasta á Íslandi*. 2. útgáfa. Hannes Þorsteinsson og Björn Magnússon juku við og gáfu út. Reykjavík, 1949–1951.
- Sveitir og jarðir í Múlaþingi*. Fimm bindi. Ritstjóri Ármann Halldórsson. [Egilsstaðir], 1974–1995.
- Worm, Jens, *Forsøg til et lexicon over danske, norske og islandske lærde mænd, som ved trykte skrifter have gjort sig bekendte, saavel som andre ustuderede, som noget have skrevet, hvorudi deres fødsel, betydeligste levnets omstændigheder og død ved aarstal kortelig erindres, og deres skrifter, saavidt mueligt, fuldstændig anføres*. Þrjú bindi. Helsingjaeyri og Kaupmannahöfn, 1771–1784.
- Þórarinn Eldjárn, *Brotahöfuð*. Reykjavík, 1996.
- Ævisaga Finns Jónssonar eftir sjálfan hann*. Safn Fræðafelagsins um Ísland og Íslendinga X. Kaupmannahöfn, 1936.

ABSTRACT

In this paper an attempt is made to establish more reliable dates and fuller information than have hitherto been available regarding a few key events in the life story of lexicographer Guðmundur Andrésson. Interest in this unusual and colorful character, from the time of his death in 1654 and to the present day, has never waned, as countless accounts of his life, written in Icelandic, Latin, and Danish both printed and in manuscripts, bear witness.

To begin with, further arguments are set forth to support Hannes Þorsteinsson's view that it is indeed Guðmundur and his father Andrés Guðmundsson who appear in a document from June 10, 1644, regarding a boundary dispute in Skagafjörður. Jakob Benediktsson had previously dismissed it, probably because by that time Guðmundur was thought to have relocated to Húnavatnssýsla. Two other documents are brought forth which show close ties between Björn Jónsson of Skarðsá and a certain Andrés Guðmundsson of Sólheimar in the same district; both farms lie close to each other in Sæmundarhlíð. In his writings Guðmundur says that during his battle with mental illness he stayed with his parents. In a letter from February 20, 1638, Björn of Skarðsá mentions the mental illness of a learned Gvöndur, short for Guðmundur, at the neighbouring farm of Sólheimar and the part he played in his recovery. This, along with Guðmundur stating in a letter that he was in close contact with Björn of Skarðsá in his youth because he was his nearest neighbour, makes quite a strong case that Guðmundur was indeed the son of Andrés Guðmundsson of Sólheimar and the man Björn mentions in his letter.

The only thing known about Guðmundur's stay at the cathedral school at Hólar is that it lasted four years and that he was there at the same time as his

friend Einar Arnfinnsson. Records show that Einar was in attendance at the school during the 1627–1628 school year, but it is not known if that was at the beginning, middle or end of his studies. A document from July 22, 1632, shows, however, that Einar has already graduated and has, in all likelihood, been appointed deacon of Reynistaður, for he is in the entourage of Jón Sigurðsson who was the administrator of Reynistaður. From information regarding Einar it is deduced that Guðmundur's four years of study at Hólar must have taken place some time in the period 1628–1635.

By Guðmundur's own account he was plagued by mental illness for half a year. The above-mentioned letter fixes that event in time and shows that it lasted roughly from autumn 1637 to spring 1638. With that in place, it is clear that he was appointed deacon of Reynistaður after his bout with mental illness. The reason for his appointment was, as Jakob Benediktsson has pointed out, the death of reverend Sæmundur Kársson of Glaumbær, in the summer of 1638, which caused subsequent promotions and the opening of the position. By his own account Guðmundur lost his position, shortly after June 22 1640, apparently because the bishop of Hólar believed his detractors. An attempt is also made to determine Guðmundur's age and in a very speculative manner the conclusion is reached that he was probably born in the period 1614–1616, which is quite close to Jakob Benediktsson's thoughts on the matter.

Finally, a number of examples are put forward showing a close connection between Björn of Skarðsá and Guðmundur Andrésson, also in the realm of their scholarly activities.

*Gísli Baldur Róbertsson
Þjóðskjalasafn Íslands,
Laugavegi 162
IS-105 Reykjavík, Ísland
gisli@skjalasafn.is*

RITDÓMUR

Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages

Volume VII: Poetry On Christian Subjects

Part 1: The Twelfth and Thirteenth Centuries (bls. 1–467)

Part 2: The Fourteenth Century (bls. 471–1040)

Turnhout: Brepols Publishers 2007.

UMRÆTT BINDI (nr. 7) er hið fyrsta sem lítur dagsins ljós á prenti í hinni umfangsmiklu útgáfu á norrænum dróttkvæðum sem fyrirhugað er að telja muni níu bindi í allt. Ekki skal dregin fjöður yfir það að þessarar útgáfu hefur lengi verið beðið, ekki einungis sökum þess að eldri útgáfur Finns Jónssonar (*Skj* = *Den norsk-islandske skjaldedigtning 1912–1915*) og Ernst Albin Kocks (*Skald* = *Den norsk-isländska skaldedigtningen, revid. 1946–1950* og *NN* = *Notationes norrænæ 1923–1944*) á norsk-íslenskum dróttkvæðum hafa verið með öllu ófáanlegar í áratugi, heldur og vegna þess að fræðimenn hafa fundið ýmsan ljóð á útgáfum fyrrgreindra herramanna í tímanna rás.

Þannig er umræða um hina nýju útgáfu, *Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages* (*SkP*), á margan hátt dæmd til að mótast af samanburði við fyrri útgáfur; spurningar vakna um hvað sé öðruvísi og hvað hafi áunnist með hinni nýju útgáfu. Að dæma umrætt bindi eitt og sér er ekki auðvelt án þess að velta upp einu og öðru er snertir útgáfuna í heild sinni, en vangaveltum um hin ókomnu bindi skal þó reynt að halda í lágmarki. Hér hafa margir fremstu fræðimenn á sviði dróttkvæða auk fleiri sérfræðinga lagt hönd á plóginn, og skal ekki beðið með að óska ritstjórum og útgefanda til hamingju með þetta fyrsta prentaða bindi útgáfunnar.

Á margan hátt er sérhver ný útgáfa af áður útgefnum texta, einnig starf fyrri útgefanda, því fyrri útgefendur skapa alltaf grundvöll fyrir mögulegar framfarir í framsetningu og skilningi á texta. Það sýnir sig einnig að bæði Finnur Jónsson og Ernst Albin Kock eru nálægir á hverri síðu hinnar nýju

útgáfu. Bæði er vísað nákvæmlega til blaðsíðutals í þeirra verkum á við-eigandi vísu (Editions), og einnig koma túlkanir þeirra (og annarra) fram í athugasemdum (Notes) neðanmáls við hverja vísu, einkum ef ritstjórar hinnar nýju útgáfu hafa valið nýja túlkunarleið. Þannig er lesendum *SkP* gert handhægt að bera saman samræmingar og þýðingar fyrri útgefenda, og er það mikill styrkur fyrir *SkP*.

Um uppdeilingu efnis

Ljóst er að ritstjórum *SkP* hefur verið mikill vandi á höndum við að deila svo marglyndri bókmenntagrein sem norræn dróttkvæði eru í mismunandi efnisflokkka. Fyrri útgefendur komu sér undan slíkum vanda með því að aldursákvarða hvert og eitt skáld eða hvert og eitt kvæði, og stilla þeim síðan upp í tímaröð frá elstu kvæðum til hinna yngstu, eins og framast var unnt. En þar sem aldursákvarðanir eru nokkuð á reiki, má segja að aðrar flokkunarleiðir séu sumpart ærlegri. Hér hafa útgefendur valið að deila upp textasafninu að hluta til eftir bókmenntagreinunum þar sem kvæðin eru varðveitt en stundum eftir efninu sem þau hafa að geyma. Þannig er fyrsta og annað bindi útgáfunnar helgað skáldskap varðveittum í Konungasögum (Poetry from the Kings' Sagas (1 and 2)), þriðja bindi hefur að geyma skáldskap í skáldskaparfræðilegum ritum (Poetry from Treatises on Poetics). Fjórða bindi inniheldur skáldskap er snertir sögu Íslands (Poetry on Icelandic History). Sjöunda bindi (sem hér um ræðir) er síðan helgað íslenskum dróttkvæðum um kristileg efni frá miðri tólftu til fjórtánda aldar (Icelandic skaldic poetry with Christian devotional subject-matter).

Hvað bindi númer fimm og sex munu innihalda, kemur ekki fram í inngangsorðum 7. bindis, þó skáldalistinn fremst í bindinu (Sigla) upplýsi að 5. bindi muni m.a. innihalda skáldskap Egils Skallagrímssonar og Víga-Glúms. Það hefði sjálfsagt aukið á skýrleika fyrir notendur að hafa í hverju bindi lista yfir öll bindin og hina efnislegu hugdílka þeirra (categories), ekki síst vegna þess að sú flokkun sem ritstjórar *SkP* hafa valið efninu verður að teljast huglæg, en einnig sökum þess að notandinn er háður því að hafa mörg bindanna aðgengileg í einu, t.d. við rannsókn á einu höfundarverki. Þá á ég erfitt með að skilja af hverju áður nefndur skáldalisti ekki er tæmandi fyrir útgáfuna í heild sinni; þar er Þjóðólfr úr Hvini til dæmis ekki nefndur.

Aukaverkanirnar af fyrrgreindri flokkun eru þær að höfundarverk skáldanna eru brotin upp, því í mörgum tilvikum eru kvæði sama skáldsins að finna í tveimur bindum. Að auki skarast hugdilkarnir sem flokkað er eftir að nokkru leyti. Eins og ritstjórar nefna í neðanmálgrein í inngangsorðum (bls. xlii–xliii), eru fjölmörg kvæði um kristin efni frá sama tímabili að finna í 4. bindi (Skáldskapur um sögu Íslands) og enn önnur áþekkt kvæði í 3. bindi (Kvæði í ritum um skáldskaparfræði). Umrædd kvæði í 3. og 4. bindi eiga þó það sameiginlegt að vera að mestu varðveitt brotakennt.

Sem dæmi um útkomu þessa skipulags getum við tekið Nikulás Bergsson frá 12. öld. Eftir Nikulás eru varðveittar fjórar vísur undir dróttkvæðum hætti. Þrjár þessara vísna eru úr Jónsdrápu postula og er þær að finna í 7. bindi ásamt æviágripi um skáldið (bls. 66–69). Fjórða vísan er ætluð vera úr lengri drápu um Krist (Kristsdrápu), þar sem Kristur á krossinum kemur við sögu. Þessa vísu er hins vegar að finna í 3. bindi útgáfunnar (Kvæði í ritum um skáldskaparfræði). Í 3. bindi verður síðan vísað til æviágripsins í 7. bindi. Þannig er á sama hátt æviágrip um Einarr Skúlason að finna í 2. bindi útgáfunnar þar sem hans veraldlegu kvæði er að finna, en hans frægasta kvæði, *Geisli*, er fremst í 7. bindi.

Um framsetningu kvædatextans

Líkt og kemur fram í inngangi 7. bindis (10. How to use this Edition) er fleiri athugasemdir að finna í *SkP* hvað varðar kynningu á skáldum, samhengi og textafræði einstakra kvæða en tíðkast hefur í fyrri útgáfum. Hins hefði þó verið rétt að geta fyrir hinn breiða markhóp *SkP*, einkum þar sem Finnur Jónsson er gagnrýndur á þessum forsendum (sbr. á bls. lxxvii neðst), að Finnur lét slíkra upplýsinga ekki ógetið; þær er að finna í bókmenntasögu hans: *Den Oldnorske og Oldislandske Litteraturs Historie* I–III, sem kom út undir lok 19. aldar (í endurbættri útgáfu 1920), þar sem ítarleg æviágrip og kynningu á túlkunarsamhengi kvæða er að finna, og í endurbættri útgáfu hans á *Lexicon Poeticum (LexPo)* Sveinbjarnar Egilssonar (1913/1931). Það var hugsun Finns Jónssonar að þessi verk skyldu nýtt til hliðsjónar með dróttkvæðaútgáfu hans (sbr. orð hans í inngangi *Skj* IA, bls. IX), líkt og hin mörgu bindi *SkP* tengjast innbyrðis. Í bókmenntasögu Finns er í sumum tilvikum ítarlegri æviágrip að finna,

og rækilegar vísað í heimildir en í *SkP* (dæmi: Nikulás Bergsson). Þessi verk hafa að sjálfsögðu ekki misst gildi sitt, og allra síst *Lexicon Poeticum Sveinbjarnar og Finns*. Ástæða þessa er margþætt, nægir að nefna að *LexPo* telur upp öll kvæði þar sem einstök orð og kenningar koma fyrir, og rennir það gjarna stöðum undir túlkanir á erfiðum stöðum dróttkvæða að rannsaka merkingu samskonar kenninga eða orðalags í öðru kvæðasamhengi.

Einn helsti styrkur *SkP* er samspil hinna prentuðu binda við vefútgáfunna, þar sem finna má uppritun (transcript) af grunnhandriti kvæðis, og einnig skannaða mynd af sjálfu handritinu sem um ræðir (sbr. bls. lxxviii). Að auki fær notandinn skannaða mynd af uppritunum Finns Jónssonar (AI) og normaliseringu hans (BI), og sparar það mörg sporin. Í þessu tilviki mætti kannski heldur tala um byltingu en framför, og hér ber að nefna Tarrin Wills sem hefur hannað vefútgáfunna og farist vel úr hendi. Með þessari útgáfu eru norræn dróttkvæði endanlega orðin aðgengileg öllum jarðarbúum, orðin hluti af heimsmenningunni, þó segja mætti að þau séu að mestu óuppgrötváður fjársjóður í fagurfræðilegu og hugfræðilegu (cognitive) samhengi.

Textafræði *SkP* hefst með æviágrípi skáldsins, þessu næst er ritstjóri viðkomandi kvæðis eða kvæðabrots tilgreindur. Í kynningu hans á efninu (Introduction) er sögu- og menningarlegu samhengi kvæðisins gerð skil, varðveislu þess í handritum og færð rök fyrir aldursgreiningu. Hér velja einnig sumir ritstjórnara að færa rök fyrir vali sínu á handritinu sem lagt er til grundvallar við framsetningu textans.

Sérhver stöðluð framsetning (normalisering) á kvæði sem varðveitt er í fleiri en einu handriti hvílir alltaf á meira eða minna huglægum og fyrirframgefnum forsendum textafræðingsins. Ljóst er að í þessari útgáfu er kostað kapps um að hafa þessar forsendur svo vísindalegar eða hlutlægar sem framast er unnt. Til marks um það er leiðréttingum á texta haldið í lágmarki, og þær skáletraðar og nánar útlistaðar í athugasemdum (Notes). Er hér um mikla framför frá eldri útgáfum að ræða þar sem „betrumbætur“ voru gjarnan dulbúnar við fyrstu sýn.

Helsta undantekningin frá þessari reglu er gerð þegar bragformið sjálft kallar á breytingar (bls. lxxix), og verður af þessu ljóst það viðmið sem framar öðrum liggur til grundvallar samræmingunni (þ.e. vali á lesháttum handrita): Þar er bragfræðilega „réttasti“ leshátturinn tekinn framyfir aðra. Þetta textafræðilega viðmið er sjálfsagt ekki nýtt af nálinni. Snorri

Sturluson endar sinn Prologus í *Heimskringlu* á þeim viðmiðum sem hann hefur haft til að meta hvort kvæði séu óbrjáluð eður ei, þ.e. ef kvæðin eru „rétt kveðin“. Hvort bragfræðilega réttasti leshátturinn sé alltaf sá „besti“ með tilliti til fagurfræði eða merkingarsköpunar er ekki sjálfgefið í öllum tilvikum. Í því sambandi mætti nefna það eðli munnlegrar geymdar að „betrumbæta“ efni sitt, bæði er varðar form og innihald og því varla sjálfgefið að „réttast“ eða „skýrast“ sé upprunalegast, líkt og speglast í *lectio difficilior* hugtakinu. Þetta vandamál gildir þó fyrst og fremst um eldri kvæði en þau í 7. bindi, ekki síst vegna þess að þar var bragfræði dróttkvæðs háttar í nokkurri þróun, og eftir því sem ég best veit er þekking fræðimanna á þeim breytingum, líkt og málfarsbreytingum almennt, fjarri því að vera alger.

Þetta nefni ég hér til að sýna hve mikill vandi er á höndum þeirra sem að útgáfu dróttkvæða standa. Hins ber að geta að í *SkP* er normalíserað með nánara samræmi við málstig tímabilsins sem kvæðið tilheyrir, meðan áður var ein og sama réttitunin nýtt fyrir allt textasafnið frá 9. til 14. aldar, og er í þessu fólgin nákvæmnisfrámför, einkum með tilliti til fræðimanna innan málsögu og málvísinda.

Önnur viðmið að baki vali leshátta sem við finnum í normalíseraða textanum eru merkingarleg eða fagurfræðileg. Skoðum *Geisla* í þessu samhengi. Sem dæmi um merkingarleg rök velur Martin Chase Flat-eyjarbókarlesháttinn (Flat) um Guð sem ‘ráðanda’ framyfir Bergsbókar (Bb) ‘valdanda’ og AM 748 I b 4° (A) ‘kjósanda’, sem tengist forlagahyggju heiðins siðar, og því illa til fundið í kristnu kvæði. Sem rökstuðning fyrir þessu vísar Chase í 20. vísu *Völuspár* (*þær lífkuru*), og að auki í 10. vísu (?), en hvaða útgáfu eddukvæða vísað er í tókst mér ekki að finna í bindinu, og er það lakara, einkanlega sökum þess að uppdeiling og númer vísna er breytilegt milli útgáfna. Guð sem ‘ráðandi’ er vanalegra í guðfræðilegum textum (bls. 7).

Rétt er að geta að Martin Chase leggur Flat-textann til grundvallar, en notar Bb þar sem leshættir hennar eru „clearly superior“ (bls. 6). Einnig getur verið um fagurfræðileg rök fyrir lesháttum að ræða svo sem í fyrstu línu *Geisla*, svo í Flat: „Eins má orð og böenir...“. Hér velur Chase að fylgja Finni (IB) og taka Bb lesháttinn ‘óð’ framyfir ‘orð’, þ.e. „Eins má óð ok böenir“. Rökin eru að: „óð assonates nicely with the syllables containing vowel + <ð> in ll“ (bls. 7).

Í þessu tilviki eru slík rök góð og gild þar sem slík samræmi og *claritas*-fagurfræðihugsun hefur tekið sér bólfestu í skáldinu, og hlýtur það að gilda um hljómfall ekki síður en myndmál og líkingar. Slíkum rökum væri hins vegar erfiðar að beita á ómstríðar vísur elstu skálda. Og hér mætti finna merkingarleg rök á móti fagurfræðirökunum, t.d. í 10. vísu *Geisla*, þar sem skáldið biður sinn drottin um ‘orðgnótt’, sem væri hliðstætt ákall og í ‘orð ok bænir’. Í athugasemdunum neðan við hverja vísu (Notes) eru færð rök fyrir vali leshátta, þó sumt sé ósagt látið eins og vera ber. Til dæmis nefnir Chase ekki bestu merkingarlegu rökin fyrir leshættinum ‘óð’ sem finna má í lokavísu *Geisla*, þar sem skáldið talar um *bænir* og *mærð*, sem skilja má í gagnkvæmu samhengi við fyrstu vísu (symmetry).

Neðan við hverja vísu er síðan texti vísunnar settur fram í venjulegri (FSA) orðaröð. Hér má ekki heldur gleyma huglægni textafræðingsins, sem getur t.d. legið í því hvernig hann velur að taka saman kenningar og setningar vísunnar, en enn og aftur vex þetta vandamál eftir því sem kvæðin eru eldri og „ónáttúran“ meiri.

Þessu næst er að finna enska þýðingu á vísunni, og í því tilviki er um gagngera framför að ræða er kemur að kenningunum, því í þessari útgáfu hafa ritstjórar valið að þýða sjálfa kenninguna (þ.e. stofn- og kenniorð), og þessu næst gefa upp táknið kenningarinnar með blokkbókstöfum, frá þrengsta merkingarsviði til þess víðasta, svo sem í kenningu Einarrs (*Geisl* 16): *stríðandi látrs ins dökkva hrøkkviseiðs lyngs*: „the enemy of the lair of the dark coiling fish of the heather [SNAKE > GOLD > GENEROUS MAN]“ (bls. 20). Hér er vert að staldra við til að gera grein fyrir framfaraskrefinu sem í þessu felst.

Það er óumflýjanleg staðreynd að margir í þeim breiða hópi sem hafa notast og munu notast við útgáfur dróttkvæða, verða af illri nauðsyn að treysta á þýðingar vísanna. Í slíkum tilvikum segir sig sjálft að þýðingin þarf að vera sem nákvæmust. Þar sem orð A. E. Housmans: „Poetry is not the thing said, but a way of saying it“ gilda jafnt um dróttkvæði sem annan skáldskap (kannski sér í lagi um dróttkvæði!), þá er ljóst að skáldlegt gildi dróttkvæðanna (a way of saying it) liggur í kenningum þeirra. Í kenningunum er líkingar og myndmál skáldanna að finna. Sökum þess að ákveðin formúlusýn á kenningar hefur verið ráðandi gegnum tíðina, þar sem kenningar eru, með orðum Finns Jónssonar „ret tilfældige prydelser“ (1920: 389), var oftast látið nægja að þýða táknið kenningarinnar: „Det fore-

kommer mig dog, at meningen, og ikke de enkelte kenninger, her er det vigtigste“ skrifar Finnur Jónsson í inngangsorðum að sinni útgáfu (AI, bls. VIII). Þannig hefur hið margþætta skáldlega hlutverk kenninga ekki komið fram í þýðingum fyrr en nú, og hér er að sjálfsögðu ekki einungis um fagurfræðilegt hlutverk kenninga að ræða, heldur og hugrenningatengsl og vísanir skáldanna í sagnabrunn um goð og hetjur sem haft getur úrslitakosti um túlkun vísunnar. Það er varla ofsögum sagt að með *SkP* verði ‘the way of saying it’ í fyrsta sinn sýnilegt hinum breiðari hópi dróttkvæðalesenda.

Á eftir þýðingu vísunnar eru taldir upp helstu leshættir annarra handrita (Readings), með skammstöfunum á handritum sem leystar eru upp í kynningartexta hvers kvæðis. Annað nýmæli er vísun í eldri útgáfu (undir fyrirsögninni Editions), þar sem koma eiga fram „all significant previous editions of the text“ (bls. lxix). Nú hef ég ekki grandskoðað hvert kvæði í þessu samhengi, en það er óneitanlega undarlegt er kemur að *Geisla* Einarrs Skúlasonar, að útgáfu Guðbrands Vigfússonar og F. York Powells á kvæðinu í *Corpus Poeticum Borealis* (1883), sé hvergi getið, einkum vegna þess að þar er líka fyrstu þýðingu kvæðisins á ensku að finna.

Í athugasemdum og skýringum (Notes) er það síðan takmark ritstjóra að taka upp ýmislegt er varðar hljóðfræði, bragfræði og merkingu orða, en umfram allt túlkunaratriði og spurningar um víðara samhengi textans (bls. lxix). Þegar blaðað er í 7. bindi má sjá að athugasemdir eru ólíkar að vöxtum, og skýrist það jafnt af eðli sjálfs textans sem og af vali viðeigandi ritstjóra. Þar sem athugasemdir *SkP* eiga eflaust eftir að vera „stýrandi“ hvað varðar umræðu kvæðanna í framtíðinni, er ekki úr vegi að kasta ljósi á það stundlega og huglæga í nauðsynlegu vali ritstjórans er kemur að athugasemdunum, sem eiga að geyma ‘hið markverða’ (significant) hvað þessi atriði varðar. Svo við höldum okkur við *Geisla* undir ritstjórn Martin Chase þá er ljóst að Chase gerir sér far um að draga fram hinn guðfræðilega lærdóm sem Einarr sýnir í kvæði sínu, og er sú umfjöllun vönduð í alla staði. En í *Geisla* er líka að finna skáld sem stendur föstum fótum í dróttkvæðahefðinni, og er trygglyndi hans við gömlu hefðina stundum engu minna afrek en þekking hans á nýjustu guðfræðikreddum. Hefði maður valið að draga fram einnig þessa hlið skáldsins, hefði mátt nefna við 11. vísu að hendingin „þjóð né þvilíkr þengill fæðisk“ er ritklif sem vísar til elstu skálda, en sem Einarr gefur hér nýjar víddir. Ekki síður áhugavert væri að velta upp spurningum um andstæðuspennuna í kenningum Einarrs, ss. þar

sem Ólafur helgi birtist okkur jafnt sem „gunnþflugur geisli sólar miskunnar“ (v. 1) og „munnrjóðr hugins“ (v. 13), sem er brigði á kenningamódelið um hermanninginn sem ÞANN ER METTAR HRÆFUGLINN. Þó vissulega sé nefnt í inngangi (bls. lvii) að slíkar vendingar hafi að öllum líkindum ekki kallað á ósamræmi í hugum áheyrenda eins og hjá fræðimönnum nútímans, þá velta slíkir dæmi óneitanlega upp spurningum um stírnun kenningamálsins og/eða sýn á konunginn á miðöldum sem ofan og utan við siðfræðileg viðmið kristinna manna yfirleitt (skáldið nefnir reyndar í vísunni að konungurinn sá hafi skrifað beint til Guðs, öndvert við aðra menn).

Hvað varðar inngangsorð 7. bindis (e. Margaret Clunies Ross og Kari Ellen Gade), þá er þar að finna skýra yfirsýn yfir bæði markmið útgáfunnar, ágríp um hin kristnu kvæði, varðveislu þeirra og rannsóknarsögu, sem reyndar er í rýrasta lagi, líkt og ritstjórar nefna (bls. liii), en með *SkP* er vissulega grunnur lagður að frekari rannsóknum. Það er t.d. undravert að kafla um menningarlegt samhengi kvæðanna (m.a. áheyrendur) losi aðeins rúma blaðsíðu, en þar kemur fram að kvæðin hafi helst fengið áheyrn meðal sérstakra veraldlegra eða geistlegra hópa (elítu) á Íslandi, þ.e. þeirra sem bjuggu yfir hinum nauðsynlega lærdómi sem þarf til að skilja dróttkvæði. Þessi framsetning minnir á kenningar fræðimanna líkt og John Lindow (1975) og Margaret Clunies Ross (2005), sem vilja líta á dróttkvæði sem grein hinna fáu útvöldu sökum hins flókna forms. Líkt og Else Mundal (2004) hefur bent á í samhengi eldri kvæða, þá er varðveisla dróttkvæða í munnlegri geymd háð því að þau hafi haft víðari skírskotun í samfélaginu en meðal fárra útvalinna. Einnig kemur fram að mörg kvæðanna í 7. bindi hafa yfirbragð predikunar (homiletic) (bls. xlv), og í ljósi klárleikans sem af skín, myndi undirritaður ekki útiloka að sjálfur söfnuðurinn, alþýðan, hafi fengið að hlýða á, og hafi skilið, slíkan kveðskap. Dróttkvæði eru varla svo framandi í menningu þar sem þau eru höfð yfir og kenningamódelin eru hugtakalegur (conceptual) veruleiki.

Í kafla um bragform og orðfæri kvæðanna (7) er ýmsum áhugaverðum spurningum velt upp, ss. um það þegar skáldunum fer að skjöplast í gamla skáldamálinu og gera vitlausar kenningar (þetta tekur Kirsten Wolf nánar upp t.d. í umfjöllun um *Kátrínardrápu* [sic] (bls. 931 ofr.), og tilfærð dæmi um það hvernig mælskulist og guðfræðileg hugtök miðalda eru nýtt af skáldunum til að blása nýju lífi í hefðina. Bindi 7 skiptist í tvær vandlega

innbundnar bækur og fremst og aftast í hverri bók er vel til fundið að hafa skýringarmynd af framsetningunni sem ritstjórar hafa valið kvæðunum. Undirritaður bíður spenntur eftir framhaldi þessarar útgáfu.

Bergsveinn Birgisson

*Bergsveinn Birgisson
Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier
Universitetet i Bergen, Norge
Bergsveinn.Birgisson@lle.uib.no
bergbirg@c2i.net*

MARGRÉT EGGERTSDÓTTIR

WILHELM FRIESE

27.5. 1924–9.6. 2008

WILHELM FRIESE, prófessor emeritus í norrænum fræðum við Eberhard-Karls Universitöt í Tübingen, lést í júní 2008 og hafði þá um nokkurt skeið átt við veikindi að stríða. Eftir hann liggja merkar ritsmíðar um norrænar bókmenntir, þar á meðal íslenskar, bæði eldri og yngri.

Wilhelm Friese fæddist 27. maí árið 1924 í bænum Heiligenstadt í Thüringen í Þýskalandi. Hann var unglingur sendur á vígvöllinn í síðari heimstyrjöldinni og tekinn til fanga af Bandamönnum á Ítalíu aðeins 18 ára að aldri. Var hann stríðsfangi í Skotlandi 1942–1948 en sneri þá aftur til heimalands síns. Eftir heimkomuna stundaði hann nám í norrænum fræðum í Jena og Austur-Berlín og var aðstoðarkennari við Háskólann í Greifswald frá árinu 1954. Hann varð smám saman ósáttur við hlutskipti sitt þar og flýði ásamt eiginkonu sinni og ungum börnum til Vestur-Þýskalands árið 1958. Átta árum síðar lauk hann doktorsprófi (Habilitation) í norrænum bókmenntum frá Háskólanum í Tübingen. Doktorsrit hans *Nordische Barockdichtung. Eine Darstellung und Deutung skandinavischer Dichtung zwischen Reformation und Aufklärung* sem fjallar um barokkbókmenntir á Norðurlöndum kom út í München 1968. Það er fyrsta heildaryfirlitið yfir barokkbókmenntir á Norðurlöndum og var brautryðjendaverk varðandi rannsóknir á norrænum bókmenntum sautjándu og átjándu aldar. Í ritinu tekur Friese íslenskar bókmenntir þessa tímabils með í umfjöllun sína (einkum verk Hallgríms Péturssonar og Stefáns Ólafssonar) en það var á margan hátt torvelt vegna þess að útgáfur voru þá fáar til og fræðileg umfjöllun af skornum skammti. Friese varð prófessor í norrænum fræðum við Háskólann í Tübingen árið 1972 og gegndi þeirri stöðu til ársins 1989. Eiginkona Wilhelms var Maria Friese en hún lést langt um aldur fram. Börn þeirra eru þrjú, Thomas, Maria og Birgitta.

Wilhelm Friese gegndi auk þess prófessorsstöðu við norrænudeild há-

skólans í Greifswald 1992–1994. Rannsóknir hans beindust að norrænum bókmenntum sautjándu og átjándu aldar, svo og tuttugustu aldar, þar á meðal birti hann greinar um skáldverk Halldórs Laxness, skrifaði um og þýddi ljóð Matthíasar Johannessen. Árið 1995 var bók hans *Halldór Laxness. Die Romane. Eine Einführung* gefin út í Sviss og 1996 birtust í Þýskalandi þýðingar hans á ljóðum úr ljóðasafni Matthíasar Johannessen *Sálmar á atómöld*. Hin síðari ár var Wilhelm Friese ekki síður afkastamikill og gaf út bækur sem tengjast íslenskum fræðum á ýmsan hátt. Hann gaf út tvær sýnisbækur með ljóðum helstu barokkskálða á Norðurlöndum. Í fyrri bókinni *Nordische Barocklyrik* 1999 er Hallgrímur Pétursson fulltrúi Íslands en í þeirri seinni, *Skandinavische Lyrik im 17. Jahrhundert* 2003 varð Stefán Ólafsson fyrir valinu. Texti kvæðanna er birtur bæði á frum-málinu og í þýskri þýðingu Wilhelms Friese. Í bókinni *Abenteuer mit den Deutschen* sem sækir titil sinn í einn kafla *Íslandsklukkunnar* rekur hann samskipti hinna norrænu þjóða, bæði ánægjuleg og erfið, við nágrannann mikla í suðri, Þýskaland. Árið 2006 komu út fleiri þýðingar á ljóðum Matthíasar Johannessen í bókinni *Hér slær þitt hjarta/Hier schlägt dein Herz* með textum á íslensku og þýsku.

Í bókinni *Begegnungen mit Halldór Kiljan Laxness* sem kom út síðastliðið sumar, að Friese látnum, lýsir hann samskiptum sínum við Halldór Laxness sem hann kynntist fyrst með því að lesa *Sölku Völku* og nokkru síðar *Íslandsklukkuna* þegar þær komu út á þýsku. Það heyrði þá til undantekninga að í Austur-Þýskalandi kæmu út bækur eftir höfunda frá vestrænum ríkjum. Bréfaskipti þeirra Halldórs og Wilhelms hófust eftir það og í bókinni eru birt bréf sem Halldór skrifaði til Friese á þýsku, það fyrsta frá Halldóri er dagsett á Hotel d'Angleterre í Kaupmannahöfn árið 1953. Meðan Friese var enn aðstoðarkennari í Greifswald hófst hann handa við að þýða *Silfurtunglið* (frumflutt í Þjóðleikhúsinu 9. október 1954 og kom út á prenti sama dag hjá Vöku Helgafelli) eftir Laxness og var hugmyndin sú að það yrði sett á svið í Þýskalandi. Af því varð þó aldrei, sennilega ekki síst vegna þess að Bertolt Brecht lagðist gegn því eftir að hafa séð leikritið á sviði í Moskvu; honum fannst það gamaldags bæði hvað varðaði efni og form (sjá *Begegnungen mit Halldór Kiljan Laxness*, bls. 59). Wilhelm Friese yfirgaf Austur-Þýskaland árið 1958 eins og áður kom fram. Hann segir: „In der ‘Stalinisierungsphase’ des Hochschulwesens, konnte ich der Forderung, dass jeder an einer Hochschule tätige Assistent die Lehren

Wilhelm Friese

des dialektischen und historischen Materialismus als einzig verbindliche Grundlage für sein wissenschaftliches Arbeiten anerkennen musste, mit meinem Wissenschaftsverständnis nicht vereinbaren“ (*Begegnungen mit Halldór Kiljan Laxness*, bls. 59). Eintak hans af þýðingunni á *Silfurtunglinu* varð eftir í Austur-Þýskalandi þegar hann yfirgaf landið og lá þar gleymt og grafið uns það fannst aftur fyrir tilviljun árið 1991 og komst í hendur Wilhelms Friese sem birti þýðingu sína á öðrum hluta leikrísins í áður-nefndri bók. Þann 20. október 1993 var Friese veitt heiðursdoktorsnafnbót við heimspekideild Háskólans í Greifswald. Í fréttatilkynningu frá deildinni segir að það hafi verið gert til að sýna virðingu framlagi hans til fræðanna í heild, einkum rannsóknum á sviði norræna barokkbókmennta, en einnig vegna þess að hann var sjálfum sér samkvæmur og hélt fast við sannfæringu sína um frelsi vísindanna (<http://idw-online.de/pages/de/news276019>). Hlé varð á samskiptum Laxness og Friese þegar ljóst varð að ekkert yrði af sýningu *Silfurtunglsins* á þýsku. Þeir hittust ekki aftur fyrr en á sjötugsafmæli Halldórs Laxness árið 1972 en þá stóð Friese fyrir útgáfu greinasafns á þýsku honum til heiðurs. Í tilefni af áttræðisafmæli Laxness sá Friese til þess að Halldóri var veitt heiðursdoktorsnafnbót við Háskólann í Tübingen.

Sú sem þetta ritar átti því láni að fagna að kynnst Wilhelm Friese persónulega og njóta leiðsagnar hans og hvatningar við samningu doktorsritgerðar sem varin var við Háskóla Íslands árið 2005. Hin síðari ár kom Wilhelm Friese oft til Íslands, jafnan í fylgd Dorothee Held lyfjafræðings í Tübingen sem var lífsförunautur hans um 25 ára skeið eða allt þar til Friese lést. Áttu þau marga góða vini hér á landi. Wilhelm Friese gat virst þurr á manninn við fyrstu kynni en var í raun afar hlýr maður, gamansamur og hugmyndaþrikur. Hann hafði lifandi áhuga á bókmenntum, sögu og menningu, einkum Norðurlandanna. Hann ólst upp í kaþólskri trú og var áhugasamur um trúarleg viðfangsefni enda leit hann á trúna sem vettvang þar sem maðurinn leitar svara við mikilvægustu spurningum lífsins. Um það fjallar ein síðasta greinin sem hann samdi: „Religion in Leben und Werk von Halldór Kiljan Laxness“ sem birtist í áður-nefndri bók, *Begegnungen mit Halldór Laxness*. Wilhelm Friese átti mikla lífsreynslu að baki. Afstaða hans til lífsins einkenndist að mörgu leyti af æðruleysi, bjartsýni og nægjustemi. Hann var blátt áfram, laus við tilgerð og stærilæti, tryggur vinum sínum og opin fyrir nýjum kynnum.

Wilhelm Friese starfaði við rannsóknir og kennslu allt sitt líf. Hann var ötull að miðla þekkingu sinni á bókmenntum og hélt oft fyrirlestra, bæði fyrir fræðimenn og almenning, og taldi það mikilvægt verkefni að vekja áhuga og efla skilning á bókmenntum Norðurlandþjóða í Þýskalandi. Eftir að hann komst á eftirlaun hélt hann ótrauður áfram að sinna fræðistörfum, ferðaðist mikið, meðal annars til Íslands. Segja má að hann hafi þá endurnýjað og styrkt gömul kynni við land og þjóð. Það var honum sjálfum og vinum hans á Íslandi mikils virði. Með honum er genginn merkur fræðimaður á sviði norrænna fræða sem sinnti af alúð íslenskum bókmenntum, fornum og nýjum, fram til hinstu stundar og lagði mikið að mörkum til að kynna íslenska menningu í heimalandi sínu.

HANDRIT

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík:

AM 152 fol 10

AM 161 fol 104

AM 238 III fol 23

AM 258 fol 255

AM 153 4to 23

AM 163 4to 22

AM 216 c β 4to 252, 254, 262

AM 216 d 4to 253, 258

AM 244 4to 260

AM 277 4to 263, 265, 266

AM 371 4to (Hauksbók) 14, 51–53,
63, 64–66

AM 420 b 4to (Lögmansannáll) 14,
15

AM 445 b 4to 108

AM 445 c II 4to 104

AM 447 4to 108

AM 448 4to 108, 110

AM 510 4to 10–12

AM 548 4to 26

AM 584 4to 23

AM 603 4to 23

AM 604 4to (Staðarhólsbók) 11, 12,
164

AM 657 c 4to 140

AM 667 II 4to 100

AM 713 4to 11, 12

AM 720 a V 4to 25, 26

AM 748 I b 4to 287

AM 757 a 4to 140, 141

AM 61 a 8vo 271

AM 80 b 8vo 9

AM 148 8vo 193, 196

AM dipl. isl. fasc. XLVII, 3 23

AM dipl. isl. fasc. XLVII, 11 17, 24

AM dipl. isl. fasc. XLVII, 20 17, 24

AM dipl. isl. fasc. XLVII, 26 19

AM dipl. isl. fasc. XLVIII, 1 18

AM dipl. isl. fasc. XLVIII, 24 17

AM dipl. isl. fasc. XLIX, 2 18

AM dipl. isl. fasc. XLIX, 5 20

AM dipl. isl. fasc. XLIX, 13 20

AM dipl. isl. fasc. XLIX, 19 19

AM dipl. isl. fasc. L, 14 23

AM dipl. isl. fasc. LI, 22 19

AM dipl. isl. fasc. LXXIII, 26 16, 24

AM dipl. isl. I, 3. Apogr. 354–355 254

AM dipl. isl. V, 15. Apogr. 5273 252

GKS 1005 fol (Flateyjarbók) 8, 77, 89,
287

GKS 2367 4to (Konungsbók Snorra
Eddu) 159–164

Steph 27 (Svartskinna) 256

*Den arnamagnæanske samling, Nordisk
forskningsinstitut,*

Københavns Universitet, København:

AM 66 fol (Hulda) 8, 89

AM 180 a fol 169

AM 180 b fol 169, 170

- AM 233 a fol 170
 AM 238 II fol 170
 AM 242 fol (Codex Wormianus) 141,
 159–164
 AM 544 4to (Hauksbók) 14, 51, 53,
 63–67, 69–71
 AM 598 III α 4to 23
 AM 655 ix 4to 141
 AM 673 b 4to 140, 141
 AM 675 4to (Hauksbók) 14, 51, 62, 64,
 66
 AM 702 4to 195
 AM 732b 4to 68
 AM 736 I 4to 69
 AM 736 III 4to 68

 AM 194 8vo 9
 AM 258 b VI 8vo 63

 AM 431 12mo 10–12
 AM 433 c 12mo 24, 25

*Landsbókasafn Íslands –
 Háskólabókasafn, Reykjavík:*
 Lbs 42 fol. 255
 Lbs 282 fol. 233, 235, 237, 242

 Lbs 77 4to 250
 Lbs 271 4to 219
 Lbs 399 4to 213, 219
 Lbs 636 4to 166
 Lbs 787 4to 253, 254
 Lbs 820 4to 250
 Lbs 866 4to 218
 Lbs 1177 4to 219
 Lbs 1199 4to 272–274
 Lbs 1299 4to 250
 Lbs 1689 4to 166

 Lbs 1886 8vo 218
 Lbs 1895 8vo 218
 Lbs 2057 8vo 219
 Lbs 2373 8vo 218
 Lbs 2534 8vo 214–216
- Lbs 3926 8vo 218
 Lbs 4391 8vo 218
 JS 152 4to 249, 270
 JS 342 4to 219
 JS 218 8vo 218
 JS 438 8vo 219
 JS 443 8vo 218

 ÍB 188 8vo 218
 ÍB 444 8vo 218
 ÍB 669 8vo 218, 219

 ÍBR 87 4to 218

 ÍBR 80 8vo 218, 219
 ÍBR 158 8vo 218

Þjóðskjalasafn Íslands, Reykjavík:
 ÞÍ. Bps. B. I, hylki III, nr. 25 252
 ÞÍ. Bps. B VIII, 23. Prestagjaldareikn-
 ingar 1628 257
 ÞÍ. Rtk. I.4 Jarðabókarskjöl 1700–
 1704, 3 Hún. nr. 19 255
 ÞÍ. Rtk. I.5. Jarðabókarskjöl 1700–
 1704, 3 Þing. nr. 30 257
 ÞÍ. Rtk. Y.4 Reikningar jarðabókar-
 sjóðs 1633–1640, 9 263
 ÞÍ. Skjöl úr leyndarskjalasafni Dana 4.
 Suppl. II, nr. 46 262

 AM Fasc. XLVII, 15 18
 AM Fasc. XLVII, 22 18
 AM Fasc. XLVII, 25 18
 AM Fasc. XLVIII, 5 20
 AM Fasc. XLVIII, 15 20
 AM Fasc. XLIX, 28a 18
 AM Fasc. L, 12 17
 AM Fasc. L, 15 21
 AM Fasc. LI, 3 19
 AM Fasc. LI, 4 23
 AM Fasc. LII, 2 22
 AM Fasc. LXVII, 8 23
 DRA Isl. nr. 24 21, 23

Det kongelige bibliotek, København:

GKS 1009 fol (Morkinskinna) 89
GKS 1010 fol (Hrokkinskinna) 89
NKS 139a 4to 219

Kungliga biblioteket, Stockholm:

Sth. perg. fol nr. 1 (Bergsbók) 287
Sth. perg. fol nr. 2 9, 170
Sth. perg. 4to nr. 24 23
Sth. papp 4to nr. 16 198

Rigsarkivet, København:

DRA Isl. nr. 10 17
DRA Isl. nr. 17 20
DRA Isl. nr. 23 23
DRA Isl. nr. 27 21
DRA Isl. nr. 28 21

*Skjöl úr Ríkisskjalasafni Dana: Island,
Færø og Grønland:*

nr. 42 31
nr. 43 31
nr. 44 31

*Herzog August Bibliothek, Wolfen-
büttel:*

WolfAug. 9.10 4to (Wolfenbüttelbók)
108

Bodleian Library, Oxford:

Bodl. 67 4to 233

Glötuð handrit

Codex Arianus 22–24
Membr. Res. 5 (Vatnshyrna) 8
Ormsbók 72

Uppsala Universitetsbibliotek,

Uppsala:
DG 4–7 72
DG 11 159–166

R 714 254

*Universiteitsbibliotheek,
Rijksuniversiteit te Utrecht:*

Traj 1379 159–164

Handritanöfn

Bergsbók sjá Sth. perg 1 fol
Codex Arianus sjá Glötuð handrit
Codex Wormianus, Wormsbók sjá
AM 242 fol
Flateyjarbók sjá GKS 1005 fol
Hauksbók sjá AM 371 4to, AM 544
4to og AM 675 4to
Hrokkinskinna sjá GKS 1010 fol
Hulda sjá AM 66 fol
Konungsbók Snorra-Eddu sjá GKS
2367 4to
Lögmannsannáll sjá AM 420 b 4to
Morkinskinna sjá GKS 1009 fol
Ormsbók sjá Glötuð handrit
Staðarhólsbók sjá AM 604 4to
Svartskinna sjá Steph 27
Trektarbók, Codex Trajectinus sjá Traj
1379
Uppsalabók Snorra Edda, Codex
Upsaliensis sjá UppsUB DG 11
Vatnshyrna sjá Glötuð handrit
(Membr. Res. 5)
Wolfenbüttelbók sjá WolfAug 9.10
4to

